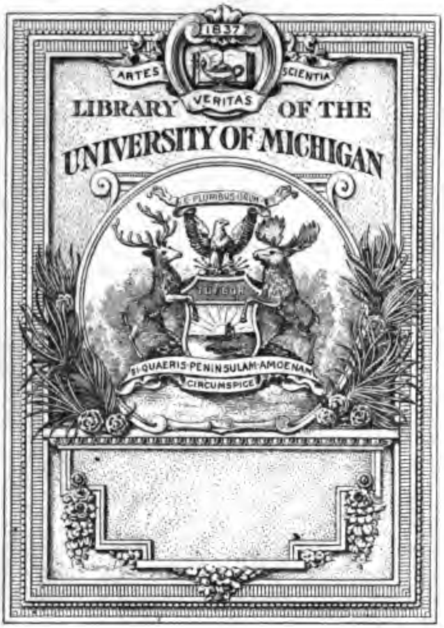

1837
ARTES
SCIENTIA
VERITAS
LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF MICHIGAN
SI QUAERIS PENINSULAM AMOENAM
CIRCUMSPICE

Seneca, Lucius Annaeus

L. ANNAEI SENECAE

OPERA

QUAE SUPERSUNT.

RECOGNOVIT ET RERUM INDICEM LOCUPLETISSIMUM
ADIECIT

FRIDERICUS HAASE
PROF. VRATISLAV.

VOL. II.

LIPSIAE
SUMPTIBUS ET TYPIS B. G. TEUBNERI.
MDCCCLXXVII

L. ANNAEI SENECAE

AD AEBUTIUM LIBERALEM

DE BENEFICIIS

LIBRI VII.

FRID. HAASII PRAEFATIO.

Quamquam non videtur in Senecae libris accurate definiri posse, quo quisque tempore conscriptus sit, praesertim cum de vita quoque Senecae post Lipsium nemo diligentius quaesiverit, nolui tamen e superioribus editionibus talem aliquem librorum ordinem retinere, quem a temporum ordine abhorrere satis constaret; quare cum mihi de XII Dialogorum libris otium quaerendi fecisset codicis Mediolanensis auctoritas, primo volumine cum iis ea Senecae opera conjunxi, quorum quae sunt aetate postrema, ad Neronis initia pertinent; sequuntur jam altero hoc volumine comprehensi de Beneficiis et Naturalium Quaestionum libri, quos et post illa scriptos esse et ante epistolas demonstrari potest aut certis aut probabilibus argumentis. Emendandi vero secutus sum rationem eandem, de qua primo volumine exposui, nisi quod Nat. Quaestionum libri maiorem nonnumquam audaciam requirere visi sunt; nam etsi in iis quoque, qui sunt de Beneficiis, reperiuntur loci aliquot corruptissimi, quos aut intactos reliqui aut recte jam a me aliisve emendatos esse non credo, multum tamen ibi ad inveniendam veram scripturam profuit praestantissimus cod. Nazarianus, plus etiam profuturus ille, si post Gruterum denuo conferri potuisset. Sed Nat. Quaestionum libris quantum ad integritatem desit, parum perspexisse editores videntur; nam primum majores quasdam partes periisse nemo animadvertit; ego lacunae signa posui lib. I, 8, 5, ubi necesse est exciderint ea, quae Seneca ad quaestiones eo ipso loco propositas responderat; deinde c, 15, 8 qui nunc locus mancus est, eum sperare licet aliquando restitui posse, si inventus fuerit codex aliquis integer, similis Berolinensi, quem testatur Fickertus ob amissa vel duo vel tria folia non habere totum illum locum inde a c. 11, 3, et deinde his verbis incipere: q u a n t u m i n p r a v u m. quod si ita est, apparet eum codicem longe aliud quid habuisse ante voces i n p r a v u m, quam quae nunc leguntur; illa certe, quae ego uncis inclusi, tolerari nullo modo possunt; pertinent enim ad specula, de quibus Seneca ibi nondum agit; quae nisi, ut mihi videtur, subditicia sunt, certe alieno loco intrusa esse nemo negabit. Praeterea lacunam indicavi lib. IV. inter c. 2 et 3. quo loco haud pauca intercidisse manifestum est; nam neque de Nilo quaestio potest ibi finita videri, neque quae deinde sequitur de nive et grandine, initium habet, sed

superest ejus tantum pars minima et extrema. id quod ipse Seneca satis indicat, qui postquam pauca de grandine dixit, c. 4, 1 peractam esse quaestionem ait et velle se quaedam velut in cumulum addere. Quare si de lacuna mihi conceditur, quam ego etiam fragmentis quibusdam ab ipso Seneca suppeditatis explere studui — leguntur ea paulo post c. 3, 6. c. 13, 2. — illud quoque intelligi arbitror, ne numerum quidem librorum, quos nunc septem habemus, verum esse posse: quis enim credibile putabit, quod et a consuetudine et ab arte Senecae plane alienum est, uno libro IV. duas quaestiones diversissimas copulatas esse ejusque rei neque in praefatione illius libri neque in epilogo ullam mentionem fieri? quare debuit illo loco quinti libri numerus poni et deinceps sequentium librorum numeri mutari, quod ego, ne nimis a vulgato more recederem, facere supersedi. Deinde libri V. praefationem amissam esse arbitror, neque id incertum cuiquam videbitur, qui consideraverit, quam studiose Seneca ea tractet, quae ad rem propositam non nimis necessaria sunt, adeo ut videri possit ipsos libros praefationum et epilogorum causa scripsisse. Denique libro VI deesse aliquem locum ex eo intelligitur, quod c. 14, 2 testatur se eorum, quibus placeat terram animal esse, sententiam commemorasse, quod quoniam dicit se p a u l o a n t e fecisse, credi non potest errorem eum esse vel memoriae lapsum.

Praeter majora haec horum librorum detrimenta multa est in verbis singulis incertitudo et depravatio: nam qui olim usurpati sunt codices Memmianus et Bongarsianus et si qui alii fuerunt his similes, vetusti et ab interpolandi libidine immunes, eorum nunc tenuis et ambigua memoria exstat; proxime ad hos accedit cod. Berolinensis, sec. XIII., qui quamquam est omnium, quos accuratius collatos habemus, longe optimus, ut ei merito a Fickerto summa auctoritas tribuatur, tamen omni vitiorum genere haud raro foedatus est; nam praeter foliorum aliquot defectum, quem supra memoravi, et minoribus lacunis laborat, maxime in lib. IV praefatione, et singularum vocum omissionibus, quae frequentissimae sunt in parte libri III, inde a c. 22. reperiuntur etiam aliquotiens librariorum additamenta et passim alii errores varii; ejusdem rursus libri in plurimis partibus mira integritas est atque in ipsis etiam vitiis plerumque proxima cum veritate necessitudo. Diversissimus est cod. Bambergensis, qui illum aetate superat; seculi enim XI esse perhibetur: ceterum habet Senecae libros primum ab aliquo haud indocto homine gravissime et audacissime interpolatos, deinde etiam vulgaribus librariorum peccatis corruptos; nec tamen desunt exempla scripturae ex aliquo vetustiore et integro libro propagatae: quare summa cautione opus est, ne aut quae proba sunt, immerito damnentur, aut quae speciose excogitavit falsarius, pro veris tibi imponant. In tanta dubitandi materia, quam duo hi codices diligenter inter se comparati praebent, raro accidit, ut in reliquis codicibus recentioribus boni consilii copiam nanciscaris. Proinde satis apparere arbitror, non posse nunc

in Nat. Quaestt. certa fide Senecae orationem constitui, nisi vetustiores illi et meliores libri, de quibus antea dixi, indagati fuerint et denuo diligentius excussi.

Ad hanc criticae operae difficultatem accedit etiam, quod qui adhuc Senecae opera ediderunt, si ab uno Fickerto discedas, qui collato maxime Berolinensi codice optime meritus est, plerique omnes in Nat. Quaestionibus minore cura versati esse videntur, argumenti credo natura deterriti; Koelerus contra, qui eas ipso argumento allectus singulatim pertractavit, emendationis officium aut parum diligenter aut infeliciter administravit. Quo fit, ut in hoc libro etiamnunc vitia talia resederint, quae vel sine codicum auxilio facili opera corrigi possint et quae mireris tam diu tolerari potuisse. Ex hoc genere illud est, quod lib. II, c. 59, 5 legebatur adhuc: nec de re sed de die queritur; scribendum enim erat quaeritur, quod nisi per se manifestum esset, docere poterat locus simillimus lib. VI, c. 32, 3. non de re sed de tempore est quaestio. Item lib. VII, c. 12, 4 vix credibile est quantas turbas moverit parvus et manifestus scribendi error; cum enim ibi jam olim sic legeretur: quemadmodum arcus, alterne sol visitur, quod et unus cod. Opsopoei habuit, qui fuit haud dubie Memmianus, et nunc praebuit cod. Berol., quoniam id intelligi sane non poterat, miris modis et interpolatores codicum mss. et deinde Fromondus, Gronovius, Vossius, Koelerus se torserunt, ut aut reperirent aliquid, quod in re proposita recte dici posset alterne fieri, aut ut importunum illud alterne aliquo modo tollerent; et Vossius quidem, qui recte perspiceret de parheliis agi, proxime ad verum accessit, sed cum conjecturam e depravato codice duceret, ternos soles produxit: quanto simplicius erat pro tot ambagibus in optimorum codd. scriptura unam litterulam leniter mutare, ut ex alterne fiat alterve sol. Pari facilitate corrigi potuit locus lib. II, c. 49, 2. cum eorum tangitur vel comitium aut principalia urbis liberae loca. Scripsi forum pro eorum; multo longius discessit vulgata reliquorum codd. scriptura: *quorum vi* tangitur vel comitium *vel* princ. Item lib. II, c. 59, 11 pro dilectione vel deiectione animi vel deiectione alvi in promptu erat scribere defectione. Sed non possum hoc loco vel faciles ejusmodi emendationes persequi vel difficiliores et dubias commendare aut excusare, nec quomodo in lacunis explendis et ejiciendis glossematis versatus sim explicare licet quibusve adductus rationibus Bambergensis codicis fidem nonnumquam Berolinensi praetulerim. Unum hoc de leviore quadam neque tamen negligenda critici muneris parte admonere volo: multae res sunt ad scribendi rationem et formas usumque verborum pertinentes, quae totae pendent ex optimorum codicum mss. auctoritate; quae cum in Nat. Quaestt. exigua sit, fit necessario, ut in iis nisi discedere velis a reliqua Senecae consuetudine, sequendi sint aliorum librorum codices meliores; atque id Fickertus fecit in orthographia, in qua ejus et exemplum secutus sum et ra-

tiones exspecto; in aliis rebus minus sibi constitit; neque ego omnia ad unam normam exaequavi; itaque intactam reliqui accusativi formam aërem lib. III, c. 12, 2. VII, c. 24, 2, quamquam non dubito, quin semper Seneca aëra scripserit. Contra quod in aliis libris recte restitutum est aliubi, veluti de Beneff. I, 5, 5. III, 6, 2. VI, 33, 3. Dial. V, 6, 4. Epist. 92, 29. 99, 26. id ego in his quoque, ubi codd. mss. inter alibi et alicubi fluctuantur, restituendum duxi: vid. lib. V, c. 14, 1. lib. VI, c. 7, 1. c. 14, 1. c. 15. Item quod bis posita erat ac particula ante vocalem lib. II, c. 22, 3 et c. 31, 1 (ubi cf. c. 52, 1), ferendum non magis putavi quam quod semel legebatur contrario lib. VI, c. 13, 4, ubi scripsi e contrario, ut solet Seneca alibi; vid. lib. I, 4, 1. III, 20, 3. V, 1, 4. 3, 3. et in aliis libris saepe; nec movet me alterum exemplum Epist. 94, 2. potuit certe illo loco *e* post idem facile excidere. Sed quod Fickertus semel ponere ausus est transiet lib. III, c. 10, 4. miro ibi codicum mss. consensu firmatum, id ego adeo non aspernatus sum, ut ejus generis formas etiam aliis locis recte mihi restituisse videar; nam et de Beneff. lib. II, 1, 2 habent iniet libri optimi, inter quos est Nazarianus, et in Epist. 17, 7 exiet est in cod. Paris. p. qui est in illa parte longe optimus, et in quinque aliis; nec longe discedit alius vetustus cod. Paris. P. in quo est exhibet; de utroque enim cod. Paris. Fickertus illo loco minus recte retulit; his confisus exemplis in Ludo c. 3, 1 exiet edidi, quo nihil videtur probabilius reperiri posse pro corrupta voce esset; et de Beneff. lib. I, 2, 3 credo me rectius bis rediet scripturum fuisse pro eo quod nunc posui redit; et in Dial. XI, c. 8, 2 exiet scriptum malim quam vel exit vel erit.

Haec de Nat. Quaestionum libris haud inutile putavi admonere; de Epistolis et quae praeterea reliqua sunt, dicam volumine tertio.

Scribebam Vratislaviae d. XXIV. m. Decembr. a. MDCCCLI.

L. ANNAEI SENECAE

AD AEBUTIUM LIBERALEM

DE BENEFICIIS

LIBER I.

I. Inter multos ac varios errores temere inconsulte- 1
que viventium nihil propemodum [*indignius*], vir optime
Liberalis, dixerim, [*quam*] quod beneficia nec dare
scimus nec accipere. sequitur enim, ut male collo-
cata male debeantur. de quibus non redditis sero que-
rimur: ista enim perierunt, cum darentur. Nec mirum 2
est inter plurima maximaque vitia nullum
esse frequentius quam ingrati animi. id eve-
nire ex causis pluribus video: prima illa est,
quod non eligimus dignos, quibus tribuamus. Sed nomina
facturi diligenter patrimonium et vitam debitoris inquiri-
mus. semina in solum effetum et sterile non spargimus:
beneficia sine ullo delectu magis proicimus quam damus.
Nec facile dixerim, utrum turpius sit infitiari an repetere 3
beneficium. id enim genus huius crediti est, ex quo tan-
tum recipiendum sit quantum ultro refertur: decoquere
vero foedissimum ob hoc ipsum, quia non opus est ad
liberandam fidem facultatibus, sed animo. reddit enim
beneficium qui libenter debet. Sed cum sit in ipsis cri- 4
men, qui ne confessione quidem grati sunt, in nobis quo-
que est. Multos experimur ingratos, plures facimus, quia
alias graves exprobratores exactoresque sumus, alias
leves et quos paulo post muneris sui poeniteat, alias
queruli et minima momenta calumniantes gratiam omnem
corrumpimus, non tantum postquam dedimus beneficia,
sed dum damus. Quis nostrum contentus fuit aut leviter 5
rogari aut semel? quis non, cum aliquid a se peti su-
spicatus est, frontem adduxit, voltum avertit, occupa-

tiones simulavit, longis sermonibus et de industria non invenientibus exitum occasionem petendi abstulit et variis
6 artibus necessitates properantis elusit? In angusto vero conpressus aut distulit, id est timide negavit, aut promisit, sed difficulter, sed subductis superciliis, sed ma-
7 lignis et vix exeuntibus verbis? Nemo autem libenter debet quod non accepit, sed expressit. gratus adversus eum esse quisquam potest, qui beneficium aut superbe abiecit aut iratus inpegit aut fatigatus, ut molestia careret, dedit? Errat, si quis sperat responsurum sibi, quem
8 dilatione lassavit, exspectatione torsit. Eodem animo beneficium debetur, quo datur, et ideo non est neglegenter dandum, sibi enim quisque debet quod a nesciente accepit. ne tarde quidem, quia, cum in omni officio magni aestimetur dantis voluntas, qui tarde facit, diu noluit. utique non contumeliose: nam cum ita a natura conparatum sit, ut altius iniuriae quam merita descendant et illa cito defluant, has tenax memoria custodiat, quid exspectat, qui offendit, dum obligat? satis adversus illum
9 gratus est, si quis beneficio eius ignoscit. Non est autem quod tardiores faciat ad bene merendum turba ingratorum. Nam primum, ut dixi, nos illam augemus: deinde ne deos quidem inmortales ab hac tam effusa benignitate sacrilegi neglegentesque eorum deterrent. utuntur natura sua et cuncta interque illa ipsos munerum suorum malos interpretes iuvant. Hos sequamur duces, quantum humana inbecillitas patitur: demus beneficia, non feneremus. Dignus est decipi qui de re-
10 cipiendo cogitavit, cum daret. At male cesserit: et liberi et coniuges spem fefellerunt, tamen et educamus et ducimus. adeoque adversus experimenta pertinaces sumus, ut bella victi et naufragi maria repetamus: quanto magis permanere in dandis beneficiis decet? quae si quis non dat, quia non recepit, dedit ut reciperet bonamque ingratorum facit causam, quibus [ita demum] turpe est
11 non reddere, si licet. Quam multi indigni luce sunt? et tamen dies oritur. Quam multi quod nati sunt queruntur? tamen natura sobolem novam gignit ipsosque, qui non

fuisse mallent, esse patitur. Hoc et magni animi et boni 12
proprium est, non fructum beneficiorum sequi, sed ipsa,
et post malos quoque bonum quaerere. Quid magnifici
erat multis prodesse, si nemo deceperit? nunc est virtus
dare beneficia non utique reditura, quorum a viro egregio
statim fructus perceptus est. Adeo quidem ista res fu- 13
gare nos et pigriores ad rem pulcherrimam facere non
debet, ut si spes mihi praecidatur gratum hominem re-
periendi, malim non recipere beneficia quam non dare,
quia qui non dat, vitium ingrati antecedit. Dicam quod
sentio: qui beneficium non reddit, magis peccat. qui
non dat, citius.

II. *Beneficia in volgus cum largiri institueris,* 1
Perdenda sunt multa, ut semel ponas bene.

In priore versu utrumque reprehendas: nam nec in vol-
gus effundenda sunt et nullius rei, minime beneficiorum
honesta largitio est. quibus si detraxeris iudicium, de-
sinunt esse beneficia, in aliud quodlibet incident nomen.
Sequens sensus mirificus est, qui uno bene posito bene- 2
ficio multorum amissorum damna solatur. Vide, oro te,
ne hoc et verius sit et magnitudini bene facientis aptius,
ut illum hortemur ad danda, etiamsi nullum bene posi-
turus est: illud enim falsum est *perdenda sunt multa:*
nullum perit, quia qui perdit conputaverat. Beneficio- 3
rum simplex ratio est: tantum erogatur. si redit aliquid,
lucrum est. si non redit, damnum non est. Ego illud
dedi, ut darem. nemo beneficia in calendario scribit,
nec avarus exactor ad horam et diem adpellat. Num-
quam illa vir bonus cogitat nisi admonitus a reddente:
alioquin in formam crediti transeunt. turpis feneratio est
beneficium expensum ferre. Qualiscumque priorum even- 4
tus est, persevera in alios conferre: melius apud ingra-
tos iacebunt, quos aut pudor aut occasio aut imitatio
aliquando gratos poterit efficere. Ne cessaveris, opus
tuum perage et partes boni viri exsequere. alium re,
alium fide, alium gratia, alium consilio, alium prae-
ceptis salubribus adiuva: officia etiam ferae sentiunt, 5
nec ullum tam inmansuetum animal est, quod non cura

mitiget et in amorem sui vertat: leonum ora a magistris inpune tractantur. elephantorum feritatem usque in servile officium demeretur cibus: adeo etiam quae extra intellectum atque aestimationem beneficii posita sunt, adsiduitas tamen meriti pertinacis evincit. Ingratus est adversus unum beneficium: adversus alterum non erit. duorum oblitus est: tertium etiam in eorum quae exciderunt memoriam reducet.

1 III. Is perdit beneficia qui cito se perdidisse credit. at qui instat et onerat priora sequentibus, etiam ex duro et inmemori pectore gratiam extundit. Non audebit adversus multa oculos adtollere. quocumque se convertit memoriam suam fugiens, ibi te videat. beneficiis tuis
2 illum cinge. Quorum quae vis quaeve proprietas sit dicam, si prius illa, quae ad rem non pertinent, transsilire mihi permiseris: quare tres Gratiae et quare sorores sint et quare manibus inplexis et quare ridentes [*iuvenes*] et virgines
3 solutaque ac perlucida veste. Alii quidem videri volunt unam esse quae det beneficium, alteram quae accipiat, tertiam quae reddat. alii beneficiorum tria genera, promerentium, reddentium, simul et accipientium
4 reddentiumque. Sed utrumlibet ex istis iudica verum, quid ista nos iuvat scientia? Quid ille consertis manibus in se redeuntium chorus? ob hoc, quia ordo beneficii per manus transeuntis nihilominus ad dantem revertitur et totius speciem perdit, si usquam interruptus est, pul-
5 cherrimus, si cohaeret et vices servat. [Ideo] *rident.* est aliqua tamen maior his dignatio, sicut promerentium voltus hilari sunt [quales solent esse qui dant vel accipiunt beneficia]. iuvenes: quia non debet beneficiorum memoria senescere. virgines: quia incorrupta sunt et sincera et omnibus sancta. in quibus nihil esse adligati decet nec adstricti: solutis itaque tunicis utuntur. perlu-
6 cidis autem, quia beneficia conspici volunt. Sit aliquis usque eo Graecis emancipatus, ut haec dicat necessaria: nemo tamen erit, qui etiam illud ad rem iudicet pertinere, quae nomina illis Hesiodus inposuerit. Aeglen maximam

natu adpellavit, mediam Euphrosynen, tertiam Thalian. Horum nominum interpretationem, prout cuique visum est, deflectit et ad rationem aliquam conatur perducere, cum Hesiodus puellis suis quod voluit nomen inposuerit.
Itaque Homerus uni mutavit, Pasithean adpellavit et in 7
matrimonium produxit, ut scias illas Vestales non esse [virgines]. Inveniam alium poetam, apud quem praecingantur et spissis aut Phryxianis prodeant. Ergo et Mercurius una stat, non quia beneficia ratio commendat vel
oratio, sed quia pictori ita visum est. Chrysippus quo- 8
que, penes quem subtile illud acumen est et in imam penetrans veritatem, qui rei agendae causa loquitur et verbis non ultra quam ad intellectum satis est utitur, totum librum suum his ineptiis replet, ita ut de ratione dandi, accipiendi reddendique beneficii pauca admodum dicat,
nec his fabulas, sed haec fabulis inserit. Nam praeter 9
ista, quae Hecaton transscribit, tres Chrysippus Gratias ait Iovis et Eurynomes filias esse, aetate autem minores quam Horas, sed meliuscula facie et ideo Veneri datas comites. matris quoque nomen ad rem iudicat pertinere: Eurynomen enim dictam, quia late patentis patrimonii sit beneficia dividere: tamquam matri post filias soleat
nomen inponi aut poetae vera nomina reddant. Quemad- 10
modum nomenclatori memoriae loco audacia est et cuicunque nomen non potest reddere, inponit, ita poetae non putant ad rem pertinere verum dicere, sed aut necessitate coacti aut decore corrupti id quemque vocari iubent, quod belle facit ad versum. nec illis fraudi est, [*qua*]si aliquid in censum detulerint: proximus enim poeta suum illas ferre nomen iubet. hoc ut scias ita esse, ecce Thalia, de qua cum maxime agitur, apud Hesiodum Charis est, apud Homerum Musa.

IV. Sed ne faciam quod reprehendo, omı ista. 1
quae ita extra rem sunt, ut nec circa rem
relinquam. tu modo nos tuere, si quis
Chrysippum in ordinem coegerim, n
virum, sed tamen Graecum, cuius ac
retunditur et in se saepe replicatur.

2 aliquid videtur, pungit, non perforat. Hic vero quod
acumen est? de beneficiis dicendum est et or-
dinanda res, quae maxime humanam societa-
tem adligat. danda lex vitae, ne sub specie benigni-
tatis inconsulta facilitas placeat nec liberalitatem, quam
nec deesse oportet nec superfluere, haec ipsa observa-
3 tio restringat, dum temperat. docendi sunt libenter ac-
cipere, libenter reddere et magnum ipsis certamen pro-
ponere, eos quibus obligati sunt re animoque non tan-
tum aequare, sed vincere: quia qui referre gratiam de-
bet, numquam consequitur, nisi praecessit. hi docendi
4 sunt nihil inputare, illi plus debere. Ad hanc honestis-
simam contentionem beneficiis beneficia vincendi sic nos
adhortatur Chrysippus, ut dicat verendum esse ne, quia
Charites Iovis filiae sunt, parum se grate gerere sacrile-
5 gium sit et tam bellis puellis fiat iniuria. Tu me aliquid
eorum doce, per quae beneficentior gratiorque adversus
bene merentes fiam, per quae obligantium obligatorum-
que animi certent, ut qui praestiterunt obliviscantur, per-
tinax sit memoria debentium. istae vero ineptiae poetis
relinquantur, quibus aures oblectare propositum est et
6 dulcem fabulam nectere. at qui ingenia sanare et fidem
in rebus humanis retinere, memoriam officiorum ingerere
animis volunt, serio loquantur et magnis viribus agant:
nisi forte existimas levi ac fabuloso sermone et anilibus
argumentis prohiberi posse rem perniciosissimam, be-
neficiorum novas tabulas.

1 V. Sed quemadmodum supervacua transcurram, ita
exponam necesse est hoc primum nobis esse
discendum, quid accepto beneficio debeamus:
dicit enim debere se alius pecuniam quam accepit, alius
consulatum, alius sacerdotium, alius provinciam. ista au-
2 tem sunt meritorum signa, non merita. Non potest benefi-
cium manu tangi sed animo geritur. multum interest
inter materiam beneficii et beneficium. itaque
nec aurum nec argentum nec quicquam eorum, quae pro
maximis accipiuntur, beneficium est, sed ipsa tri-
buentis voluntas. inperiti autem id quod oculis oc-

currit et quod traditur possideturque solum notant, cum
contra illud, quod in re carum atque pretiosum est, *parvi
pendunt.* Haec quae tenemus, quae adspicimus, in qui- 3
bus cupiditas nostra haeret, caduca sunt. auferre nobis
ea et fortuna et iniuria potest: beneficium vero etiam
amisso eo, per quod datum est, durat. est enim recte fa-
ctum, quod inritum nulla vis efficit. Amicum a piratis re- 4
demi. hunc alius hostis excepit et in carcerem condidit:
non beneficium, sed usum beneficii mei sustulit. Ex nau-
fragio alicui raptos vel ex incendio liberos reddidi. hos
vel morbus vel aliqua fortuita iniuria eripuit: manet etiam
sine illis quod in illis datum est. Omnia itaque quae fal- 5
sum beneficii nomen usurpant, ministeria sunt, per quae
se voluntas amica explicat. Hoc in aliis quoque rebus
evenit, ut alibi sit species rei, alibi ipsa res. Impera- 6
tor aliquem torquibus, murali et civica donat: quid ha-
bet per se corona pretiosum? quid praetexta? quid fa-
sces? quid tribunal et currus? nihil horum honor est, sed
honoris insigne: sic non est beneficium id quod sub ocu-
los venit, sed beneficii vestigium et nota.

VI. Quid est ergo beneficium? benevola 1
actio tribuens gaudium capiensque tribuen-
do, in id quod facit prona et sponte sua pa-
rata. Itaque non quid fiat aut quid detur refert, sed
qua mente, quia beneficium non in eo quod fit aut datur
consistit, sed in ipso dantis aut facientis animo. Ma- 2
gnum autem esse inter ista discrimen vel ex hoc intelle-
gas licet, quod beneficium utique bonum est, id autem
quod fit aut datur, nec bonum nec malum est. Animus
est qui parva extollit, sordida inlustrat, magna et in pre-
tio habita dehonestat: ipsa quae adpetuntur, neutram na-
turam habent, nec boni nec mali. refert, quo illa rector
inpellat, a quo forma rebus datur. Non est beneficium 3
ipsum, quod numeratur aut traditur: sicut ne in victimis
quidem, licet opimae sint auroque praefulgeant, deorum est
honor, sed pia ac recta voluntate venerantium. itaque boni
etiam farre ac fitilla religiosi sunt, mali rursus non effugiunt
inpietatem, quamvis aras sanguine multo cruentaverint.

[illegible] in rebus, non in ipsa benefaciendi [illegible] eo maiora essent, quo maiora [illegible] id autem falsum est: nonnumquam [illegible] obligat qui dedit parva magnifice, qui [illegible] *opes animo*“, qui exiguum tribuit sed li[illegible] paupertatis suae oblitus est dum meam re[illegible] non voluntatem tantum iuvandi habuit, sed [illegible] qui accipere se putavit beneficium cum da[illegible] dedit tamquam recepturus, recepit tamquam non [illegible] qui occasionem qua prodesset et occupavit et [illegible] Contra ingrata sunt, ut dixi, licet re ac specie [illegible] videantur, quae danti aut extorquentur aut exci[illegible] multoque gratius venit, quod facili quam quod ple[illegible] manu datur. Exiguum est quod in me contulit: sed amplius non potuit. At hic quod dedit magnum est: sed dubitavit, sed distulit, sed cum daret, gemuit, sed superbe dedit, sed circumtulit et placere non ei cui praestabat voluit. ambitioni dedit, non mihi.

VIII. Socrati cum multa [multi] pro suis quisque facultatibus offerrent, Aeschines, pauper auditor: *nihil,* inquit, *dignum te, quod dare tibi possim, invenio et hoc uno modo pauperem me esse sentio? itaque dono tibi quod unum habeo, me ipsum. hoc munus rogo qualecunque est bene consulas cogitesque alios, cum multum tibi darent, plus sibi reliquisse.* Cui Socrates: *quidni tu*, inquit, [*mihi*] *magnum munus dederis, nisi forte te parvo aestimas? habebo itaque curae, ut te meliorem tibi reddam quam accepi.* Vicit Aeschines hoc munere Alcibiadis parem divitiis animum et omnem iuvenum opulentorum munificentiam.

IX. Vides quomodo animus inveniat liberalitatis materiam etiam inter angustias? Videtur mihi dixisse: „nihil egisti fortuna, quod me pauperem esse voluisti: expediam nihilominus dignum huic viro munus et, quia de tuo non possum, de meo dabo.“ Neque est quod existimes illum vilem sibi fuisse: pretium se sui fecit. ingeniosus adulescens invenit, quemadmodum Socratem sibi daret. * Non quanta quaeque sint, sed a quali [den-

tur], prospiciendum.* Callidus non difficilem aditum praebuit inmodica cupientibus spesque inprobas nihil re adiuturus verbis fovet. At peior, opinor, si lingua asper, voltu gravis cum invidia fortunam suam explicuit. colunt enim detestanturque felicem et, si potuerint, eadem facturi, odere facientem. *** Coniugibus alienis ne clam qui- 3
dem, sed aperte ludibrio aditis suas aliis permisere. Rusticus, inhumanus ac mali moris et inter matronas abominanda condicio est, si quis coniugem suam in sella prostare vetuit et volgo admissis inspectoribus vehi perspicuam undique. Si quis nulla se amica fecit insignem 4
nec alienae uxori annuum praestat, hunc matronae humilem et sordidae libidinis et ancillariolum vocant. [*Inde*] decentissimum sponsaliorum genus est adulterium. et in consensu vidui caelibatus nemo uxorem duxit, nisi qui abduxit. Iam rapta spargere, sparsa *acri* avaritia recolligere certant. nihil pensi habere, paupertatem alienam contemnere, suam [*plus*] quam ullum aliud vereri malum. pacem iniuriis perturbare. inbecilliores vi ac metu premere: nam provincias spoliari et nummarium tribunal audita utrimque licitatione alteri addici non mirum, quoniam quae emeris vendere gentium ius est.

X. Sed longius nos inpetus evehit provocante materia. 1
itaque sic finiamus, ne in nostro seculo culpa subsidat. Hoc maiores nostri questi sunt, hoc nos querimur, hoc posteri nostri querentur, eversos mores, regnare nequitiam, in deterius res humanas et omne nefas labi: at ista eodem stant loco stabuntque, paulum dumtaxat ultra aut citra mota, ut fluctus quos aestus accedens longius extulit, recedens interiore litorum vestigio tenuit. Nunc 2
in adulteria magis quam in alia peccabitur abrumpetque frenos pudicitia. nunc conviviorum vigebit furor et foedissimum patrimoniorum exitium, culina. nunc cultus corporum nimius et formae cura prae se ferens animi deformitatem. nunc in petulantiam et audaciam erumpet male dispensata libertas. nunc in crudelitatem privatam ac publicam ibitur bellorumque civilium insaniam, qua omne sanctum ac sacrum profanetur. habebitur aliquando

3 ebrietati honor et plurimum meri cepisse virtus erit. Non
exspectant uno loco vitia, sed mobilia et inter se dis-
sidentia tumultuantur, pellunt invicem fuganturque: ce-
terum idem semper de nobis pronuntiare debebimus, ma-
los esse nos, malos fuisse, invitus adiciam et futuros
4 esse. Erunt homicidae, tyranni, fures, adulteri, rapto-
res, sacrilegi, proditores: infra omnia ista ingratus est,
nisi quod omnia ista ab ingrato animo sunt, sine quo vix
ullum magnum facinus adcrevit. Hoc tu cave tamquam
maximum crimen, ne admittas: ignosce tamquam levis-
simo, si admissum est. haec est enim iniuriae summa:
beneficium perdidisti. salvum est tibi ex illo, quod est
5 optimum: dedisti. Quemadmodum autem curan-
dum est, ut in eos potissimum beneficia con-
feramus, qui grate responsuri erunt, ita quae-
dam, etiamsi male de illis sperabitur, facie-
mus tribuemusque, non solum si iudicabimus
ingratos fore, sed si sciemus fuisse: tamquam
si filios alicui restituere potero magno periculo liberatos
sine ullo meo, non dubitabo. dignum etiam inpendio san-
guinis mei tuebor et in partem discriminis veniam: in-
dignum si eripere latronibus potero clamore sublato, sa-
lutarem vocem homini non pigebit emittere.

1 XI. Sequitur ut dicamus, quae beneficia danda
sint et quemadmodum. Primum demus neces-
saria, deinde utilia, deinde iucunda, utique
mansura. Incipiendum est autem a necessa-
riis. aliter enim ad animum pervenit quod vitam con-
tinet, aliter quod exornat aut instruit. Potest in eo aliquis
fastidiosus esse aestimator, quo facile cariturus est, de
quo dicere licet: „recipe, non desidero. meo contentus
sum.“ interim non reddere tantum libet quod acceperis,
2 sed abicere. Ex his quae necessaria sunt, quaedam pri-
mum obtinent locum, sine quibus non possumus vivere,
edam secundum, sine quibus non debemus, quaedam
um, sine quibus nolumus. Prima huius notae sunt
tium manibus eripi et tyrannicae irae et proscriptioni
aliis periculis, quae varia et incerta humanam vitam

obsident: quicquid horum discusserimus quo maius ac 3
terribilius erit, hoc maiorem inibimus gratiam. subit enim
cogitatio, quantis sint liberati malis, et lenocinium est mu-
neris antecedens metus. nec tamen ideo debemus tardius
quemquam servare quam possumus, ut muneri nostro
timor inponat pondus. Proxima ab his sunt, sine quibus 4
possumus quidem vivere, sed ut mors potior sit: tam-
quam libertas et pudicitia et mens bona. post haec habe-
bimus coniunctione ac sanguine usuque et consuetudine
longa cara, ut liberos, coniuges, penates ceteraque, quae
usque eo animus sibi adplicuit, ut ab illis quam a vita
divelli gravius existimet. *Subsequuntur utilia*, quo- 5
rum varia et lata materia est. Hic erit pecunia non su-
perfluens, sed ad sanum modum habendi parata. hic
erit honor et processus ad altiora tendentium: nec enim
utilius quicquam est quam sibi utilem fieri. *Iam cetera
ex abundanti veniunt* delicatos factura. in his se-
quemur, ut opportunitate grata sint, ut non volgaria,
quaeque aut pauci habuerint aut pauci intra hanc aetatem
aut hoc modo, quae etiamsi natura pretiosa non sunt,
tempore aut loco fiant. Videamus quid oblatum maxime 6
voluptati futurum sit, quid frequenter occursurum ha-
benti, ut totiens nobiscum, quotiens cum illo sit. utique
cavebimus ne munera supervacua mittamus, ut feminae
aut seni arma venatoria aut rustico libros aut studiis ac
literis dedito retia. aeque ex contrario circumspiciemus
ne, dum grata mittere volumus, suum cuique morbum
exprobratura mittamus, sicut ebrioso vina et valitudina-
rio medicamenta. maledictum enim incipit esse, non
munus, in quo vitium accipientis agnoscitur.

XII. Si arbitrium dandi penes nos est, praecipue 1
mansura quaeremus, ut quam minime mortale munus sit.
pauci enim sunt tam grati, ut quid acceperint, etiamsi
non vident, cogitent. ingratos quoque memoria cum ipso
munere incurrit, ubi ante oculos est et oblivisci sui non
sinit, sed auctorem suum ingerit et inculcat. Eo quidem
magis duratura quaeramus, quia numquam admonere
debemus: ipsa res evanescentem memoriam excitet. Li- 2

bentius donabo argentum factum quam signatum, libentius statuas quam vestem et quod usus brevis deterat. Apud paucos post rem manet gratia, plures sunt, apud quos non diutius in animo sunt donata quam in usu: ergo, si fieri potest, consumi munus meum nolo. exstet,
3 haereat amico meo, convivat. Nemo tam stultus est, ut monendus sit, ne cui gladiatores aut venationem iam munere edito mittat et vestimenta aestiva bruma, hiberna solstitio: sit in beneficio sensus communis. tempus, locum observet, [personas,] quia momentis quaedam grata et ingrata sunt. quanto acceptius est, si id damus quod quis non habet quam cuius copia abundat? quod diu
4 quaerit nec invenit quam quod ubique visurus est? Munera non tam pretiosa quam rara et exquisita sint, quae etiam apud divitem sui locum faciant, sicut gregalia quoque poma et post paucos dies itura in fastidium delectant, si provenere maturius. illa quoque non erunt sine honore, quae aut nemo illis alius dedit aut nos nulli alii.

1 XIII. Alexandro Macedoni, cum victor orientis animos supra humana tolleret, Corinthii per legatos gratulati sunt et civitate illum sua donaverunt. cum risisset Alexander hoc officii genus, unus ex legatis, *nulli*, inquit, *civitatem umquam dedimus alii quam tibi et Herculi.* libens accepit delatum honorem et legatos invitatione aliaque humanitate prosecutus cogitavit non qui sibi civitatem da-
2 rent, sed cui dedissent. Et homo gloriae deditus, cuius nec naturam nec modum noverat, Herculis Liberique vestigia sequens ac ne ibi quidem resistens, ubi illa defecerant, ad socium honoris sui respexit a dantibus, tamquam coelum, quod mente vanissima conplectebatur, te-
3 neret, quia Herculi aequabatur. Quid enim ille simile habebat vesanus adulescens, cui pro virtute erat felix temeritas? Hercules nihil sibi vicit: orbem terrarum transivit non concupiscendo, sed vindicando. quid vinceret malorum hostis, bonorum vindex, terrarum marisque pacator? At hic a pueritia latro gentiumque vastator, tam hostium pernicies quam amicorum, qui summum bonum
4 duceret terrori esse cunctis mortalibus, oblitus non fero-

cissima tantum, sed ignavissima quoque animalia timeri ob virus malum.

XIV. Ad propositum nunc revertamur. Beneficium 1
qui quibus libet, dat nulli gratum: nemo se stabularii aut cauponis hospitem iudicat nec convivam dantis epulum, ubi dici potest: „quid enim in me contulit? nempe hoc quod et in illum vix bene notum sibi et in illum etiam inimicum ac turpissimum hominem. numquid enim me dignum iudicavit? morbo suo morem gessit.“ Quod voles gratum esse, rarum effice, *quod* quis patitur sibi inputari. Nemo haec ita interpretetur, tamquam reducam 2
liberalitatem et frenis artioribus reprimam: illa vero in quantum libet exeat, sed eat, non erret. Licet ita largiri, ut unusquisque, etiamsi cum multis accepit, in populo se esse non putet. nemo non habeat aliquam familiarem notam, per quam speret se propius admissum. Di- 3
cat: „accepi idem quod ille, sed ultro. accepi quod ille, sed ego intra breve tempus, cum ille diu meruisset. sunt qui idem habeant, sed non eisdem verbis datum, non eadem comitate tribuentis. ille accepit, cum rogasset, ego non rogar*a*m. ille accepit, sed facile redditurus, sed cuius senectus et libera orbitas magna promittebat. mihi plus dedit, quamvis idem dederit, quia sine spe recipiendi dedit.“ Quemadmodum meretrix ita inter multos se 4
dividet, ut nemo non aliquod signum familiaris animi ferat, ita qui beneficia sua amabilia vult esse, excogitet quomodo multi obligentur et tamen singuli habeant aliquid, quo se ceteris praeferant.

XV. Ego vero beneficiis non obicio moras: quo plura 1
maioraque fuerint, plus afferent laudis. Adsit iudicium: neque enim cordi esse cuiquam possunt forte ac temere data. Quare si quis existimat nos, cum ista praecipimus, 2
benigitatis fines introrsus referre et illi minus laxum limitem aperire, ne perperam monitiones nostras exaudiat. quam enim virtutem magis veneramur? cui magis stimulos addimus? quibusve tam convenit haec adhortatio quam nobis societatem humani generis sancientibus? Quid ergo est? cum sit nulla honesta vis animi, etiamsi 3

a recta voluntate incepit, nisi quam virtutem modus fecit,
veto liberalitatem nepotari. Tunc iuvat accepisse bene-
ficium et supinis quidem manibus, ubi illud ratio ad
dignos perducit, non quo libet casus et consilii indigens
inpetus differt. quod ostentare libet et inscribere sibi.
4 Beneficia tu vocas quorum auctorem fateri pudet? at illa
quanto gratiora sunt quantoque in partem interiorem ani-
mi nunquam exitura descendunt, cum delectant cogitan-
5 tem magis a quo quam quid acceperis? Crispus Pas-
sienus solebat dicere quorumdam se iudicium malle quam
beneficium, quorumdam beneficium malle quam iudicium.
et subiciebat exempla: *malo*, aiebat, *divi Augusti iudi-*
6 *cium*, *malo Claudii beneficium.* Ego vero nullius puto
expetendum esse beneficium, cuius vile iudicium est. quid
ergo? non erat accipiendum a Claudio quod dabatur?
erat, sed sicut a fortuna, quam scires statim posse ma-
lam fieri. Quid ista inter se mixta dividimus? non est
beneficium, cui deest pars optima, datum esse iudicio:
alioquin pecunia ingens, si non ratione nec recta volun-
tate donata est, non magis beneficium est quam thesau-
rus. multa sunt autem, quae oportet accipere nec debere.

L. ANNAEI SENECAE

AD AEBUTIUM LIBERALEM

DE BENEFICIIS

LIBER II.

1 I. Inspiciamus, Liberalis virorum optime, id quod ex priori parte adhuc superest, quemadmodum dandum sit beneficium, cuius rei expeditissimam videor monstraturus viam: sic demus, quomodo vellemus accipere. ante omnia libenter,

cito, sine ulla dubitatione. Ingratum est bene- 2
ficium, quod diu inter manus dantis haesit, quod quis
aegre dimittere visus est et sic dare tamquam [sibi] eri-
peretur. Etiam si quid morae intervenit, evitemus omni
modo ne deliberasse videamur. proximus est a negante
qui dubitavit, nullamque iniet gratiam. nam cum in be-
neficio iucundissima sit tribuentis voluntas, qui nolentem
se tribuisse ipsa cunctatione testatus est, non dedit, sed
adversus ducentem male retinuit: multi autem sunt quos
liberalis facit frontis infirmitas. Gratissima sunt beneficia 3
parata, facilia, occurrentia, ubi nulla mora fuit nisi in
accipientis verecundia. Optimum est antecedere desi-
derium cuiusque, proximum sequi. illud melius, occu-
pare antequam rogemur, quia, cum homini probo ad ro-
gandum os concurrat et subfundatur rubor, qui hoc tor-
mentum remittit, multiplicat munus suum. Non tulit gratis 4
qui, cum rogasset, accepit, quoniam quidem, ut maio-
ribus nostris, gravissimis viris, visum est, nulla res
carius constat quam quae precibus empta est. Vota ho-
mines parcius facerent, si palam facienda essent: adeo
etiam deos, quibus honestissime supplicamus, tacite
malumus et intra nosmetipsos precari.

II. Molestum verbum est, onerosum, demisso voltu 1
dicendum, rogo. huius facienda est gratia amico et cui-
cumque, quem amicum sis promerendo facturus. properet
licet, sero beneficium dedit qui roganti dedit. Ideo di-
vinanda cuiusque voluntas et, cum intellecta est, neces-
sitate gravissima rogandi liberanda est: illud beneficium
iucundum victurumque in animo scias, quod obviam ve-
nit. Si non contingit praevenire, plura rogantis verba 2
intercidamus, ne rogati videamur, sed certiores facti
statim promittamus, facturosque nos etiam antequam
interpellemur, ipsa festinatione adprobemus. Quem-
admodum in aegris opportunitas cibi salutaris est et aqua
tempestive data remedii locum obtinuit, ita, quamvis
leve et volgare beneficium sit, si praesto fuit, si proxi-
mam quamque horam non perdidit, multum sibi adicit
gratiamque pretiosi sed lenti et diu cogitati muneris vin-

cit: qui tam parate fecit, non est dubium quin libenter
faciat. itaque laetus facit et induit sibi animi sui voltum.
1 III. Ingentia quorumdam beneficia silentium aut lo-
quendi tarditas imitata gravitatem et tristitiam corrupit,
cum promitterent voltu negantium. quanto melius adicere
bona verba rebus bonis et praedicatione humana beni-
2 gnaque commendare quae praestes! Ut ille se castiget,
quod tardior in rogando fuit, adicias licet familiarem
querelam: „irascor tibi, quod cum aliquid desiderasses,
non olim scire me voluisti, quod tam diligenter rogasti,
quod quemquam adhibuisti. ego vero gratulor mihi, quod
experiri animum meum libuit: postea quicquid desidera-
bis, tuo iure exiges. semel rusticitati tuae ignoscitur."
3 Sic efficies, ut animum tuum pluris aestimet quam illud,
quicquid est, ad quod petendum venerat. Tunc est
summa virtus tribuentis, tunc benignitas, ubi ille, qui
discessit, dicet sibi: „magnum hodie lucrum feci. malo
quod illum talem inveni, quam si multiplicatum hoc ad
me [de quo loquebar] alia via pervenisset. huic eius ani-
mo numquam parem referam gratiam."
1 IV. At plerique sunt, qui beneficia asperitate verborum
et supercilio in odium adducunt eo sermone usi, ea su-
perbia, ut inpetrasse poeniteat. aliae deinde post rem
promissam sequuntur morae: nihil autem est acerbius,
2 quam ubi quoque quod inpetrasti, rogandum est. Re-
praesentanda sunt beneficia, quae a quibusdam accipere
difficilius est quam inpetrare: hic rogandus est, ut ad-
moneat, ille ut consummet: sic unum munus per mul-
torum teritur manus, ex quo gratiae minimum apud pro-
mittentem remanet, quia auctori detrahit quisquis post
3 illum rogandus est. Hoc itaque curae habebis, si grate
aestimari quae praestabis voles, ut beneficia tua inlibata,
ut integra ad eos, quibus promissa sunt, perveniant, sine
ulla quod aiunt deductione. nemo illa intercipiat, nemo
detineat: nemo in eo, quod daturus es, gratiam suam
facere potest, ut non tuam minuat.
1 V. Nihil aeque amarum quam diu pendere. aequiore
quidam animo ferunt praecidi spem suam quam trahi.

plerisque autem hoc vitium est ambitione prava differendi promissa, ne minor sit rogantium turba, quales regiae potentiae ministri sunt, quos delectat potentiae suae longum spectaculum minusque se iudicant posse, nisi diu multumque singulis quid possint ostenderint. nihil confestim, nihil semel faciunt. iniuriae illorum praecipites, lenta beneficia sunt. Quare verissimum existima, quod 2
ille comicus dixit:

Quid? tu non intellegis
tantum gratiae te demere, quantum morae adicis?

Inde illae voces, quas ingenuus dolor exprimit: „*Fac, si quid facis*“ et „*nihil est tanti: malo mihi iam neges.*“ Ubi in taedium adductus animus incipit beneficium odisse, dum exspectat, potest ob id gratus esse? Quemadmodum 3
acerbissima crudelitas est, quae trahit poenam, et misericordiae genus est cito occidere, quia tormentum ultimum finem sui secum adfert, quod antecedit tempus maxima venturi supplicii pars est: ita maior est muneris gratia quo minus diu pependit. est enim etiam bonarum rerum sollicitis exspectatio, et cum plurima beneficia remedium alicuius rei adferant, qui aut diutius torqueri patitur quem protinus potest liberare, aut tardius gaudere, beneficio suo manus adfert. Omnis benignitas properat et 4
proprium est libenter facientis cito facere. qui tarde et diem de die extrahens profuit, non ex animo fecit: ita duas res maximas perdidit, et tempus et argumentum amicae voluntatis. tarde velle nolentis est.

VI. In omni negotio, Liberalis, non minima portio 1
est, quomodo quidque aut dicatur aut fiat. multum celeritas fecit, multum abstulit mora. sicut in telis eadem ferri vis est, sed infinitum interest, utrum excusso lacerto torqueantur an remissa manu effluant. gladius idem stringit et transforat. quam presso articulo venerit, refert: [*ita*] idem est quod datur, sed interest quomodo detur. Quam dulce, quam pretiosum est, si gratias sibi agi non 2
est passus qui dedit, si dedisse, dum dat, oblitus est! nam corripere eum cui cum, maxime aliquid praestes, dementia est et inserere contumeliam meritis. itaque non

sunt exasperanda beneficia nec quicquam il-
lis triste miscendum. etiamsi quid erit, de quo
velis admonere, aliud tempus eligito.
1 VII. Fabius Verrucosus beneficium ab homine duro
aspere datum *panem lapidosum* vocabat, *quem esurienti*
2 *accipere necessarium sit, esse acerbum.* Tiberius Caesar
rogatus a Nepote Mario praetorio, ut aeri alieno eius suc-
curreret, edere illum sibi nomina creditorum iussit: hoc
non est donare, sed creditores convocare. cum edita es-
sent, scripsit Nepoti iussisse se pecuniam solvi. adiecta
contumeliosa admonitione effecit, ut Nepos nec aes alie-
num haberet nec beneficium: liberavit illum a creditori-
3 bus, sibi non obligavit. Aliquid Tiberius secutus est:
puto, noluit plures esse, qui idem rogaturi concurrerent.
ista fortasse efficax ratio fuerit ad hominum inprobas cu-
piditates pudore reprimendas, beneficium vero dandi
tota alia sequenda est via: omni genere quod des, quo
sit acceptatius, adornandum est, hoc vero non est be-
neficium dare, deprehendere est.
1 VIII. Et ut in transitu de hac quoque parte dicam quid
sentiam, ne principi quidem satis decorum est
donare ignominiae causa. „Tamen, inquit, effu-
gere Tiberius ne hoc quidem modo quod vitabat potuit.
nam aliquot postea qui idem rogarent inventi sunt, quos
omnes iussit reddere in senatu aeris alieni causas et ita
2 illis certas summas dedit.“ Non est illud liberalitas: cen-
sura est. auxilium est? principale tributum est. Bene-
ficium non est, cuius sine rubore meminisse non pos-
sum. ad iudicem missus sum. ut inpetrarem, causam dixi.
1 IX. Praecipiunt itaque omnes auctores sapientiae
quaedam [beneficia] palam danda, quaedam
secreto: palam quae consequi gloriosum [est], ut mi-
litaria dona, ut honores et quicquid [aliud] notitia pul-
2 chrius fit. rursus quae non producunt nec honestiorem
faciunt, sed succurrunt infirmitati, egestati, ignominiae,
tacite danda sunt, ut nota sint solis quibus prosunt.
1 X. Interdum etiam ipse, qui iuvatur, fal-
lendus est, ut habeat nec a quo acceperit sciat. Ar-

cęsilas, ut aiunt, amico pauperi et paupertatem suam dissimulanti, aegro autem et ne hoc quidem confitenti, deesse sibi in sumptum ad necessarios usus, cum clam succurrendum iudicasset, pulvino eius ignorantis sacculum subiecit, ut homo inutiliter verecundus, quod desiderabat, inveniret potius quam acciperet. „Quid ergo? ille ne- 2
sciet a quo acceperit?" primum nesciat, si hoc ipsum beneficii pars est, deinde multa alia faciam, multa tribuam, per quae intellegat et illius auctorem. denique ille nesciet accepisse se: ego sciam me dedisse. „Parum est," inquis. Parum, si fenerare cogitas: sed si, [dare] quo genere accipienti maxime profuturum erit, dabis, contentus eris te teste. alioquin non benefacere delectat, sed videri benefecisse. „Volo, inquis, sciat." Debitorem quaeris. „Volo utique 3
sciat." Quid, si illi utilius est nescire? si honestius, si gratius? non in aliam partem abibis? „Volo sciat." Ita tu hominem non servabis in tenebris? Non nego, quo- 4
tiens patitur res, percipiendum gaudium ex accipientis voluntate. sin adiuvari illum et oportet et pudet, si quod praestamus offendit, nisi absconditur: beneficium in acta non mitto. Quidni? Ego illi non sum indicaturus me dedisse, cum inter prima praecepta ac maxime necessaria sit, ne unquam exprobrem, immo ne admoneam quidem. Haec enim beneficii inter duos lex est: alter statim oblivisci debet dati, alter accepti numquam.

XI. Lacerat animum et premit frequens me- 1
ritorum commemoratio. Libet exclamare quod ille triumvirali proscriptione servatus a quodam Caesaris amico exclamavit, cum superbiam eius ferre non posset: „Redde me Caesari. quousque dices: ego te servavi, ego eripui morti? istud, si meo arbitrio memini, vita est, si tuo, mors est. nihil tibi debeo, si me servasti, ut haberes quem ostenderes. quousque me circumducis? quousque oblivisci fortunae meae non sinis? semel in triumpho ductus essem." Non est dicendum quid tribue- 2
rimus: qui admonet repetit. non est instandum, non est memoria renovanda, nisi ut aliud dando prioris admoneas. Ne aliis quidem narrare debemus. qui dedit be-

neficium taceat, narret qui accepit. dicetur enim quod illi ubique iactanti beneficium suum: „non negabis, inquit, te recepisse.“ et cum respondisset, „quando?“ „Saepe quidem, inquit, et multis locis: id est, quotiens
3 et ubicumque narrasti.“ Quid opus est eloqui? quid alienum occupare officium? est qui istud facere honestius possit. quo narrante et hoc laudabitur, quod ipse non narras. Ingratum me iudicas, si istud te tacente nemo sciturus est? Quod adeo non est committendum, ut etiam si quis coram nobis narrabit, respondendum sit: „dignissimus quidem ille est maioribus beneficiis, sed ego magis velle me scio omnia illi praestare quam adhuc praestitisse.“ et haec ipsa non verniliter nec ea figura, qua quidam reiciunt, quae magis ad se volunt adtrahere.
4 Deinde adicienda omnis humanitas. Perdet agricola quod sparsit, si labores suos destituet in semine. multa cura sata perducuntur ad segetem. nihil in fructum pervenit, quod non a primo usque ad extremum aequalis cultura prosequitur: eadem beneficiorum condicio est.
5 Numquid ulla maiora possunt esse quam quae in liberos patres conferunt? haec tamen inrita sunt, si in infantia deserantur, nisi longa pietas munus suum nutriat. Eadem ceterorum beneficiorum condicio est: nisi illa adiuveris, perdes. parum est dedisse, fovenda sunt. si gratos vis habere quos obligas, non tantum des oportet be-
6 neficia, sed ames. Praecipue, ut dixi, parcamus auribus. admonitio taedium facit, exprobratio odium. Nihil aeque in beneficio vitandum est quam superbia. quid opus adrogantia voltus? quid tumore verborum? ipsa res te extollit. detrahenda est inanis iactatio: res loquentur nobis tacentibus. Non tantum ingratum, sed invisum est beneficium superbe datum.

1 XII. C. Caesar dedit vitam Pompeio Penno, si dat qui non aufert: deinde absoluto et agenti gratias porrexit osculandum sinistrum pedem. Qui excusant et negant id insolentiae causa factum, aiunt socculum auratum, immo aureum margaritis distinctum ostendere eum voluisse. ita prorsus: quid hic contumeliosum est, si vir consula-

ris aurum et margaritas osculatus est et alioquin nullam partem in corpore eius electurus, quam purius oscularetur? Homo natus in hoc, ut mores liberae civitatis 2
Persica servitute mutaret, parum iudicavit, si senator senex submissis honoribus in conspectu principum supplex sibi eo more iacuisset, quo hostes victi hostibus iacuere: invenit aliquid infra genua, quo libertatem detruderet. non hoc est rempublicam calcare? et quidem, dicet aliquis, nam potest ad rem pertinere, sinistro pede? parum enim foede furioseque insolens fuerat, qui de capite consularis viri soccatus audiebat, nisi in os senatoris ingessisset imperator epigros suos.

XIII. O superbia magnae fortunae! o stultissimum 1
malum! ut a te nihil accipere iuvat! ut omne beneficium in iniuriam convertis! ut te omnia nimia delectant! ut te omnia dedecent! quoque altius te sublevasti, hoc depressior es ostendisque tibi non *datum* agnoscere ista bona, quibus tantum inflaris. quicquid das corrumpis. Libet itaque interrogare, quid se tantopere resupinet, 2
quid voltum habitumque oris pervertat, ut malit habere personam quam faciem? Iucunda sunt, quae humana fronte, certe leni placidaque tribuuntur, quae cum daret mihi superior, non exsultavit supra me, sed quam potuit benignissimus fuit descenditque in aequum et detraxit muneri suo pompam. [si] observavit idoneum tempus, ut in occasione potius quam in necessitate succurreret. Uno modo istis persuadebimus, ne beneficia sua inso- 3
lentia perdant, si ostenderimus non ideo videri maiora, quia tumultuosius data sunt. ne ipsos quidem ob id cuiquam posse maiores videri. vanam esse superbiae magnitudinem et quae in odium etiam amanda perducat.

XIV. Sunt quaedam nocitura inpetrantibus, 1
quae non dare, sed negare beneficium est: aestimabimus itaque utilitatem potius quam voluntatem petentium. saepe enim noxia concupiscimus nec dispicere quam perniciosa sint licet, quia iudicium interpellat adfectus. sed cum subsedit cupiditas, cum inpetus ille flagrantis animi, qui consilium fu-

gat, cecidit, detestamur perniciosos malorum mune
2 auctores. Ut frigidam aegris negamus et lugentibus sibi iratis ferrum aut amantibus quicquid contra se rus ardor petit, sic omnia quae nocitura sunt, inp ac submisse, nonnumquam etiam miserabiliter rogant perseverabimus non dare. Cum initia beneficiorum rum spectare tum etiam exitus decet et ea dare,
3 non tantum accipere, sed etiam accepisse delectet. sunt qui dicant: „scio hoc illi non profuturum, sed faciam? rogat, resistere precibus eius non possum derit. de se, non de me queretur.“ Falsum est: de te et merito quidem, cum ad mentem bonam re cum accessio illa, quae animum inflammabat, remi quidni eum oderit, a quo in damnum ac periculum
4 adiutus est? Exorari in perniciem rogantium saeva tas est. quemadmodum pulcherrimum opus est invitos nolentesque servare, ita rogantibus pestife giri blandum et affabile odium est. Beneficium quod in usu magis ac magis placeat, quod numqu malum vertat. Pecuniam non dabo, quam numera adulterae sciam, ne in societate turpis facti aut c inveniar. si potero, revocabo: si minus, non adiu
5 scelus. Sive illum ira quo non debebat inpellit, sive bitionis calor abducit a tutis, in nullum malum vir semet ipso [*aut a me petere*] patiar, nec committam, possit quandoque dicere: „ille amando me occidit.“ Sa pe nihil interest inter amicorum munera et hostium vo quicquid illi accidere optant, in id horum intempestiv indulgentia inpellit atque instruit: quid autem turpius quam quod evenit frequentissime, ut nihil intersit inter odium et beneficium?

1 XV. Numquam in turpitudinem nostram reditura tribuamus. Cum summa amicitiae sit amicum sibi aequare, utrique simul consulendum est: dabo egenti, sed ut ipse non egeam. succurram perituro, sed ut ipse non peream, nisi si futurus ero magni hominis aut ma-
2 gnae rei merces. Nullum beneficium dabo, quod turpiter peterem. nec exiguum dilatabo nec magna pro par-

vis accipi patiar. Nam ut qui inputat gratiam, destruit,
ita qui quantum det, ostendit, munus suum commen-
dat, non exprobrat. Respiciendae sunt cuique fa- 3
cultates suae viresque, ne aut plus praeste-
mus quam possumus aut minus. aestimanda
est eius persona cui damus: quaedam enim mi-
nora sunt, quam ut exire a magnis viris debeant, quae-
dam accipiente maiora sunt. Utriusque itaque personam
confer et ipsum inter illas quod donabis examina, num-
quid aut danti grave sit aut parum, numquid rursus qui
accepturus est, aut fastidiat aut non capiat.

XVI. Urbem cuidam Alexander donabat vesanus et 1
qui nihil animo nisi grande conciperet. Cum ille, cui do-
nabatur, se ipse mensus tanti muneris invidiam refugisset
dicens non convenire fortunae suae: *non quaero*, in-
quit, *quid te accipere deceat*, *sed quid me dare*. Animosa
vox videtur et regia, cum sit stultissima. nihil enim per
se quemquam decet: refert quid, cui, quando, quare,
ubi, et cetera, sine quibus facti ratio non constabit. Tu- 2
midissimum animal! si illum accipere hoc non decet, nec
te dare: habetur personarum ac dignitatum portio et, cum
sit ubique virtutis modus, aeque peccat quod excedit
quam quod deficit. Liceat istud sane tibi et te in tantum
fortuna sustulerit, ut congiaria tua urbes sint, quas
quanto maioris animi fuit non capere quam spargere?
est tamen aliquis minor, quam ut in sinu eius condenda
sit civitas.

XVII. Ab Antigono Cynicus petit talentum. respon- 1
dit plus esse quam quod Cynicus petere deberet. repul-
sus petit denarium. respondit minus esse quam quod
regem deceret dare. Turpissima est eiusmodi cavillatio:
invenit quomodo neutrum daret. in denario regem, in
talento Cynicum respexit, cum posset et denarium tam-
quam Cynico dare et talentum tamquam rex. Ut sit ali-
quid maius quam quod Cynicus accipiat, nihil tam exi-
guum est, quod non honeste regis humanitas tribuat. Si 2
me interrogas, probo. est enim intolerabilis res poscere
nummos et contemnere. Indixisti pecuniae odium. hoc

professus es, hanc personam induisti: agenda est. ini-
quissimum est te pecuniam sub gloria egestatis adquirere.
Adspicienda ergo non minus sua cuique persona est
3 quam eius, de quo iuvando quis cogitat. Volo Chrysippi
nostri uti similitudine de pilae lusu: quam cadere non
est dubium aut mittentis vitio aut excipientis. tunc cur-
sum suum servat, ubi inter manus utriusque apte ab
utroque et iactata et excepta versatur. necesse est autem
lusor bonus aliter illam conlusori longo, aliter brevi mit-
tat. Eadem beneficii ratio est: nisi utrique personae dan-
tis et accipientis aptatur, nec ab hoc exibit nec ad illum
4 perveniet, ut debet. Si cum exercitato et docto nego-
tium est, audacius pilam mittemus. utcumque enim ve-
nerit, manus illam expedita et agilis repercutiet. si cum
tirone et indocto, non tam rigide nec tam excusse, sed
languidius et in ipsam eius dirigentes manum remisse
occurremus. Idem faciendum est in beneficiis: quosdam
doceamus et satis iudicemus, si conantur, si audent, si
5 volunt. Facimus autem plerumque ingratos et ut sint fa-
vemus, tamquam ita demum magna sint beneficia nostra,
si gratia illis referri non potuit: ut malignis lusoribus
propositum est conlusorem traducere, cum damno scili-
cet ipsius lusus, qui non potest, nisi consentitur, ex-
6 tendi. Multi sunt tam pravae naturae, ut malint perdere
quae praestiterunt, quam videri recepisse, superbi et in-
putatores: quanto melius quantoque humanius id agere,
ut illis quoque partes suae constent, et favere, ut gratia
sibi referri possit, benigne omnia interpretari, gratias
agentem non aliter quam si referat audire, praebere se
facilem ad hoc, ut quem obligavit, etiam exsolvi velit?
7 Male audire solet fenerator, si acerbe exigit, aeque, si
in recipiendo tardus ac difficilis moras quaerit: benefi-
cium tam recipiendum est quam non exigendum. Opti-
mus ille, qui dedit facile, numquam exegit, reddi gavi-
sus est, bona fide quid praestitisset oblitus, qui accipien-
tis animo recepit.

1 XVIII. Quidam non tantum dant beneficia superbe,
sed etiam accipiunt, quod non est committendum: iam

enim transeamus ad alteram partem tractaturi, quomodo se gerere homines in accipiendis beneficiis debeant. Quodcumque ex duobus constat officium, tantumdem ab utroquc exigit. qualis pater esse debeat cum inspexeris, scies non minus operis illic superesse, ut dispicias, qualem esse oporteat filium. sunt aliquae partes mariti, sed non minores uxoris. In- 2
vicem ista quantum exigunt, praestant et parem desiderant regulam, quae, ut ait Hecaton, difficilis est. omne enim honestum in arduo est, etiam quod vicinum honesto est, non enim tantum fieri debet, sed ratione fieri. hac duce per totam vitam eundum est. minima maximaque ex huius consilio gerenda sunt: quomodo haec suaserit, dandum. Haec autem hoc primum censebit non ab omnibus accipiendum. A quibus ergo acci- 3
piemus? ut breviter tibi respondeam: ab his, quibus dedisse videamur. Num etiam maiore delectu quaerendus est, cui debeamus quam cui praestemus? nam ut non sequantur ulla incommoda, sequuntur autem plurima, grave tamen tormentum est debere cui nolis. contra iucundissimum ab eo accepisse beneficium, quem amare etiam post iniuriam possis, ubi amicitiam alioqui iucundam causa fecit et iustam. Illud vero homini ve- 4
recundo et probo miserrimum est, si eum amare oportet, quem non iuvat. Totiens admoneam necesse est non loqui me de sapientibus, quos quicquid oportet et iuvat, qui animum in potestate habent et legem sibi quam volunt dicunt, quam dixerunt servant, sed de inperfectis hominibus honestam viam sequi volentibus, quorum adfectus saepe contumaciter parent. Itaque eligendum est, a 5
quo beneficium accipiam. et quidem diligentius quaerendus beneficii quam pecuniae creditor. Huic enim reddendum est quantum accepi, et si reddidi, solutus sum ac liber. at illi plus solvendum est, et nihilominus etiam relata gratia cohaeremus: debeo enim, cum reddidi, rursus incipere manetque amicitia. [*et ut in amicitiam*] non receperim indignum, sic ne in beneficiorum quidem sacratissimum ius, ex quo amicitia oritur. „Non semper, 6

inquit, mihi licet dicere: nolo. aliquando beneficium ac-
cipiendum est et invito: dat tyrannus crudelis et iracun-
dus, qui munus suum fastidire te iniuriam iudicaturus
est. non accipiam? eodem loco latronem pone, piratam,
regem animum latronis ac piratae habentem. quid fa-
7 ciam? parum dignus est cui debeam." Cum eligendum
dico, cui debeas, vim maiorem et metum excipio, quibus
adhibitis electio perit. si liberum est tibi, si arbitrii tui
est, utrum velis an non, id apud te ipse perpendes. si
necessitas tollit arbitrium, scies te non ac-
cipere, sed parere. nemo in id accipiendo obligatur,
quod illi repudiare non licuit. si vis scire an velim, ef-
8 fice ut possim nolle. „Vitam tamen tibi dedit." non re-
fert quid sit quod datur, nisi a volente volenti datur. si
servasti me, non ideo servator es. Venenum aliquando
pro remedio fuit, non ideo numeratur inter salubria.
Quaedam prosunt nec obligant: tuber quidam tyranni
gladio divisit, qui ad occidendum eum venerat: non ideo
illi tyrannus gratias egit, quod rem, quam medicorum
manus reformidaverant, nocendo sanavit.

1 XIX. Vides non esse magnum in ipsa re momentum,
quoniam non videtur dedisse beneficium, qui malo ani-
mo profuit. casus enim beneficium est, hominis iniuria.
Leonem in amphitheatro spectavimus, qui unum e be-
stiariis agnitum, cum quondam eius fuisset magister, pro-
texit ab inpetu bestiarum: num ergo est beneficium ferae
auxilium? minime, quia nec voluit facere nec benefa-
2 ciendi animo fecit. Quo loco feram posui, tyrannum po-
ne. et hic vitam dedit et illa, nec hic nec illa beneficium.
Quia non est beneficium accipere cogi, non est benefi-
cium debere cui nolis. Ante des oportet mihi arbitrium
mei, deinde beneficium.

1 XX. Disputari de M. Bruto solet, an debuerit accipere
a divo Iulio vitam, cum occidendum eum iudicaret.
2 Quam rationem in occidendo secutus sit, alias tractabimus.
mihi enim, cum vir magnus fuerit in aliis, in hac re vi-
detur vehementer errasse nec ex institutione Stoica se
egisse: qui aut regis nomen extimuit, cum optimus ci-

vitatis status sub rege iusto sit, aut ibi speravit libertatem futuram, ubi tam magnum praemium erat et imperandi et serviendi, aut existimavit civitatem in priorem formam posse revocari amissis pristinis moribus futuramque ibi aequalitatem civilis iuris et staturas suo loco leges, ubi viderat tot milia hominum pugnantia, non an servirent, sed utri. Quanta vero illum aut rerum naturae aut urbis suae tenuit oblivio, qui uno interempto defuturum credidit alium, qui idem vellet, cum Tarquinius esset inventus post tot reges ferro ac fulminibus occisos.
Sed vitam accipere debuit, ob hoc tamen non habere il- 3
lum parentis loco, qui in ius dandi beneficii iniuria venerat. non enim servavit is, qui non interfecit, nec beneficium dedit, sed missionem.

XXI. Illud magis venire in disputationem potest ali- 1
quam, quid faciendum sit captivo, cui redemptionis pretium homo prostituti corporis et infamis ore promittit. patiar me ab inpuro servari? servatus deinde quam illi gratiam referam? vivam cum obscoeno? non vivam cum redemptore? Quid ergo pla- 2
ceat dicam: etiam ab aliquo tali accipiam pecuniam, quam pro capite dependam, accipiam autem tamquam creditum, non tamquam beneficium. solvam illi pecuniam et, si occasio fuerit servandi, periclitantem servabo: in amicitiam, quae similes iungit, non descendam, nec servatoris illum loco numerabo, sed feneratoris, cui sciam reddendum quod accepi. Est aliquis dignus, 3
a quo beneficium accipiam, sed danti nociturum est: ideo non accipiam, quia ille paratus est mihi cum incommodo aut etiam periculo suo prodesse. Defensurus est me reum, sed illo patrocinio regem sibi facturus inimicum: inimicus sum, si, cum ille pro me periclitari velit, ego quod facilius est non facio, ut sine illo pericliter. Ineptum et frivolum hoc Hecaton ponit 4
exemplum Arcesilai, quem ait a filio familiae adlatam pecuniam non accepisse, ne ille patrem sordidum offenderet: quid fecit laude dignum, quod furtum non recepit? quod maluit non accipere quam reddere? quae est

5 enim alienam rem non accipere moderatio? Si exemplo magni animi opus est, utamur Graecini Iulii, viri egregii, quem C. Caesar occidit ob hoc unum, quod melior vir erat quam esse quemquam tyranno expedit. is cum ab amicis conferentibus ad inpensam ludorum pecunias acciperet, magnam pecuniam a Fabio Persico missam non accepit et obiurgantibus his, qui non aestimabant mittentes, sed missa, quod repudiasset: *ego*, inquit, *ab eo beneficium accipiam*, *a quo propinationem accepturus non*
6 *sum?* Cum illi Rebilus consularis, homo eiusdem infamiae, maiorem summam misisset instaretque, ut accipi iuberet: *rogo*, inquit, *ignoscas*, *et a Persico non accepi.* Utrum hoc munera accipere est an senatum legere?

XXII. Cum accipiendum iudicaverimus, hilares accipiamus, profitentes gaudium et id danti manifestum sit, ut fructum praesentem capiat. iusta enim causa laetitiae est laetum amicum videre, iustior fecisse, quam grate ad nos pervenisse indicemus effusis adfectibus. quod non ipso tantum audiente, sed ubique testemur. Qui grate beneficium accipit, primam eius pensionem solvit.

1 XXIII. Sunt quidam, qui nolunt nisi secreto accipere. testem beneficii et conscium vitant: quos scias licet male cogitare. quomodo danti in tantum producenda notitia est muneris sui, in quantum delectatura est eum, cui datur, ita accipienti adhibenda concio est:
2 quod pudet debere, ne acceperis. Quidam furtive agunt gratias et in angulo et ad aurem: non est ista verecundia, sed infitiandi genus. ingratus est, qui remotis arbitris agit gratias. Quidam nolunt nomina secum fieri nec interponi pararios nec signatores advocari nec chirographum dare: idem faciunt, qui dant operam, ut
3 beneficium in ipsos collatum quam ignotissimum sit. Verentur palam ferre, ut sua potius virtute quam alieno adiutorio consecuti dicantur. rariores in eorum officiis sunt, quibus vitam aut dignitatem debent, et dum opinionem clientium timent, graviorem subeunt ingratorum.

1 XXIV. Alii pessime loquuntur de optime me-

ritis. tutius est quosdam offendere quam demeruisse,
argumentum enim nihil debentium odio quaerunt: atqui
nihil magis praestandum est, quam ut memoria nobis
meritorum haereat. quae subinde reficienda est, quia
nec referre potest gratiam, nisi qui meminit, et qui me-
minit eam refert. Nec delicate accipiendum est 2
nec submisse et humiliter. nam qui neglegens est
in accipiendo, cum omne beneficium recens [*magis*] pa-
teat, quid faciet, cum prima eius voluptas refrixerit?
Alius accepit fastidiose, tamquam qui dicat: „non 3
quidem mihi opus est, sed quia tam valde vis, faciam
tibi mei potestatem.“ alius supine, ut dubium praestanti
relinquat, an senserit. alius vix labra diduxit et ingra-
tior, quam si tacuisset, fuit. Loquendum est pro 4
magnitudine rei inpensius et illa adicienda: „plu-
ris quam putas obligasti.“ nemo enim non gaudet bene-
ficium suum latius patere. „nescis quid mihi praestiteris,
sed scire te oportet, quanto plus sit quam existimas.“
Statim gratus est, qui se onerat. „numquam tibi gratiam
referre potero. illud certe non desinam ubique confiteri
me referre non posse.“

XXV. Nullo magis Caesarem Augustum demeruit et 1
ad alia inpetranda facilem sibi reddidit Furnius, quam
quod, cum patri Antonianas partes secuto veniam inpe-
trasset, dixit: *hanc unam, Caesar, habeo iniuriam tuam:
effecisti ut viverem et morerer ingratus.* Quid est tam grati
animi quam nullo modo sibi satisfacere? quam ne ad
spem quidem exaequandi umquam beneficii accedere?
His atque eiusmodi vocibus id agamus, ut voluntas no 2
stra non lateat, sed aperiatur et luceat. Verba cessent
licet, si quemadmodum debemus adfecti sumus, con-
scientia eminebit in voltu. Qui gratus futurus est, statim 3
dum accipit, de reddendo cogitet. Chrysippus quidem
dicit illum velut in certamen cursus conpositum et car-
ceribus inclusum opperiri debere tempus suum, ad quod
velut dato signo prosiliat. et quidem magna illi celeritate
opus est, magna contentione, ut consequatur antece-
dentem.

XXVI. Videndum est nunc, quid max faciat ingratos: facit aut nimius sui sus ctus et insitum mortalitati vitium se suaque mir: aut aviditas, aut invidia.

Incipiamus a primo. Nemo non benignus sui iudex. inde est, ut omnia meruisse se existim in solutum accipiat nec satis suo pretio se aestim: putet. „Hoc mihi dedit, sed quam sero, sed post labores? quanto consequi plura potuissem, si illum illum aut me colere maluissem? non hoc speraveran turbam coniectus sum. tam exiguo dignum me iudica honestius praeteriri fuit."

1 XXVII. Cn. Lentulus augur, divitiarum maxir exemplum, antequam illum libertini pauperem facei hic qui quater milies sestertium suum vidit (proprie (nihil enim amplius quam vidit), ingenii fuit sterilis, pusilli quam animi. cum esset avarissimus, nummos c emittebat quam verba: tanta illi inopia erat serm(
2 Hic cum omnia incrementa sua divo Augusto deberet quem adtulerat paupertatem sub onere nobilitatis l: rantem, princeps iam civitatis et pecunia et gratia sub de Augusto solebat queri dicens a studiis se abduc nihil tantum in se congestum esse, quantum perdidi relicta eloquentia. At illi inter alia hoc quoque d Augustus praestiterat, quod illum derisu et labore ir
3 liberaverat. Non patitur aviditas quemqu esse gratum. numquam enim inprobae spei quod tur, satis est, et maiora cupimus, quo maiora vene multoque concitatior est avaritia in magnarum opum (gestu conlocata, ut flammae infinito acrior vis est,
4 ex maiore incendio emicuit. Aeque ambitio non titur quemquam in ea mensura honorum conquiesc quae quondam eius fuit inpudens votum: nemo agi tribunatu gratias, sed queritur, quod non est ad p turam usque perductus. nec haec grata est, si deest (sulatus. ne hic quidem satiat, si unus est. Ultra se piditas porrigit et felicitatem suam non intellegit, (non unde venerit respicit, sed quo tendat.

XXVIII. Omnibus his vehementius ét inpor- 1
tunius malum est invidia, quae nos inquietat,
dum conparat: „hoc mihi praestitit, sed illi plus, sed
illi maturius.“ et deinde nullius causam agit, contra
omnes sibi favet. Quanto est simplicius, quanto pruden-
tius beneficium acceptum augere, scire neminem tanti ab
alio quanti a se ipso aestimari? „Plus accipere debui, 2
sed illi facile non fuit plus dare. in multos dividenda
liberalitas erat. hoc initium est, boni consulamus et ani-
mum eius grate excipiendo evocemus. parum fecit, sed
saepius faciet. illum mihi praetulit, et me multis. ille non
est mihi par virtutibus nec officiis, sed habuit suam Ve-
nerem. querendo non efficiam, ut maioribus dignus sim,
sed ut datis indignus. plura illis hominibus turpissimis
data sunt: quid ad rem? quam raro fortuna iudicat?“
Cotidie querimur malos esse felices: saepe quae agellos 3
pessimi cuiusque transierat, optimorum virorum segetem
grando percussit. fert sortem suam quisque ut in ceteris
rebus ita in amicitiis. Nullum est tam plenum beneficium, 4
quod non vellicare malignitas possit, nullum tam an-
gustum, quod non bonus interpres extendat. Numquam
deerunt causae querendi, si beneficia a deteriore parte
spectaveris.

XXIX. Vide quam iniqui sint divinorum munerum 1
aestimatores et quidem professi sapientiam. queruntur,
quod non magnitudine corporum aequemus elephantos,
velocitate cervos, levitate aves, inpetu tauros. quod so-
lidior sit cutis beluis, decentior damis, densior ursis,
mollior fibris. quod sagacitate nos narium canes vincant,
quod acie luminum aquilae, spatio aetatis corvi, multa
animalia nandi facilitate. Et cum quaedam ne coire qui- 2
dem in idem natura patiatur, ut velocitatem corporum et
vires, ex diversis ac dissidentibus bonis hominem non
esse conpositum iniuriam vocant et neglegentes nostri
deos, quod non bona valitudo etiam vitiis inexpugnabilis
data sit, quod non futuri scientia. vix sibi temperant,
quin eo usque inpudentiae provehantur, ut naturam ode-
rint, quod infra deos sumus, quod non in aequo illis

3 stetimus. Quanto satius est ad contemplationem tot tan-
torumque beneficiorum reverti et agere gratias, quod nos
in hoc pulcherrimo domicilio voluerunt secundas sortiri,
quod terrenis praefecerunt? aliquis ea animalia conparat
nobis, quorum potestas penes nos est? Quicquid nobis
4 negatum est dari non potuit. Proinde quisquis es iniquus
aestimator sortis humanae, cogita, quanta nobis tribue-
rit parens noster, quanto valentiora animalia sub iugum
miserimus, quanto velociora consequamur, quam nihil
5 sit mortale non sub ictu nostro positum. Tot virtutes ac-
cepimus, tot artes, animum denique, cui nihil non eo-
dem, quo intendit, momento pervium est, sideribus
velociorem, quorum post multa secula futuros cursus
antecedit. tantum deinde frugum, tantum opum, tantum
rerum aliarum super alias acervatarum. circumeas licet
cuncta et, quia nihil totum invenies quod esse te malles,
ex omnibus singula excerpas, quae tibi dari velles: bene
aestimata naturae indulgentia confitearis necesse est in
6 deliciis te illi fuisse. Ita est: carissimos nos habuerunt
di inmortales habentque, et qui maximus tribui honos
potuit, ab ipsis proximos conlocaverunt: magna acce-
pimus, maiora non cepimus. .

1 XXX. Haec, mi Liberalis, necessaria credidi, et quia
loquendum aliquid de magnis beneficiis erat, cum de
minutis loqueremur, et quia inde manat etiam in cetera
huius detestabilis vitii audacia. Cui enim respondebit
grate, quod munus existimabit aut magnum aut redden-
dum, qui summa beneficia spernit? cui salutem, cui spi-
ritum debebit, qui vitam accepisse se a dis negat, quam
2 cotidie ab illis petit? Quicumque ergo gratos esse docet,
et hominum causam agit et deorum, quibus nullius rei
indigentibus, positis extra desiderium, referre nihilo-
minus gratiam possumus. N o n e s t q u o d q u i s q u a m
e x c u s a t i o n e m m e n t i s i n g r a t a e a b i n f i r m i t a t e
a t q u e i n o p i a p e t a t et dicat: „quid enim faciam et
quomodo? quando superioribus dominisque rerum omni-
um gratiam referam?" Referre facile est: si avarus es,
sine inpendio. si iners, sine opera. Eodem quidem mo-

mento quo obligatus es, si vis, cum quolibet paria fe-
cisti, quoniam qui libenter beneficium accipit,
reddidit.

XXXI. Hoc ex paradoxis Stoicae sectae minime mi- 1
rabile, ut mea fert opinio, aut incredibile est, eum qui
libenter accipit beneficium reddidisse. nam cum omnia
ad animum referamus, fecit quisque quantum voluit. et
cum pietas, fides, iustitia, omnis denique virtus intra
se perfecta sit, etiamsi illi manum exserere non licuit,
gratus quoque potest esse homo voluntate. Quotiens 2
quod proposuit quisque consequitur, capit operis sui
fructum. qui beneficium dat, quid proponit? prodesse
ei cui dat et voluptati sibi esse. si quod voluit effecit per-
venitque ad me animus eius ac mutuo gaudio adfecit, tu-
lit quod petiit. non enim sibi invicem aliquid reddi voluit:
aut non fuit beneficium, sed negotiatio. Bene navigavit, 3
qui quem destinavit portum tenuit. teli iactus certae ma-
nus peregit officium, si petita percussit. beneficium qui
dat, vult excipi grate. habet quod voluit, si bene acce-
ptum est. Sed speravit emolumenti aliquid. non fuit hoc
beneficium, cuius proprium est nihil de reditu cogitare.
Quod accipiebam, eo animo accepi, quo dabatur: reddidi. 4
alioquin pessima optimae rei condicio est: ut gratus sim,
ad fortunam mittor. si illa invita respondere non possum,
sufficit animus animo. Quid ergo? non, quicquid po- 5
tuero, et faciam et reddam, et temporum rerumque oc-
casionem sequar et inplere eius sinum cupiam, a quo
aliquid accepi? Sed malo loco beneficium est, nisi et
excussis manibus esse grato licet.

XXXII. „Qui accepit, inquit, beneficium, licet animo 1
benignissimo acciperet, nondum consummavit officium
suum, restat enim pars reddendi. sicut in lusu est aliquid
pilam scite ac diligenter excipere, sed non dicitur bonus
lusor, nisi qui apte et expedite remisit quam acceperat.“
Exemplum hoc dissimile est. quare? quia huius rei laus 2
in corporis motu est et in agilitate, non in animo. ex-
plicari itaque totum debet, de quo oculis iudicatur, nec
tamen ideo non bonum lusorem dicam, qui pilam, ut opor-

tebat, excepit, si per ipsum mora quo minus remit
3 non fuit. „Sed quamvis, inquit, arti ludentis nihil d
quia partem quidem fecit, sed et partem quam non f
potest facere, lusus ipse inperfectus est, qui consun
4 tur vicibus mittendi ac remittendi.“ Nolo diutius ho
fellere. existimemus ita esse, desit aliquid lusui,
lusori: sic et in hoc, de quo disputamus, deest ali
rei datae, cui par alia debetur, non animo. Qui anir
parem sibi nactus est, quantum in illo est, quod v
effecit.
1 XXXIII. Beneficium mihi dedit, accepi non a
quam ipse accipi voluit: iam habet quod petit et q
unum petit, ergo gratus sum. Post haec usus mei re
et aliquod ex homine grato commodum. Hoc non in
2 fecti officii reliqua pars est, sed perfecti accessio. F
Phidias statuam: alius est fructus artis, alius artif
artis est fecisse quod voluit, artificii fecisse cum fru
perfecit opus suum Phidias, etiamsi non vendidit.
plex illi fructus est operis sui. unus conscientiae: h
absoluto opere percipit. alter famae, tertius utilit
quem adlatura est aut gratia aut venditio aut aliqua c
3 moditas. Sic beneficii fructus primus ille est consc
tiae. hunc percipit, qui quo voluit munus suum pert
secundus [*et tertius*] est [et famae et] eorum, quae p
stari invicem possunt: itaque cum benigne acceptum
beneficium est. qui dedit, gratiam quidem iam rece
mercedem nondum: debeo itaque, quod extra benefic
est, ipsum quidem bene accipiendo persolvi.
1 XXXIV. „Quid ergo? inquit, retulit gratiam qui n
fecit?“ Primum fecit: bono animo bonum obtulit,
quod est amicitiae, ex aequo. post deinde aliter ben
cium, aliter creditum solvitur: non est quod exspec
ut solutionem tibi ostendam: res inter animos geri
2 Quod dico non videbitur durum, quamvis primo co
opinionem pugnet tuam, si te commodaveris mihi et
gitaveris plures esse res quam verba. Ingens copia
rerum sine nomine, quas non propriis adpellationi
notamus sed alienis commodatisque: pedem et nostr

dicimus et lecti et veli et carminis, canem et venaticum et marinum et sidus. quia non sufficimus, ut singulis singula adsignemus, quotiens opus est, mutuamur. Forti- 3
tudo est virtus pericula iusta contemnens aut scientia periculorum repellendorum, excipiendorum, provocandorum: dicimus tamen et gladiatorem fortem virum et servum nequam, quem in contemptum mortis temeritas inpulit.
Parsimonia est scientia vitandi sumptus supervacuos aut 4
ars re familiari moderate utendi: parcissimum tamen hominem vocamus pusilli animi et contracti, cum infinitum intersit inter modum et angustias. haec alia sunt natura, sed efficit inopia sermonis, ut et hunc et illum parcum vocemus, ut et ille fortis dicatur cum ratione fortuita despiciens et hic sine ratione in pericula excurrens. Sic 5
beneficium est et actio, ut diximus, benefica et ipsum quod datur per illam actionem, ut pecunia, ut domus, ut praetexta: unum utrique nomen est, vis quidem ac potestas longe alia.

XXXV. Itaque adtende, iam intelleges nihil me, quod 1
opinio tua refugiat, dicere: illi beneficio, quod actio perficit, relata gratia est, si illud benevole excipimus. illud alterum, quod re continetur, nondum reddidimus et volumus reddere. Voluntati voluntate satisfecimus, rei rem debemus. Itaque quamvis retulisse illum gratiam dicamus, qui beneficium libenter accipit, iubemus tamen aliquid ei, quod accepit, reddere. A consuetudine quaedam 2
quae dicimus abhorrent, deinde alia via ad consuetudinem redeunt: negamus iniuriam accipere sapientem, tamen qui illum pugno percusserit, iniuriarum damnabitur. negamus stulti quicquam esse, et tamen eum, qui rem aliquam stulto subripuit, furti condemnabimus. insanire omnes dicimus, nec tamen omnes curamus elleboro. his ipsis, quos vocamus insanos, et suffragium et iurisdictionem committimus. Si dicimus eum, qui beneficium bono 3
animo accipit, gratiam retulisse, nihilominus illum in aere alieno relinquimus gratiam relaturum, etiam cum retulit: exhortatio est illa, non infitiatio beneficii. Timea-

mus, ne vel*ut* intolerabili sarcina depressi deficiamus animo? „bona mihi donata sunt et fames defensa, detractae sordes, [*servatus*] spiritus et libertas potior spiritu: et quomodo referre gratiam potero? quando ille
4 veniet dies, quo illi animum meum ostendam?“ Hic ille est, quo ipse suum ostendit. excipe beneficium, amplexare. gaude, non quod accipias, sed quod reddas debiturusque sis. non adibis tam magnae rei periculum, ut casus ingratum facere te possit. Nullas tibi proponam difficultates, ne despondeas animo, ne laborum ac longae servitutis exspectatione deficias. non differo te: de praesentibus fiat. Numquam eris gratus, nisi statim es.
5 Quid ergo facies? non arma sumenda sunt: et fortasse erunt. non maria emetienda: fortasse etiam ventis minantibus solves. vis reddere beneficium? benigne accipe: retulisti gratiam, non ut solvisse te putes, sed ut securior debeas.

L. ANNAEI SENECAE

AD AEBUTIUM LIBERALEM

DE BENEFICIIS

LIBER III.

---

1 I. Non referre beneficiis gratiam et est turpe et apud omnes habetur, Aebuti Liberalis. ideo de ingratis etiam ingrati queruntur, cum interim hoc omnibus haeret, quod omnibus displicet, adeoque in contrarium itur, ut quosdam habeamus infestissimos non post beneficia tantum,
2 sed propter beneficia. Hoc pravitate naturae accidere quibusdam non negaverim: pluribus, quia memoriam tempus interpositum subducit. nam quae recentia apud illos viguerunt, ea interiecto spatio obsolescunt. de quibus fuisse mihi tecum disputationem scio, cum tu illos non

ingratos vocares, sed oblitos: tamquam ea res ingratum
excuset quae facit, aut quia hoc accidit alicui, non sit
ingratus, cum hoc non accidat nisi ingrato. *Multa sunt* 3
genera ingratorum, ut furum, ut homicidarum, quo-
rum una culpa est, ceterum in partibus varietas magna:
ingratus est, qui beneficium accepisse se negat quod ac-
cepit, ingratus est qui dissimulat, ingratus qui non red-
dit, *ingratissimus omnium, qui oblitus est.*
Illi enim si non solvunt, tamen debent et exstat apud 4
illos vestigium certe meritorum intra malam conscientiam
inclusorum. aliquando ad referendam gratiam converti
ex aliqua causa possunt, si illos pudor admonuerit, si
subita honestae rei cupiditas, qualis solet ad tempus
etiam in malis pectoribus exsurgere, si invitaverit facilis
occasio: hic numquam fieri gratus potest, cui beneficium
totum elapsum est. et utrum tu peiorem vocas, apud
quem gratia beneficii intercidit an apud quem etiam me-
moria? Vitiosi oculi sunt qui lucem reformidant, caeci 5
qui non vident. et parentes suos non amare inpietas est,
non adgnoscere insania.

II. Quis tam ingratus est quam qui, quod in prima 1
parte animi positum esse debuit et semper occurrere,
ita seposuit et abiecit, ut in ignorantiam verteret? ad-
paret illum non saepe de reddendo cogitasse, cui ob-
repsit oblivio. Denique ad reddendam gratiam et virtute 2
opus est et tempore et facultate et adspirante fortuna:
qui meminit, sine inpendio gratus est. Hoc, quod non
operam exigit, non opes, non felicitatem, qui non prae-
stat, nullum habet quo lateat patrocinium. numquam
[enim] voluit gratus esse, qui beneficium tam longe pro-
iecit, ut extra conspectum suum poneret. Quemadmo- 3
dum quae in usu sunt et manum cotidie tactumque pati-
untur, numquam periculum situs adeunt, illa quae ad
oculos non revocantur, sed extra conversationem ut su-
pervacua iacuerunt, sordes ipsa colligunt vetustate: ita
quicquid frequens cogitatio exercet ac renovat, memo-
riae numquam subducitur, quae nihil perdit, nisi ad quod
non saepe respexit.

1 III. Praeter hanc causam aliae quoque sunt,
quae nobis merita nonnumquam maxima ve-
lant. prima omnium ac potentissima, quod
novis semper cupiditatibus occupati non quid
habeamus, sed quid petamus inspicimus. in
id quod adpetitur intentis quicquid domi est, vile est.
2 Sequitur autem ut, ubi quod acceperis leve novorum cu-
piditas fecit, auctor quoque eorum non sit in pretio.
Amavimus aliquem et suspeximus et fundatum ab illo
statum nostrum professi sumus. quamdiu nobis placebant
ea, quae consecuti sumus. deinde inrumpit animum alio-
rum admiratio et ad ea inpetus factus est, uti mortalibus
mos est ex magnis maiora cupiendi: protinus excidit,
quicquid ante apud nos beneficium vocabatur, nec ea
intuemur, quae nos aliis praeposuere, sed ea sola, quae
3 fortuna praecedentium ostentat. Non potest autem quis
quam et invidere et gratias agere, quia invidere queren-
tis et moesti est, gratias agere gaudentis, deinde quia
nemo nostrum novit nisi *id* tempus, quod cum maxime
4 transit, ad praeterita rari animum retorquent. Sic fit ut
praeceptores eorumque beneficia intercidant, quia totam
pueritiam reliquimus. sic fit ut in adulescentiam nostram
collata pereant, quia ipsa numquam retractatur. Nemo
quod fuit tamquam in praeterito, sed tamquam in per-
dito ponit, ideoque caduca memoria est futuro inmi-
nentium.

1 IV. Hoc loco reddendum est Epicuro testimonium, qui
adsidue queritur, quod adversus praeterita simus ingrati,
quod quaecumque percepimus bona non reducamus nec
inter voluptates numeremus, cum certior nulla sit vo-
2 luptas quam quae iam eripi non potest. Praesentia bona
nondum tota in solido sunt, potest illa casus aliquis in-
cidere. futura pendent et incerta sunt: quod praeteriit
inter tuta sepositum est. Quomodo gratus esse quisquam
adversus beneficia potest, qui omnem vitam suam trans-
silit praesentium totus ac futurorum? Memoria gratum
facit: memoriae minimum tribuit, quisquis spei pluri-
mum.

V. Quemadmodum, mi Liberalis, quaedam res semel 1
perceptae haerent, quaedam ut scias, non est satis didicisse, intercidit enim eorum scientia, nisi continuetur. geometriam dico et sublimium cursum et si qua alia propter subtilitatem lubrica sunt: ita beneficia quaedam magnitudo non patitur excidere, quaedam minora, sed numero plurima et temporibus diversa effluunt, quia, ut dixi, non subinde illa tractamus nec libenter quid cuique debeamus recognoscimus. Audi voces petentium: nemo 2
non victuram semper in animo suo memoriam dixit. nemo non deditum se et devotum professus est, et si quod aliud humilius verbum quo se obpigneret invenit. post exiguum tempus iidem illi verba priora quasi sordida et parum libera evitant. perveniunt deinde eo quo, ut ego existimo, pessimus quisque atque ingratissimus pervenit, ut obliviscantur: adeo enim ingratus est, qui oblitus est, ut ingratus sit, cui beneficium in mentem venit.

VI. Hoc tam invisum vitium an inpunitum 1
esse debeat quaeritur et an haec lex, quae in scholis exercetur, etiam in civitate ponenda sit, qua ingrati datur actio, quae videtur aequa omnibus. „Quidni? cum urbes quoque urbibus quae praestitere exprobrent et in maiores collata a posteris exigant.“ Nostri maiores, maximi scilicet viri, ab hostibus tantum 2
res repetierunt, beneficia magno animo dabant, magno perdebant. excepta Macedonum gente non est in ulla data adversus ingratum actio, magnumque hoc argumentum est dandam non fuisse, quia adversus maleficium omne consensimus, et homicidii, veneficii, parricidii, violatarum religionum aliubi atque aliubi diversa poena est, sed ubique aliqua: hoc frequentissimum crimen nusquam punitur, ubique inprobatur. neque absolvimus illud, sed cum difficilis esset incertae rei aestimatio, tantum odio damnavimus et inter ea reliquimus, quae ad iudices deos mittimus.

VII. Rationes autem multae mihi occurrunt, 1
propter quas crimen hoc in legem cadere non debeat. Primum omnium pars optima benefi-

cii periit, si actio sicut *creditae* pecuniae aut ex con-
ducto et locato datur. hoc enim in illo speciosissimum
est, quod dedimus vel perdituri, quod totum permisimus
accipientium arbitrio: si adpello, si ad iudicem voco,
2 incipit non beneficium esse, sed creditum. Deinde cum
res honestissima sit referre gratiam, desinit esse honesta,
si necessaria est. non enim magis laudabit quisquam gra-
tum hominem quam eum, qui depositum reddidit aut quod
3 debebat citra iudicem solvit. Ita duas res, quibus in vita
humana nihil pulchrius est, corrumpimus, gratum homi-
nem et beneficum. quid enim aut in hoc magnificum est,
si beneficium non dat, sed commodat? aut in illo, qui
reddit, non quia vult, sed quia necesse est? Non est
gloriosa res gratum esse, nisi tutum est ingratum fuisse.
4 Adice nunc quod huic uni legi omnia fora vix
sufficient. quis erit qui non agat? quis cum quo non
agatur? omnes sua extollunt, omnes etiam minima, quae
5 in alios contulere, dilatant. Praeterea quaecumque in co-
gnitionem cadunt, conprendi possunt et non dare infinitam
licentiam iudicii. ideo melior videtur condicio causae bo-
nae, si ad iudicem quam si ad arbitrum mittitur, quia
illum formula includit et certos,. quos non excedat, ter-
minos ponit, huius libera et nullis adstricta vinculis re-
ligio et detrahere aliquid potest et adicere et sententiam
suam, non prout lex aut iustitia suadet, sed prout hu-
6 manitas aut misericordia inpulit, regere. Ingrati actio
non erat iudicem adligatura, sed regno liberrimo
positura. quid sit enim beneficium non constat. deinde
quantum sit: refert quam benigne illud interpretetur
iudex. Quid sit ingratus nulla lex monstrat: saepe [et]
qui reddidit quod accepit ingratus est et qui non reddidit
7 gratus. De quibusdam et inperitus iudex dimittere ta-
bellam potest, ubi fecisse aut non fecisse pronuntiandum
est, ubi prolatis cautionibus controversia tollitur: ubi *vero*
inter disputantes ratio ius dicit, ubi animi coniectura capien-
da est, ubi id, de quo sola sapientia decernit, in contro-
versiam incidit, non potest ad haec sumi iudex ex turba sele-
ctorum, quem census in album et equestris hereditas misit.

VIII. Itaque non haec parum idonea res visa est, quae 1
deduceretur ad iudicem, sed nemo huic rei satis idoneus
iudex inventus est. quod non admiraberis, si excusseris,
quid habiturus fuerit difficultatis quisquis in eiusmodi
reum exisset. Donavit aliquis magnam pecuniam, sed 2
dives, sed non sensurus inpendium. donavit alius, sed
toto patrimonio cessurus. summa eadem est, beneficium
idem non est. Etiamnunc adice: hic pecuniam pro ad-
dicto dependit, sed cum illam domo protulisset. ille de-
dit eamdem, sed mutuam sumpsit aut rogavit et se obli-
gari ingenti merito passus est: eodem existimas loco
esse illum, qui beneficium ex facili largitus est, et hunc,
qui accepit ut daret? Tempore quaedam magna fiunt, 3
non summa: beneficium est donata possessio, cuius fer-
tilitas laxare possit annonam, beneficium est unus in fa-
me panis. beneficium est donare regiones, per quas ma-
gna flumina et navigabilia decurrant, beneficium est aren-
tibus siti et vix spiritum per siccas fauces ducentibus
monstrare fontem. Quis inter se ista conparabit? quis
expendet? difficilis est sententia, quae non rem, sed vim
rei quaerit. eadem licet sint, aliter data non idem pen-
dent. Dedit mihi hic beneficium, sed non libenter, sed 4
dedisse se questus est, sed superbius me quam solebat
aspexit, sed tam tarde dedit, ut plus praestaturus fuerit,
si cito negasset: horum quomodo iudex inibit aestima-
tionem, cum sermo et dubitatio et voltus meriti gratiam
destruant?

IX. Quid quod quaedam beneficia vocantur, quia nimis 1
concupiscuntur, quaedam non sunt ex hac volgari nota,
sed maiora, etiamsi minus adparent? Beneficium vocas 2
dedisse potentis populi civitatem, in quatuordecim de-
duxisse et defendisse capitis reum: quid utilia suasisse?
quid retinuisse, ne in scelus rueret? quid gladium ex-
cussisse morituro? quid efficacibus remediis [refocillasse]
lugentem et quos desiderabat volentem sequi ad vitae
consilium reduxisse? quid adsedisse aegro et, cum va-
litudo eius ac salus momentis constaret, excepisse ido-
nea cibo tempora et cadentes venas vino refecisse et me-

3 dicum adduxisse morienti? Haec quis aestimabit? quis dissimilibus beneficiis iubebit beneficia pensari? ‚Donavi tibi domum:' „sed ego tuam supra te ruere praedixi." ‚Dedi tibi patrimonium:' „sed ego naufrago tabulam." ‚Pugnavi pro te et volnera excepi:' „at ego vitam tibi silentio dedi." Cum aliter beneficium detur, aliter reddatur, paria facere difficile est.

1 X. Dies praeterea beneficio reddendo non dicitur, sicut pecuniae creditae. itaque potest qui nondum reddidit reddere. dic enim intra quod tempus deprehendatur ingratus. Maxima beneficia probationem non habent, saepe intra tacitam duorum conscientiam latent. an hoc inducimus, ut non demus beneficia sine
2 teste? Quam deinde poenam ingratis constituimus? unam omnibus, cum disparia beneficia sint? an inaequalem et pro cuiusque beneficio maiorem aut minorem? Age, intra pecuniam versabitur taxatio: quid quod quaedam vitae beneficia sunt et maiora vita? his quae pronuntiabitur poena? minor beneficio? iniqua est. par et capitalis? quid inhumanius quam cruentos esse beneficiorum exitus?

1 XI. „Quaedam, inquit, privilegia parentibus data sunt. quomodo horum extra ordinem habita ratio est, sic aliorum quoque beneficiorum haberi debet." Parentum condicionem sacravimus, quia expediebat liberos tolli: sollicitandi ad hunc laborem erant incertam adituri fortunam. non poterat illis dici, quod beneficia dantibus dicitur: „cui des elige. ipse tecum, si deceptus es, querere. dignum adiuva." in liberis tollendis nihil iudicio tollentium licet: tota res voti est: itaque ut aequiore animo adirent aleam, danda illis aliqua potestas fuit.
2 Deinde alia condicio est parentum, qui beneficia quibus dederunt, dant nihilominus daturique sunt, nec est periculum, ne dedisse ipsos mentiantur. in ceteris quaeri debet non tantum an receperint, sed an dederint: horum in confesso merita sunt. et quia utile est iuventuti regi, inposuimus illi quasi domesticos magistratus, sub quo-
3 rum custodia contineretur. Deinde omnium parentum

unum erat beneficium: itaque aestimari semel potuit. alia
diversa sunt, dissimilia, infinitis inter se intervallis di-
stantia: itaque sub nullam regulam cadere potuerunt,
cum aequius esset omnia relinqui quam omnia aequari.
XII. Quaedam magno dantibus constant, quaedam 1
accipientibus magna sunt, sed gratuita tribuentibus.
quaedam amicis data sunt, quaedam ignotis. plus est,
quamvis idem detur, si ei datur, quem nosse a beneficio
tuo incipis. Hic auxilia tribuit, ille ornamenta, ille sola-
tia. Invenies qui nihil putet esse iucundius, nihil maius 2
quam habere, in quo calamitas adquiescat. invenies rur-
sus, qui dignitati suae quam securitati consuli malit et
qui plus ei debere se iudicet, per quem tutior est quam
ei, per quem honestior: proinde ista maiora aut minora
erunt, prout fuerit iudex aut ad haec aut ad illa inclina-
tus animo. Praeterea creditorem mihi ipse eligo, benefi- 3
cium saepe ab eo accipio, a quo nolo et aliquando igno-
rans obligor: quid facies? ingratum vocabis eum, cui
beneficium inscio et, si scisset, non accepturo inposi-
tum est? non vocabis eum, qui utcumque acceptum non
reddidit? Aliquis dedit mihi beneficium, sed idem postea 4
fecit iniuriam: utrum uno munere ad patientiam omnium
iniuriarum adstringor, an perinde erit ac si gratiam retu-
lerim, quia beneficium suum ipse insequenti iniuria re-
scidit? Quomodo deinde aestimabis, utrum plus sit, quod
accepit aut in quo laesus est? Dies me deficiet omnes
difficultates persequi temptantem.
XIII. „Tardiores, inquit, ad beneficia danda facimus 1
non vindicando data nec infitiatores eorum adficiendo
poena.“ Sed illud quoque tibi e contrario occurrat, multo
tardiores futuros ad accipienda beneficia, si periculum
causae dicundae adituri erunt et innocentiam sollicitiore
habituri loco. Deinde erimus per hoc ipsi quoque ad 2
danda tardiores. nemo enim libenter dat invitis, sed qui-
cumque ad benefaciendum bonitate invitatus est et ipsa
pulchritudine rei, etiam libentius dabit nihil debituris
nisi quod volunt. minuitur enim gloria eius officii, cui di-
ligenter cautum est.

1 XIV. „Deinde pauciora erunt beneficia, sed veriora:
quid autem mali est inhiberi beneficiorum temeritatem?“
Hoc enim ipsum secuti sunt, qui nullam legem huic con-
stituerunt, ut circumspectius donaremus, circumspectius
2 eligeremus eos, in quos merita conferuntur. Etiam atque
etiam cui des considera: nulla actio erit, nulla repetitio.
erras, si existimas succursurum tibi iudicem. nulla lex
te in integrum restituet: solam accipientis fidem specta.
Hoc modo beneficia auctoritatem suam tenent et magni-
3 fica sunt: pollues illa, si materiam litium feceris. Aequis-
sima vox est et ius gentium prae se ferens, *redde quod
debes.* haec turpissima est in beneficio, *redde.* Quid?
reddet vitam quam debet? dignitatem? securitatem? sa-
4 nitatem? reddi maxima quaeque non possunt. „Aut pro
his, inquit, aliquid quod tanti sit.“ Hoc est quod dice-
bam, interituram tantae rei dignitatem, si beneficium mer-
cem facimus. Non est inritandus animus ad avaritiam,
ad querelas, ad discordiam: sua sponte in ista fertur.
quantum possumus resistamus et quaerenti occasiones
amputemus.

1 XV. Utinam quidem persuadere possemus, ut pecu-
nias creditas tantum a volentibus acciperent! utinam nul-
la stipulatio emptorem venditori obligaret! nec pacta con-
ventaque inpressis signis custodirentur! fides potius illa
2 servaret et aequum colens animus! Sed necessaria opti-
mis praetulerunt et cogere fidem quam spectare malunt:
adhibentur ab utraque parte testes: ille per tabulas plu-
rium nomina interpositis parariis facit. ille non est inter-
3 rogatione contentus, nisi reum manu sua tenuit. O tur-
pem humani generis [et] fraudis ac nequitiae publicae
confessionem! anulis nostris plus quam animis creditur.
In quid isti viri ornati adhibiti sunt? in quid inprimunt
signa? nempe ne ille neget accepisse se quod accepit.
Hos incorruptos viros et vindices veritatis existimas? at
his ipsis non aliter statim pecuniae committentur. Ita
non honestius erat a quibusdam fidem falli quam ab om-
4 nibus perfidiam timeri? Hoc unum deest avaritiae, ut be-
neficia sine sponsore non demus. Generosi animi est et

magnifici iuvare, prodesse: qui dat beneficia deos imi-
tatur, qui repetit, feneratores. Quid illos, dum vindica-
mus, in turbam sordidissimam redigimus?

XVI. „Plures, inquit, ingrati erunt, si nulla adver- 1
sus ingratum datur actio.“ Immo potius pauciores, quia
maiore delectu dabuntur beneficia. Deinde non expedit
notum omnibus fieri quam multi ingrati sint: pudorem
enim rei tollet multitudo peccantium et desinet esse pro-
bri loco commune maledictum. Numquid iam ulla repu- 2
dio erubescit, postquam inlustres quaedam ac nobiles fe-
minae non consulum numero, sed maritorum annos suos
conputant et exeunt matrimonii causa, nubunt repudii?
Tamdiu istuc timebatur quamdiu rarum erat: quia vero
nulla sine divortio acta sunt, quod saepe audiebant, fa-
cere didicerunt. Numquid iam ullus adulterii pudor est, 3
postquam eo ventum est, ut nulla virum habeat, nisi ut
adulterum inritet? argumentum est deformitatis pudicitia.
Quam invenies tam miseram, tam sordidam, ut illi satis
sit unum adulterorum par, nisi singulis divisit horas? et
non sufficit dies omnibus, nisi apud alium gestata est,
apud alium mansit. infrunita et antiqua est, quae nesciat
matrimonium vocari unum adulterium. Quemadmodum 4
horum delictorum iam evanuit pudor, postquam res la-
tius evagata est, ita ingratos plures efficies et av*id*iores,
si numerare se coeperint.

XVII. „Quid ergo? inpunitus erit ingratus?“ Quid 1
ergo, inpunitus erit inpius? quid malignus? quid ava-
rus? quid inpotens? quid crudelis? Inpunita tu credis
esse, quae invisa sunt? aut ullum supplicium gravius exi-
stimas publico odio? Poena est, quod non audet ab ullo 2
beneficium accipere, quod non audet ulli dare, quod om-
nium designatur oculis aut designari se iudicat, quod in-
tellectum optimae rei ac dulcissimae amisit. An tu infe-
licem vocas, qui caret acie oculorum, cuius aures mor-
bus obstruxit, non vocas miserum eum, qui sensum be-
neficiorum amisit? Testes ingratorum omnium deos me- 3
tuit, urit illum et angit intercepti beneficii conscientia:
denique satis haec ipsa poena magna est, quod rei, ut

dicebam, iucundissimae fructum non percipit. At quer
iuvat accepisse, aequali perpetuaque voluptate fruitu
et animum eius, a quo accepit, non rem intuens gaude
gratum hominem semper beneficium delectat, ingratu
4 semel. Conparari autem potest utriusque vita: cum alte
tristis sit et sollicitus, qualis esse infitiator ac fraudu
lentus solet, apud quem non parentum, qui debet, ho
nor est, non educatoris, non praeceptorum, alter laetus
hilaris, occasionem referendae gratiae exspectans et e
hoc ipso adfectu gaudium grande percipiens nec quae
rens quomodo decoquat, sed quemadmodum pleniu
uberiusque respondeat non solum parentibus et amicis
sed humilioribus quoque [personis]. nam etiamsi a serv
suo beneficium accepit, aestimat non a quo, sed quo
acceperit.

1 XVIII. Quamquam quaeritur a quibusdam sicut al
Hecatone, an beneficium dare servus domin
possit. sunt enim qui ita distinguant: quaedam bene
ficia esse, quaedam officia, quaedam ministeria. bene
ficium esse quod alienus det: alienus est, qui potuit sin
reprehensione cessare. officium esse filii, uxoris, earun
personarum, quas necessitudo suscitat et ferre open
iubet. ministerium esse servi, quem condicio sua eo loc
posuit, ut nihil eorum quae praestat, inputet superiori
2 * Praeterea servum qui negat dare aliquand
domino beneficium, ignarus est iuris humani
refert enim, cuius animi sit qui praestat, non cuius sta-
tus: nulli praeclusa virtus est, omnibus patet, omnes
admittit, omnes invitat, ingenuos, libertinos, servos, re-
ges, exules. non eligit domum nec censum, nudo homi-
ne contenta est. Quid enim erat tuti adversus repentina,
quid animus magnum promitteret sibi, si certam virtu-
3 tem fortuna mutaret? Si non dat beneficium servus do-
mino, nec regi quisquam suo nec duci suo miles. quid
enim interest, quali quis teneatur imperio, si summo te-
netur? nam si servo, quo minus in nomen meriti perve-
niat, necessitas obest et patiendi ultima timor, idem istuc
obstabit et ei qui regem habet et ei qui ducem, quoniam

sub dispari titulo paria in illos licent. atqui dant regibus
suis, dant imperatoribus beneficia: ergo et [*servi*] domi-
nis. Potest servus iustus esse, potest fortis, potest ma- 4
gni animi: ergo et beneficium dare potest. nam et hoc
virtutis est. Adeo quidem dominis servi beneficia pos-
sunt dare, ut ipsos saepe beneficii sui fecerint.

XIX. Non est dubium, quin servus beneficium dare 1
possit cuilibet: quare ergo non et domino suo possit?
„Quia non potest, inquit, creditor domini sui fieri, si pe-
cuniam illi dederit. Alioquin cotidie dominum suum obli-
gat: peregrinantem sequitur, aegro ministratur eius la-
bore summo [colit]: omnia tamen ista, quae alio prae-
stante beneficia dicerentur, praestante servo ministeria
sunt. beneficium enim id est, quod quis dedit, cum illi
liceret et non dare. servus autem non habet negandi po-
testatem: ita non praestat, sed paret, nec id se fecisse
iactat, quod non facere non potuit.“ Iam sub ista lege 2
vincam et eo perducam servum, ut in multa liber sit:
interim dic mihi, si tibi ostendero aliquem [servum] pro
salute domini sui sine respectu sui dimicantem et con-
fossum volneribus, reliquias tamen sanguinis ab ipsis
vitalibus fundentem et, ut ille effugiendi tempus habeat,
moram sua morte quaerentem: hunc tu negabis benefi-
cium dedisse, quia servus est? Si tibi ostendero aliquem, 3
ut secreta domini prodat, nulla tyranni pollicitatione cor-
ruptum, nullis territum minis, nullis cruciatibus victum
avertisse quantum potuerit suspiciones quaerentis et in-
pendisse spiritum fidei: hunc tu negabis beneficium do-
mino dedisse, quia servus est? Vide ne eo maius sit 4
quo rarius est exemplum virtutis in servis eoque gratius
quod, cum fere invisa imperia sint et omnis necessitas
gravis, commune servitutis odium in aliquo domini ca-
ritas vicit. Ita non ideo beneficium non est, quia a servo
profectum est, sed ideo maius, quia deterrere ab illo ne
servitus quidem potuit.

XX. Errat, si quis existimat servitutem in totum ho- 1
minem descendere: pars melior eius excepta est: cor-
pora obnoxia sunt et adscripta dominis, mens quidem

sui iuris. quae adeo libera et vaga est, ut ne ab hoc quidem carcere, cui inclusa est, teneri queat, quo minus inpetu suo utatur et ingentia agat et in infinitum comes
2 coelestibus exeat. Corpus itaque est quod domino fortuna tradidit. hoc emit, hoc vendit: interior illa pars mancipio dari non potest. Ab hac quicquid venit liberum est: nec enim aut nos omnia iubere possumus aut in omnia servi parere coguntur. contra rempublicam imperata non facient, nulli sceleri manus commodabunt.
1 XXI. Quaedam sunt quae leges nec iubent nec vetant facere: in his servus materiam beneficii habet: quamdiu praestatur quod a servo exigi solet, ministerium est. ubi plus quam quod servo necesse est, beneficium. ubi in
2 adfectum amici transit, desinit vocari ministerium. Est aliquid, quod dominus praestare servo debeat, ut cibaria, ut vestiarium. nemo hoc dixit beneficium: at indulsit liberalius, educavit, artes quibus erudiuntur ingenui tradidit: beneficium est. Idem e contrario fit in persona servi: quicquid est, quod servilis officii formulam excedit, quod non ex imperio, sed ex voluntate praestatur, beneficium est, si modo tantum est, ut hoc vocari potuerit quolibet alio praestante.
1 XXII. Servus, ut placet Chrysippo, perpetuus mercenarius est. Quemadmodum ille beneficium dat, ubi plus praestat quam in quod operas locavit, sic servus ubi benevolentia erga dominum fortunae suae modum transiit et altius aliquid ausus quod etiam felicius natis decori esset [et] spem domini antecessit, beneficium est
2 intra domum inventum. An aequum tibi videtur, quibus si minus debito faciant, irascimur, non haberi gratiam, si plus debito solitoque fecerint? Vis scire, quando non sit beneficium? ubi dici potest: „quid si nollet?" ubi vero id praestitit, quod nolle licuit, voluisse laudandum
3 est. Inter se contraria sunt beneficium et iniuria. potest dare beneficium domino, si a domino iniuriam accipere. atqui de iniuriis dominorum in servos qui audiat positus est, qui et saevitiam et libidinem et in praebendis ad victum necessariis avaritiam conpescat. Quid ergo? bene-

ficium dominus a servo accipit? immo homo ab homine. Denique quod in illius potestate fuit fecit: beneficium 4
domino dedit. ne a servo acceperis, in tua potestate est. Quis autem tantus est, quem non fortuna indigere etiam infimis cogat?

XXIII. Multa iam beneficiorum genera referam et dis- 1
similia et quaedam inter se contraria. Dedit aliquis domino suo vitam, dedit mortem, servavit periturum: et hoc si parum est, pereundo servavit. alius mortem domini adiuvit, alius decepit. Claudius Quadrigarius in duodevice- 2
simo annalium tradit, cum obsideretur Grumentum et iam ad summam desperationem ventum esset, duos servos ad hostem transfugisse et operae pretium fecisse. Deinde urbe capta passim discurrente victore illos per nota itinera ad domum, in qua servierant, praecucurrisse et dominam suam ante se egisse. quaerentibus quaenam esset, dominam et quidem crudelissimam ad supplicium ab ipsis duci professos esse. eductam deinde extra muros summa cura celasse, donec hostilis ira consideret. deinde, ut satiatus miles cito ad Romanos mores rediit, illos quoque ad suos redisse et dominam sibi ipsos dedisse. Manumisit utrumque 3
e vestigio illa nec indignata est ab his se vitam accepisse, in quos vitae necisque potestatem habuisset. Potuit sibi hoc vel magis gratulari. aliter enim servata munus notae et volgaris clementiae habuisset: sic servata nobilis fabula et exemplum duarum urbium fuit. In tanta confusione 4
captae civitatis cum sibi quisque consuleret, omnes ab illa praeter transfugas fugerunt. at hi, ut ostenderent, quo animo facta esset prior illa transitio, a victoribus ad captivam transfugerunt personam parricidarum ferentes, quod in illo beneficio maximum fuit: tanti iudicaverunt, ne domina occideretur, videri dominam occidisse. Non est, mihi crede, non est servilis animi, egregium factum fama sceleris emisse. Vettius, praetor Marsorum, duce- 5
batur ad Romanum imperatorem. servus eius gladium militi ipsi, a quo trahebatur, eduxit et primum dominum occidit, deinde: *tempus est*, inquit, *me et mihi consulere: iam dominum manumisi.* atque ita se uno ictu traiecit.

Da mihi quemquam, qui magnificentius dominum s
vaverit.

1 XXIV. Corfinium Caesar obsidebat. tenebatur inc
sus Domitius: imperavit medico eidemque servo suo,
sibi venenum daret. Cum tergiversantem videret, *q*
cunctaris, inquit, *tamquam tua in potestate totum is*
sit? mortem rogo armatus. Tum ille promisit et medi
mentum innoxium bibendum illi dedit. quo cum sopi
esset, accessit ad filium eius: *iube*, inquit, *me ads*
vari, *dum ex eventu intellegas*, *an venenum patri tuo*
derim. Vixit Domitius et servatus a Caesare est. pr
tamen illum servus servaverat.

1 XXV. Bello civili proscriptum dominum servus a
condit et, cum anulos eius sibi aptasset ac vestem
duisset, speculatoribus occurrit nihilque se deprec
quo minus imperata peragerent, dixit et deinde cervic
porrexit. Quanti viri est pro domino eo tempore m
velle, quo erat rara fides dominum mori nolle? in publ
crudelitate mitem inveniri, in publica perfidia fidele
cum praemia proditionis ingentia ostendantur, praemi
fidei mortem concupiscere?

1 XXVI. Nostri seculi exempla non praeteribo. S
Tiberio Caesare fuit accusandi frequens et paene publ
rabies, quae omni civili bello gravius togatam civitat
confecit: excipiebatur ebriorum sermo, simplicitas
cantium. nihil erat tutum. omnis saeviendi placebat
casio. nec iam reorum exspectabatur eventus, cum es
unus. Coenabat Paulus praetorius in convivio quod
imaginem Tiberii Caesaris habens ectypam et emine
2 gemma. Rem ineptissimam fecero, si nunc verba qu
siero, quemadmodum dicam illum matelam sumpsis
quod factum simul et Maro ex notis illius temporis ve
gatoribus notavit, et servus eius, quando necteban
insidiae, ei ebrio anulum extraxit. et cum Maro convi
testaretur admotam esse imaginem obscoenis et iam s
scriptionem conponeret, ostendit in manu sua ser
anulum. Si quis hunc servum vocat, et illum convi
vocabit.

XXVII. Sub divo Augusto nondum hominibus verba 1
sua periculosa erant, iam molesta. Rufus, vir ordinis
senatorii, inter coenam optaverat, „ne Caesar salvus re-
diret ex ea peregrinatione quam parabat.“ et adiecerat
„idem omnes et tauros et vitulos optare.“ Fuerunt qui
illa diligenter audirent. Ut primum diluxit, servus qui
coenanti ad pedes steterat, narrat quae inter coenam
ebrius dixisset et hortatur, ut Caesarem occupet atque
ipse se deferat. Usus consilio descendenti Caesari oc- 2
currit et, cum malam mentem habuisse se pridie iuras-
set, id ut in se et in filios suos recideret, optavit et Cae-
sarem, ut ignosceret sibi rediretque in gratiam secum,
rogavit. Cum dixisset se Caesar facere: „nemo, inquit, 3
credet te mecum in gratiam redisse, nisi aliquid mihi
donaveris,“ petitque non fastidiendam a propitio sum-
mam et inpetravit. Caesar ait: „Mea causa dabo operam,
ne umquam tibi irascar.“ Honeste fecit Caesar, quod 4
ignovit, quod liberalitatem clementiae adiecit. quicum-
que hoc audierit exemplum, necesse est Caesarem lau-
det, sed cum servum ante laudaverit. Non exspectas, ut
tibi narrem manumissum, qui hoc fecerat. nec tamen
gratis: pecuniam pro libertate eius Caesar numeraverat.

XXVIII. Post tot exempla num est dubium, quin be- 1
neficium aliquando a servo dominus accipiat? Quare
potius persona rem minuat quam personam res ipsa co-
honestet? eadem omnibus principia eademque origo, ne-
mo altero nobilior, nisi cui rectius ingenium et artibus
bonis aptius. Qui imagines in atrio exponunt et nomina 2
familiae suae longo ordine ac multis stemmatum inligata
flexuris in parte prima aedium collocant, non noti magis
quam nobiles sunt? Unus omnium parens mundus est:
sive per splendidos sive per sordidos gradus ad hunc
prima cuiusque origo perducitur. Non est quod te isti
decipiant, qui, cum maiores suos recensent, ubicumque
nomen inlustre fecit [*illorum vel fortuna vel virtus, suam
superbiam*] illo fulciunt. Neminem despexeris, etiamsi 3
circa illum obsoleta sunt nomina et parum indulgente
adiuta fortuna, sive libertini ante vos habentur sive servi

sive exterarum gentium homines. Erigite audacter ani
mos et quicquid in medio sordidi iacet transsilite: exspe-
4 ctat vos in summo magna nobilitas. Quid superbia in
tantam vanitatem adtollimur, ut beneficia a servis indi-
gnemur accipere et sortem eorum spectemus obliti meri-
torum? Servum tu quemquam vocas libidinis et gulae
servus et adulterae, immo adulterarum commune man-
5 cipium? Servum vocas quemquam tu? Quo tandem ab
istis gerulis raperis cubile istud tuum circumferentibus?
quo te penulati isti in militum [et] quidem non volgarem
cultum subornati, quo, inquam, te isti efferunt? ad
ostium alicuius ostiarii, ad hortos alicuius ne ordinarium
quidem habentis officium: et deinde negas tibi a servo
tuo beneficium dari posse, cui osculum alieni servi benefi-
6 cium est? Quae est tanta animi discordia? eodem tem-
pore servos despicis et colis, imperiosus intra limen
atque inpotens, humilis foris et tam contemptus quam
contemnens: neque enim ulli magis abiciunt animos
quam qui inprobe tollunt nullique ad calcandos alios
paratiores quam qui contumelias facere accipiendo di-
dicerunt.

1 XXIX. Dicenda haec fuerunt ad contundendam inso-
lentiam hominum ex fortuna pendentium vindicandumque
ius beneficii dandi servis, ut filiis quoque vindicaretur.
quaeritur enim, an aliquando liberi maiora
beneficia dare parentibus suis possint, quam
acceperint.

2 Illud conceditur multos filios maiores potentioresque
exstitisse quam parentes suos. aeque et illud, meliores
fuisse. quod si constat, potest fieri, ut meliora tribue-
rint, cum et fortuna illis maior esset et melior voluntas.
3 „Quicquid, inquit, est, quod det patri filius, utique mi-
nus est, quia hanc ipsam dandi facultatem patri debet.
Ita numquam beneficio vincitur, cuius beneficium est ip-
sum, quod vincitur.“ Primum quaedam initium ab aliis
trahunt et tamen initiis suis maiora sunt, nec ideo aliquid
non est maius eo quo coepit, quia non potuisset in tan-
4 tum procedere, nisi coepisset. Nulla non res principia

sua magno gradu transit. Semina omnium rerum causae
sunt et tamen minimae partes sunt eorum, quae gignunt.
Adspice Rhenum, adspice Euphraten, omnes denique
inclitos amnes: quid sunt, si illos illic unde effluunt ae-
stimes? quicquid est quo timentur, quo nominantur, in
processu paraverunt. †† Adspice trabes, sive proceri- 5
tatem aestimes, altissimas, sive crassitudinem spatium-
que ramorum, latissime fusas: quantulum est his con-
paratum illud, quod radix tenui fibra conplectitur? †tolle
radicem: nemora non surgent nec tanti montes vestien-
tur. † Innituntur fundamentis suis templa et illa urbis
moenia: tamen quae in firmamentum totius operis iacta
sunt, latent. Idem in ceteris evenit: principia sua sem- 6
per sequens magnitudo obruet. Non potuissem quicquam
consequi, nisi parentum beneficium antecessisset: sed
non ideo quicquid consecutus sum, minus est eo, sine
quo consecutus non essem. Nisi me nutrix aluisset in- 7
fantem, nihil eorum, quae consilio ac manu gero, facere
potuissem nec in hanc emergere nominis claritatem, quam
civili ac militari industria merui: numquid tamen ideo
maximis operibus praeferes nutricis officium? aut quic-
quam interest, cum aeque sine patris beneficio quam sine
nutricis non potueris ad ulteriora procedere? Quod si 8
initio meo quicquid iam possum debeo, cogita non esse
initium mei patrem, nec avum quidem. semper enim erit
ulterius aliquid, ex quo originis proximae origo descen-
dat: atqui nemo dicet me plus debere ignotis et ultra me-
moriam positis maioribus quam patri. plus autem debeo,
si hoc ipsum, quod genuit me pater meus, maioribus
debet.

XXX. „Quicquid praestiti patri, etiamsi magnum est, 1
infra aestimationem paterni muneris est, quia non essem,
si non genuisset.“ Isto modo etiam, si quis patrem meum
aegrum ac moriturum sanaverit, nihil praestare ei potero,
quod non beneficio eius minus sit: non enim genuisset
me pater, nisi sanatus esset. sed vide, ne illud verius
sit aestimari, an id quod potui et id quod feci, meum sit,
mearum virium, meae voluntatis. Illud quod natus sum, 2

per se intuere quale sit: animadvertis exiguum et incer-
tum et boni malique communem materiam, sine dubio
primum ad omnia gradum, sed non ideo maiorem omnibus,
3 quia primus est. Servavi patrem et ad summam provexi
dignitatem et principem urbis suae feci. nec tantum rebus
a me gestis nobilitavi, sed ipsi quoque gerendarum in-
gentem ac facilem nec tutam minus quam gloriosam dedi
materiam. honores, opes, quicquid humanos ad se ani-
mos rapit, congessi: et cum supra omnes starem, infra
4 illum steti. Dic nunc: „hoc ipsum, quod ista potuisti,
patris munus est.“ respondebo tibi: „est prorsus, si ad
ista facienda nasci satis est. sed si ad bene vivendum
minima portio est vivere et id tribuisti, quod cum feris
mihi et animalibus quibusdam minimis, quibusdam etiam
foedissimis commune est: noli tibi adserere, quod non
ex tuis beneficiis, etiam sine tuis oritur.“
1 XXXI. Puta me vitam pro vita reddidisse: sic quoque
munus tuum vici, cum ego dederim sentienti, cum sen-
tiens me dare, cum vitam tibi non voluptatis meae causa
aut certe per voluptatem dederim, cum tanto maius sit
retinere spiritum quam accipere, quanto levius mori ante
2 mortis metum. Ego vitam dedi statim illa usuro: tu ne-
scituro an viveret. ego vitam dedi mortem timenti: tu
vitam dedisti, ut mori possem. ego vitam tibi dedi con-
summatam, perfectam: tu me expertem rationis genuisti,
3 onus alienum. Vis scire, quam non sit magnum benefi-
cium vitam sic dare? exposuisses: nempe iniuria erat
genuisse. Quo quidem colligo minimum esse beneficium
patris matrisque concubitum, nisi accesserint alia quae
prosequerentur hoc initium muneris et aliis officiis ratum
4 facerent. Non est bonum vivere, sed bene vivere: at
bene vivo, sed potui et male: ita hoc tantum est tuum,
quod vivo. Si vitam inputas mihi per se, nudam, egen-
tem consilii et id ut magnum bonum iactas: cogita te mihi
5 inputare muscarum ac vermium bonum. Deinde ut nihil
aliud dicam quam bonis artibus me studuisse, ut cursum
ad rectum iter vitae dirigerem, in ipso beneficio tuo maius
quam quod dederas recepisti. tu enim me mihi rudem

et inperitum dedisti, ego tibi filium, qualem genuisse gauderes.

XXXII. Aluit me pater. Si idem praesto; plus reddo, 1
quia non tantum ali se, sed a filio ali gaudet et maiorem ex animo meo quam ex ipsa re percipit voluptatem. illius alimenta ad corpus tantum meum pervenerunt. Quid si 2
quis in tantum processit, ut aut eloquentia per gentes notesceret aut iustitia aut bellicis rebus et patri quoque ingentem circumfunderet famam tenebrasque natalium suorum clara luce discuteret: non inaestimabile in parentes suos beneficium contulit? An quisquam Aristonem 3
et Gryllum nisi propter Xenophontem ac Platonem filios nosset? Sophroniscum Socrates exspirare non patitur. ceteros enumerare longum est, qui durant ob nullam aliam causam, quam quod illos liberorum eximia virtus tradidit posteris. Utrum maius beneficium dedit M. Agrip- 4
pae pater ne post Agrippam quidem notus, an patri dedit Agrippa navali corona insignis unicum adeptus inter dona militaria decus? qui tot in urbe maxima opera excitavit, quae et priorem magnificentiam vincerent et nulla postea vincerentur? Utrum Octavius maius ullum bene- 5
ficium dedit filio an patri divus Augustus, quamvis illum umbra adoptivi patris abscondit? quantam cepisset voluptatem, si illum post debellata arma civilia vidisset securae paci praesidentem non adgnoscens bonum suum nec satis credens, quotiens respexisset ad se, potuisse illum virum in domo sua nasci? Quid nunc ceteros persequar, quos iam consumpsisset oblivio, nisi illos filiorum gloria e tenebris eruisset et adhuc in luce retineret? Deinde cum quaeramus non quis filius patri maiora bene- 6
ficia reddiderit quam a patre acceperat, sed an possit aliquis maiora reddere: etiamsi quae retuli exempla nondum satisfaciunt nec beneficia parentum suorum super*iac*iunt, capit tamen hoc natura, quod nondum ulla aetas tulit. Si singula paternorum meritorum magnitudinem exsuperare non possunt, plura in unum congesta superabunt.

XXXIII. Servavit in proelio patrem Scipio et prae- 1

textatus in hostes equum concitavit: parum est, quod ut perveniret ad patrem, tot pericula maximos duces cum maxime prementia contempsit, tot obpositas difficultates, quod ad primam pugnam exiturus tiro per veteranorum
2 corpora cucurrit, quod annos suos transsilivit. Adice ut idem patrem reum defendat et conspirationi inimicorum potentium eripiat, ut alterum illi consulatum ac tertium aliosque honores etiam consularibus concupiscendos congerat, ut pauperi raptas belli iure opes tradat et, quod est militaribus viris speciosissimum, divitem illum spoliis
3 etiam hostilibus faciat. Si adhuc parum est, adice ut provincias et extraordinaria imperia continuet. adice ut dirutis maximis urbibus Romani imperii sine aemulo ad ortus occasusque venturi defensor et conditor maiorem nobilitatem nobili viro adiciat, dici Scipionis patrem: [*an*] dubium est, quin generandi volgare beneficium vicerit eximia pietas et virtus ipsi urbi nescio utrum maius prae-
4 sidium adferens an decus? Deinde, si hoc parum est, finge aliquem tormenta patris discussisse, finge in se transtulisse. Licet tibi in quantum velis extendere beneficia filii, cum paternum munus et simplex sit et facile, *et* danti voluptarium, quod necesse est ille multis dederit, etiam quibus dedisse se nescit, in quo consortem habet, in quo spectavit legem patriam, praemia patrum, domus ac familiae perpetuitatem, omnia potius quam eum, cui
5 dabat. Quid si quis sapientiam consecutus hanc patri tradiderit, etiamnunc disputabimus an maius aliquid dederit quam acceperat, cum vitam beatam patri reddiderit, acceperit tantum vitam?

1 XXXIV. „Sed patris, inquit, beneficium est quicquid praestare illi potes.“ Et praeceptoris mei, quod institutis liberalibus profeci. ipsos tamen, qui tradiderunt illa, transcendimus, utique eos, qui prima elementa docuerunt, et quamvis sine illis nemo quicquam adsequi posset, non tamen quantumcumque quis adsecutus est, infra illos est. Multum inter prima ac maxima interest. nec ideo prima maximorum instar sunt, quia sine primis maxima esse non possunt.

XXXV. Iam tempus est quaedam ex nostra, ut ita 1
dicam, moneta proferri. Qui id beneficium dedit, quo
est aliquid melius, potest vinci. pater dedit filio vitam.
est autem aliquid vita melius: ita pater vinci potest, quia
dedit beneficium, quo est aliquid melius. Etiamnunc qui 2
dedit alicui vitam, si semel et iterum liberatus est mortis
periculo, maius accepit beneficium quam dedit. pater
autem vitam dedit: potest ergo, si saepius periculo mortis liberatus a filio fuerit, maius beneficium accipere quam
dedit. Qui beneficium accipit, maius accipit, quo magis 3
eo indiget. magis autem indiget vita, qui vivit, quam qui
natus non est, ut qui ne indigere quidem omnino possit:
maius ergo beneficium accipit pater, si vitam a filio accipit, quam filius a patre, quod natus est. „Patris be- 4
neficia vinci a filii beneficiis non possunt. quare? quia
vitam accepit a patre: quam nisi accepisset, nulla dare
beneficia potuisset.“ Hoc commune est patri cum omnibus, qui vitam alicui dederunt. non potuissent enim referre gratiam, nisi vitam accepissent: ergo nec medico
in maius gratia referri potest. solet enim medicus vitam
dare. nec nautae, si naufragum sustulit. atqui et horum
et aliorum, qui aliquo modo nobis vitam dederunt, beneficia vinci possunt: ergo et patrum possunt. Si quis 5
mihi beneficium dedit, quod multorum beneficiis adiuvandum esset, ego autem illi beneficium dedi id[*em*],
quod nullius egeret adiutorio, maius dedi quam accepi.
pater filio vitam dedit perituram, nisi multa accessissent
quae illam tuerentur. filius patri si dedit vitam, dedit
eam, quae nullius desideraret auxilium in hoc, ut permaneret: ergo maius beneficium accepit a filio pater, qui
vitam accepit, quam ipse illi dedit.

XXXVI. Haec non destruunt parentum venerationem 1
nec deteriores illis liberos faciunt, immo etiam meliores:
natura enim gloriosa virtus est et anteire priores cupit.
Alacrior erit pietas, si ad reddenda beneficia cum vincendi spe venerit. Ipsis patribus id volentibus laetisque
contigerit, quoniam pleraque sunt, in quibus nostro bono
vincimur. Unde certamen tam optabile? unde tantam fe- 2

licitatem parentibus, ut fateantur [se] ipsos liberorum beneficiis inpares? nisi hoc ita iudicamus, excusationem damus liberis et illos segniores ad referendam gratiam facimus, quibus stimulos adicere debemus et dicere: hoc agite, optimi iuvenes. proposita est inter parentes ac liberos honesta contentio, dederint maiora an recepe-
3 rint. Non ideo vicerunt, quia occupaverunt. sumite modo animum qualem decet et deficere nolite: vincetis optantes. nec desunt tam pulchro certamini duces, qui ad similia vos cohortentur ac per vestigia sua ire ad victoriam saepe iam partam ex parentibus iubeant.

1 XXXVII. Vicit Aeneas patrem, ipse eius in infantia leve tutumque gestamen, gravem senio per media hostium agmina et per cadentis circa se urbis ruinas ferens, cum conplexus sacra ac penates deos religiosus senex non simplici vadentem sarcina premeret. tulit illum per ignes, et (quid non pietas potest?) pertulit colendumque
2 inter conditores Romani imperii posuit. Vicere Siculi iuvenes: cum Aetna maiore vi peragitata in urbes, in agros, in magnam insulae partem effudisset incendium, vexerunt parentes suos. discessisse creditum est ignes et utrimque flamma recedente limitem adapertum, per quem transcurrerent iuvenes dignissimi, qui magna tuto
3 auderent. Vicit Antigonus: qui cum ingenti proelio superasset hostem, praemium belli ad patrem transtulit et imperium illi Cypri tradidit. hoc est regnum, nolle re-
4 gnare, cum possis. Vicit patrem imperiosum quidem Manlius: qui cum ante ad tempus relegatus esset a patre ob adulescentiam brutam et hebetem, ad tribunum plebis, qui patri suo dixerat diem, venit petitoque tempore, quod ille dederat sperans fore proditorem parentis invisi, et bene meruisse se de iuvene credebat, cuius exilium pro gravissimo crimine inter alia Manlio obiciebat, nanctus adulescens secretum stringit occultatum sinu ferrum et, *nisi iuras*, inquit, *te diem patri remissurum, hoc te gladio transfodiam. in tua potestate est, utro modo pater meus accusatorem non habeat.* Iuravit tribunus, nec fefellit et causam actionis remissae concioni red-

didit. Nulli alii licuit inpune tribunum in ordinem redigere.

XXXVIII. Alia ex aliis exempla sunt eorum, qui pa- 1
rentes suos periculis eripuerunt, qui ex infimo ad summa
protulerunt et e plebe acervoque ignobili numquam ta-
cendos saeculis dederunt. Nulla vi verbornm, nulla ingenii 2
facultate exprimi potest, quantum opus sit, quam lauda-
bile quamque numquam a memoria hominum exiturum,
posse hoc dicere: „parentibus meis parui, cessi. imperio
eorum, sive aequum sive iniquum ac durum fuit, obse-
quentem submissumque me praebui. ad hoc unum con-
tumax fui, ne beneficiis vincerer.“ Certate, obsecro vos, 3
et fessi quoque restituite aciem. Felices qui vicerint, fe-
lices qui vincentur. Quid eo adulescente praeclarius, qui
sibi ipsi dicere poterit (neque enim fas est alteri dicere):
patrem meum beneficiis vici? Quid eo fortunatius sene,
qui omnibus ubique praedicabit a filio suo se beneficiis
victum? Quid autem est felicius quam ibi cedere?

L. ANNAEI SENECAE

AD AEBUTIUM LIBERALEM

DE BENEFICIIS

LIBER IV.

I. Ex omnibus quae tractavimus, Aebuti Liberalis, 1
potest videri nihil tam necessarium aut magis, ut ait Sal-
lustius, cum cura dicendum quam quod in manibus est:
an beneficium dare et invicem gratiam re-
ferre per se res expetendae sint. Inveniuntur 2
qui honesta in mercedem colant quibusque non placeat
virtus gratuita: quae nihil habet in se magnificum, si
quicquam venale. Quid enim est turpius quam aliquem
conputare, quanti vir bonus sit, cum virtus nec lucrum

invitet nec absterreat damno adeoque neminem spe ac
pollicitatione corrumpat, ut contra inpendere in se iubeat
et saepius in ultro tributis sit? Calcatis utilitatibus ad il-
lam eundum est, quocumque vocavit, quocumque misit,
sine respectu rei familiaris. interdum etiam sine ulla san-
guinis sui parsimonia vadendum nec umquam imperium
3 eius detractandum. „Quid consequar, inquit, si hoc
fortiter, si hoc grate fecero?“ Quod feceris: nihil tibi
extra promittitur. si quid forte obvenerit commodi, inter
accessiones numerabis. rerum honestarum pretium in
ipsis est. Si honestum per se expetendum est, benefi-
cium autem honestum est, non potest alia eius condicio
esse, cum eadem natura sit. Per se autem expetendum
esse honestum saepe et abunde probatum est.

1 II. In hac parte nobis pugna est cum Epi-
cureorum delicata et umbratica turba in con-
vivio suo philosophantium. apud quos virtus vo-
luptatum ministra est: illis paret, illis deservit,
2 illas supra se videt. „Non est, inquis, voluptas sine vir-
tute.“ Sed quare ante virtutem est? De ordine putas
disputationem esse? de re tota et de potestate eius ambi-
gitur. non est virtus, si sequi potest. primae partes
eius sunt: ducere debet, imperare, summo loco stare:
3 tu illam iubes signum petere. „Quid, inquit, tua refert?
et ego sine virtute nego beatam vitam posse constare.
Ipsam voluptatem quam sequor, cui me emancipavi, re-
mota illa inprobo et damno.“ De hoc uno disputatur,
utrum virtus summi boni causa sit an ipsa summum bo-
num. Ut hoc unum quaeratur, ordinis tantum existimas
mutationem? ista vero confusio est et manifesta caecitas
4 primis postrema praeferre. Non indignor, quod post vo-
luptatem ponitur virtus, sed quod omnino cum voluptate
conferatur contemptrix eius et hostis et longissime ab illa
resiliens, labori ac dolori familiarior, virilibus incommo-
dis, quam isti effeminato bono.

1 III. Inserenda haec, mi Liberalis, fuerunt, quia be-
neficium, de quo nunc agitur, dare virtutis est et tur-
pissimum id causa ullius alterius rei dare, quam ut datum

sit. Nam si recipiendi spe tribueremus, locupletissimo
cuique, non dignissimo daremus. nunc vero diviti inpor-
tuno pauperem praeferamus. non est beneficium quod ad
fortunam spectat. Praeterea, si ut prodessemus sola nos 2
invitaret utilitas, minime beneficia distribuere deberent,
qui facillime possent, locupletes et potentes et reges
aliena ope non indigentes. di vero tot munera,
quae sine intermissione diebus ac noctibus
fundunt, non darent. in omnia enim illis natura sua
sufficit plenosque et tutos et inviolabiles praestat: nulli
ergo beneficium dabunt, si una dandi causa est se in-
tueri ac suum commodum. Istud non beneficium, sed 3
fenus est, circumspicere non ubi optime ponas, sed ubi
quaestuosissime habeas, unde facillime tollas. quod cum
longe a dis remotum sit, sequitur uti liberales sint: nam
si una beneficii dandi causa sit dantis utilitas (nulla au-
tem ex nobis utilitas deo speranda est), nulla deo dandi
beneficii causa est.

IV. Scio quid hoc loco respondeatur: „itaque non 1
dat deus beneficia, sed securus et neglegens nostri, aver-
sus a mundo aliud agit aut, quae maxima Epicuro felici-
tas videtur, nihil agit nec magis illum beneficia quam in-
iuriae tangunt.“ Hoc qui dicit non exaudit precantium 2
voces et undique sublatis in coelum manibus vota facien-
tium privata ac publica. quod profecto non fieret nec in
hunc furorem omnes mortales consensissent adloquendi
surda numina et inefficaces deos, nisi nossemus illorum
beneficia nunc oblata ultro, nunc orantibus data, magna,
tempestiva, ingentes minas interventu suo solventia. Quis 3
est autem tam miser, tam neglectus, quis tam duro fato
et in poenam genitus, ut non tantam deorum munificen-
tiam senserit? Ipsos illos conplorantes sortem suam et
querulos circumspice: invenies non ex toto beneficiorum
coelestium expertes, neminem esse, ad quem non aliquid
ex illo benignissimo fonte manaverit. Parum est autem
id, quod nascentibus ex aequo distribuitur? ut quae se-
quuntur inaequali dispensata mensura transeamus, parum
dedit natura, cum se dedit?

1 V. „Non dat deus beneficia.“ Unde ergo ista
quae possides? quae das? quae negas? quae servas?
quae rapis? unde haec innumerabilia oculos, aures, ani-
mum mulcentia? unde illa quoque luxuriam instruens
copia? neque enim necessitatibus tantummodo nostris
2 provisum est: usque in delicias amamur. Tot arbusta
non uno modo frugifera, tot herbae salutares, tot varie-
tates ciborum per totum annum digestae, ut inerti quo-
que fortuita terrae alimenta praeberent. Iam animalia
omnis generis, alia in sicco solidoque, alia in humido
nascentia, alia per sublime dimissa, ut omnis rerum na-
3 turae pars tributum aliquod nobis conferret. Flumina haec
amoenissimis flexibus campos cingentia, illa praebitura
in commercia viam vasto et navigabili cursu vadentia, ex
quibus quaedam statis diebus mirabile incrementum tra-
hunt, ut arida et ferventi subiecta coelo loca subita vis
aestivi torrentis inriget. Quid medicatorum torrentium
venae? quid in ipsis litoribus aquarum calentium exun-
datio?

Te, Lari maxime, teque,
fluctibus et fremitu adsurgens Benace marino.

1 VI. Si pauca quis tibi donasset iugera, accepisse te
diceres beneficium: inmensa terrarum late patentium spa-
tia negas esse beneficium? Si pecuniam tibi aliquis do-
naverit et arcam tuam, quoniam id tibi magnum videtur,
inpleverit, beneficium vocabis: tot metalla defodit, tot
flumina emisit terra, super quam decurrunt sol*id*um aurum
vehentia. argenti, aeris, ferri inmane pondus omnibus
locis obrutum, cuius investigandi tibi facultatem dedit ac
latentium divitiarum in summa terra signa disposuit: ne-
2 gas te accepisse beneficium? Si domus tibi donetur, in
qua marmoris aliquid resplendeat et tectum nitidius auro
aut coloribus sparsum, non mediocre munus vocabis:
ingens tibi domicilium sine ullo incendii aut ruinae metu
struxit, in quo vides non tenues crustas et ipsa qua se-
cantur lamina graciliores, sed integras lapidis pretiosis-
simi moles, sed totas variae distinctaeque materiae, cu-
ius tu parvula frusta miraris, tectum vero aliter nocte,

iter interdiu fulgens: negas te ullum munus accepisse? , cum ista, quae habes, magno aestimes, quod est in- 3
ati hominis, nulli debere te iudicas? Unde tibi istum iem trahis spiritum? unde istam, per quam actus vitae aedisponis atque ordinas, lucem? unde sanguinem, cu-s cursu vitalis continetur calor? unde ista palatum tuum .poribus exquisitis ultra satietatem lacessentia? unde iec inritamenta iam lassae voluptatis? unde ista quies, qua putrescis ac marces? Nonne, si gratus es, dices: 4

Deus nobis haec otia fecit.
Namque erit ille mihi semper deus, illius aram
Saepe tener nostris ab ovilibus inbuet agnus.
Ille meas errare boves, ut cernis, et ipsum
Ludere quae vellem calamo permisit agresti.

.e deus est non qui paucas boves, sed qui per totum 5
'bem armenta dimisit, qui gregibus ubique passim va-ıntibus pabulum praestat, qui pascua hibernis aestiva ıbstituit, qui non calamo tantum cantare et agreste at-ıe inconditum carmen ad aliquam tamen observationem odulari docuit, sed tot artes, tot vocum varietates, tot ›nos, alios spiritu nostro, alios externo cantus edituros ›mmentus est. Neque enim nostra ista quae invenimus 6
xeris, non magis, quam quod crescimus, quam quod l constitutum temporum sua corpori officia respondent: ınc puerilium dentium lapsus, nunc ad surgentem iam ›tatem et in robustiorem gradum transeuntem pubertas , ultimus ille dens surgenti iuventae terminum ponens. ısita sunt nobis omnium aetatum omniumque artium se-ina magisterque ex occulto deus producit ingenia.

VII. „Natura, inquit, haec mihi praestat.“ Non in- 1
llegis te, cum hoc dicis, mutare nomen deo? quid enim iud est natura quam deus et divina ratio toti mundo ırtibusque eius inserta? Quotiens voles, tibi licet ali-r hunc auctorem rerum nostrarum conpellare: et Iovem .um optimum ac maximum rite dices et tonantem et sta-›rem. qui non, ut historici tradiderunt, ex eo quod ost votum susceptum acies Romanorum fugientium ste-t, sed quod stant beneficio eius omnia, stator stabilitor-

2 que est. Hunc eumdem et fatum si dixeris, non mentieris.
nam cum fatum nihil aliud sit quam series inplexa cau-
sarum, ille est prima omnium causa, ex qua ceterae pen-
dent. Quaecumque voles illi nomina proprie aptabis vim
aliquam effectumque coelestium rerum continentia: tot
adpellationes eius possunt esse quot munera.

1 VIII. Hunc et Liberum patrem et Herculem ac Mer-
curium nostri putant. Liberum patrem, quia omnium
parens sit, quod primum inventa seminum vis est** con-
sultura per voluptatem. Herculem, quia vis eius invicta
sit, quandoque lassata fuerit operibus editis, in ignem
2 recessura. Mercurium, quia ratio penes illum est nume-
rusque et ordo et scientia. Quocumque te flexeris, ibi
illum videbis occurrentem tibi. nihil ab illo vacat: opus
suum ipse inplet. Ergo nihil agis, ingratissime morta-
lium, qui te negas deo debere, sed naturae: quia nec
natura sine deo est nec deus sine natura, sed idem est
3 utrumque, [nec] distat officio. Si, quod a Seneca acce-
pisses, Annaeo te debere diceres vel Lucio, non credi-
torem mutares, sed nomen, quoniam sive praenomen
eius sive nomen dixisses sive cognomen, idem tamen ille
esset: sic nunc naturam voca, fatum, fortunam, omnia
eiusdem dei nomina sunt varie utentis sua potestate. Et
iustitia, probitas, prudentia, fortitudo, frugalitas unius
animi bona sunt: quicquid horum tibi placuit, animus
placet.

1 IX. Sed ne aliam disputationem ex obliquo habeam,
plurima beneficia ac maxima in nos deus confert sine spe
recipiendi, quoniam nec ille collato eget nec nos ei quic-
quam conferre possumus: ergo beneficium per se expe-
tenda res est. una spectatur in eo accipientis utilitas. ad
2 hanc accedamus sepositis commodis nostris. „Dicitis, in-
quit, diligenter eligendos quibus beneficia demus, quia
ne agricolae quidem semina arenis committant. quod si
verum est, nostram utilitatem in beneficiis dandis sequi-
mur, quemadmodum in arando serendoque: neque enim
serere per se res expetenda est. Praeterea quaeritis, cui
detis beneficium: quod non esset faciendum, si per se

beneficium dare expetenda res esset. *alio*qui enim quo-
cumque loco et quocumque modo daretur, beneficium 3
erat.“ Honestum propter nullam aliam causam quam
propter ipsum sequimur. tamen etiamsi nihil aliud se-
quendum est, quaerimus quid faciamus et quando et quem-
admodum: per haec enim constat. Itaque cum eligo
cui dem beneficium, id ago ut quandoque beneficium sit:
quia si turpi datur, nec honestum esse potest nec bene-
ficium.

X. Depositum reddere per se res expetenda est, non 1
tamen semper reddam, nec quolibet loco nec quolibet
tempore. aliquando nihil interest utrum infitier an palam
reddam: intuebor utilitatem eius, cui redditurus sum et
nociturum illi depositum negabo. Idem in beneficio fa- 2
ciam: videbo quando dem, cui dem, quemadmodum,
quare. nihil enim sine ratione faciendum est. non est
autem beneficium nisi quod ratione datur, quoniam ratio
omnis honesti comes est. Quam saepe hominum dona- 3
tionem suam inconsultam obiurgantium hanc exaudimus
vocem: „mallem perdidisse quam illi dedisse?“ Turpis-
simum genus damni est inconsulta donatio multoque gra-
vius male dedisse beneficium quam non recepisse. aliena
enim culpa est, quod non recepimus: quod cui daremus
non elegimus, nostra. In electione nihil minus quam hoc 4
quod tu existimas spectabo, a quo recepturus sim. eligo
enim eum, qui gratus, non qui redditurus sit: saepe
autem et non redditurus gratus est et ingratus qui reddi-
dit. Ad animum tendit aestimatio mea. ideo locupletem, 5
sed indignum praeteribo: pauperi viro bono dabo. erit
enim in summa inopia gratus et cum omnia illi deerunt,
supererit animus.

XI. Non lucrum ex beneficio capto, non voluptatem, 1
non gloriam. uni placere contentus in hoc dabo, ut quod
oportet faciam. quod oportet autem non est sine ele-
ctione: quae qualis futura sit interrogas? Eligam virum
integrum, simplicem, memorem, gratum, alieni absti-
nentem, sui non avare tenacem, benevolum. hunc ego
cum elegero, licet nihil illi fortuna tribuat, ex quo re-

2 ferre gratiam possit, ex sententia res gesta erit. Si ut
litas me et sordida conputatio liberalem facit, si nu
prosum, nisi ut invicem ille mihi prosit, non dabo b
neficium proficiscenti in diversas longinquasque regi
nes, abfuturo semper. non dabo sic adfecto, ut spes
nulla sit convalescendi. non dabo ipse deficiens, nc
3 enim habeo recipiendi tempus. Atqui ut scias rem p
se expetendam esse benefacere, advenis modo in n
strum delatis portum et statim abituris succurrimus. ign
to naufrago navem, qua revehatur, et damus et struimu
discedit ille vix satis noto salutis auctore et numqua
amplius in conspectum nostrum reversurus debitor
nobis deos delegat precaturque, illi pro se gratiam re
dant: interim nos iuvat sterilis beneficii conscienti
4 Quid cum in ipso vitae fine constitimus, cum testame
tum ordinamus, non beneficia nihil nobis profutura d
vidimus? quantum temporis consumitur, quamdiu se
creto agitur, quantum et quibus demus? quid enim in
5 terest, quibus demus a nullo recepturi? Atqui numqua
diligentius damus, numquam magis iudicia nostra to
quemus, quam ubi remotis utilitatibus solum ante ocu
los honestum stetit, tamdiu officiorum mali iudice
quamdiu illa depravat spes ac metus et inertissimum vi
tium, voluptas: ubi mors interclusit omnia et ad feren
dam sententiam incorruptum iudicem misit, quaerimu
dignissimos, quibus nostra tradamus nec quicquam cur
sanctiore conponimus quam quod ad nos non pertine
6 Ac mehercule tunc magna voluptas subit cogitantem
hunc ego locupletiorem faciam et huius dignitati adiect
opibus aliquid splendoris adfundam. Si non damus be
neficia nisi recepturi, intestatis moriendum sit.

1 XII. „Dicitis, inquit, beneficium creditum insolubil
esse: creditum autem non est res per se expetenda."
Cum creditum dicimus, imagine et translatione utimur
sic enim et legem scimus iusti iniustique regulam esse
et regula non est res per se expetenda. ad haec verba
demonstrandae rei causa descendimus: cum dico credi-
tum, intellegitur tamquam creditum. vis scire? adicio

insolubile, cum creditum nullum non solvi aut possit aut
debeat. Adeo beneficium utilitatis causa dandum non 2
est, ut saepe, quemadmodum dixi, cum damno aut pe-
riculo dandum sit. Sic latronibus circumventum defendo,
ut tuto transire permittatur. reum gratia laborantem tu-
eor et hominum potentium factionem in me converto,
quas illi detraxero sordes, sub accusatoribus isdem for-
tasse sumpturus, cum abire in partem alteram possim
et securus spectare aliena certamina. spondeo pro iudi- 3
cato et suspensis amici bonis libellum deicio creditori-
bus eius me obligaturus. ut possim servare proscriptum,
ipse proscriptionis periculum adeo. Nemo Tusculanum
aut Tiburtinum paraturus salubritatis causa et aestivi se-
cessus quoto ann*uo* empturus sit disputat: cum emerit,
luendum est. Eadem in beneficio ratio est. nam cum 4
interrogaveris, quid reddat, respondebo: bonam con-
scientiam. Quid reddat beneficium? dic tu mihi, quid
reddat iustitia, quid innocentia, quid magnitudo animi,
quid pudicitia, quid temperantia, si quicquam praeter
ipsas, *ipsas* non petis. In quid mundus vices suas ab- 5
solvit? in quid sol diem extendit et contrahit? omnia
ista beneficia sunt. fiunt enim nobis profutura. Quomodo
mundi officium est circumagere rerum ordinem, quomo-
do solis, loca mutare ex quibus oriatur, in quae cedat,
et haec salutaria nobis facere sine praemio: ita viri offi-
cium est inter alia et beneficium dare. Quare ergo dat?
ne non det, ne occasionem benefaciendi perdat.

XIII. Vobis voluptas est inertis otii, facere corpu- 1
sculum et securitatem sopitis simillimam adpetere et sub
densa umbra latitare tenerrimisque cogitationibus, quas
tranquillitatem vocatis, animi marcentis oblectare torpo-
rem et cibis potionibusque intra hortorum latebram cor-
pora ignavia pallentia saginare: nobis voluptas est dare 2
beneficia vel laboriosa, dum aliorum labores levent, vel
periculosa, dum alios periculis extrahant, vel rationes
nostras adgravatura, dum aliorum necessitates et angu-
stias laxent. Quid mea interest an recipiam beneficia? 3
etiam cum recepero, danda sunt. Beneficium eius com-

modum spectat, cui praestatur, non nostrum: alioqı nobis illud damus. itaque multa, quae summam utili tem aliis adferunt, pretio gratiam perdunt. Mercator bibus prodest, medicus aegris, mango venalibus. s omnes isti, quia ad alienum commodum pro suo ve unt, non obligant eos, quibus prosunt. Non est ben cium, quod in quaestum mittitur. Hoc dabo et hoc cipiam: auctio est.

1 XIV. Non dicam pudicam, quae amatorem ut inc deret repulit, quae aut legem aut virum timuit, ut Ovidius:

Quae, quia non licuit, non dedit, illa dedit.

Non inmerito in numerum peccantium refertur, quae p dicitiam timori praestitit, non sibi. Eodem modo
2 beneficium ut reciperet dedit, non dedit. Ergo et n beneficium damus animalibus, quae aut usui aut alim to futura nutrimus? beneficium damus arbustis, quae limus, ne siccitate aut inmoti et neglecti soli duritia borent? Nemo ad agrum colendum ex aequo et bo venit nec ad ullam rem, cuius extra ipsam fructus e
3 Ad beneficium dandum non adducit cogitatio avara r sordida, sed humana, liberalis, cupiens dare etiam c dederit et augere novis ac recentibus vetera, unum h bens propositum, quanto ei cui praestat bono futura s alioquin humile est, sine laude, sine gloria prodes
4 quia expedit. Quid magnifici est se amare, sibi parce sibi acquirere? ab omnibus istis vera beneficii dandi pido avocat, ad detrimentum iniecta manu trahit et ut tates relinquit ipso benefaciendi opere laetissima.

1 XV. Numquid dubium est, quin contraria sit be ficio iniuria? Quomodo iniuriam facere per se vitan ac fugienda res est, sic beneficium dare per se ex tenda. Illic [*nil*] turpitudo contra omnia praemia in s lus hortantia valet: ad hoc invitat honesti per se effic
2 species. Non mentiar, si dixero neminem non amare b neficia sua, neminem non ita conpositum animo, ut bentius eum videat, in quem multa congessit, cui n causa sit iterum dandi beneficii semel dedisse. qu

non accideret, nisi nos ipsa delectarent beneficia. Quam 3
saepe dicentem audias: „non sustineo illum deserere, cui dedi vitam, quem periculo eripui. rogat me ut causam suam contra homines gratiosos agam. nolo: sed quid faciam? iam illi semel iterumque adfui.“ Non vides inesse isti rei *maximam* quamdam vim, quae nos dare beficia cogit? primum quia oportet, deinde quia dedimus.
Cui initio ratio non fuisset praestandi aliquid, ei prae- 4
stamus ob hoc, quia praestitimus. adeoque ad beneficia nos non inpellit utilitas, ut et inutilia tueri ac fovere perseveremus sola beneficii caritate, cui etiam infeliciter *nato* indulgere tam naturale quam liberis parvis.

XVI. Iidem isti gratiam referre ipsos fa- 1
tentur, non quia honestum est, sed quia utile. quod non esse ita minore opera probandum est, quia quibus argumentis collegimus beneficium dare per se rem expetendam esse,
isdem etiam hoc colligimus. Fixum est illud, a 2
quo in cetera probationes nostrae exeunt, honestum ob nullam aliam causam, quam quia honestum sit, coli. Quis ergo controversiam facere audebit, an gratum esse honestum sit? quis non ingratum detestetur, hominem sibi ipsi inutilem? Quid autem? cum tibi narratur adversus summa beneficia amici sui ingratus esse, quomodo id fecerit? utrum tamquam rem turpem fecerit an tamquam rem utilem sibi et profuturam omiserit? puto, nequam hominem existimas, cui poena, non cui curatore opus sit. quod non accideret, nisi gratum esse per se
expetendum honestumque esset. Alia fortasse minus di- 3
gnitatem suam praeferunt et an sint honesta interprete egent: hoc expositum est pulchriusque, quam ut splendor eius dubie ac parum luceat. Quid tam laudabile, quid tam aequaliter in omnium animos receptum quam referre bene meritis gratiam?

XVII. Ad hoc, dic mihi, quae causa nos perducit? 1
lucrum? quod qui non contemnit, ingratus est. ambitio? et quae iactatio est solvisse quod debebas? metus? nullus ingrato: huic enim uni rei non posuimus legem, tam-

quam satis natura cavisset, quomodo nulla lex amare parentes, indulgere liberis iubet. supervacuum est enim,
2 in quod imus, inpelli. Quemadmodum nemo in amorem sui cohortandus est, quem adeo dum nascitur trahit, ita ne ad hoc quidem, ut honesta per se petat: placent suapte natura adeoque gratiosa virtus est, ut insitum sit etiam malis probare meliora. Quis est qui non beneficus videri velit? qui non inter scelera et iniurias opinionem bonitatis adfectet? qui non ipsis quae, inpotentissime fecit, speciem aliquam induat recti velitque etiam his videri be-
3 neficium dedisse, quos laesit? Gratias itaque agi sibi ab his, quos adflixere, patiuntur bonosque se ac liberales fingunt, quia praestare non possunt. quod non facerent, nisi illos honesti et per se expetendi amor cogeret moribus suis opinionem contrariam quaerere et nequitiam abdere, cuius fructus concupiscitur, ipsa vero odio pudorique est. nec quisquam tantum a naturali lege descivit
4 et hominem exuit, ut animi causa malus sit. Dic enim cuilibet ex istis, qui rapto vivunt, an ad illa, quae latrociniis et furtis consequuntur, malint ratione bona pervenire? optabit ille, cui grassari et transeuntes percutere quaestus est, potius illa invenire quam eripere: neminem reperies, qui non nequitiae praemiis sine nequitia frui malit. Maximum hoc habemus naturae meritum, quod virtus in omnium animos lumen suum permittit: etiam qui non sequuntur illam, vident.

1 XVIII. Ut scias per se expetendam esse grati animi adfectionem, per se fugienda res est ingratum esse, quoniam nihil aeque concordiam humani generis dissociat ac distrahit quam hoc vitium. nam quo alio tuti sumus, quam quod mutuis iuvamur officiis? hoc uno instructior vita contraque incursiones subitas munitior est,
2 beneficiorum commercio. Fac nos singulos: quid sumus? praeda animalium et victimae ac bellissimus et facillimus sanguis. Quoniam ceteris animalibus in tutelam sui satis virium est, quaecumque vaga nascebantur et actura vitam segregem, armata sunt: hominem *inbecillitas coniungit.* non unguium vis, non dentium terribilem ceteris fecit:

nudum et infirmum societas munit. Duas [*deus*] res dedit, quae illum obnoxium validissimum facerent, rationem et societatem: itaque qui par esse nulli posset, si seduceretur, rerum potitur. Societas illi dominium omni- 3
um animalium dedit. societas terris genitum in alienae naturae transmisit imperium et dominari etiam in mari iussit. haec morborum inpetus arcuit, senectuti adminicula prospexit, solatia contra dolores dedit. haec fortes nos facit, quod licet contra fortunam advocare. Hanc 4
societatem tolle et unitatem generis humani, qua vita sustinetur, scindes. tolletur autem, si efficis, ut ingratus animus non per se vitandus sit, sed quia aliquid illi timendum est. quam multi enim sunt, quibus ingratis esse tuto licet? Denique ingratum voco quisquis metu gratus est.

XIX. Deos nemo sanus timet. furor est enim metuere 1
salutaria nec quisquam amat quos timet. Tu denique, Epicure, deum inermem facis, omnia illi tela, omnem detraxisti potentiam et, ne cuiquam metuendus esset, proiecisti illum extra metum. Hunc igitur inseptum in- 2
genti quidem et inexplicabili muro divisumque a contactu et a conspectu mortalium non habes quare verearis: nulla ibi nec tribuendi nec nocendi materia est. in medio intervallo huius et alterius coeli desertus sine animali, sine homine, sine re ruinas mundorum supra se circaque se cadentium evitat non exaudiens vota nec nostri curiosus. Atqui hunc vis videri colere non aliter quam parentem 3
grato, ut opinor, animo: aut si non vis videri gratus, quia nullum habes illius beneficium, sed te atomi et istae micae tuae forte ac temere conglobaverunt, cur colis? „Propter maiestatem, inquis, eius eximiam singularem- 4
que naturam.“ Ut concedam tibi: nempe hoc facis nullo pretio inductus, nulla spe. est ergo aliquid per se expetendum, cuius te ipsa dignitas ducit: id est honestum. Quid est autem honestius quam gratum esse? huius virtutis materia tam late patet quam vita.

XX. „Sed inest, inquit, huic bono etiam utilitas ali- 1
qua.“ Cui enim virtuti non inest? sed id propter se expeti dicitur, quod, quamvis habeat aliqua extra commo-

da, sepositis quoque illis ac remotis placet. Prodes
2 gratum esse: ero tamen gratus, etiamsi nocet. Gratu
[est:] quid sequitur? ut haec res illi alios amicos, ali
beneficia conciliet? quid ergo, si quis sibi offensas con
citaturus est? si quis intellegit, adeo per hoc se nihi
consecuturum, ut multa etiam ex reposito acquisitoqu
3 perdenda sint? non libens in detrimenta descendit? In
gratus est, qui in referenda gratia secundum datum vide
qui sperat cum reddit. ingratum voco, qui aegro adsedi
quia testamentum facturus est, cui de hereditate aut d
legato vacat cogitare. faciat licet omnia, quae facere bo
nus amicus et memor officii debet, si animo eius obver
satur spes, si lucri captator est et hamum iacit: ut ave
quae laceratione corporum aluntur, lassa morbo pecor
et casura e proximo speculantur, ita hic inminet morti e
circa cadaver volat.

1 XXI. Gratus animus ipsa virtute propositi sui capitu
Vis scire hoc ita esse nec illum utilitate corrumpi? du
genera sunt grati hominis: dicitur gratus, qui aliquid pr
eo, quod acceperat, reddit. hic fortasse ostentare se potest
2 habet quod iactet, quod proferat. Dicitur gratus, qui bon
animo accepit beneficium, bono debet. hic intra consci
entiam clusus est. quae illi contingere potest utilitas e
adfectu latenti? atque hic, etiamsi ultra facere nil pot
est, gratus est: amat, debet, referre gratiam cupi
3 quicquid ultra desideras, non ipsi deest. Artifex est etia
cui ad exercendam artem instrumenta non suppetunt. ne
minus canendi peritus, cuius vocem exaudiri fremitu
obstrepentium non sinit. Volo referre gratiam: post ho
aliquid superest mihi, non ut gratus, sed ut solutus sin
saepe enim et qui gratiam retulit, ingratus est et qui no
retulit, gratus. nam ut omnium aliarum virtutum, ita huiu
ad animum tota aestimatio redit: hic si in officio es
4 quicquid defuit, fortuna peccat. Quomodo est disertu
etiam qui tacet, fortis etiam qui conpressis manibus ve
etiam adligatis, quomodo gubernator etiam qui in sicc
est, quia consummatae scientiae nihil deest, etiams
quid obstat, quo minus se utatur: ita gratus est etiam qu

vult tantum nec habet huius voluntatis suae ullum alium
quam se testem. Immo amplius adiciam: est aliquando 5
gratus etiam qui ingratus videtur, quem mala interpres
opinio in contrarium tradidit. Hic quid aliud sequitur
quam ipsam conscientiam? quae etiam obruta delectat,
quae concioni ac famae reclamat et in se omnia reponit,
et cum ingentem ex altera parte turbam contra sentientium
adspexit, non numerat suffragia, sed una sententia vin-
cit. Si vero bonam fidem perfidiae suppliciis adfici videt, 6
non descendit e fastigio, sed supra poenam suam consi-
stit: „habeo, inquit, quod volui, quod petii: nec poeni-
tet nec poenitebit nec ulla iniquitate me eo fortuna per-
ducet, ut hanc vocem audiam: quid mihi volui? quid
nunc mihi prodest bona voluntas?“ Prodest et in eculeo,
prodest et in igne. qui si singulis membris admoveatur
et paulatim vivum corpus circumeat, licet ipsum cor
plenum bona conscientia stillet: placebit illi ignis, per
quem bona fides conlucebit.

XXII. Nunc illud quoque argumentum quamvis di- 1
ctum iam reducatur: quid est quare grati velimus esse,
cum morimur? quare singulorum perpendamus officia?
quare id agamus in omnem vitam nostram memoria de-
currente, ne cuius officii videamur obliti? nihil iam su-
perest, quo spes porrigatur, in illo tamen cardine positi
abire e rebus humanis quam gratissimi volumus. Est vi- 2
delicet magna in ipso opere merces rei et ad adlicien-
das mentes hominum ingens honesti potentia, cuius pul-
chritudo animos circumfundit et delinitos admiratione
luminis ac fulgoris sui rapit. At multa hoc commoda ori 3
untur, et tutior [est] vita melioribus amorque et secun-
dum bonorum iudicium aetasque securior, quam inno-
centia, quam grata mens prosequitur. fuisset enim ini-
quissima rerum natura, si hoc tantum bonum miserum
et anceps et sterile fecisset: sed illud intuere, an ad
istam virtutem, quae saepe tuto ac facile aditur, etiam
per saxa et rupes et feris ac serpentibus obsessum iter
fueris iturus. Non ideo per se non est expetendum, cui 4
aliquid extra quoque emolumenti adhaeret: fere enim

pulcherrima quaeque multis et adventiciis comitata sunt
dotibus, sed illas trahunt, ipsa praecedunt.
1 XXIII. Num dubium est quin hoc humani generis
domicilium circuitus solis ac lunae vicibus suis temperet?
quin alterius calore alantur corpora, terrae relaxentur,
inmodici humores conprimantur, adligantis omnia hiemis
tristitia frangatur: alterius tepore efficaci et penetrabili
regatur maturitas frugum? quin ad huius cursum fecundi-
tas humana respondeat? quin ille annum observabilem
fecerit circumactu suo, haec mensem minoribus se spatiis
2 flectens? Ut tamen detrahas ista, non erat ipse sol ido-
neum oculis spectaculum dignusque adorari, si tantum
praeteriret? non erat digna suspectu luna, etiamsi otio-
sum sidus transcurreret? Ipse mundus, quotiens per
noctem ignes suos fudit et tantum stellarum innumerabi-
lium refulsit, quem non intentum in se tenet? quis sibi
3 illa tunc cum miratur prodesse cogitat? Adspice ista tanto
superne coetu labentia, quemadmodum velocitatem suam
sub specie stantis atque inmoti operis abscondant. Quan-
tum ista nocte, quam tu in numerum ac discrimen die-
rum observas, agitur? quanta rerum turba sub hoc si-
lentio evolvitur? quantam fatorum seriem certus limes
4 educit? Ista quae tu non aliter quam in decorem sparsa
consideras, singula in opere sunt. nec enim est quod
existimes septem sola discurrere, cetera haerere: pau-
corum motus conprehendimus, innumerabiles vero lon-
giusque a conspectu [nostro] seducti *di* eunt redeuntque,
et ex his, qui oculos nostros patiuntur, plerique obscuro
gradu pergunt et per occultum aguntur.
1 XXIV. Quid ergo? non caperis tantae molis adspe-
ctu, etiamsi te non tegat, non custodiat, non foveat ge-
neretque ac spiritu suo riget? Quemadmodum haec cum
primum usum habeant et necessaria vitaliaque sint, maie-
stas tamen eorum totam mentem occupat: ita omnis illa
virtus et in primis grati animi multum quidem praestat,
sed non vult ob hoc diligi. amplius quiddam in se habet
nec satis ab eo intellegitur, a quo inter utilia numeratur.
2 Gratus est, quia expedit? ergo et quantum expedit? non

recipit sordidum virtus amatorem: soluto ad illam sinu veniendum est. Ingratus hoc cogitat: „volebam gratiam referre, sed timeo inpensam, timeo periculum, vereor offensam. faciam potius quod expedit.“ Non potest eadem ratio et gratum facere et ingratum. ut diversa illorum opera, ita diversa inter se proposita sunt: ille ingratus est, quamvis non oporteat, quia expedit. hic gratus est, quamvis non expediat, quia oportet.

XXV. Propositum est nobis secundum rerum natu- 1
ram vivere et deorum exemplum sequi: di autem, quodcumque faciunt, in eo quid praeter ipsam faciendi rationem sequuntur? nisi forte illos existimas fructum operum suorum ex fumo extorum et turis odore percipere.
Vide quanta cotidie moliantur, quanta distribuant, quan- 2
tis terras fructibus inpleant, quam opportunis et in omnes oras ferentibus ventis maria permoveant, quantis imbribus repente deiectis solum molliant venasque fontium arentes redintegrent et infuso per occulta nutrimento novent. Omnia ista sine mercede, sine ullo ad ipsos per-
veniente commodo faciunt. Hoc nostra quoque ratio, si 3
ab exemplari suo non aberrat, servet, ne ad res honestas conducta veniat. Pudeat ullum venale esse beneficium: gratuitos habemus deos.

XXVI. „Si deos, inquit, imitaris, da et ingratis be- 1
neficia: nam et sceleratis sol oritur et piratis patent maria.“ Hoc loco interrogant, an vir bonus daturus sit beneficium ingrato, sciens ingratum esse. permitte mihi aliquid interloqui, ne interrogatione
insidiosa capiamur. Duos ex constitutione Stoica accipe 2
ingratos: alter est ingratus, quia stultus est. stultus etiam malus est. quia malus est, nullo vitio caret: ergo et ingratus est. Sic omnes malos dicimus, intemperantes, avaros, luxuriosos, malignos, non quia omnia ista singulis magna et nota vitia sunt, sed quia esse possunt: et sunt, etiamsi latent. Alter est ingratus, qui volgo dicitur,
in hoc vitium natura propensus. Illi ingrato, qui sic hac 3
culpa non caret, quomodo nulla caret, dabit beneficium vir bonus: nulli enim dare poterit, si tales homines sub-

noverit. huic ingrato, qui beneficiorum fraudator et in hanc partem procubuit animo, non magis dabi neficium quam [*de*] coctori pecuniam credit aut de tum committet ei, qui iam pluribus abnegavit.

1 XXVII. Timidus dicitur aliquis, quia stultus es hoc malos sequitur, quos indiscreta et universa vitia cumstant. dicitur timidus proprie natura etiam ad in sonos pavidus. Stultus omnia vitia habet, sed no omnia natura pronus est: alius in avaritiam, alius i
2 xuriam, alius in petulantiam inclinatur. Itaque e illi, qui interrogant Stoicos: quid ergo? Achilles tim est? quid ergo? Aristides, cui iustitia nomen dedit iustus est? quid ergo? et Fabius qui „cunctando r tuit rem“ temerarius est? quid ergo? Decius morte met? Mucius proditor est? Camillus desertor? Non dicimus, sic omnia vitia esse in omnibus, quomo quibusdam singula eminent, sed malum ac stultum vitio vacare. ne audacem quidem timoris absolvimus
3 prodigum quidem avaritia liberamus. Quomodo h omnes sensus habet nec ideo tamen omnes homines em habent Lynceo similem, sic qui stultus est, non acria et concitata habet omnia quam quidam quae Omnia in omnibus vitia sunt, sed non omnia in sin exstant: hunc natura ad avaritiam inpellit. hic vino libidini deditus est aut, si nondum deditus, ita form
4 ut in hoc illum mores sui ferant. Itaque ut ad pro tum revertar, nemo non ingratus est qui malus. h enim omnia nequitiae semina. tamen proprie in tus adpellatur, qui ad hoc vitium vergit: h
5 ergo beneficium non dabo. Quomodo male suae consulit, qui illam contumelioso et saepe repu conlocavit. quomodo malus pater familiae habebitur negotiorum gestorum damnato patrimonii sui curam daverit. quomodo dementissime testabitur, qui tut filio reliquerit pupillorum spoliatorem: sic pess neficia dare dicetur, quicumque ingratos eligit, peritura conferat.

1 XXVIII. „Di quoque, inquit, multa gra

ìed illa bonis paraverunt: contingunt etiam ma.is, quia
eparari non possunt. Satius est autem prodesse etiam
nalis propter bonos quam bonis deesse propter malos.
ta quae refers diem, solem, hiemis aestatisque cursus
t media veris autumnique temperamenta, imbres et fon-
ium haustus, ventorum statos flatus pro universis inve-
erunt: excerpere singulos non potuerunt. Rex honores 2
lignis dat, congiarium et indignis: frumentum publicum
am fur quam periurus et adulter accipiunt et sine de-
ectu morum quisquis incisus est. quicquid aliud est,
uod tamquam civi, non tamquam bono datur, ex aequo
oni ac mali ferunt. Deus quoque quaedam munera uni- 3
erso humano generi dedit, a quibus excluditur nemo.
ec enim poterat fieri ut ventus bonis viris secundus
sset, contrarius malis: commune autem bonum erat pa-
ere commercium maris et regnum humani generis rela-
ari. nec poterat lex casuris imbribus dici, ne in malo-
um improborumque rura defluerent. Quaedam in medio 4
onuntur: tam bonis quam malis conduntur urbes. mo-
umenta ingeniorum et ad indignos perventura publica-
it editio. medicina etiam sceleratis opem monstrat. con-
ositiones remediorum salutarium nemo subpressit, ne
anarentur indigni. In his exige censuram et personarum 5
estimationem, quae separatim tamquam digno dantur,
on in his, quae promiscue turbam admittunt. multum
nim refert, utrum aliquem non excludas an eligas. Ius
t furi dicitur. pace etiam homicidae fruuntur. sua repe-
unt etiam qui aliena rapuerunt. percussores et domi
errum exercentes murus ab hoste defendit. legum prae-
idio, qui plurimum in illas peccaverunt, proteguntur.
Quaedam non poterant ceteris contingere, nisi universis 6
darentur: non est itaque quod de istis disputes, ad quae
publice invitati sumus. illud quod iudicio meo ad ali-
quem pervenire debebit, ei, quem ingratum sciam,
non dabo.

XXIX. „Ergo, inquit, nec consilium deliberanti dabis 1
ingrato nec aquam haurire permittes? nec viam erranti
monstrabis ingrato? an haec quidem facies, sed nihil

donabis?“ Distinguam istud, certe temptabo distinguere.
2 Beneficium est opera utilis, sed non omnis opera utilis
beneficium est. quaedam enim tam exigua sunt, ut be-
neficii nomen non occupent. Duae res coire debent, quae
beneficium efficiant: primum rei magnitudo. quaedam
enim sunt infra huius nominis mensuram. quis benefi-
cium dixit quadram panis aut stipem aeris abiecti aut
ignis accendendi factam potestatem? et interdum ista
plus prosunt quam maxima: sed tamen vilitas sua illis,
etiam ubi temporis necessitate facta sunt necessaria, de-
3 trahit pretium. Deinde hoc, quod potissimum est, oportet
accedat, ut eius causa faciam, ad quem volam pervenire
beneficium, dignumque eum iudicem et libens id tribuam
percipiensque ex munere meo gaudium. quorum nihil est
in istis, de quibus loquebamur. non enim tamquam di-
gnis illa tribuimus, sed neglegenter tamquam parva, et
non homini damus, sed humanitati.

1 XXX. Aliquando daturum me etiam indignis
quaedam non negaverim in honorem aliorum,
sicut in petendis honoribus quosdam turpissimos nobili-
tas industriis, sed novis praetulit non sine ratione: sacra
est magnarum virtutum memoria et esse plures bonos
2 iuvat, si gratia bonorum non cum ipsis cadat. Cicero-
nem filium quae res consulem fecit nisi pater? Cinnam
nuper quae res ad consulatum recepit ex hostium castris?
quae Sextum Pompeium aliosque Pompeios nisi unius
viri magnitudo tanta quondam, ut satis alte omnes suos
etiam ruina eius adtolleret. Quid nuper Fabium Persi-
cum cuius osculum etiam inp*udici* de*vi*tab*ant*, sacerdotem
non in uno collegio fecit nisi Verrucosi et Allobrogici et
illi trecenti, qui hostium incursioni pro republica unam
3 domum obiecerant? Hoc debemus virtutibus, ut non
praesentes solum illas, sed etiam ablatas e conspectu
colamus: quomodo illae id egerunt, ut non in unam ae
tatem prodessent, sed beneficia sua etiam post ipsas
4 relinquerent, ita nos non una aetate grati sumus. Hic
magnos viros genuit: dignus est beneficiis qualiscumque
est, dignos dedit. Hic egregiis maioribus ortus est: qua-

liscumque est, sub umbra suorum lateat. Ut loca sor-
dida repercussu solis inlustrantur, ita inertes maiorum
suorum luce resplendeant.

XXXI. Excusare hoc loco tibi, mi Liberalis, deos 1
volo. interdum enim solemus dicere: quid sibi voluit pro-
videntia, quae Aridaeum regno inposuit? Illi putas hoc
datum? patri eius datum est et fratri. Quare C. Caesa- 2
rem orbi terrarum praefecit, hominem humani sanguinis
avidissimum, quem non aliter fluere in conspectu suo
iubebat, quam si ore excepturus esset? Quid ergo? tu
hoc illi datum existimas? patri eius Germanico datum,
avo proavoque et ante hos aliis non minus claris viris,
etiamsi privati paresque aliis vitam exegerunt. Quid tu, 3
cum Mamercum Scaurum consulem faceres, ignorabas
ancillarum suarum illum menstruum ore hiante exceptare?
numquid enim ipse dissimulabat? numquid purus videri
volebat? Referam dictum eius in se, quod circumferri
memini et ipso praesente laudari. Pollioni *Asinio* iacenti 4
obscoeno verbo usus dixerat se facturum id, quod pati
malebat. et cum Pollionis adtractiorem vidisset frontem:
„Quicquid inquit, mali dixi, mihi et capiti meo.“ Hoc dictum
suum ipse narrabat. Hominem tam palam obscoenum ad 5
fasces et ad tribunal admisisti? nempe dum veterem il-
lum Scaurum senatus principem cogitas, indigne fers so-
bolem eius iacere.

XXXII. Deos verisimile est, ut alios indulgentius 1
tractent propter parentes avosque, alios propter futuram
nepotum pronepotumque ac longe sequentium postero-
rum indolem. nota enim illis est operis sui series omni-
umque illis rerum suas per manus iturarum scientia in
aperto semper est, nobis ex abdito subit et quae repen-
tina putamus, illis provisa veniunt ac familiaria. Sint hi 2
reges, quia maiores eorum [non] fuerunt, quia pro sum-
mo imperio habuerunt iustitiam, abstinentiam, quia non
rempublicam sibi, sed se reipublicae dicaverunt. Regnent
hi, quia vir bonus quidam ante proavus eorum fuit, qui
animum supra fortunam gessit, qui in dissensione civili,
quoniam ita expediebat reipublicae, vinci quam vincere

maluit. referri illi gratia tam longo spatio non potuit: in
illius respectum iste populo praesideat, non quia scit aut
3 potest, sed quia alius pro illo meruit. Hic corpore defor-
mis est, adspectu foedus et ornamenta sua traducturus.
iam me homines accusabunt, caecum et temerarium di-
cent, nescientem, quo loco quae summis atque excellen-
tissimis debentur, ponam: at ego scio alio me istud dare,
4 alio olim debitum solvere. Unde isti norunt illum quon-
dam gloriae sequentis fugacissimum, eo voltu ad pericula
euntem, quo alii e periculo redeunt? numquam bonum
suum a publico distinguentem? Ubi, inquis, iste aut quis
est? unde vos scitis? Apud me istae expensorum acce-
ptorumque rationes dispunguntur. ego quid cui debeam
scio. aliis post longam diem repono, aliis in antecessum
ac prout occasio et reipublicae meae facultas tulit.“ Ingrato
ergo aliquando quaedam, sed non propter ipsum dabo.
1 XXXIII. „Quid si, inquit, nescis, utrum ingratus sit
an gratus, exspectabis donec scias an dandi beneficii tem-
pus non amittes? Exspectare longum est, nam, ut ait
Platon, „difficilis humani animi coniectura est. non ex-
2 spectare temerarium est.“ Huic respondebimus, numquam
exspectare nos certissimam rerum conprehensionem,
quoniam in arduo est veri exploratio, sed ea ire, qua
ducit veri similitudo. Omne hac via procedit officium.
sic serimus, sic navigamus, sic militamus, sic uxores
ducimus, sic liberos tollimus: cum omnium horum incer-
tus sit eventus, ad ea accedimus, de quibus bene spe-
randum esse credimus. quis enim pollicetur serenti pro-
ventum, naviganti portum, militanti victoriam, marito
pudicam uxorem, patri pios liberos? sequimur qua ratio,
3 non qua veritas trahit. Exspecta, ut nisi bene cessura
non facias et nisi conperta veritate nihil moveris: relicto
omni actu vita consistit. Cum verisimilia me in hoc aut
in illud inpellant, non vera, ei beneficium dabo, quem
verisimile erit gratum esse.
1 XXXIV. „Multa, inquit, intervenient, propter quae et
malus pro bono subrepat et bonus pro malo displiceat.
fallaces enim sunt rerum species, quibus credimus.“ Quis

negat? sed nihil aliud invenio, per quod cogitationem regam. his veritas mihi vestigiis sequenda est. certiora non habeo. haec ut quam diligentissime aestimem, operam dabo nec cito illis adsentiar. Sic enim in proelio 2
potest accidere, ut telum meum in conmilitonem manus dirigat aliquo errore decepta et hosti tamquam meo parcam. sed hoc et raro accidet et non vitio meo, cuius propositum est hostem ferire, civem defendere. Si sciam ingratum esse, non dabo beneficium. „At obrepsit, at inposuit." Nulla hic culpa tribuentis est, quia tamquam grato dedi. „Si promiseris, inquit, te daturum 3
beneficium et postea ingratum scieris esse, dabis an non? Si facis, sciens peccas: das enim cui non debes dare. si negas, et hoc modo peccas, quia non das ei, cui promisisti. conscientia vestra hoc loco titubat et illud superbum promissum, numquam sapientem facti sui poenitere nec umquam emendare quod fecerit nec mutare consilium." Non mutat sapiens con- 4
silium omnibus his manentibus, quae erant, cum sumeret. ideo numquam illum poenitentia subit, quia nihil melius illo tempore fieri potuit, quam quod factum est, nihil melius constitui, quam quod constitutum est. ceterum ad omnia cum exceptione venit: si nihil inciderit, quod inpediat. ideo omnia illi succedere dicimus et nihil contra opinionem accidere, quia praesumit animo posse aliquid intervenire, quod destinata prohibeat. Inprudentium ista fiducia est fortu- 5
nam sibi spondere: sapiens utramque partem eius cogitat. scit quantum liceat errori, quam incerta sint humana, quam multa consiliis obstent. ancipitem rerum ac lubricam sortem suspensus sequitur et consiliis certis incertos eventus [*expendit*]. Exceptio autem, sine qua nihil destinat, nihil ingreditur, et hic illum tuetur.

XXXV. Promisi beneficium, nisi si quid incidisset 1
quare non deberem dare. quid enim, si, quod illi pollicitus sum, patria sibi dare iusserit? si lex lata erit, ne id quisquam faciat, quod ego me amico meo facturum promiseram? Promisi tibi filiam in matrimonium. postea

peregrinus adparuisti: non est mihi cum externo connu
2 bium. eadem res me defendit quae vetat. Tunc fidem
fallam, tunc inconstantiae crimen audiam, si, cum omnia
eadem sint quae erant promittente me, non praestitero
promissum: alioquin quicquid mutatur, libertatem facit
de integro consulendi et me fide liberat. Promisi advo-
cationem: postea adparuit per illam causam praeiudi-
cium in patrem meum quaeri. promisi me peregre una
exiturum: sed iter infestari latrociniis nuntiatur. in rem
praesentem venturus fui: sed aeger filius et puerpera
3 uxor tenet. Omnia esse debent, quae fuerunt cum promit-
terem, ut promittentis fidem teneas. quae autem maior
fieri mutatio potest, quam si te malum virum et ingratum
conperi? quod tamquam digno dabam, indigno negabo
et irascendi quoque causam habebo deceptus.

1 XXXVI. Inspiciam tamen et quantum sit, de quo
agitur: dabit mihi consilium promissae rei modus. Si
exiguum est, dabo, non quia dignus es, sed quia pro-
misi. nec tamquam munus dabo, sed verba mea redimam
et aurem mihi pervellam. damno castigabo promittentis
temeritatem: „ecce ut doleat tibi, ut postea consideratius
2 loquaris, (quod dicere solemus,) linguarium dabo." Si ma-
ius erit, non committam, quemadmodum Maecenas ait, *ut
sestertio centies obiurgatus sim.* inter sese enim utrumque
conparabo. Est aliquid, in eo quod promiseris perseve-
rare. est rursus multum in eo, ne indigno beneficium des.
hoc tamen quantum est? si leve, conniveamus. si vero
magno mihi aut detrimento aut rubori futurum, malo se-
mel excusare, quare negaverim, quam semper, quare
3 dederim. Totum, inquam, in eo est, quanti promissi mei
verba taxentur: non tantum quod temere promisi reti-
nebo, sed quod non recte dedi repetam. demens est, qui
fidem praestat errori.

1 XXXVII. Philippus Macedonum rex habebat militem
manu fortem, cuius in multis expeditionibus utilem ex-
pertus operam subinde ex praeda aliquid illi virtutis
causa donaverat et hominem venalis animae crebris au-
ctoramentis accendebat. Hic naufragus in possessiones

cuiusdam Macedonis expulsus est. quod ut nuntiatum est, accucurrit, spiritum eius recollegit, in villam illum suam transtulit, lectulo suo cessit, adfectum semianimemque recreavit, diebus triginta inpensa sua curavit, refecit, viatico instruxit, subinde dicentem: „gratiam tibi referam, videre tantum mihi imperatorem meum contingat.“ Narravit Philippo naufragium suum, auxilium tacuit et 2
protinus petiit, ut sibi cuiusdam praedia donaret. Ille quidem erat hospes eius is ipse, a quo receptus erat, a quo sanatus. Multa interim reges in bello praesertim opertis oculis donant. non sufficit homo iustus tot armatis cupiditatibus. non potest quisquam eodem tempore et bonum virum et bonum ducem agere. quomodo tot milia hominum insatiabilia satiabuntur? quid habebunt, si suum quisque habuerit? Haec Philippus sibi dixit, cum 3
illum induci in bona quae petebat iussit. Expulsus bonis suis ille non ut rusticus iniuriam tacitus tulit, contentus, quod non et ipse donatus esset, sed Philippo epistulam strictim ac liberaliter scripsit. qua accepta ita exarsit, ut statim Pausaniae mandaret, bona priori domino restitueret: ceterum inprobissimo militi, ingratissimo hospiti, avidissimo naufrago stigmata inscriberet ingratum hominem testantia. Dignus quidem fuit, cui non inscriberentur 4
illae literae, sed insculperentur, qui hospitem suum nudo et naufrago similem in id [*in*] quo iacuerat ipse litus expulerat. Sed videbimus, quis modus poenae servandus 5
fuerit: auferendum utique fuit, quod summo scelere invaserat. Quis autem poena eius moveretur, qui id commiserat, per quod nemo misereri misericors posset?

XXXVIII. Dabit tibi Philippus, quia promisit, etiam- 1
si non debet, etiamsi iniuriam facturus est, etiamsi scelus facturus est, etiamsi uno facto praeclusurus est naufragis litora? Non est levitas a cognito et damnato errore discedere et ingenue fatendum est: „aliud putavi, deceptus sum.“ Haec vero superbae stultitiae perseverantia est: „quod semel dixi, qualecumque est, fixum ratumque sit.“ Non est turpe cum re mutare consilium. Age, si Philippus possessorem illum eorum litorum reli- 2

quisset, quae naufragio ceperat, non omnibus miseris
aqua et igni interdixerat? Potius est, inquit, intra fines
regni mei *te* literas istas oculis inscribendas durissima
fronte circumferre. ostende, quam sacra res sit mensa
hospitalis. praebe in facie tua legendum istuc decretum,
quo cavetur, ne miseros tecto iuvare capital sit. Magis
ista constitutio sic erit rata, quam si illam in aes in-
cidissem.

1 XXXIX. „Quare ergo, inquit, Zeno vester, cum quin-
gentos denarios cuidam promisisset mutuos et ipse illum
parum idoneum conperisset, amicis suadentibus ne da-
2 ret, perseveravit credere, quia promiserat?" Primum
alia condicio est in credito, alia in beneficio: pecuniae
etiam male creditae exactio est, et adpellare debitorem
ad diem possum, et, si foro cesserit, portionem feram.
beneficium et totum perit et statim. Praeterea hoc mali
viri est, illud mali patris familiae. Deinde ne Zeno qui-
dem, si maior fuisset summa, credere perseverasset.
quingenti denarii sunt, illud quod dici solet, „in morbo
3 consumat." fuit tanti non revocare promissum suum. Ad
coenam, quia promisi, ibo, etiamsi frigus erit: non qui-
dem, si nives cadent. Surgam ad sponsalia, quia pro-
misi, quamvis non concoxerim: sed non, si febricitavero.
Sponsum descendam, quia promisi: sed non si spon-
4 dere me incertum iubebis, si fisco obligabis. Subest,
inquam, tacita exceptio, si potero, si debebo, si haec ita
erunt. effice ut idem status sit, quo exigis, qui fuit cum
promitterem: destituere levitas erit. Si aliquid inter-
venit novi, quid miraris, cum condicio promittentis mu-
tata sit, mutatum esse consilium? eadem mihi omnia
praesta et idem sum. Vadimonium promittimus, tamen
deseritur. non in omnes datur actio: deserentem vis ma-
ior excusat.

1 XL. Idem etiam illa quaestione responsum
existima, an omni modo referenda sit gratia
et an beneficium utique reddendum sit. Ani-
mum praestare gratum debeo, ceterum aliquando me re-
ferre gratiam non patitur mea infelicitas, aliquando felici-

tas eius, cui debeo. quid enim regi pauper, quid diviti 2
reddam, utique cum quidam recipere beneficium iniuriam
iudicent et beneficia subinde aliis beneficiis onerent?
quid amplius in horum persona possum quam velle? nec
enim ideo beneficium novum reicere debeo, quia non-
dum prius reddidi. Accipiam tam libenter quam dabitur
et praebebo me amico meo exercendae bonitatis suae
capacem materiam. qui nova accipere non vult, acceptis
offenditur. Non refero gratiam: quid ad rem? non est 3
per me mora, si aut occasio mihi deest aut facultas. Ille
praestitit mihi, nempe cum occasionem haberet, cum fa-
cultatem: utrum bonus vir est an malus? apud bonum
virum bonam causam habeo, apud malum non ago. Nec 4
illud quidem existimo faciendum, ut referre gratiam etiam
invitis his, quibus refertur, properemus et instemus re-
cedentibus: non est referre gratiam, quod volens acce-
peris, nolenti reddere. Quidam, cum aliquod illis mis-
sum est munusculum, subinde aliud intempestive remit-
tunt et nihil se debere testantur: reiciendi genus est
protinus aliud invicem mittere et munus munere expun-
gere. Aliquando et non reddam beneficium, cum possim. 5
quando? si plus mihi detracturus ero quam illi collatu-
rus, si ille non erit sensurus ullam accessionem recepto
eo, quo reddito mihi multum abscessurum erit. Qui
festinat utique reddere, non habet animum grati homi-
nis, sed debitoris, et ut breviter, qui nimis cupit solvere,
invitus debet. qui invitus debet, ingratus est.

L. ANNAEI SENECAE

AD AEBUTIUM LIBERALEM

DE BENEFICIIS

LIBER V.

---

1 In prioribus libris videbar consummasse propositum,
cum tractassem, quemadmodum dandum esset beneficium,
quemadmodum accipiendum. hi enim sunt huius officii
fines: quicquid ultra moror, non servio materiae, sed
indulgeo, quae quo ducit sequenda est, non quo invitat.
subinde enim nascetur quo lacessat aliqua dulcedine ani-
2 mum, magis non supervacuum quam necessarium. Ve-
rum quia ita vis, perseveremus peractis, quae rem
continebant, scrutaturi etiam ea, quae, si vis
verum, connexa sunt, non cohaerentia. quae
quisquis diligenter inspicit, nec facit operae pretium nec
3 tamen perdit operam. Tibi autem, homini natura optimo
et ad beneficia propenso, Liberalis Aebuti, nulla eorum
laudatio satisfacit. neminem umquam vidi tam benignum
etiam levissimorum officiorum aestimatorem. iam boni-
tas tua eo usque prolapsa est, ut tibi dari putes benefi-
cium, quod ulli datur. paratus es, ne quem beneficii
4 poeniteat, pro ingratis dependere. Ipse usque eo abes ab
omni iactatione, usque eo statim vis exonerare, quos
obligas, ut quicquid in aliquem confers, velis videri non
praestare, sed reddere, ideoque plenius ad te sic data
revertentur. nam fere sequuntur beneficia non reposcen-
tem et, ut gloria fugientes magis sequitur, ita fructus
beneficiorum gratius respondet illis, per quos etiam esse
5 ingratis licet. Per te vero non est mora, quo minus be-
neficia qui acceperunt, ultro repetant, nec recusabis con-
ferre alia et subpressis dissimulatisque plura ac maiora
adicere: propositum optimi viri et ingentis animi, tam

diu ferre ingratum, donec feceris gratum. nec te ista ratio decipiet: subcumbunt vitia virtutibus, si illa non cito odisse properaveris.

II. Illud utique unice tibi placet velut magnifice dictum: „turpe est beneficiis vinci." Quod an sit verum, non inmerito quaeri solet longeque aliud est quam mente concipis. numquam enim in rerum honestarum certamine superari turpe est, dummodo arma non proicias, et victus quoque velis vincere. Non omnes ad 2
bonum propositum easdem adferunt vires, easdem facultates, eamdem fortunam, quae optimorum quoque consiliorum dumtaxat exitus temperat: voluntas ipsa rectum petens laudanda est, etiamsi illam alius gradu velociori antecessit, non ut in certaminibus ad spectaculum editis meliorem palma declarat, quamquam in illis quoque saepe deteriorem praetulit casus. Ubi de officio agitur, quod 3
uterque a sua parte esse quam plenissimum cupit, si alter plus potuit et ad manum habuit materiam sufficientem animo suo, si illi, quantum conatus est, fortuna permisit, alter autem voluntate par est, etiamsi minora quam accepit reddidit aut omnia non reddidit, sed vult reddere et toto in hoc intentus est animo: non magis victus est quam qui in armis moritur, quem occidere facilius hostis potuit quam avertere. Quod turpe existimas, id 4
accidere viro bono non potest, ut vincatur. numquam enim subcumbet, numquam renuntiabit. ad ultimum usque diem vitae stabit paratus et in hac statione morietur magna se accepisse prae se ferens, paria voluisse.

III. Lacedaemonii vetant suos pancratio aut cestu de- 1
cernere, ubi inferiorem ostendit victi confessio. cursor cretam prior contigit: velocitate illum, non animo antecessit. luctator ter abiectus perdidit palmam, non tradidit. cum invictos esse Lacedaemonii cives suos magno aestimarent, ab his certaminibus removerunt, in quibus victorem facit non iudex nec per se ipse exitus, sed vox cedentis et tradere iubentis. Hoc quod illi in civibus suis 2
custodiunt, virtus ac bona voluntas omnibus praestat, ne

umquam vincantur, quoniam quidem etiam inter superantia animus invictus est. ideo nemo trecentos Fabios victos dicit, sed occisos. et Regulus captus est a Poenis, non victus, et quisquis alius saevientis fortunae vi
3 ac pondere obpressus non submittit animum. In beneficiis idem est. plura aliquis accepit, maiora, frequentiora: non tamen victus est. Beneficia fortasse beneficiis victa sunt, si inter se data et accepta conputes. si dantem et accipientem conparaveris, quorum animi et per se aestimandi sunt, penes neutrum erit palma. solet enim fieri, ut etiam cum alter multis volneribus confossus est, alter leviter quidem saucius, pares exisse dicantur, quamvis alter videatur inferior.

1 IV. Ergo nemo vinci potest beneficiis, si scit debere, si vult referre, si quod rebus non potest, animo aequat. Hic quam diu in hoc permanet, quam diu tenet voluntatem, gratum animum signis adprobat: quid interest ab utra parte munuscula plura numerentur? Tu multa dare potes, et ego tantum accipere possum. tecum stat fortuna, mecum bona voluntas: tamen tam par tibi sum,
2 quam multis armatissimis nudi aut leviter armati. Nemo itaque beneficiis vincitur, quia tam gratus est quisque, quam voluit. nam si turpe est beneficiis vinci, non oportet a praepotentibus viris accipere beneficium, quibus gratiam referre non possis: a principibus dico, a regibus, quos eo loco fortuna posuit, ex quo largiri multa possent pauca admodum et inparia datis recepturi. reges et principes dixi, quibus tamen potest opera navari et quorum illa excellens potentia per animorum consen-
3 sum ministeriumque constat. Sunt quidam extra omnem subducti cupiditatem, qui vix ullis humanis desideriis continguntur, quibus nihil potest praestare ipsa fortuna: necesse est a Socrate vincar beneficiis, necesse est a Diogene, qui per medias Macedonum gazas nudus in-
4 cessit calcatis regiis opibus: o nae ille tunc merito et sibi et ceteris, quibus ad dispiciendam veritatem non erat obfusa caligo, supra eum eminere visus est, infra quem omnia iacebant. multo potentior, multo locupletior

fuit omnia tunc possidente Alexandro: plus enim erat, quod hic nollet accipere quam quod ille posset dare.

V. Non est turpe ab his vinci: neque enim minus for- 1
tis sum, si cum involnerabili me hoste committis, nec ideo ignis minus urere potest, si in materiam incidit inviolabilem flammis, nec ideo ferrum secandi vim perdidit, si non recipiens ictum lapis solidus, invictae adversus dura naturae, dividendus est. Idem tibi de homine grato respondeo: non turpiter vincitur beneficiis, si ab his obligatus est, ad quos aut fortunae magnitudo aut
eximia virtus aditum redituris ad se beneficiis clusit. A 2
parentibus fere vincimur. nam tam diu illos odio habemus quam diu graves iudicamus et quam diu beneficia illorum non intellegimus. cum iam aetas aliquid prudentiae collegit et adparere coepit propter illa ipsa eos amari a nobis debere, propter quae non amabantur, admonitiones, severitatem et inconsultae adulescentiae diligentem custodiam, rapiuntur nobis. paucos usque ad verum fructum a liberis percipiendum perduxit aetas,
ceteri filios onere senserunt. Non est tamen turpe vinci 3
beneficiis a parente. quidni non sit turpe, cum a nullo turpe sit? quibusdam enim et pares et inpares sumus: pares animo, quem solum illi exigunt, quem nos solum promittimus, inpares fortuna, quae si cui obstitit, quo minus referret gratiam, non ideo illi tamquam victo erubescendum est: non est turpe non consequi, dummodo
sequaris. Saepe necesse est ante alia beneficia petamus 4
quam priora reddidimus, nec ideo non petimus aut turpiter [petimus], quia non reddituri debebimus, quia non per nos erit mora, quo minus gratissimi simus, sed interveniet aliquid extrinsecus, quod prohibeat: nos tamen nec vincemur animo nec turpiter his rebus superabimur, quae non sunt in nostra potestate.

VI. Alexander Macedonum rex gloriari solebat a 1
nullo se beneficiis victum. non est quod nimius animi Macedonas et Graecos et Caras et Persas et nationes districtas sine exercitu suspiciat, nec hoc sibi praestitisse regnum a Thraciae angulo porrectum usque ad litus in-

cogniti maris iudicet: eadem [re] gloriari Socrates potuit, eadem Diogenes, a quo utique victus est. quidni victus sit illo die, quo homo super mensuram humanae superbiae tumens vidit aliquem, cui nec dare quicquam
2 posset nec eripere? Archelaus rex Socratem rogavit, ut ad se veniret: dixisse Socrates traditur nolle se ad eum venire, a quo acciperet beneficia, cum reddere illi paria non posset. Primum in ipsius potestate erat non accipere. deinde ipse dare beneficium prior incipiebat. veniebat enim rogatus et id dabat, quod utique ille non erat So-
3 crati redditurus. Etiamnunc Archelaus daturus erat aurum et argentum, recepturus contemptum auri et argenti: non poterat referre Archelao Socrates gratiam? et quid tantum erat accepturus, quantum dabat, si ostendisset hominem vitae ac mortis peritum, utriusque fines tenentem? si regem in luce media errantem ad rerum naturam admisisset, usque eo eius ignarum, ut quo die solis defectio fuit, regiam cluderet et filium, quod in luctu ac re-
4 bus adversis moris est, tonderet? Quantum fuisset beneficium, si timentem e latebris suis extraxisset et bonum animum habere iussisset dicens: „Non est ista solis defectio, sed duorum siderum coitus, cum luna humiliore currens via infra ipsum solem orbem suum posuit et illum obiectu sui abscondit. quae modo partes eius exiguas, si in transcursu strinxit, obducit, modo plus tegit, si maiorem partem sui obiecit, modo excludit totius adspectum, si recto libramento inter solem terrasque media
5 successit. Sed iam ista sidera huc et illo diducet velocitas sua. iam recipient diem terrae et hic ibit ordo per secula dispositosque ac praedictos dies habet, quibus sol intercursu lunae vetetur omnes radios effundere. Paulum exspecta: iam emerget, iam istam velut nubem relinquet, iam exsolutus inpedimentis lucem suam libere mittet."
6 Socrates parem gratiam Archelao referre non posset, si illum regnare vetuisset? parum scilicet magnum beneficium a Socrate accipiebat, si ullum dare potuisset Socrati. Quare ergo hoc Socrates dixit? Vir facetus et cuius per figuras sermo procedere solitus erat, derisor

omnium, maxime potentium, maluit illi nasute negare
quam contumaciter aut superbe: dixit se nolle beneficia
ab eo accipere, cui non posset paria reddere. Timuit
fortasse, ne cogeretur accipere, quae nollet. timuit, ne
quid indignum Socrate acciperet. Dicet aliquis: „negas- 7
set, si vellet.“ Sed instigasset in se regem insolentem et
omnia sua magno aestimari volentem. nihil ad rem per-
tinet, utrum dare aliquid regi nolis an accipere a rege: in
aequo utramque ponit repulsam, et superbo fastidiri
acerbius est quam non timeri. Vis scire, quid vere volue-
rit? noluit ire ad voluntariam servitutem is, cuius liber-
tatem civitas libera ferre non potuit.

VII. Satis, ut existimo, hanc partem tractavimus, an 1
turpe esset beneficiis vinci. quod qui quaerit, scit non
solere homines sibi ipsos beneficium dare: manifestum
enim fuisset non esse turpe a se ipsum vinci. Atqui apud 2
quosdam Stoicos et de hoc ambigitur: an possit ali-
quis sibi beneficium dare. an debeat referre
sibi gratiam. quod ut videretur quaerendum, illa fe-
cerunt: solemus dicere: *gratias mihi ago* et *de nullo queri
possum alio quam de me: ego mihi irascor* et *ego a me
poenas exigam* et *odi me*. multa praeterea huiusmodi, per
quae unusquisque de se tamquam de altero loquitur.
„Si nocere, inquit, mihi possum, quare non et benefi- 3
cium mihi dare possim? Praeterea quae, si in alium con-
tulissem, beneficia vocarentur, quare, si in me con-
tuli, non sint? quod si ab altero accepissem, deberem,
quare si mihi ipse dedi, non debeam? quare sim adver-
sus me ingratus, quod non minus turpe est quam in se
sordidum esse et in se durum ac saevum et sui negle-
gentem? Tam alieni corporis leno male audit quam sui. 4
Nempe reprehenditur adsentator et aliena subsequens
verba, paratus ad falsa laudator. non minus placens
sibi et se suspiciens et, ut ita dicam, adsentator suus.
Vitia non tantum cum foris peccant invisa sunt, sed cum
in se retorquentur. Quem magis admiraberis quam qui 5
imperat sibi, quam qui se habet in potestate? Gentes fa-
cilius est barbaras inpatientesque alieni arbitrii regere

quam animum suum continere et tradere sibi. Platon,
inquit, agit Socrati gratias, quod ab illo didicit: quare
Socrates sibi non agat, quod ipse se docuit? M. Cato ait:
„*quod tibi deerit, a te ipso mutuare.*“ quare donare mihi
6 non possum, si commodare possum? Innumerabilia sunt
in quibus consuetudo nos dividit: dicere solemus: *sine,
loquar mecum* et *ego mihi aurem pervellam.* quae si vera
sunt, quemadmodum aliquis sibi irasci debet, sic et gra-
tias agere. quomodo obiurgare se, sic et laudare. quo-
modo damno sibi esse, sic et lucro potest. Iniuria et be-
neficium contraria sunt. si de aliquo dicimus: *iniuriam
sibi fecit*, poterimus dicere et *beneficium sibi dedit.*“

1 VIII. [Natura sibi dedit.] Natura prius est, ut quis de-
beat, deinde ut gratiam referat. debitor non est sine cre-
ditore, non magis quam maritus sine uxore aut sine filio
pater. Aliquis dare debet, ut aliquis accipiat. non est dare
nec accipere in dexteram manum de sinistra transferre.
2 Quomodo nemo se portat, quamvis corpus suum moveat et
transferat. quomodo nemo, quamvis pro se dixerit, ad-
fuisse sibi dicitur nec statuam sibi tamquam patrono suo
ponit. quomodo [si] aeger, cum cura sua convaluit, merce-
dem a se non exigit: sic in omni negotio, etiam cum aliquid
prodesse sibi fecerit, non tamen debebit referre gratiam
3 sibi, quia non habebit, cui referat. Ut concedam aliquem
dare sibi beneficium: dum dat, et recipit. ut concedam
aliquem a se accipere beneficium, dum accipit, reddit:
domi, quod aiunt, versura fit et velut lusorium nomen sta-
tim transit: neque enim alius dat quam qui accipit, sed
unus atque idem. Hoc verbum d e b e r e non habet nisi
inter duos locum: quomodo ergo in uno consistit, qui se
4 obligando liberat? Ut in orbe ac pila nihil imum est, nihil
summum, nihil extremum, nihil primum, quia motu ordo
mutatur et quae sequebantur praecedunt et quae occide-
bant oriuntur, omnia quomodocumque ierint, in idem re-
vertuntur, ita in homine existima fieri. cum illum in multa
mutaveris, unus est. Cecidit se: iniuriarum cum quo agat
non habet. adligavit et clusit: de vi non tenetur. benefi-
5 cium sibi dedit: protinus danti reddidit. Rerum natura

nihil dicitur perdere, quia quicquid illi avellitur, ad illam redit, nec perire quicquam potest, quod quo excidat non habet, sed eodem revolvitur, unde discedit. „Quid simile, inquis, habet hoc exemplum propositae quaestioni?“ Di- 6
cam. Puta te ingratum esse: non perit beneficium. habet illud qui dedit. puta te recipere nolle: apud te est, antequam redditur. Non potes quicquam amittere, quia quod detrahitur, nihilominus tibi acquiritur. intra te ipsum orbis agitur: accipiendo das, dando accipis.

IX. „Beneficium, inquit, sibi dare oportet: ergo et 1
referre gratiam oportet.“ Primum illud falsum est, ex quo pendent sequentia. nemo enim sibi beneficium dat, sed naturae suae paret, a qua ad caritatem sui conpositus est. unde illi summa cura est nocitura vitandi, profutura adpetendi. Itaque nec liberalis est, qui sibi donat, 2
nec clemens, qui sibi ignoscit, nec misericors, qui malis suis tangitur: quod aliis praestare liberalitas est, clementia, misericordia, sibi praestare natura est. Beneficium res voluntaria est. at prodesse sibi necessarium est. Quo quis plura beneficia dedit beneficentior est: quis umquam laudatus est, quod sibi ipse fuisset auxilio? quod se eripuisset latronibus? Nemo sibi beneficium dat, non magis quam hospitium, nemo sibi donat, non magis quam credit. Si dat sibi quisque beneficium, semper dat, sine 3
intermissione dat, inire beneficiorum suorum non potest numerum. quando ergo gratiam referet, cum per hoc ipsum, quo gratiam refert, beneficium dat? quomodo enim discernere poterit, utrum det sibi beneficium an reddat, cum intra eumdem hominem res geratur? Liberavi me periculo: beneficium mihi dedi. iterum me periculo libero: utrum do beneficium an reddo? Deinde ut 4
primum illud concedam, dare nos beneficium nobis, quod sequitur non concedam. nam etiamsi damus, non debemus, quia statim recipimus: accipere me oportet beneficium, deinde debere, deinde referre. debendi locus non est, quia sine ulla mora recipimus. Dat nemo nisi alteri. debet nemo nisi alteri. reddit nemo nisi alteri: id intra unum non potest fieri, quod totiens duos exigit.

1 X. Beneficium est praestitisse aliquid utiliter. verbum
autem praestitisse ad alios spectat. Numquid non de-
mens videbitur, qui aliquid vendidisse sibi se dicet? quia
venditio alienatio est et rei suae iurisque in ea sui ad
alium translatio. atqui quemadmodum vendere, sic dare
aliquid a se dimittere est et id quod tenueris, habendum
alteri tradere: quod si est, beneficium nemo sibi dedit,
quia nemo dat sibi: alioqui duo contraria in uno coeunt,
2 ut sit idem dare et accipere. Etiamnunc multum interest
inter dare et accipere: quidni? cum ex diverso ista verba
posita sint. atqui si quis sibi beneficium dat, nihil inter-
est inter dare et accipere. Paulo ante dicebam quaedam
ad alios pertinere et sic esse formata, ut tota significatio
illorum discedat a nobis: frater sum, sed alterius, nemo
est enim suus frater. par sum, sed alicui. quis enim par
est sibi? Quod conparatur, sine altero non intellegitur.
quod iungitur, sine altero non est: sic et quod datur, sine
3 altero non est, et beneficium sine altero non est. Idem
ipso vocabulo adparet, in quo hoc continetur benefecisse.
nemo autem sibi benefacit, non magis quam sibi favet,
quam suarum partium est. Diutius hoc et pluribus ex-
emplis licet prosequi: quidni? cum inter ea sit habendum
4 beneficium, quae secundam personam desiderant. Quae-
dam cum sint honesta, pulcherrima, summae virtutis,
nisi in altero non habent locum: laudatur et inter maxima
humani generis bona fides colitur. num quis ergo dicitur
sibi fidem praestitisse?

1 XI. Venio nunc ad ultimam partem. Qui
gratiam refert, aliquid debet inpendere, si-
cut qui solvit pecuniam. nihil autem inpen-
dit, qui gratiam sibi refert, non magis quam con-
sequitur, qui beneficium a se accepit. beneficium et gra-
tiae relatio ultro citroque ire debent. intra unum hominem
non est vicissitudo: qui gratiam refert, invicem prodest
ei, a quo consecutus est aliquid: qui sibi gratiam refert
cui prodest? sibi. et quis non alio loco relationem gra-
tiae, alio beneficium cogitat? qui gratiam refert sibi,
[*sibi*] prodest: et quis umquam ingratus hoc noluit facere?

immo quis non ingratus fuit, ut hoc faceret? „Si gratias, 2
inquit, nobis agere debemus, et gratiam referre debemus.
dicimus autem: ago gratias mihi, quod illam uxorem
nolui ducere et quod cum illo non contraxi societatem."
Cum hoc dicimus, laudamus nos et, ut factum nostrum
conprobemus, gratias agentium verbis abutimur. Bene- 3
ficium est, quod potest, cum datum est, [et reddi] et non
reddi. qui sibi beneficium dat, non potest non recipere
quod dedit: ergo non est beneficium. Alio tempore be-
neficium accipitur, alio redditur. In beneficio hoc est 4
probabile et suspiciendum, quod aliquis ut alteri prodes-
set, utilitatis suae interim oblitus est, quod alteri dedit
ablaturus sibi. hoc non facit qui beneficium sibi dat. Be- 5
neficium dare socialis res est, aliquem conciliat, aliquem
obligat: sibi dare non est socialis res, neminem conciliat,
neminem obligat, neminem in spem inducit, ut dicat:
„hic homo colendus est. illi beneficium dedit, dabit et
mihi." Beneficium est, quod quis non sua causa dat, sed 6
eius cui dat. is autem qui sibi beneficium dat, sua causa
dat: non est ergo beneficium.

XII. Videor tibi iam illud, quod in principio dixeram, 1
mentitus? Dicis me abesse ab eo, qui operae pretium fa-
cit, immo totam operam bona fide perdere? Exspecta:
[et]iam hoc verius dices, simul ac te ad has latebras per-
duxero, ex quibus cum evaseris, nihil amplius adsecutus
eris, quam ut eas difficultates effugeris, in quas licuit
non descendere. Quid enim boni est nodos operose sol- 2
vere, quos ipse ut solveres feceris? Sed quemadmodum
quaedam in oblectamentum ac iocum sic inligantur, ut
eorum solutio inperito difficilis sit, quae illi, qui impli-
cuit, sine ullo negotio paret, quia commissuras eorum
et moras novit, nihilominus illa habent aliquam volupta-
tem: temptant enim acumen animorum et intentionem ex-
citant: ita haec, quae videntur callida et insidiosa, secu-
ritatem ac segnitiem ingeniis auferunt, quibus modo cam-
pus, in quo vagentur, sternendus est, modo *creperi*
aliquid et confragosi obiciendum, per quod erepant et sol-
licite vestigium faciant.

3 Dicitur nemo ingratus esse: id sic colligitur.
„Beneficium est quod prodest. prodesse autem nemo ho-
mini malo potest, ut dicitis Stoici. ergo beneficium non
accipit malus: [*nullus itaque malus*] ingratus est. Etiam-
nunc beneficium honesta et probabilis res est. apud ma-
lum nulli honestae rei aut probabili locus est. ergo nec
beneficio. quod si accipere non potest, nec reddere qui-
4 dem debet: et ideo non fit ingratus. Etiamnunc, ut dicitis,
bonus vir omnia recte facit. si omnia recte facit, ingratus
esse non potest. Bonus beneficium reddit, malus non ac-
cipit. quod si est, nec bonus quisquam ingratus est nec
5 malus: ita ingratus in rerum natura est nemo." At hoc
inane. Unum est apud nos bonum, honestum. id per-
venire ad malum non potest. desinet enim malus esse, si
ad illum virtus intraverit. quamdiu autem malus est, nemo
illi dare beneficium potest, quia bona malaque dissentiunt
nec in unum eunt: ideo nemo illi prodest, quia quicquid
6 ad illum pervenit, id pravo usu corrumpitur. Quemadmo-
dum stomachus morbo vitiatus et colligens bilem, quo-
scumque accepit cibos mutat et omne alimentum in cau-
sam doloris trahit, ita animus caecus, quicquid illi com-
miseris, id onus suum et perniciem et occasionem mise-
riae facit. felicissimis itaque opulentissimisque plurimum
aestus subest minusque se inveniunt, quo in maiorem
7 materiam inciderunt, qua fluctuarentur. Ergo nihil potest
ad malos pervenire, quod prosit, immo nihil, quod non
noceat. quaecumque enim illis contigerunt, in naturam
suam vertunt et extra speciosa profuturaque, si meliori
darentur, illis pestifera sunt. ideo nec beneficium dare
possunt, quoniam nemo potest, quod non habet, dare.
[hic benefaciendi voluntate caret.]

1 XIII. Sed quamvis haec ita sint, accipere etiam malus
tamen quaedam potest, quae beneficiis similia sint, quibus
non redditis ingratus erit. Sunt animi bona, sunt corporis,
sunt fortunae: illa animi bona a stulto ac malo submoven-
tur. ad haec admittitur, quae et accipere potest et debet
reddere, et, si non reddit, ingratus est. nec hoc ex nostra
tantum constitutione: Peripatetici quoque, qui felicitatis

humanae longe lateque terminos ponunt, aiunt minuta be-
neficia perventura ad malos. haec qui non reddit ingratus
est. Nobis itaque beneficia esse non placet, quae non sunt 2
animum factura meliorem: commoda tamen illa esse et ex-
petenda non negamus. haec et viro bono dare malus pot-
est et accipere a bono, ut pecuniam, vestem, honores et
vitam. quae si non reddit, in ingrati nomen incidet. „At 3
quomodo ingratum vocas eo non reddito, quod negas esse
beneficium?“ Quaedam, etiamsi vera non sunt, propter
similitudinem eodem vocabulo conprensa sunt: sic pyxi-
dem et argenteam et auream dicimus. sic inliteratum non
ex toto rudem, sed ad literas altiores non perductum. sic
qui male vestitum et pannosum vidit, nudum se vidisse
dicit. Beneficia ista non sunt, habent tamen beneficii spe-
ciem. „Quomodo ista sunt tamquam beneficia, sic et ille 4
tamquam ingratus est, non ingratus.“ Falsum est, quia
illa beneficia et qui dat adpellat et qui accipit: ita qui veri
beneficii specie fefellit, tam ingratus est quam veneficus,
qui soporem, cum venenum crederet, miscuit.

XIV. Cleanthes vehementius agit. „Licet, inquit, be- 1
neficium non sit, quod accepit, ipse tamen ingratus est, quia
non fuit redditurus, etiamsi accepisset.“ Sic latro est, etiam 2
antequam manus inquinet, quia ad occidendum iam ar-
matus est et habet spoliandi atque interficiendi volunta-
tem. exercetur et aperitur opere nequitia, non incipit.
Ipsum quod accepit, beneficium non erat, sed vocabatur.
Sacrilegi dant poenas, quamvis nemo usque ad deos ma-
nus porrigat. „Quomodo, inquit, adversus malum 3
ingratus est quisquam, cum malo dari beneficium
non possit?“ Ea scilicet ratione: *qui* accipiet ab illo ali-
quid ex his, quae apud inperitos sunt, quorum [si] malis co-
pia est, ipse quoque in simili materia gratus esse debebit
et illa, qualiacunque sunt, cum pro bonis acceperit, pro
bonis reddere. Aes alienum habere dicitur et qui aureos 4
debet et qui corium forma publica percussum, quale apud
Lacedaemonios fuit, quod usum numeratae pecuniae
praestat. Quo genere obligatus es, hoc fidem exsolve.
Quid sint beneficia, an et in hanc sordidam humilemque 5

materiam deduci magnitudo nominis clari debeat, ad vos
non pertinet. in alios quaeritur verum: vos ad speciem
veri conponite animum et, dum honestum dicitis, quic-
quid est id, quo nomen honesti iactatur, id colite.

1 XV. „Quomodo, inquit, nemo per vos ingratus
est, sic rursus omnes ingrati sunt.“ Nam, ut dici-
mus, omnes stulti mali sunt. qui autem habet vitium unum,
omnia habet. omnes autem stulti et mali sunt: omnes ergo
2 ingrati sunt. Quid ergo? non sunt? non undique humano
generi convicium fit? non publica querela est beneficia
perisse et paucissimos esse, qui de bene merentibus non
invicem pessime mereantur? Nec est quod hanc nostram
tantum murmurationem putes pro pessimo pravoque nu-
3 merantium quicquid citra recti formulam cecidit. Ecce
nescio qui non ex philosophorum domo clamat, ex medio
conventu populos gentesque damnatura vox mittitur:

Non hospes ab hospite tutus,
non socer a genero. fratrum quoque gratia rara est.
inminet exitio vir coniugis, illa mariti.

4 Hoc iam amplius est. beneficia in scelus versa sunt et
sanguini eorum non parcitur, pro quibus sanguis funden-
dus est. gladio ac venenis beneficia sequimur. Ipsi pa-
triae manus adferre et fascibus illam suis premere poten-
tia ac dignitas est. humili se ac depresso loco putat stare,
quisquis non supra rempublicam stetit. accepti ab illa
exercitus in ipsam convertuntur et imperatoria concio est:
5 „Pugnate contra coniuges, pugnate contra liberos. aras,
focos, penates armis incessite. qui ne triumphaturi qui-
dem intrare urbem iniussu senatus deberetis quibusque
victorem exercitum reducentibus curia extra muros prae-
beretur, nunc civibus caesis perfusi cruore cognato ur-
6 bem subrectis intrate vexillis. Obmutescat inter milita-
ria signa libertas et ille victor pacatorque gentium popu-
lus remotis procul bellis, omni terrore conpresso intra
muros obsessus aquilas suas horreat.“

1 XVI. Ingratus est Coriolanus: sero et post sceleris
poenitentiam pius, posuit arma, sed in medio parricidio
posuit. Ingratus Catilina: parum est illi capere patriam,

nisi verterit, nisi Allobrogum in illam cohortes inmiserit et trans Alpes accitus hostis vetera et ingenita odia satiaverit ac diu debitas inferias Gallicis bustis duces Romani persolverint. Ingratus C. Marius ad consulatum a caliga 2
perductus, qui nisi Cimbricis caedibus Romana funera aequaverit, nisi civilis exitii et trucidationis non tantum dederit signum, sed ipse signum fuerit, parum multatam ac repositam in priorem locum fortunam suam sentiet. Ingratus L. Sulla, qui patriam durioribus remediis quam 3
pericula erant sanavit, qui cum a Praenestina arce usque ad Collinam portam per sanguinem humanum incessisset, alia edidit in urbe proelia, alias caedes. legiones duas, quod crudele est, post victoriam, quod nefas, post fidem in angulo congestas contrucidavit et proscriptionem conmentus est, di magni, ut qui civem Romanum occidisset, inpunitatem, pecuniam, tantum non civicam acciperet! Ingratus Cn. Pompeius, qui pro tribus consulatibus, pro 4
triumphis tribus, pro tot honoribus, quos ex maxima parte inmaturus invaserat, hanc gratiam reipublicae reddidit, ut in possessionem eius alios quoque induceret quasi potentiae suae detracturus invidiam, si quod nulli licere debebat, pluribus licuisset. dum extraordinaria concupiscit imperia, dum provincias, ut eligat, distribuit, dum ita [cum tertio] rempublicam dividit, ut tamen in sua domo duae partes essent, eo redegit populum Romanum, ut salvus esse non posset nisi beneficio servitutis. In- 5
gratus ipse Pompeii hostis ac victor: a Gallia Germaniaque bellum in urbem circumegit et ille plebicola, ille popularis castra in circo Flaminio posuit propius quam Porsenae fuerant. Temperavit quidem ius crudelitatemque victoriae. quod dicere solebat, praestitit: neminem occidit nisi armatum. quid ergo est? ceteri arma cruentius exercuerunt, satiati tamen aliquando abiecerunt, hic gladium cito condidit, numquam posuit. Ingratus Antonius 6
in dictatorem suum, quem iure caesum pronuntiavit. interfectores eius in provincias et imperia dimisit, patriam vero proscriptionibus, incursionibus, bellis laceratam post tot mala destinavit ne Romanis quidem regibus: ut

quae Achaeis, Rhodiis, plerisque urbibus claris ius in-
tegrum libertatemque cum inmunitate reddiderat, ipsa
tributum spadonibus penderet.

1 XVII. Deficiet dies enumerantem ingratos usque in
ultima patriae exitia. Aeque inmensum erit, si percur-
rere coepero, ipsa respublica quam ingrata in optimos
ac devotissimos sibi fuerit quamque non minus saepe pec-
2 caverit quam in ipsam peccatum est. Camillum in exilium
misit, Scipionem dimisit. exulavit post Catilinam Cicero,
diruti eius penates, bona direpta, factum quicquid victor
Catilina fecisset. Rutilius innocentiae pretium tulit in
Asia latere. Catoni populus Romanus praeturam negavit,
3 consulatum pernegavit. Ingrati publice sumus. se quisque
interroget: nemo non aliquem queritur ingratum. atqui
non potest fieri, ut omnes querantur, nisi querendum est
de omnibus: omnes ergo ingrati sunt: [*ingrati*] tantum? et
cupidi omnes et maligni omnes et timidi omnes, illi in pri-
mis qui videntur audaces. adice, et ambitiosi omnes sunt
et inpii omnes. Sed non est quod irascaris. ignosce illis:
4 omnes insaniunt. Nolo te ad incerta revocare, ut dicam:
„vide quam ingrata sit iuventus: quis non patri suo su-
premum diem, ut innocens sit, optat? ut moderatus sit,
exspectat? ut pius, cogitat? Quotus quisque uxoris opti-
mae mortem timet, ut non et conputet? Cui, rogo, cui
litigatori defenso tam magni beneficii ultra res proximas
5 memoria duravit?“ Illud in confesso est: quis sine que-
rela moritur? quis extremo die dicere audet:

Vixi et quem dederat cursum fortuna peregi?

quis non recusans, quis non gemens exit? Atqui hoc
6 ingrati est, non esse contentum praeterito tempore. Sem-
per pauci dies erunt, si illos numeraveris. cogita non
esse summum bonum in tempore: quantumcumque est,
boni consules. ut prorogetur tibi dies mortis, nihil pro-
ficitur ad felicitatem, quoniam mora non fit beatior vita,
7 sed longior. Quanto satius est gratum adversus perceptas
voluptates non aliorum annos conputare, sed suos be-
nigne aestimare et in lucro ponere? Hoc me dignum iu-
dicavit deus: hoc satis est. potuit plus: sed hoc quoque

beneficium est. Grati simus adversus deos, grati adversus homines, grati adversus eos, qui aliquid nobis praestiterunt. grati etiam adversus eos, qui nostris praestiterunt.

XVIII. „In infinitum eius, inquit, me obligas, cum 1
dicis et nostris. itaque pone aliquem finem. Qui filio beneficium dat, ut dicis, et patri eius dat. Primum unde, quo, quaero. deinde illud utique mihi determinari volo, si et patri beneficium datur, numquid et patruo? num-
quid et avo? numquid uxori et socero? Dic mihi ubi de- 2
beam desinere, quousque personarum seriem sequar. Si agrum tuum coluero, tibi beneficium dedero. si domum tuam ardentem restinxero aut ne concidat excepero, tibi beneficium dabo: si servum tuum sanavero, non habebis beneficium meum?"

XIX. Dissimilia ponis exempla, quia qui agrum meum 1
colit, agro beneficium non dat, sed mihi. et qui domum meam, quo minus ruat fulcit, praestat mihi: ipsa enim domus sine sensu est. debitorem me habet, quia nullum habet. et qui agrum meum colit, non illum, sed me demereri vult. Idem de servo dicam. mei mancipii res est, mihi servatur: ideo ego pro illo debeo. Filius ipse bene- 2
ficii capax est: itaque ille accipit, ego beneficio laetor, et contingor, non obligor. Velim tamen, tu qui debere te non putas, respondeas mihi: filii bona valitudo, felicitas, patrimonium pertinet ad patrem? felicior futurus est, si salvum filium habuerit, infelicior, si amiserit? Quid ergo? qui et felicior fit a me et infelicitatis maximae periculo liberatur, non accipit beneficium? „Non, inquit. 3
quaedam enim in alios conferuntur, sed ad nos usque permanant. ab eo autem exigi quidque debet, in quem confertur, sicut pecunia ab eo petitur, cui credita est, quamvis ad me illa aliquo modo venerit. Nullum beneficium est, cuius commodum non et proximos tangat, nonnumquam etiam longius positos. non quaeritur, quo be- 4
neficium ab eo, cui datum est, transferatur, sed ubi primo conlocetur: a reo tibi ipso et a capite repetitio est." Quid ergo? oro te, non dicis: filium mihi donasti et, si hic

perisset, victurus non fui? pro eius vita beneficium non
debes, cuius vitam tuae praefers? Etiamnunc cum filium
tuum servavi, ad genua procumbis, dis vota solvis tam-
5 quam ipse servatus. Illae voces exeunt tibi: Nihil in-
terest mea, an me servaveris. duos servasti: immo me
magis. Quare ista dicis, si non accipis beneficium? quia
et si filius meus pecuniam mutuam sumpserit, creditori
numerabo, non tamen ideo ego debuero. quia et si filius
meus in adulterio deprehensus erit, erubescam, non ideo
6 ego ero adulter. Dico me tibi obligatum pro filio, non
quia sum, sed quia volo me offerre tibi debitorem volun-
tarium. At pervenit ad me summa ex incolumitate eius
voluptas, summa utilitas et orbitatis gravissimum volnus
effugi. Non quaeritur nunc, an profueris mihi, sed an
beneficium dederis. prodest enim et animal et lapis et
herba, nec tamen beneficium dant, quod numquam datur
7 nisi a volente. Tu autem non vis patri, sed filio dare. et
interim nec nosti quidem patrem. itaque cum dixeris:
Patri ergo beneficium non dedi filium eius servando? con-
tra obpone: Patri ergo beneficium dedi quem non novi,
quem non cogitavi? Et quid? quod aliquando eveniet,
ut patrem oderis, filium serves: beneficium ei videberis
8 dedisse, cui tunc inimicissimus eras cum dares? Sed ut
dialogorum altercatione seposita tamquam iurisconsultus
respondeam, mens spectanda est dantis: bene-
ficium ei dedit, cui datum voluit. si in patris
honorem fecit, pater accepit beneficium: sed pater bene-
ficio in filium collato non obligatur, etiamsi fruitur. si
tamen occasionem habuerit, volet et ipse praestare ali-
quid, non tamquam solvendi necessitatem habeat, sed
tamquam incipiendi causam. Repeti a patre beneficium
non debet. si quid pro hoc benigne facit, iustus, non
9 gratus est. Nam illud finiri non potest: si patri do bene-
ficium, et matri et avo et avunculo et liberis et adfinibus
et amicis et servis et patriae. ubi ergo beneficium incipit
stare? sorites enim ille inexplicabilis subit, cui difficile
est modum inponere, quia paulatim subrepit et non de-
sinit serpere.

XX. Illud solet quaeri: „Fratres duo dissident. si al- 1
terum servo, an dem beneficium ei, qui fratrem invisum
non perisse moleste laturus est?“ Non est dubium,
quin beneficium sit etiam invito prodesse, si-
cut non dedit beneficium, qui invitus profuit. „Beneficium, 2
inquit, vocas, quo ille offenditur, quo torquetur?“ Multa
beneficia tristem frontem et asperam habent, quemad-
modum secare et urere, ut sanes, et vinculis coercere.
non est spectandum, an doleat quis beneficio accepto,
sed an gaudere debeat. non est malus denarius, quem
barbarus et ignarus formae publicae reiecit. Beneficium
et odit et accepit, si modo id prodest, si is, qui dabat, ut
prodesset dedit. nihil refert, an bonam rem malo animo
quis accipiat. Agedum, hoc in contrarium verte: odit 3
fratrem suum, quem illi expedit habere. hunc ego occidi:
non est beneficium, quamvis ille dicat esse et gaudeat. In-
sidiosissime nocet cui gratiae aguntur pro iniuria. Video.
Prodest aliqua res et ideo beneficium est: nocet et ideo non
est beneficium. Ecce quod nec prosit nec noceat dabo, et 4
tamen beneficium erit: patrem alicuius in solitudine exa-
nimem inveni, corpus eius sepelivi. nec ipsi profui —
quid enim illius intererat, quo genere dilaberetur? — nec
filio, quid enim per hoc commodi accessit illi? dicam
quid consecutus sit: officio sollemni et necessario per me
functus est. Praestiti patri eius, quod ipse praestare vo- 5
luisset nec non et debuisset. hoc tamen ita beneficium
est, si non misericordiae et humanitati dedi, ut quodlibet
cadaver absconderem, sed si corpus adgnovi, si filio
tunc hoc praestare me cogitavi. at si terram ignoto mor-
tuo inieci, nullum in hoc habeo huius officii debitorem in
publicum humanus. Dicit aliquis: „quid tantopere 6
quaeris, cui dederis beneficium tamquam re-
petiturus aliquando?“ Sunt qui numquam
iudicant esse repetendum et has causas adferunt:
„indignus etiam repetenti non reddet, dignus ipse per se
referet. praeterea si bono viro dedisti, exspecta, ne in-
iuriam illi facias adpellando, tamquam sua sponte red-
diturus non fuisset. si malo viro dedisti, plectere. Be-

neficium verbo ne corruperis creditum faciendo. prae-
7 terea lex, quod non iussit repeti, vetuit." Vera sunt ista. quamdiu me nihil urget, quamdiu fortuna nihil cogit, petam potius beneficium quam repetam. sed si de salute liberorum agitur, si in periculum uxor deducitur, si patriae salus ac libertas mittit me etiam quo ire nollem, imperabo pudori meo et testabor omnia me fecisse, ne opus esset mihi auxilio hominis ingrati. novissime recipiendi beneficii necessitas repetendi verecundiam vincet. Deinde, cum bono viro beneficium do, sic do tamquam numquam repetiturus, nisi necesse fuerit.

1 XXI. „Sed lex, inquit, non permittendo exigere vetuit." Multa legem non habent nec actionem, ad quae consuetudo vitae humanae lege omni valentior dat aditum. Nulla lex iubet amicorum secreta non eloqui. nulla lex iubet fidem etiam inimico praestare. quae lex ad id praestandum nos, quod alicui promisimus, adligat? nulla querar tamen cum eo, qui arcanum sermonem non con-
2 tinuerit et fidem datam nec servatam indignabor. „Sed ex beneficio, inquit, creditum facis." Minime: non enim exigo, sed repeto, et ne repeto quidem, sed admoneo. nam ultima quoque necessitas *non* in hoc aget, ut ad eum veniam, cum quo diu mihi luctandum sit. *Si* quis tam ingratus est, ut illi non sit satis admoneri, eum transibo
3 nec dignum iudicabo, qui gratus esse cogatur. Quomodo fenerator quosdam debitores non adpellat, quos scit decoxisse et in quorum pudorem nihil superest nisi quod pereat, sic ego quosdam ingratos palam ac pertinaciter praeteribo nec ab ullo beneficium repetam, nisi a quo non ablaturus ero, sed recepturus.

1 XXII. Multi sunt, qui nec negare sciant, quod acceperunt, nec referre. qui nec tam boni sunt quam grati nec tam mali quam ingrati, segnes et tardi, lenta nomina, non mala. hos ego non adpellabo, sed commonefaciam et ad officium aliud agentes reducam. qui statim mihi sic respondebunt: „Ignosce, non mehercule scivi hoc te desiderare, alioquin ultro obtulissem. rogo, ne me ingratum existimes: memini quid mihi praestiteris." Hos ego

quare dubitem et sibi meliores et mihi facere? Quemcum- 2
que potuero, peccare prohibebo, multo magis amicum et ne peccet et ne in me potissimum peccet. alterum illi beneficium do, si illum ingratum esse non patior. nec dure illi exprobrabo quae praestiti, sed quam potuero mollissime, ut potestatem referendae gratiae faciam, renovabo memoriam eius et petam beneficium: ipse me repetere intelleget. Aliquando utar verbis durioribus, si 3
emendari illum speravero posse. nam deploratum propter hoc quoque non exagitabo, ne ex ingrato inimicum faciam. Quodsi admonitionis quoque suggillationem ingratis remittimus, segniores ad reddenda beneficia faciemus. Quosdam vero sanabiles et qui fieri boni possint, 4
si quid illos momorderit, perire patiemur admonitione sublata, qua et pater filium aliquando correxit et uxor maritum aberrantem ad se reduxit et amicus languentem amici fidem erexit.

XXIII. Quidam ut expergiscantur, non feriendi, sed 1
commovendi sunt: eodem modo quorumdam ad referendam gratiam fides non cessat, sed languet. hanc pervellamus. „Noli munus tuum in iniuriam vertere. iniuria est enim, si in hoc non repetis, ut ingratus sim. quid, si ignoro quid desideres? quid si occupationibus districtus et in alia vocatus occasionem non observavi? ostende mihi quid possim, quid velis. Quare desperas, antequam temptes? 2
quare properas et beneficium et amicum perdere? unde scis nolim an ignorem, animus an facultas desit mihi? experire." Admonebo ergo, non amare, non palam, sine convicio, sic, ut se redisse in memoriam, non reduci putet.

XXIV. Causam dicebat apud divum Iulium ex vetera- 1
nis quidam paulo violentior adversus vicinos suos et causa premebatur. *Meministi*, inquit, *imperator*, *in Hispania talum extorsisse circa Sucronem?* cum Caesar meminisse se dixisset, *meministi quidem*, [inquit,] *sub quadam arbore minimum umbrae spargente cum velles residere ferventissimo sole et esset asperrimus locus*, *in quo ex rupibus acutis unica illa arbor eruperat*, *quemdam ex commilitonibus penulam suam substravisse?* Cum dixisset Caesar: 2

*quidni meminerim? et quidem siti confectus, quia inpedi-
tus ire ad fontem proximum non poteram, repere manibus
volebam, nisi commilito, homo fortis ac strenuus, aquam
mihi in galea sua adtulisset. potes ergo*, inquit, *impera-
tor, adgnoscere illum hominem aut illam galeam?* Caesar
ait se non posse galeam cognoscere, hominem pulchre
posse, et adiecit, puto ob hoc iratus, quod se a cogni-
3 tione media ad veterem fabulam abduceret: *tu utique ille
non es. Merito*, inquit, *Caesar, me non adgnoscis: nam
cum hoc factum est, integer eram. postea ad Mundam in
acie oculus mihi effossus est et in capite lecta ossa. nec ga-
leam illam, si videris, adgnosces. machaera enim Hispana
divisa est.* Vetuit illi exhiberi negotium Caesar et agellos,
in quibus vicinalis via causa rixae ac litium fuerat, militi
suo donavit.

1 XXV. Quid ergo? non repeteret beneficium ab impe-
ratore, cuius memoriam multitudo rerum confuderat?
quem fortuna ingens exercitus disponentem non patieba-
tur singulis militibus occurrere? Non est hoc repetere
beneficium, sed resumere bono loco positum et paratum,
ad quod tamen, ut sumatur, manus porrigenda est. Re-
petam itaque, quia hoc aut ex magna necessitate facturus
2 ero aut illius causa, a quo repetam. Tiberius Caesar inter
initia dicenti cuidam, *Meministi*, antequam plures notas fa-
miliaritatis veteris proferret, *non memini*, inquit, *quid fue-
rim.* Ab hoc quidni non esset repetendum beneficium?
optanda erat oblivio: aversabatur omnium amicorum et ae-
qualium notitiam et illam solam praesentem fortunam suam
adspici, illam solam cogitari ac narrari volebat: inquisito-
3 rem habebat veterem amicum. Magis tempestive repeten-
dum est beneficium quam petendum. adhibenda verborum
moderatio, ut nec [*gratus possit offendi nec*] ingratus dissi-
mulare. Tacendum erat et exspectandum, si inter sapien-
tes viveremus: et tamen sapientibus quoque indicare me-
4 lius fuisset, quid rerum nostrarum status posceret. Deos
quorum notitiam nulla res effugit, rogamus, et illos vota
non exorant sed admonent. Dis quoque [inquam] Homeri-
cus ille sacerdos adlegat officia et aras religiose cultas.

Moneri velle ac posse secunda virtus est. *equos* obsequentes *facies* parere huc illuc frenis leniter motis: flectendus est paucis animus, sui rector optimus. Proximi sunt qui 5
admoniti in viam redeunt. his non est dux detrahendus. Opertis oculis inest acies, sed sine usu, quam lumen diei inmissum ad ministeria sua evocat. instrumenta cessant, nisi illa in opus suum artifex movit. Inest interim 6
animis voluntas bona, sed torpet, modo deliciis ac situ, modo officii inscitia. hanc utilem facere debemus, nec irati relinquere in vitio, sed ut magistri patienter ferre offensationes puerorum discentium, memoriae labentis. quae quemadmodum saepe subiecto uno aut altero verbo ad contextum reddendae orationis adducta est, sic ad referendam gratiam admonitione revocanda est.

L. ANNAEI SENECAE

AD AEBUTIUM LIBERALEM

DE BENEFICIIS

LIBER VI.

I. Quaedam, Liberalis, virorum optime, exercendi tantum ingenii causa quaeruntur et semper extra vitam iacent. quaedam et dum quaeruntur, oblectamento sunt et quaesita usui. Omnium tibi copiam faciam. tu illa, utcumque tibi visum erit, aut peragi iubeto aut ad explicandum ludorum ordinem induci. [in] his quoque, si abire iusseris protinus, nonnihil actum erit: nam etiam quod discere supervacuum est, prodest cognoscere. Ex voltu igitur tuo pendebo: prout ille suaserit mihi, alia detinebo diutius, alia expellam et capite agam.

II. An beneficium eripi possit, quaesitum 1
est. Quidam negant posse. non enim res , sed actio.

quomodo aliud est munus, aliud ipsa donatio. aliud qui navigat, aliud navigatio. et quamvis aeger non sit sine morbo, non tamen idem est aeger et morbus: ita aliud est beneficium ipsum, aliud quod ad unumquemque no-
2 strum beneficio pervenit. Illud incorporale est, inritum non fit: materia vero eius huc et illuc iactatur et dominum mutat. Itaque cum eripis, ipsa rerum natura revocare quod dedit non potest. beneficia sua interrumpit, non rescindit: qui moritur, tamen vixit. qui amisit oculos, tamen vidit. Quae ad nos pervenerunt, ne sint, effici potest, ne fuerint, non potest. pars autem beneficii
3 et quidem certissima est, quae fuit. Nonnumquam usu beneficii longiore prohibemur, beneficium quidem ipsum non eraditur. Licet omnes in hoc vires suas natura advocet, retro illi agere se non licet. potest eripi domus et pecunia et mancipium et quicquid est, in quo haesit beneficii nomen: ipsum vero stabile et inmotum est. nulla vis efficiet, ne hic dederit, ne ille acceperit.

1 III. Egregie mihi videtur M. Antonius apud Rabirium poetam, cum fortunam suam transeuntem alio videat et sibi nihil relictum praeter ius mortis, id quoque si cito occupaverit, exclamare:

Hoc habeo quodcumque dedi.

O quantum habere potuit, si voluisset! Hae sunt divitiae certae in quacumque sortis humanae levitate uno loco permansurae. quae quo maiores fuerint, hoc minorem ha-
2 bebunt invidiam. Quid tamquam tuo parcis? procurator es. omnia ista, quae vos tumidos et supra humana elatos oblivisci cogunt vestrae fragilitatis, quae ferreis claustris custoditis armati, quae ex alieno sanguine rapta vestro defenditis, propter quae classes cruentaturas maria deducitis, propter quae quassatis urbes ignari, quantum telorum in adversos fortuna conparet, propter quae ruptis totiens adfinitatis, amicitiae, collegii foederibus inter contendentes duos terrarum orbis elisus est, non sunt vestra: in depositi causa sunt iam iamque ad alium dominum spectantia
3 aut hostis illa aut hostilis animi successor invadet. Quaeris quomodo illa tua facias? dona dando. Consule igitur rebus

tuis et certam tibi earum atque inexpugnabilem possessio-
nem para honestiores illas non solum, sed tutiores factu-
rus. Istud quod suspicis, quo te divitem ac potentem pu- 4
tas, quamdiu possides, sub nomine sordido iacet: domus
est, servus est, nummi sunt. cum donasti, beneficium est.

IV. „Fateris, inquit, nos aliquando beneficium non 1
debere ei, a quo accepimus: ergo ereptum est.“ *Multa
sunt, propter quae beneficium debere desi-
nimus, non quia ablatum, sed quia corruptum
est.* Aliquis reum me defendit, sed uxorem meam per
vim stupro violavit: non abstulit beneficium, sed oppo-
nendo illi parem iniuriam solvit me debito, et si plus lae-
sit quam ante profuerat, non tantum gratia exstinguitur,
sed ulciscendi querendique libertas fit, ubi in conpara-
tione beneficii praeponderavit iniuria: ita non aufertur
beneficium, sed vincitur. Quid? non tam duri quidam et 2
tam scelerati patres sunt, ut illos aversari et eiurare ius
fasque sit? numquid ergo illi abstulerunt quae dederant?
minime, sed inpietas sequentium temporum commenda-
tionem omnis prioris officii sustulit. Non beneficium tol-
litur, sed beneficii gratia, et efficitur non ne habeam, sed
ne debeam. Tamquam pecuniam aliquis mihi credidit,
sed domum meam incendit. pensatum est creditum damno:
nec reddidi illi, nec tamen debeo. Eodem modo et hic, 3
qui aliquid benigne adversus me fecit, aliquid liberaliter,
sed postea multa superbe, contumeliose, crudeliter, eo
loco me posuit, ut proinde liber adversus eum essem,
ac si nihil accepissem. vim beneficiis suis adtulit. Colo- 4
num suum non tenet quamvis tabellis manentibus, qui
segetem eius proculcavit, qui succidit arbusta, non quia
recepit quod pepigerat, sed quia ne reciperet effecit. Sic
debitori suo creditor saepe damnatur, ubi plus ex alia
causa abstulit quam ex crediti petit. Non tantum inter 5
creditorem et debitorem iudex sedet qui dicat: pecuniam
credidisti. quid ergo? pecus abegisti, servum eius occi-
disti, argentum quod non emeras possides. aestimatione
facta debitor discede qui creditor veneras: inter beneficia
quoque et iniurias ratio confertur. Saepe, inquam, be- 6

neficium manet nec debetur, si secuta est dantem poeni-
tentia, si miserum se dixit, quod dedisset, si, cum daret,
suspiravit, voltum adduxit, perdere se credidit, non do-
nare. si sua causa aut certe non mea dedit. si non desiit
insultare, gloriari et ubique iactare et acerbum munus
7 suum facere. Manet beneficium, quamvis non debeatur,
sicuti quaedam pecuniae, de quibus ius creditori non di-
citur, debentur sed non exiguntur.

1 V. „Dedisti beneficium, iniuriam postea fecisti: et
beneficio gratia debetur et iniuriae ultio." Nec ego illi
gratiam debeo nec ille mihi poenam: alter ab altero ab-
2 solvitur. Cum dicimus: beneficium illi reddidi, non hoc
dicimus, illud nos, quod acceperamus, reddidisse, sed
aliud pro illo. reddere enim est rem pro re dare.
quidni? cum omnis solutio non idem reddat, sed tantum-
dem. nam et pecuniam dicimur reddidisse, quamvis nu-
meraverimus pro argenteis aureos, quamvis non inter-
venerint nummi, sed delegatione et verbis perfecta solu-
3 tio sit. Videris mihi dicere: „Perdis operam. quorsum
enim pertinet scire me, an maneat, quod non debetur?
iurisconsultorum istae ineptiae sunt acutae, qui heredita-
tem negant usucapi posse, sed ea quae in hereditate
sunt, tamquam quicquam aliud sit hereditas quam ea
4 quae in hereditate sunt. Illud potius mihi distingue, quod
potest ad rem pertinere, cum idem homo beneficium mihi
dedit et postea fecit iniuriam, utrum et beneficium illi
reddere debeam et me ab illo nihilominus vindicare ac
veluti duobus nominibus separatim respondere, an alte-
rum alteri contribuere et nihil negotii habere, ut benefi-
cium iniuria tollatur, beneficio iniuria. illud enim video
in hoc foro fieri: quid in vestra schola iuris sit, vos scia-
5 tis. Separantur actiones, et de eo [quod] agimus et de
eo nobiscum agitur. non confunditur formula: si qui apud
me pecuniam deposuerit, idem mihi postea furtum fece-
rit, et ego cum illo furti agam et ille mecum depositi."

1 VI. Quae proposuisti, mi Liberalis, exempla certis
legibus continentur, quas necesse est sequi: lex legi non
miscetur. utraque sua via it: depositum habet actionem

propriam, tam mehercule quam furtum. Beneficium nulli legi subiectum est: me arbitro utitur. licet me conparare inter se, quantum profuerit mihi quisque aut quantum nocuerit, tum pronuntiare, utrum plus debeatur mihi an debeam. In illis nihil est nostrae potestatis. eundum est 2
qua ducimur: in beneficio tota potestas mea est: ego itaque iudico illa. non separo nec diduco, sed iniurias et beneficia ad eumdem iudicem mitto: alioquin iubes me eodem tempore et amare et odisse, et queri et gratias agere, quod natura non recipit. potius conparatione facta inter se beneficii et iniuriae videbo, an etiam ultro mihi debeatur. Quomodo si quis scriptis nostris alios superne 3
inprimit versus, priores literas non tollit, sed abscondit, sic beneficium superveniens iniuria adparere non patitur.

VII. Voltus tuus, cui regendum me tradidi, colligit 1
rugas et trahit frontem, quasi longius exeam. videris mihi dicere:

Quo tantum mihi dexter abis? huc dirige cursum,
Litus ama.

Non possum magis. Itaque si huic satisfactum existimas, illo transeamus, an ei debeatur aliquid, qui nobis invitus profuit. Hoc apertius potui dicere, nisi propositio deberet esse confusior, ut distinctio statim subsecuta ostenderet utrumque quaeri, an ei deberemus, qui nobis, dum non vult, profuit, et an ei, qui, dum nescit. Nam si quis coactus aliquid 2
boni fecit, quin nos non obliget, manifestius est, quam ut ulla in hoc verba inpendenda sint. Et haec quaestio facile expedietur et, si qua similis huic moveri potest, si totiens illo cogitationem nostram converterimus beneficium nullum esse, nisi quod ad nos primum aliqua cogitatio defert, deinde amica et benigna. Itaque nec flumini- 3
bus gratias agimus, quamvis aut magna navigia patiantur et ad subvehendas copias largo ac perenni alveo currant aut piscosa et amoena pinguibus arvis interfluant. nec quisquam Nilo beneficium debere se iudicat, non magis quam odium, si inmodicus superfluxit tardeque decessit. nec ventus beneficium dat, licet lenis et secundus adspi-

ret, nec utilis et salubris cibus: nam qui beneficium mihi daturus est, debet non tantum prodesse, sed velle. Ideo nec mutis animalibus quicquam debetur: et quam multos e periculo velocitas equi rapuit? nec arboribus: et quam
4 multos aestu laborantes ramorum opacitas texit? Quid autem interest, utrum mihi qui nescit profuerit an qui scire non potuit, cum utrique velle defuerit? Quid autem interest, utrum me iubeas navi aut vehiculo aut lanceae debere beneficium, an ei qui aeque quam ista propositum benefaciendi nullum habuit, sed profuit casu?

1 VIII. Beneficium aliquis nesciens accipit, nemo a nesciente. Quomodo multos fortuita sanant nec ideo remedia sunt: et in flumen alicui cecidisse frigore magno causa sanitatis fuit. quomodo quorumdam flagellis quartana discussa est et metus repentinus animum in aliam curam avertendo suspectas horas fefellit, nec ideo quicquam horum, etiamsi saluti fuit, salutare est: sic quidam nobis prosunt, dum nolunt, immo quia nolunt. non tamen ideo illis beneficium debemus, quod perniciosa illorum
2 consilia fortuna deflexit in melius. An existimas me debere ei quicquam, cuius manus cum me peteret, percussit hostem meum, qui nocuisset, nisi errasset? Saepe hostis dum aperte peierat, etiam veris testibus abrogavit fidem et reum velut factione circumventum miserabilem
3 reddidit. Quosdam ipsa quae premebat potentia eripuit, et iudices quem damnaturi erant causa, damnare gratia noluerunt. non tamen hi reo beneficium dederunt, quamvis profuerint, quia telum quo missum sit, non quo pervenerit quaeritur et beneficium ab iniuria distinguit non
4 eventus, sed animus. Adversarius meus, dum contraria dicit et iudicem superbia offendit et in unum testem [de me] rem demittit, causam meam erexit. non quaero an pro me erraverit: contra me voluit.

1 IX. Nempe ut gratus sim, velle debeo idem facere quod ille, ut beneficium daret, debuit. Num quid est iniquius homine, qui eum odit, a quo in turba calcatus aut respersus aut quo nollet inpulsus est? atqui quid est aliud, quod illum querelae eximat, cum in re sit iniuria,

quam nescisse quid faceret? Eadem res efficit ne hic 2
beneficium dederit, ne ille iniuriam fecerit: et amicum et inimicum voluntas facit. Quam multos militiae morbus eripuit? quosdam, ne ad ruinam domus suae occurrerent, inimicus vadimonio tenuit. ne in piratarum manus pervenirent, quidam naufragio consecuti sunt: nec his tamen beneficium debemus, quoniam extra sensum officii casus est, nec inimico, cuius nos lis servavit, dum vexat ac detinet. Non est beneficium nisi quod a bona voluntate pro- 3
ficiscitur, nisi illud adgnoscit qui dedit. Profuit aliquis mihi, dum nescit: nihil illi debeo. profuit, cum vellet nocere: imitabor ipsum.

X. Ad primum illum revertamur: ut gratiam referam, 1
aliquid facere me vis? ipse ut beneficium mihi daret, nihil fecit. Ut ad alterum transeamus: vis me huic gratiam referre, ut quod a nolente accepi, volens reddam? Nam quid de tertio loquar, qui ab iniuria in beneficium delapsus est? ut beneficium tibi debeam, parum est voluisse te dare. ut non debeam, satis est noluisse. Bene- 2
ficium enim voluntas nuda non efficit, sed quod beneficium non esset, si optimae ac plenissimae voluntati fortuna deesset, id aeque beneficium non est, nisi fortunam voluntas antecessit. non enim profuisse te mihi oportet, ut ob hoc tibi obliger, sed ex destinato profuisse.

XI. Cleanthes exemplo eiusmodi utitur: „Ad quaeren- 1
dum, inquit, et accersendum ex academia Platonem duos pueros misi: alter totam porticum perscrutatus est, alia quoque loca, in quibus illum inveniri posse sperabat, percucurrit et domum non minus lassus quam inritus rediit. alter apud proximum circulatorem resedit et, dum vagus 2
atque erroneus vernaculis congregatur et ludit, transeuntem Platonem, quem non quaesierat, invenit. Illum, inquit, laudabimus puerum, qui, quantum in se erat, quod iussus est fecit: hunc feliciter inertem castigabimus.“ Volun- 3
tas est, quae apud nos ponit officium. cuius vide quae condicio sit, ut me debito obstringat. Parum est illi velle, nisi profuit: parum est profuisse, nisi voluit. puta enim aliquem donare voluisse nec donasse: animum qui-

dem eius habeo, sed beneficium non habeo, quod con-
4 summat et res et animus. Quemadmodum ei, qui voluit
mihi quidem pecuniam credere, sed non dedit, nihil de-
beo, ita ei, qui voluit mihi beneficium dare, sed non po-
tuit, amicus quidem ero, sed non obligatus: et volo illi
aliquid praestare, nam et ille voluit mihi. ceterum si be-
nigniore fortuna usus praestitero, beneficium dedero, non
gratiam retulero. ille mihi gratiam debebit referre. hinc
initium fiet: a me numeratur.

1 XII. Intellego iam, quid velis quaerere: non opus est
te dicere, *voltus tuus loquitur*. Si quis sua causa
nobis profuit, eine, inquis, debetur aliquid?
hoc enim saepe te conquerentem audio, quod quaedam
homines sibi praestant, aliis inputant. Dicam, mi Libe-
ralis: sed prius istam quaestiunculam dividam et rem ae-
2 quam ab iniqua separabo. Multum enim interest, utrum
aliquis beneficium nobis det sua causa an et sua. Ille qui
totus ad se spectat et nobis prodest, quia aliter prodesse
sibi non potest, eo loco mihi est, quo qui pecori suo hi-
bernum et aestivum pabulum prospicit. eo loco, quo qui
captivos suos, ut commodius veneant, pascit et opimos
boves saginat ac defricat. quo lanista, qui familiam sum-
ma cura exercet atque ornat. „Multum, ut ait Cleanthes,
a beneficio distat negotiatio.“

1 XIII. Rursus non sum tam iniquus, ut nihil ei debeam
qui, cum mihi utilis esset, fuit et sibi. non enim exigo,
ut sine respectu sui mihi consulat, immo etiam opto, ut
beneficium mihi datum vel magis danti profuerit, dum-
modo id, qui dabat, duos intuens dederit et inter me seque
diviserit. licet id ipse ex maiore parte possideat, si mo-
2 do me in consortium admisit, si duos cogitavit. Ingratus
sum, non solum iniustus, nisi gaudeo hoc illi profuisse
quod proderat mihi. summae malignitatis est non vocare
beneficium, nisi quod dantem aliquo incommodo adfecit.
Alteri illi, qui beneficium dat sua causa, respondebo:
usus me quare potius te mihi profuisse dices quam me
3 tibi? „Puta, inquit, aliter fieri non posse me magistratum,
quam si decem captos cives ex magno captivorum nu-

mero redemero: nihil debebis mihi, cum te servitute ac
vinculis liberavero? atqui mea id causa faciam." Adver- 4
sus hoc respondebo: aliquid istic tua causa facis, ali-
quid mea: tua, quod redimis. tibi enim ad utilitatem tuam
satis est quoslibet redemisse. itaque debeo non quod re
dimis me, sed quod eligis. poteras enim et alterius re-
demptione idem consequi quod mea. Utilitatem rei par-
tiris mecum et me in beneficium recipis duobus profutu-
rum. praefers me aliis: hoc totum mea causa facis.
Itaque si praetorem te factura esset decem captivorum 5
redemptio, decem autem soli captivi essemus, nemo tibi
quicquam deberet ex nobis, quia nihil haberes, quod cui-
quam inputares a tua utilitate seductum. Non sum invi-
dus beneficii interpres nec desidero illud mihi tantum
dari, sed et mihi.

XIV. „Quid ergo, inquit, si in sortem nomina vestra 1
conici iussissem et tuum nomen inter redimendos exisset,
nihil deberes mihi?" immo deberem, sed exiguum. quid
sit hoc dicam. Aliquid istic mea causa facis, quod me 2
ad fortunam redemptionis admittis: quod nomen meum
exiit, sorti debeo, quod exire potuit, tibi. aditum mihi
ad beneficium tuum dedisti, cuius maiorem partem for-
tunae debeo, sed hoc ipsum tibi, quod fortunae debere
potui. Illos ex toto praeteribo, quorum mercenarium be- 3
neficium est. quod qui dat, non conputat cui, sed quanti
daturus sit, quod undique in se conversum est. Vendit
mihi aliquis frumentum. vivere non possum nisi emero.
sed non debeo vitam, quia emi. Nec quam necessarium 4
fuerit aestimo, sine quo victurus non fui, sed quam in-
gratum, quod non habuissem nisi emissem, in quo in-
vehendo mercator non cogitavit, quantum auxilii adla-
turus esset mihi, sed quantum lucri sibi. Quod emi non
debeo.

XV. „Isto modo, inquit, nec medico quicquam de- 1
bere te nisi mercedulam dicis nec praeceptori, quia ali-
quid numeraveris: atqui omnium horum apud nos magna
caritas, magna reverentia est." Adversus hoc respon- 2
detur, quaedam pluris esse quam emuntur. emis a medico

rem inaestimabilem, vitam ac valitudinem bonam, a bo-
narum artium praeceptore studia liberalia et animi cul-
tum: itaque his non rei pretium, sed operae solvitur,
quod deserviunt, quod a rebus suis evocati nobis vacant.
3 mercedem non meriti, sed occupationis suae ferunt. Aliud
tamen dici potest verius, quod statim ponam, si prius
quomodo istud refelli possit ostendero. „Quaedam, in-
quit, pluris sunt quam venierunt et ob hoc aliquid mihi
4 extra pro illis, quamvis empta sint, debes." Primum quid
interest, quanti sint, cum de pretio inter ementem venden-
temque convenerit? Deinde non emi illud suo pretio, sed
tuo. „Pluris est, inquis, quam veniit:" sed pluris venire
non potuit. pretium autem cuiusque rei pro tempore est.
cum bene ista laudaveris, tanti sunt, quanto pluris ve-
nire non possunt. praeterea nihil venditori debet qui bene
5 emit. Deinde etiamsi pluris ista sunt, non tamen ullum
istic tuum munus est, ut non ex usu effectuve, sed ex
6 consuetudine et annona aestimetur. Quod tu pretium po-
nis traicienti maria et per medios fluctus, cum e terrae
conspectu recessit, certam secanti viam et prospicienti
futuras tempestates et securis omnibus subito iubenti vela
stringi, armamenta demitti, paratos ad incursum pro-
cellae et repentinum inpetum stare? huic tamen tantae
7 rei praemium vectura persolvit. Quanti aestimas in so-
litudine hospitium, in imbre tectum, in frigore balneum
aut ignem? scio tamen, quanti ista consecuturus diver-
sorium subeam. Quantum nobis praestat, qui labentem
domum suscipit et agentem ex imo rimas insulam incre-
dibili arte suspendit? certo tamen et levi pretio fultura
8 conducitur. Murus nos ab hostibus tutos et a subitis la-
tronum incursionibus praestat: notum est tamen illas tur-
res pro securitate publica propugnacula habituras exci-
taturus faber quid in diem mereat.

1 XVI. Infinitum erit, si latius exempla conquiram,
quibus adpareat parvo magna constare. Quid ergo?
quare et medico et praeceptori plus quiddam debeo nec
adversus illos mercede defungor? Quia ex medico ac
praeceptore in amicum transeunt et nos non arte quam

vendunt obligant, sed benigna et familiari voluntate. Ita- 2
que medico, si nihil amplius quam manum tangit et me
inter eos quos perambulat ponit, sine ullo adfectu facienda
vitandave praecipiens, nihil amplius debeo, quia me non
tamquam amicum vidit, sed tamquam imperatorem. Nec 3
praeceptorem quidem habeo cur venerer, si me in grege
discipulorum habuit, si non putavit dignum propria et
peculiari cura, si numquam in me direxit animum. et
cum in medium effunderet quae sciebat, non didici,
sed excepi. Quid ergo est, quare istis debeamus multum? 4
non quia pluris est quod vendiderunt quam emimus, sed
quia nobis ipsis aliquid praestiterunt: ille magis pependit
quam medico necesse est. pro me, non pro fama artis
extimuit. non fuit contentus remedia monstrare, et ad-
movit. inter [*sollicitos*] sollicitus adsedit, ad suspecta tem-
pora occurrit. nullum ministerium illi oneri, nullum fasti-
dio fuit. gemitus meos non securus audivit. in turba mul- 5
torum invocantium ego illi potissima curatio fui. tantum
aliis vacavit, quantum mea valitudo permiserat: huic ego
non tamquam medico, sed tamquam amico obligatus sum.
Alter rursus docendo et laborem et taedium tulit. prae- 6
ter illa, quae a praecipientibus in commune dicuntur,
aliqua instillavit ac tradidit, hortando bonam indolem
erexit et modo laudibus fecit animum, modo admonitio-
nibus discussit desidiam. tum ingenium latens et pigrum 7
iniecta, ut ita dicam, manu extraxit. nec quae sciebat
maligne dispensavit, quo diutius esset necessarius, sed
cupiit, si posset, universa transfundere: ingratus sum,
nisi illum inter gratissimas necessitudines diligo.

XVII. Sordidissimorum quoque artificiorum institu- 1
toribus supra constitutum aliquid adiecimus, si nobis
opera illorum enixior visa est. et gubernatori et opifici
vilissimae mercis et in diem se locanti corollarium adsper-
simus. In optimis vero artibus, quae vitam aut conser- 2
vant aut excolunt, qui nihil se plus existimat debere quam
pepigit, ingratus est. Adice quod talium studiorum tra-
ditio miscet animos. hoc cum factum est, tam medico
quam praeceptori pretium operae solvitur, animi debetur.

1 XVIII. Platon cum flumen nave transisset nec ab illo
quicquam portitor exegisset, honori hoc suo datum cre-
dens dixit positum illi esse apud Platonem officium. dein-
de paulo post, cum alium atque alium gratis eadem trans-
veheret sedulitate, negavit illi iam apud Platonem posi-
2 tum officium. Nam ut tibi debeam aliquid pro eo quod
praestas, debes non tantum mihi praestare, sed tamquam
mihi: non potes ob id quemquam adpellare, quod spar-
gis in populum. Quid ergo? nihil tibi debebitur pro hoc?
tamquam ab uno nihil. cum omnibus solvam quod cum
omnibus debeo.

1 XIX. „Negas, inquit, ullum dare beneficium eum, qui
me gratuita nave per flumen Padum tulit?“ Nego. Ali-
quid boni facit, beneficium non dat: facit enim sua causa
aut utique non mea. ad summam ne ipse quidem se mihi
beneficium iudicat dare, sed aut reipublicae aut viciniae
aut ambitioni suae praestat et pro hoc aliud quoddam
commodum exspectat quam quod a singulis recepturus
2 est. „Quid ergo? inquit, si princeps civitatem dederit
omnibus Gallis, si inmunitatem Hispanis, nihil hoc no-
mine singuli debebunt?“ Quidni debeant? debebunt au-
tem non tamquam proprium beneficium, sed tamquam
3 publici partem. „Nullam, inquit, habuit cogitationem mei
illo tempore, quo universis proderat. noluit mihi proprie
civitatem dare nec in me direxit animum. ita quare ei
debeam, qui me sibi non substituit, cum facturus esset
4 quod fecit?“ Primum, cum cogitavit Gallis omnibus prod-
esse, et mihi cogitavit prodesse: eram enim Gallus et me
etiamsi non mea, publica tamen nota conprehendit. Dein-
de ego quoque illi non tamquam proprium debebo, sed
tamquam commune munus. [*unus*] ex populo, non tam-
quam pro me solvam, sed tamquam pro patria conferam.
5 Si quis patriae meae pecuniam credat, non dicam me
illius debitorem, nec hoc aes alienum profitebor aut can-
didatus aut reus. ad exsolvendum tamen hoc portionem
meam dabo: sic istius muneris, quod universis datur,
debitorem me nego, quia mihi quidem dedit, sed non
propter me, et mihi quidem, sed nesciens an mihi daret.

nihilominus aliquid mihi dependendum sciam, quia ad
me quoque circuitu longo pervenit. Propter me factum
debet esse quod me obliget.

XX. „Isto, inquit, modo nec lunae nec soli quicquam 1
debes: non enim propter te moventur.“ Sed cum in hoc
moveantur, ut universa conservent, et pro me moventur:
universorum enim pars sum. Adice nunc, quod nostra 2
et horum condicio dissimilis est. nam qui mihi prodest,
ut per me prosit sibi, non dedit beneficium, quia me in-
strumentum utilitatis suae fecit. sol autem et luna, etiamsi
nobis prosunt sua causa, non in hoc tamen prosunt, ut
per nos prosint sibi: quid enim nos conferre illis pos-
sumus?

XXI. „Sciam, inquit, solem ac lunam nobis velle 1
prodesse, si nolle potuerint. illis autem non licet non
moveri: ad summam consistant et opus suum intermit-
tant.“ Hoc vide quot modis refellatur. Non ideo minus 2
vult, qui non potest nolle, immo maximum argumentum
est firmae voluntatis ne mutari quidem posse. Vir bonus
non potest non facere quod facit. non enim erit bonus,
nisi fecerit: ergo nec bonus vir beneficium dat, quia
facit quod debet, non potest autem non facere, quod de-
bet. Praeterea multum interest, utrum dicas: non potest 3
hoc non facere, quia cogitur, an: non potest nolle. nam
si necesse est illi facere, non debeo ipsi beneficium, sed
cogenti. si necesse est illi velle ob hoc, quia nihil habet
melius quod velit, ipse se cogit: ita quod tamquam co-
acto non deberem, tamquam cogenti debeo. „Desinant, 4
inquit, velle.“ Hoc loco tibi illud occurrat: Quis tam
demens est, ut eam neget voluntatem esse, cui non est
periculum desinendi vertendique se in contrarium, cum
ex diverso nemo aeque videri debeat velle quam cuius
voluntas usque eo certa est, ut aeterna sit? an si is quo-
que vult, qui potest statim nolle, is non videbitur velle,
in cuius naturam non cadit nolle?

XXII. „Agedum, inquit, si possunt, resistant.“ Hoc
dicis: omnia ista ingentibus intervallis diducta et in cu-
stodiam universi disposita stationes suas deserant, subita

confusione rerum sidera sideribus incurrant et rupta
rerum concordia in ruinam divina labantur contextusque
velocitatis citatissimae in tot secula promissas vices in
medio itinere destituat et quae nunc eunt alternis redeunt-
que opportunis libramentis mundum ex aequo temperan-
tia, repentino concrementur incendio et ex tanta varietate
solvantur atque eant in unum omnia. ignis cuncta possi-
deat, quem deinde pigra nox occupet et profunda vorago
tot deos sorbeat: est tanti, ut tu coarguaris, ista con-
cidere? Prosunt tibi etiam invito euntque ista tua causa,
etiamsi maior illis alia ac prior causa est.

1 XXIII. Adice nunc, quod non externa cogunt deos,
sed sua illis in legem aeterna voluntas est. statuerunt
quae non mutarent: itaque non possunt videri facturi ali-
quid, quamvis nolint, quia quicquid desinere non pos-
sunt, perseverare voluerunt, nec umquam primi consilii
2 deos poenitet. Sine dubio stare illis et desciscere in con-
trarium non licet, sed non ob aliud, quam quia vis sua
illos in proposito tenet. nec inbecillitate permanent, sed
quia non libet ab optimis aberrare et sic ire decretum est.
3 In prima autem illa constitutione, cum universa dispone-
rent, etiam nostra viderunt rationemque hominis habue-
runt. itaque non possunt videri sua tantum causa decur-
rere et explicare opus suum, quia pars operis sumus et
nos: debemus ergo et soli et lunae et ceteris coelestibus
beneficium, quia, etiamsi potiora illis sunt, in quae ori-
4 untur, nos tamen in maiora ituri iuvant. Adice quod ex
destinato iuvant, ideoque obligati sumus, quia non in
beneficium ignorantium incidimus, sed haec, quae acci-
pimus, accepturos scierunt. et quamquam maius illis
propositum sit maiorque actus sui fructus quam servare
mortalia, tamen in nostras quoque utilitates a principio
rerum praemissa mens est et is ordo mundo datus, ut
5 adpareat curam nostri non inter ultima habitam. Debe-
mus parentibus nostris pietatem. et multi non ut gigne-
rent coierant: di non possunt videri nescisse, quid effe-
cturi essent, cum omnibus alimenta protinus et auxilia
providerint. nec eos per neglegentiam genuere, quibus

tam multa generabant. Cogitavit nos ante natura, quam
fecit, nec tam leve opus sumus, ut illi potuerimus exci-
dere. Vide quantum nobis permiserit, quam non intra 6
homines humani imperii condicio sit. vide in quantum
corporibus vagari liceat, quae non coercuit fine terrarum,
sed omnem in partem sui misit. vide animi quantum au-
deant, quemadmodum soli aut noverint deos aut quae-
rant et mente in altum data divina comitentur: scies non
esse hominem tumultuarium et incogitatum opus. Inter 7
maxima rerum suarum natura nihil habet, quo magis glo-
rietur aut certe cui glorietur: quantus iste furor est con-
troversiam dis muneris sui facere? quomodo adversus
eos hic erit gratus, quibus gratia referri sine inpendio
non potest, qui negat se ab iis accepisse, a quibus cum
maxime accipit, qui et semper daturi sunt et numquam
recepturi? quanta autem perversitas ob hoc alicui non 8
debere, quia etiam infitianti benignus est, et continuatio-
nem ipsam seriemque beneficiorum argumentum vocare
necessario dantis? „Nolo. sibi habeat. quis illum rogat?"
et omnes alias inpudentis animi voces his adstrue: non
ideo de te minus meretur is, cuius liberalitas ad te etiam
dum negas pervenit cuiusque beneficiorum vel hoc maxi-
mum est, quod etiam querenti daturus est.

XXIV. Non vides, quemadmodum teneram liberorum 1
infantiam parentes ad salubrium rerum patientiam cogant?
Flentium corpora ac repugnantium diligenti cura fovent
et ne membra libertas inmatura detorqueat, in rectum
exitura constringunt, et mox liberalia studia inculcant
adhibito timore nolentibus. ad ultimum audacem iuven-
tam frugalitati, pudori, moribus bonis, si parum sequi-
tur, coactam adplicant. Adulescentibus quoque ac iam 2
potentibus sui, si remedia metu aut intemperantia rei-
ciunt, vis adhibetur ac servitus. Itaque beneficiorum
maxima sunt, quae a parentibus accipimus, dum aut
nescimus aut nolumus.

XXV. His ingratis et repudiantibus beneficia, non 1
quia nolunt, sed ne debeant, similes sunt ex diverso n i-
mis grati, qui aliquid incommodi precari so-

lent his, quibus obligati sunt, aliquid adversi,
in quo adfectum memorem accepti beneficii
2 adprobent. An hoc recte faciant et pia volun-
tate, quaeritur. quorum animus simillimus est pravo
amore flagrantibus, qui amicae suae optant exilium, ut
desertam fugientemque comitentur, optant inopiam, ut
magis desideranti donent, optant morbum, ut adsideant:
et quicquid inimicus optaret, amantes vovent. fere idem
3 itaque exitus est odii et amoris insani. Tale quiddam et
his accidit qui amicis incommoda optant, quae detrahant,
et ad beneficium iniuria veniunt, cum satius sit vel ces-
4 sare quam per scelus officio locum quaerere. Quid si
gubernator a dis tempestates infestissimas et procellas
petat, ut gratior ars sua periculo fiat? quid si imperator
deos oret, ut magna vis hostium circumfusa castris fos-
sas subito inpetu compleat et vallum trepidante exercitu
convellat et in ipsis portis infesta signa constituat, quo
maiore cum gloria rebus lapsis profligatisque succurrat?
5 Omnes isti beneficia sua detestabili via ducunt, qui deos
contra eum advocant, cui ipsi adfuturi sunt, et ante illos
sterni quam erigi volunt: inhumana ista perverse grati
animi natura est contra eum optare, cui honeste deesse
non possis.
1 XXVI. „Non nocet, inquit, illi votum meum, quia si-
mul opto et periculum et remedium.“ Hoc dicis nonnihil
te peccare, sed minus quam si sine remedio periculum
optares. Nequitia est ut extrahas mergere, evertere ut
suscites, ut emittas includere. non est beneficium iniu-
riae finis. nec umquam id detraxisse meritum est, quod
2 ipse qui detraxit intulerat. Non volneres me malo quam
sanes. potes inire gratiam, si, quia volneratus sum, sa-
nas. non, si volneras, ut sanandus sim: numquam cica-
trix nisi collata volneri placuit, quod ita coisse gaudemus,
ut non fuisse mallemus. Si hoc ei optares, cuius nul-
lum beneficium haberes, inhumanum erat votum: quanto
inhumanius ei optas, cui beneficium debes?
1 XXVII. „Simul, inquit, ut possim ferre illi opem
precor.“ Primum, ut te in media parte voti tui occupem,

iam ingratus es. nondum audio quid illi velis praestare.
scio quid illum velis pati. Sollicitudinem illi et metum
et maius aliquod inprecaris malum. optas ut ope indigeat:
hoc contra illum est. optas ut tua indigeat ope: hoc pro
te est. non succurrere vis illi, sed solvere: qui sic
properat, solvi vult, non solvere. Ita quod unum in voto 2
tuo honestum videri poterat, ipsum turpe et ingratum est,
nolle debere. optas enim, non ut tu facultatem habeas
referendae gratiae, sed ut ille necessitatem inplorandae.
Superiorem te facis et, quod nefas est, bene meritum
ad pedes tuos mittis. quanto satius est honesta voluntate
debere quam per malam rationem solvere? Si infitiare- 3
ris quod acceperas, minus peccares. nihil enim nisi quod
dederat amitteret: nunc vis illum subici tibi iactura re-
rum suarum, et status mutatione in id devocare, ut infra
beneficia sua iaceat. Gratum te putabo? coram eo, cui
prodesse vis, opta. Votum tu istuc vocas, quod inter
gratum et inimicum potest dividi? quod non dubites ad-
versarium et hostem fecisse, si extrema taceantur? Ho- 4
stes quoque optaverunt capere quasdam urbes, ut ser-
varent, et vincere quosdam, ut ignoscerent, nec ideo
non hostilia vota. in quibus quod mitissimum est, post
crudelitatem venit. Denique qualia esse iudicas vota, 5
quae nemo tibi minus volet quam is, pro quo fiunt, suc-
cedere? pessime cum eo agis, cui vis a dis noceri, a te
succurri, inique cum ipsis dis. illis enim durissimas par-
tes inponis, tibi humanas: ut tu prosis, di nocebunt. Si 6
accusatorem submitteres, quem deinde removeres, si
aliqua illum lite inplicares, quam subinde discuteres, ne-
mo de tuo scelere dubitaret: quid interest, utrum istuc
fraude temptetur an voto, nisi quod potentiores illi ad-
versarios quaeris? Non est quod dicas: „quam enim illi 7
iniuriam facio?" votum tuum aut supervacuum est aut
iniuriosum, immo iniuriosum, etiamsi inritum: quicquid
non efficis, dei munus est, iniuria vero, quicquid optas.
[*id ipsum quod optas*,] sat est: tibi non aliter debemus
irasci, quam si perfeceris.

XXVIII. „Si vota, inquit, valuissent, et in hoc va- 1

luissent, ut tutus esses." Primum certum mihi optas pe-
riculum sub incerto auxilio. Deinde utrumque certum
2 puta: quod nocet prius est. Praeterea tu condicionem
voti tui nosti: me tempestas occupavit portus ac prae-
sidii dubium. quantum existimas tormentum, etiamsi ac-
cepero, eguisse? etiamsi servatus fuero, trepidasse?
etiamsi absolutus fuero, causam dixisse? Nullius metus
tam gratus est finis, ut non gratior sit solida et incon-
3 cussa securitas. Opta ut reddere mihi beneficium possis,
cum opus erit, non ut opus sit. Si esset in tua potestate
quod optas, ipse fecisses.

1 XXIX. Quanto hoc honestius votum est: „opto in eo
statu sit, quo semper beneficia distribuat, numquam de-
sideret. sequatur illum materia, qua tam benigne utitur
largiendo iuvandoque, ut numquam illi sit dandorum be-
neficiorum inopia, datorum poenitentia. naturam per se
pronam ad misericordiam, humanitatem, clementiam in-
ritet ac provocet turba gratorum, quos illi et habere con-
tingat nec experiri necesse sit. ipse nulli inplacabilis sit,
ipsi nemo placandus. tam aequali in eum fortuna indul-
gentia perseveret, ut nemo in illum possit esse nisi con-
2 scientiâ gratus." Quanto haec iustiora vota sunt, quae te
in nullam occasionem differunt, sed gratum statim fa-
ciunt? quid enim prohibet referre gratiam prosperis re-
bus? quam multa sunt, per quae, quicquid debemus, red-
dere etiam felicibus possumus? fidele consilium, adsidua
conversatio, sermo comis et sine adulatione iucundus,
aures, si deliberari velit, diligentes, tutae si credere.
[convictus familiaritas.] Neminem tam alte secunda po-
suerunt, ut non illi eo magis amicus desit, quia nihil
absit.

1 XXX. Ista tristis et omni voto submovenda occasio
ac procul repellenda: ut gratus esse possis, iratis dis
opus est. Nec ex hoc quidem peccare te intellegis, quod
melius cum eo agitur, cui ingratus es? Propone animo
tuo carcerem, vincula, sordes, servitutem, bellum, ege-
statem. haec sunt occasiones voti tui: si quis tecum con-
2 traxit, per ista dimittitur. Quin potius eum potentem

esse vis, cui plurimum debes [beatum]? quid enim, ut dixi, vetat te referre etiam summa felicitate praeditis gratiam? cuius plena tibi occurret et varia materia. quid? tu nescis debitum etiam locupletibus solvi? Nec te invi- 3
tum distringam: omnia sane excluserit opulenta felicitas, monstrabo tibi, cuius rei inopia laborent magna fastigia, quid omnia possidentibus desit: scilicet ille, qui verum dicat et hominem inter mentientes stupentem ipsaque consuetudine pro rectis blanda audiendi ad ignorantiam veri perductum vindicet a consensu concentuque falsorum. Non vides, quemadmodum illos in praeceps agat 4
exstincta libertas et fides in obsequium servile submissa, dum nemo ex animi sui sententia suadet dissuadetque, sed adulandi certamen est et unum amicorum omnium officium, una contentio, quis blandissime fallat? Igno- 5
ravere vires suas et, dum se tam magnos quam audiunt credunt, adtraxere supervacua et in discrimen rerum omnium perventura bella. utilem et necessariam rupere concordiam. secuti iram, quam nemo revocavit, multorum sanguinem hauserunt fusuri novissime suum, dum vindicant inexplorata pro certis flectique non minus existimant turpe quam vinci et perpetua credunt, quae in summum perducta maxime nutant. Ingentia super se ac 6
suos regna fregerunt nec intellexerunt in illa scena vanis et cito diffluentibus bonis refulgente ex eo tempore ipsos nihil non adversi exspectare debuisse, ex quo nihil veri audire potuerunt.

XXXI. Cum bellum Graeciae indiceret Xerxes, ani- 1
mum tumentem oblitumque quam caducis confideret nemo non inpulit. Alius aiebat non laturos nuntium belli et ad primam adventus famam terga versuros. alius nihil esse 2
dubii, quin illa mole non vinci solum Graecia, sed obrui posset: magis verendum ne vacuas desertasque urbes invenirent et profugis hostibus vastae solitudines relinquerentur non habituris, ubi tantas vires exercere possent. alius vix illi rerum naturam sufficere, angusta esse 3
classibus maria, militi castra, explicandis equestribus copiis campestria, vix patere coelum satis ad emittenda

4 omni manu tela. Cum in hunc modum multa undique ia-
ctarentur, quae hominem nimia aestimatione sui furen-
tem concitarent, Demaratus Lacedaemonius solus dixit:
ipsam illam qua sibi placeret multitudinem indigestam et
gravem metuendam esse ducenti: non enim vires habere,
sed pondus. inmodica numquam regi posse nec diu du-
5 rare, quicquid regi non potest. „In primo, inquit, statim
monte Lacones obiecti dabunt sui experimentum. tot ista
gentium milia [trecenti] morabuntur. haerebunt in vestigio
fixi et commissas sibi angustias tuebuntur et corporibus
obstruent. tota illos Asia non movebit loco. tantas minas
belli et paene totius generis humani ruentis inpetum pau-
6 cissimi sistent. Cum te mutatis legibus suis natura trans-
miserit, in semita haerebis et aestimabis futura damna,
cum conputaveris quanti Thermopylarum angusta con-
stiterint: scies te fugari posse, cum scieris posse reti-
7 neri. Cedent quidem tibi pluribus locis velut torrentis
modo ablati, cuius cum magno terrore prima vis defluit:
deinde hinc atque illinc coorientur et tuis te viribus pre-
8 ment. Verum est, quod dicitur, maiorem belli adparatum
esse, quam qui recipi ab his regionibus possit, quas ob-
pugnare constituis: sed haec res contra nos est. ob hoc
ipsum te Graecia vincet, quia non capit: uti toto te non
9 potes. Praeterea, quae una rebus salus est, occurrere
ad primos rerum inpetus et inclinatis opem ferre non po-
teris nec fulcire ac firmare labentia. multo ante vinceris,
10 quam victum esse te sentias. Ceterum non est quod ex-
ercitum tuum ob hoc sustineri putes non posse, quia
numerus eius duci quoque ignotus est: nihil tam magnum
est quod perire non possit, cui nascitur in perniciem, ut
11 alia quiescant, ex ipsa magnitudine sua causa.“ Acci-
derunt quae Demaratus praedixerat: divina atque hu-
mana inpellentem et mutantem quicquid obstiterat, tre-
centi stare iusserunt, stratusque per totam passim Grae-
ciam Xerxes intellexit, quantum ab exercitu turba dista-
ret. Itaque Xerxes pudore quam damno miserior Dema-
rato gratias egit, quod solus sibi verum dixisset, et per-
12 misit petere quod vellet. Petiit ille ut Sardis, maximam

Asiae civitatem, curru vectus intraret rectam capite tiaram gerens. id solis datum regibus. Dignus fuerat praemio, antequam peteret: sed quam miserabilis gens in qua nemo fuit, qui verum diceret regi, nisi qui non dicebat sibi!

XXXII. Divus Augustus filiam ultra inpudicitiae male- 1
dictum inpudicam relegavit et flagitia principalis domus in publicum emisit: admissos gregatim adulteros, pererratam nocturnis comessationibus civitatem, forum ipsum ac rostra, ex quibus pater legem de adulteriis tulerat, filiae in stupra placuisse, cotidianum ad Marsyam concursum, cum ex adultera in quaestuariam versa ius omnis licentiae sub ignoto adultero peteret. Haec tam vin- 2
dicanda principi quam tacenda, quia quarumdam rerum turpitudo etiam ad vindicantem redit, parum potens irae publicaverat. deinde cum interposito tempore in locum irae subisset verecundia, gemens, quod non illa silentio pressisset quae tamdiu nescierat, donec loqui turpe esset, saepe exclamavit: *horum mihi nihil accidisset, si aut Agrippa aut Maecenas vixisset:* adeo tot habenti milia hominum duos reparare difficile est. Caesae sunt legio- 3
nes et protinus scriptae. fracta classis et intra paucos dies natavit nova. saevitum est in opera publica ignibus, surrexerunt meliora consumptis: tota vita Agrippae et Maecenatis vacavit locus. Quid? putem defuisse similes, qui adsumerentur, an ipsius vitium fuisse, qui maluit queri quam quaerere? Non est quod existimemus 4
Agrippam et Maecenatem solitos illi vera dicere: qui si vixissent, inter dissimulantes fuissent. Regalis ingenii mos est in praesentium contumeliam amissa laudare et his virtutem dare vera dicendi, a quibus iam audiendi periculum non est.

XXXIII. Sed ut me ad propositum reducam, vides, 1
quam facile sit gratiam referre felicibus et in summo humanarum opum positis. Dic illis non quod volunt audire, sed quod audisse semper volent. plenas aures adulationibus aliquando vera vox intret. da consilium utile. Quae- 2
ris, quid felici praestare possis? effice ne felicitati suae

credat, ut sciat illam multis et fidis manibus continendam. Parum in illum contuleris, si illi [semel]. stultam fiduciam permansurae semper potentiae excusseris docuerisque mobilia esse, quae dedit casus, et maiore cursu fugere quam veniunt nec his portionibus, quibus ad summa perventum est, retro iri, sed saepe inter fortunam maxi-
3 mam et ultimam nihil interesse? Nescis quantum sit pretium amicitiae, si non intellegis multum te ei daturum, cui dederis amicum,.rem non domibus tantum, sed seculis raram, quae non aliubi magis deest quam ubi cre-
4 ditur abundare. Quid? istos tu libros, quos vix nomenclatorum conplectitur aut memoria aut manus, amicorum existimas esse? non sunt isti amici, qui agmine magno ianuam pulsant, qui in primas et secundas admissiones digeruntur.

1 XXXIV. Consuetudo ista vetus est regibus regesque simulantibus, populum amicorum describere. Est proprium superbiae magno aestimare introitum ac tactum sui liminis et pro honore dare, ut ostio suo propius adsideas, ut gradum prior intra domum ponas, in qua deinceps multa sunt ostia, quae receptos quoque excludant.
2 Apud nos primi omnium Gracchus et mox Livius Drusus instituerunt segregare turbam suam et alios in secretum recipere, alios cum pluribus, alios universos. Habuerunt itaque isti amicos primos, habuerunt secundos, num-
3 quam veros. Amicum vocas, cuiusdis ponitur salutatio? aut potest huius tibi patere fides, qui per fores maligne apertas non intrat, sed inlabitur? huic pervenire usque ad destringendam libertatem licet, cuius volgare et publicum verbum et promiscuum ignotis have non nisi suo
4 ordine emittitur? Ad quemcumque itaque istorum veneris, quorum salutatio urbem concutit, scito, etiamsi animadverteris obsessos ingenti frequentia vicos et commeantium in utramque partem catervis itinera conpressa, tamen venire te in locum hominibus plenum, amicis va-
5 cuum. In pectore amicus, non in atrio quaeritur. illo recipiendus, illic retinendus est et in sensus recondendus. Hoc doce: gratus es.

XXXV. Male de te existimas, si inutilis es nisi adflicto, si rebus bonis supervacuus es. Quemadmodum te et in dubiis et in adversis et in laetis sapienter geris, ut dubia prudenter tractes, adversa fortiter, laeta moderate: ita in omnia utilem te amico exhibere potes. Adversa eius nec deserueris nec optaveris: multa nihilominus, ut non optes, in tanta varietate, quae tibi materiam exercendae fidei praebeant, incident. Quemadmodum 2 qui optat divitias alicui in hoc, ut illarum partem ipse ferat, quamvis pro illo videatur optare, sibi prospicit, sic qui optat amico aliquam necessitatem, quam adiutorio suo fideque discutiat, quod est ingrati, se illi praefert et tanti existimat illum miserum esse, ut ipse gratus sit, ob hoc ipsum ingratus. exonerare enim se vult et gravi sarcina liberare. Multum interest, utrum 3 properes referre gratiam, ut reddas beneficium, an ne debeas: qui reddere vult, illius se commodo aptabit et idoneum illi venire tempus volet. qui nihil aliud quam ipse liberari vult, quomodocumque ad hoc cupiet pervenire, quod est pessimae voluntatis. „Ista, 4 inquit, nimia festinatio *grati* est.“ Id apertius exprimere non possum, quam si repetivero quod dixi: non vis reddere acceptum beneficium, sed effugere. Hoc dicere videris: „quando isto carebo? quocumque modo mihi laborandum est, ne isti obligatus sim.“ Si optares, ut illi solveres de suo, multum abesse videreris a grato: hoc quod optas, iniquius est. exsecraris enim illum et caput sanctum tibi dira inprecatione defigis. Nemo, ut existimo, 5 de inmanitate animi tui dubitaret, si aperte illi paupertatem, si captivitatem, si famem ac metum inprecareris. at quid interest, utrum vox ista sit voti tui an vis? aliquid enim horum optas! I nunc et hoc esse grati puta, quod ne ingratus quidem faceret, qui modo non usque in odium, sed tantum ad infitiationem beneficii perveniret.

XXXVI. Quis pium dicet Aeneam, si patriam capi 1 voluerit, ut captivitati patrem eripiat? Quis Siculos iuvenes ut bona liberis exempla monstrabit, si optaverint, ut Aetna inmensam ignium vim super solitum ardens et

incensa praecipitet datura ipsis occasionem exhibendae
2 pietatis ex medio parentibus incendio raptis? Nihil de-
bet Scipioni Roma, si Punicum bellum ut finiret aluit.
nihil Deciis, quod morte patriam servaverunt, si prius
optaverant, ut devotioni fortissimae locum ultima rerum
necessitas faceret. Gravissima infamia est medici opus
quaerere. multi quos auxerant morbos et inritaverant, ut
maiore gloria sanarent, non potuerunt discutere aut cum
magna miserorum vexatione vicerunt.
1 XXXVII. Callistratum aiunt, ita certe Hecaton auctor
est, cum in exilium iret, in quod multos simul cum illo
seditiosa civitas et intemperanter libera expulerat, optante
quodam ut Atheniensibus necessitas restituendi exules
2 esset, abominatum talem reditum. Rutilius noster ani-
mosius, cum quidam illum consolaretur et diceret instare
arma civilia, brevi futurum, ut omnes exules reverteren-
tur: *quid tibi*, inquit, *mali feci*, *ut mihi peiorem reditum*
quam exitum optares? Malo ut patria exilio meo erube-
scat, *quam reditu maereat.* Non est istud exilium cuius
3 neminem non magis quam damnatum pudet. Quemad-
modum illi servaverunt bonorum civium officium, qui
reddi sibi penates suos noluerunt clade communi, quia
satius erat duos iniquo malo adfici quam omnes publico:
ita non servat grati hominis adfectum, qui bene de se
merentem difficultatibus vult opprimi, quas ipse submo-
veat. qui etiamsi bene cogitat, male precatur. Ne in pa-
trocinium quidem, nedum in gloriam est incendium ex-
stinxisse quod feceris.
1 XXXVIII. In quibusdam civitatibus inpium votum
sceleris vicem tenuit. Demades certe Athenis eum, qui
necessaria funeribus venditabat, damnavit, cum probas-
set magnum lucrum optasse, quod contingere illi sine
multorum morte non poterat. Quaeri tamen solet, an me-
rito damnatus sit. fortasse optavit, non ut multis ven-
deret, sed ut care, ut parvo sibi constarent quae ven-
2 diturus esset. Cum constet negotiatio eius ex empto et
vendito, quare votum eius in unam partem trahis, cum
lucrum ex utraque sit? Praeterea omnes licet, qui in ista

negotiatione sunt, damnes. omnes enim idem volunt, id
est intra se optant: magnam hominum partem damnabis.
cui enim non ex alieno incommodo lucrum? Miles bellum 3
optat, si gloriam. agricolam annonae caritas erigit. elo-
quentiae pretium exceptat litium numerus. medicis gra-
vis annus in quaestum est. institores delicatarum mer-
cium iuventus corrupta locupletat. nulla tempestate, nullo
igne laedantur tecta: iacebit opera fabrilis. Unius votum 4
deprehensum est, omnium simile est: an tu Arruntium
et Haterium et ceteros, qui captandorum testamentorum
artem professi sunt, non putas eadem habere quae de-
signatores et libitinarios vota? illi tamen, quorum mor-
tes optent, nesciunt, hi familiarissimum quemque, ex
quo propter amicitiam *spei* plurimum est, mori cupiunt.
Illorum damno nemo vivit, hos quisquis differt exhaurit.
optant ergo non tantum ut accipiant, quod turpi servitute
meruerunt, sed etiam ut tributo gravi liberentur. Non est 5
itaque dubium quin hi magis, quod damnatum est in uno,
optent, quibus quisquis morte profuturus est, vita nocet.
omnium tamen istorum tam nota sunt vota quam inpunita.
Denique se quisque consulat et in secretum pectoris sui
redeat et inspiciat, quid tacitus optaverit: quam multa
sunt vota, quae etiam sibi fateri pudet! quam pauca,
quae facere coram teste possimus!

XXXIX. Sed non quicquid reprehendendum, etiam 1
damnandum est: sicut hoc votum amici, quod in mani-
bus est, male utentis bona voluntate et in id vitium inci-
dentis, quod evitat. nam dum gratum animum festinat
ostendere, ingratus est. „Hoc, ait, in potestatem meam 2
recidat: gratiam meam desideret, sine me salvus, ho-
nestus, tutus esse non possit. tam miser sit, ut illi be-
neficii loco sit quicquid redditur.“ Haec dis audientibus:
„circumveniant illum domesticae insidiae, quas ego pos-
sim solus opprimere. instet potens inimicus et gravis,
infesta turba nec inermis, creditor urgeat et accusator.“

XL. Vide quam sis aequus: horum optares nihil, si 1
tibi beneficium non dedisset. Ut alia taceam, quae gra-
viora committis pessima pro optimis referendo, hoc certe

delinquis, quod non exspectas suum cuiusque rei tempus, quod aeque peccat qui non sequitur quam qui antecedit. Quomodo beneficium non semper recipiendum est, sic
2 non utique reddendum. Si mihi non desideranti redderes, ingratus esses: quanto ingratior es, qui desiderare me cogis? Exspecta: quare subsidere apud te munus meum non vis? quare obligatum moleste fers? quare quasi cum acerbo feneratore signare rationem parem properas? quid mihi negotium quaeris? quid in me deos inmittis? quomodo exigeres, qui sic reddis?

1 XLI. Ante omnia ergo, Liberalis, hoc discamus, beneficia secure debere et occasiones reddendorum observare, non manu facere. hanc ipsam cupiditatem primo quoque tempore liberandi se meminerimus ingrati esse. nemo enim libenter reddit quod invitus debet, et quod apud se
2 non vult esse, onus iudicat esse, non munus. Quanto melius ac iustius in promptu habere merita amicorum et offerre, non ingerere nec obaeratum se iudicare? quoniam beneficium commune vinculum est et inter se duos adligat. Dic: nihil moror, quo minus tuum revertatur, opto hilaris accipias. si necessitas alterutri nostrum inminet fatoque quodam datum est, ut aut tu cogaris beneficium recipere aut ego accipere, det potius qui solet. Ego paratus sum.

nulla mora in Turno est:

ostendam hunc animum, cum primum tempus advenerit. interim di testes sunt.

1 XLII. Soleo, mi Liberalis, notare hunc in te adfectum et quasi manu prendere verentis et aestuantis, ne in ullo officio sis tardior. Non decet gratum animum sollicitudo, contra summa fiducia sui et ex conscientia veri amoris dimissa omnis anxietas. Tam convicium est: recipe quod [*debeo*, *quam: da quod*] debes. Hoc primum beneficii
2 dati sit ius, ut recipiendi tempus eligat qui dedit. „At vereor, ne homines de me sequius loquantur.“ Male agit qui famae, non conscientiae gratus est. Duos istius rei iudices habes, illum, [*quem potes fallere*, *et te*] quem non potes. „Quid ergo, si nulla intervenerit occasio? semper debebo?“ Debebis: sed palam debebis, sed li-

benter debebis, sed cum magna voluptate apud te depositum intueberis. poenitet accepti beneficii quem nondum redditi piget: quare qui tibi dignus visus est a quo acciperes, indignus videatur cui debeas?

XLIII. In magnis erroribus sunt, qui ingentis animi 1
credunt proferre, donare, plurium sinum ac domum inplere, cum ista interdum non magnus animus faciat, sed magna fortuna. nesciunt, quanto interim maius ac difficilius sit capere quam fundere. nam ut nihil alteri detraham, quoniam utrumque virtute par est, non minoris est animi beneficium debere quam dare: eo quidem operosius hoc quam illud, quo maiore diligentia custodiuntur accepta quam dantur. Itaque non est trepidandum quam 2
cito reponamus nec procurrendum intempestive, quia aeque delinquit qui ad referendam gratiam suo tempore cessat quam qui alieno properat. Positum illi apud me. nec illius nomine nec meo timeo. bene illi cautum est. non potest hoc beneficium perdere nisi mecum, immo ne mecum quidem: egi illi gratias. Qui nimis de reddendo 3
beneficio cogitat, nimis cogitare alterum de recipiendo putat. Praestat esse in utrumque facilem: si vult recipere beneficium, referamus reddamusque laeti. illud apud nos custodiri mavult: quid thesaurum eius eruimus? quid custodiam recusamus? dignus est cui utrum volet liceat. Opinionem quidem et famam eo loco habeamus, tamquam non ducere, sed sequi debeat.

L. ANNAEI SENECAE

AD AEBUTIUM LIBERALEM

DE BENEFICIIS

LIBER VII.

---

1 I. Bonum, mi Liberalis, habeas animum volo:
in manibus terrae. non hic te carmine longo
atque per ambages et longa exorsa tenebo.
Reliqua hic liber cogit et exhausta materia circumspicio
non quid dicam, sed quid non dixerim. boni tamen con-
2 sules quicquid *ibi* superest, cum tibi superfuerit. Si vo-
luissem lenocinari mihi, debuit paulatim opus crescere
et ea pars in finem reservari, quam quilibet etiam satia-
tus adpeteret. sed quicquid maxime necessarium erat, in
primum congessi: nunc, si quid effugit, recolligo. Nec
mehercule, si me interroges, nimis ad rem existimo per-
tinere, ubi dicta sunt, quae regunt mores, prosequi ce-
tera non in remedium animi, sed in exercitationem in-
3 genii inventa. Egregie enim hoc dicere Demetrius Cyni-
cus, vir meo iudicio magnus, etiamsi maximis conpare-
tur, solet: *Plus prodesse, si pauca praecepta sapientiae*
teneas, sed illa in promptu tibi et in usu sint, quam si
multa quidem didiceris, sed illa non habeas ad manum.
4 *Quemadmodum*, inquit, *magnus luctator est non qui om-*
nes numeros nexusque perdidicit, quorum usus sub adver-
sario rarus est, sed qui in uno se aut altero bene et dili-
genter exercuit et eorum occasiones intentus exspectat (nec
enim refert quam multa sciat, si scit quantum victoriae
satis est): sic in hoc studio multa delectant, pauca vincunt.
5 Licet nescias, quae ratio oceanum effundat ac revocet.
quare septimus quisque annus aetati signum inprimat.
quare latitudo porticus ex remoto spectantibus non servet
proportionem suam, sed ultima in angustius coeant et co-
lumnarum novissime intervalla iungantur. quid sit quod
geminorum conceptum separet, partum iungat. utrum
unus concubitus spargatur in duos, an totiens concepti

sint. cur pariter natis fata diversa sint maximisque rerum spatiis distent, quorum inter ortus minimum interest. Non 6
multum tibi nocebit transisse, quae nec licet scire nec prodest. involuta veritas in alto latet. nec de malignitate naturae queri possumus, quia nullius rei difficilis inventio est, nisi cuius hic unus inventae fructus est, invenisse: quicquid nos meliores beatosque facturum est, aut in aperto aut in proximo posuit. Si animus fortuita 7
contempsit, si se supra metum sustulit nec avida spe infinita conplectitur, sed didicit a se petere divitias. si deorum hominumque formidinem eiecit et scit non multum esse ab homine timendum, à deo nihil. si contemptor omnium, quibus torquetur vita, dum ornatur, eo perductus est, ut illi liqueat mortem nullius mali materiam esse, multorum finem. si animum virtuti consecravit et quacumque vocat illa, planum putat. si sociale animal et in commune genitus mundum ut unam omnium domum spectat, et conscientiam suam dis aperuit semperque tamquam in publico vivit se magis veritus quam alios: subductus ille tempestatibus in solido ac sereno stetit consummavitque scientiam utilem ac necessariam. reliqua oblectamenta otii sunt. Licet enim iam in tutum retracto animo ad haec quoque excurrere, cultum, non robur ingeniis adferentia.

II. Haec Demetrius noster utraque manu tenere pro- 1
ficientem iubet. haec nusquam dimittere, immo adfigere et partem sui facere eoque cotidiana meditatione perduci, ut sua sponte occurrant salutaria et ubique ac statim desiderata praesto sint et sine mora ulla veniat illa turpis honestique distinctio, sciat nec malum esse ullum nisi turpe nec bonum nisi honestum. Hac regula vitae opera 2
distribuat. ad hanc legem et agat cuncta et exigat miserrimosque mortalium iudicet, in quantiscumque opibus refulgebunt, ventri ac libidini deditos quorumque animus inerti otio torpet. Dicat sibi ipse: voluptas fragilis est, brevis, fastidio obiecta, quo avidius hausta est, citius in contrarium recidens, cuius subinde necesse est aut poeniteat aut pudeat, in qua nihil ... nificum aut quod naturam hominis dis prox ... humilis,

membrorum turpium aut vilium ministerio veniens, exitu
3 foeda. Illa est voluptas et homine et viro digna non in-
plere corpus nec saginare nec cupiditates inritare, qua-
rum tutissima est quies, sed perturbatione carere et ea,
quam hominum inter se rixantium ambitus concutit et ea,
quae intolerabilis ex alto venit, ubi de dis famae cre-
4 ditum est vitiisque illos nostris aestimavimus. Hanc vo-
luptatem aequalem, intrepidam, numquam sensuram sui
taedium percipit hic, quem deformamus, quam maxime,
ut ita dicam, divini iuris atque humani peritus. hic prae-
sentibus gaudet, ex futuro non pendet: nihil enim firmi
habet, qui in incerta propensus est. Magnis itaque curis
exemptus et distorquentibus mentem nihil sperat aut cu-
5 pit nec se mittit in dubium suo contentus. Nec illum
existimes parvo esse contentum: omnia illius sunt, non
sic quemadmodum Alexandri fuerunt. cui, quamquam in
litore rubri maris steterat, plus deerat, quam qua venerat.
illius ne ea quidem erant, quae tenebat aut vicerat, cum
in oceano Onesicritus praemissus explorator erraret et
6 bella in ignoto mari quaereret. Non satis adparebat ino-
pem esse, qui extra naturae terminos arma proferret?
qui se in profundum inexploratum et inmensum aviditate
caeca prorsus inmitteret? Quid interest, quot eripuerit
regna, quot dederit, quantum terrarum tributo premat?
tantum illi deest, quantum cupit.
1 III. Nec Alexandri tantum vitium fuit, quem per Li-
beri Herculisque vestigia felix temeritas egit, sed omnium,
quos fortuna inritavit inplendo. Cyrum et Cambysen et
totum regni Persici stemma percense: quem invenies, cui
modum imperii satietas fecerit? qui non vitam in aliqua
ulterius procedendi cogitatione finierit? nec id mirum
est: quicquid cupiditati contingit, penitus hauritur et
conditur, nec interest, quantum eo, quod inexplebile
2 est, congeras. Unus est sapiens, cuius omnia sunt, nec
ex difficili tuenda. non habet mittendos trans maria lega-
tos nec metanda in ripis hostilibus castra, non oppor-
tunis castellis disponenda praesidia. non opus est legione
nec equestribus turmis. Quemadmodum di inmortales
regnum inermes regunt et illis rerum suarum ex edito

tranquilloque tutela est, ita hic officia sua, quamvis la-
tissime pateant, sine tumultu obit et omne humanum ge-
nus potentissimus eius optimusque infra se videt. Deri- 3
deas licet: ingentis spiritus res est, cum orientem occi-
dentemque lustraveris animo, quo etiam remota et
solitudinibus interclusa penetrantur, cum tot animalia,
tantam copiam rerum, quas natura beatissime fundit, ad-
spexeris, emittere hanc dei vocem: haec omnia mea sunt.
Sic fit, ut nihil cupiat, quia nihil est extra omnia.

IV. „Hoc ipsum, inquis, volui: teneo te. volo videre 1
quomodo ex his laqueis, in quos tua sponte decidisti,
expliceris. Dic mihi, *quemadmodum potest ali-
quis donare sapienti, si omnia sapientis
sunt?* nam id quoque, quod illi donat, ipsius est. Ita-
que non potest dari beneficium sapienti, cui quicquid
datur, de suo datur: atqui dicitis sapienti posse donari.
Idem autem me scito et de amicis interrogare: omnia di-
citis illis esse communia, ergo *nemo quicquam ami-
co donare potest: donat enim illi communia.*“
Nihil prohibet aliquid et sapientis esse et etiam eius, qui 2
possidet, cui datum et adsignatum est. Iure civili omnia
regis sunt. et tamen illa, quorum ad regem pertinet uni-
versa possessio, in singulos dominos descripta sunt et
unaquaeque res habet possessorem suum: itaque dare
regi et domum et mancipium et pecuniam possumus nec
donare illi de suo dicimur. ad reges enim potestas omni-
um pertinet, ad singulos proprietas. Fines Atheniensium 3
aut Campanorum vocamus, quos deinde inter se vicini
privata terminatione distinguunt. et totus ager [*illius*] aut
illius reipublicae est, pars deinde suo domino quaeque
censetur. ideoque donare agros nostros reipublicae pos-
sumus, quamvis illius esse dicantur, quia aliter illius sunt,
aliter mei. Numquid dubium est, quin servus cum peculio 4
domini sit? dat tamen domino suo munus. non enim ideo
nihil habet servus, quia non est habiturus, si dominus
illum habere noluerit. nec ideo non est munus, cum vo-
lens dedit, quia potuit eripi, etiamsi noluisset. Quem- 5
admodum probemus omnia? nunc enim omnia sapientis
esse inter duos convenit: illud quod quaeritur colligen-

dum est, quomodo liberalitatis materia adversus eum su-
6 persit, cuius universa esse concessimus. Omnia patris
sunt, quae in liberorum manu sunt: quis tamen nescit
donare aliquid et filium patri? Omnia deorum sunt: ta-
men et dis donum posuimus et stipem iecimus. Non ideo,
quod habeo, meum non est, si meum tuum est: potest
7 enim idem esse meum et tuum. „Is, inquit, cuius pro-
stitutae sunt, leno est. omnia autem sapientis sunt. inter
omnia et prostitutae sunt: ergo prostitutae sapientis sunt.
leno autem est, cuius prostitutae sunt: ergo sapiens est
8 leno.“ Sic illum vetant emere. dicunt enim: „Nemo rem
suam emit. omnia autem sapientis sunt: ergo sapiens
nihil emit.“ Sic vetant et mutuum sumere, quia nemo
usuram pro pecunia sua pendat. Innumerabilia sunt, per
quae cavillantur, cum pulcherrime, quid a nobis dicatur,
intellegant.

1 V. Etiam sic omnia sapientis esse dico, ut nihilomi-
nus proprium quisque in rebus suis dominium habeat,
quemadmodum sub optimo rege omnia rex imperio pos-
sidet, singuli dominio. Tempus istius probandae rei ve-
niet. interim hoc huic quaestioni sat est me id, quod
aliter sapientis, aliter meum est, posse donare sapienti.
2 Nec mirum est aliquid ei, cuius est totum, posse donari.
Conduxi domum a te. in hac aliquid tuum est, aliquid
meum: res tua est, usus rei tuae meus est. itaque nec
fructus tanges colono tuo prohibente, quamvis tua in
possessione nascantur, et si annona carior fuerit aut
fames,

heu frustra magnum alterius spectabis acervum

3 in tuo natum, in tuo positum, in horrea iturum tua. Nec
conductum meum, quamquam sis dominus, intrabis. nec
servum tuum, mercenarium meum, abduces. et cum a
te rhedam conduxero, beneficium accipies, si tibi in ve-
hiculo tuo sedere permisero. Vides ergo posse fieri, ut
aliquis accipiendo quod suum est, munus accipiat.

1 VI. In omnibus istis, quae modo retuli, uterque eius-
dem rei dominus est. Quomodo? quia alter rei dominus
est, alter usus. Libros dicimus esse Ciceronis. eosdem
Dorus librarius suos vocat, et utrumque verum est. alter

illos tamquam auctor sibi, alter tamquam emptor adserit
at recte utriusque dicuntur esse. utriusque enim sunt, sed
non eodem modo. sic potest T. Livius a Doro accipere
aut emere libros suos. Possum donare sapienti, quod 2
viritim meum est, licet illius sint omnia. nam cum regio
more cuncta conscientia possideat, singularum autem
rerum in unumquemque proprietas sit sparsa, et accipere
munus et debere, et emere et conducere potest. Caesar 3
omnia habet, fiscus eius privata tantum ac sua. et uni-
versa in imperio eius sunt, in patrimonio propria. Quid
eius sit, quid non sit, sine diminutione imperii quaeritur.
nam id quoque, quod tamquam alienum abiudicatur, ali-
ter illius est. Sic sapiens universa animo possidet, iure
ac dominio sua.

VII. Bion modo omnes sacrilegos argumentis esse 1
colligit, modo neminem. Cum omnes de saxo deiecturus
est, dicit: *Quisquis id, quod deorum est, sustulit et con-
sumpsit atque in usum suum vertit, sacrilegus est. omnia
autem deorum sunt. quod quisque ergo tollit, deorum tol-
lit, quorum omnia sunt: ergo quisquis tollit aliquid, sa-
crilegus est.* Deinde, cum effringi templa et expilari in- 2
pune Capitolium iubet, dicit *nullum sacrilegum esse. quia
quicquid sublatum est, ex eo loco, qui deorum erat, in
eum transfertur locum, qui deorum est.* Hic respondetur 3
omnia quidem deorum esse, sed non omnia dis dedicata.
in his observari sacrilegium, quae religio numini ad-
scripsit. sic et totum mundum deorum esse inmortalium
templum, solum quidem amplitudine illorum ac magnifi-
centia dignum, et tamen a sacris profana discerni et non
omnia licere in angulo, cui fani nomen inpositum est,
quae sub coelo et conspectu siderum licent. Iniuriam
sacrilegus deo quidem non potest facere, quem extra
ictum sua divinitas posuit, sed punitur, quia tamquam
deo fecit: opinio illum nostra ac sua obligat poenae.
Quomodo ergo sacrilegus videtur, qui aliquid aufert sa- 4
cri, etiamsi quocumque transtulit, quod subripuerat, in-
tra terminos est mundi: sic et sapienti furtum potest fieri.
auferetur enim illi non ex his, quae universa habet, sed
ex his, quibus dominus inscriptus est, quae viritim ei

5 serviunt. Illam alteram possessionem adgnoscet, hanc nolet habere, si poterit. emittitque illam vocem, quam Romanus imperator emisit, cum illi ob virtutem et bene gestam rempublicam tantum agri decerneretur, quantum arando uno die circuire potuisset: *non opus est*, inquit, *vobis eo cive*, *cui plus opus sit*, *quam uni civi*. Quanto maioris viri putas respuisse hoc munus quam meruisse? multi enim fines aliis abstulerunt, sibi nemo constituit.

1 VIII. Ergo cum animum sapientis intuemur potentem omnium et per universa dimissum, omnia illius esse dicimus, cum *autem* hoc ius cotidianum, si ita res tulerit, capite censebitur. Multum interest, possessio eius animo ac magnitudine aestimetur an censu. Haec universa ha-
2 bere, de quibus loqueris, abominabitur. Non referam tibi Socratem, Chrysippum, Zenonem et ceteros magnos quidem viros, maiores quidem, quia in laudem vetustorum invidia non obstat. Paulo ante Demetrium retuli, quem mihi videtur rerum natura nostris tulisse temporibus, ut ostenderet nec illum a nobis corrumpi nec nos ab illo corrigi posse: virum exactae, licet neget ipse, sapientiae firmaeque in his, quae proposuit, constantiae, eloquentiae vero eius, quae res fortissimas deceat, non concinnatae nec in verba sollicitae, sed ingenti animo,
3 prout inpetus tulit, res suas prosequentis. Huic non dubito, quin providentia et talem vitam et talem dicendi facultatem dederit, ne aut exemplum seculo nostro aut convicium deesset. Demetrio si res nostras aliquis deorum possidendas velit tradere sub lege certa, ne liceat donare, adfirmaverim repudiaturum dicturumve:

1 IX. „Ego vero me ad istud inextricabile pondus non adligo nec in altam fecem rerum hunc expeditum hominem demitto. Quid ad me defers populorum omnium mala? quae ne daturus quidem acciperem, quoniam multa video, quae me donare non deceat. Volo sub conspectu meo ponere, quae gentium oculos regumque praestringunt. volo intueri pretia sanguinis animarumque vestra-
2 rum. Prima mihi luxuriae spolia propone, sive illa vis per ordinem expandere, sive, ut est melius, in unum acervum dare: video elaboratam scrupulosa distinctione

testudinem et foedissimorum pigerrimorumque animalium
testas ingentibus pretiis emptas, in quibus illa ipsa quae
placet varietas subditis medicamentis in similitudinem
veri coloratur. Video istic mensas et aestimatum lignum
senatorio censu, eo pretiosius, quo illud in plures nodos
arboris infelicitas torsit. Video istic crystallina, quorum 3
accendit fragilitas pretium: omnium enim rerum voluptas
apud inperitos ipso quo fugari debet periculo crescit.
Video murrea pocula: parum scilicet luxuria magno fue-
rit, nisi quod vomant capacibus gemmis inter se *propi-
naverint.* Video uniones non singulos singulis auribus 4
conparatos. iam enim exercitatae aures oneri ferendo
sunt: iunguntur inter se et insuper alii binis superponun-
tur. non satis muliebris insania viros superiecerat, nisi
bina ac terna patrimonia auribus singulis pependissent.
Video sericas vestes, si vestes vocandae sunt, in quibus 5
nihil est, quo defendi aut corpus aut denique pudor pos-
sit, quibus sumptis parum liquido nudam se non esse iu-
rabit. hae ingenti summa ab ignotis etiam ad commer-
cium gentibus accersuntur, ut matronae nostrae ne adulte-
ris quidem plus sui in cubiculo quam in publico ostendant.

X. Quid agis avaritia? quot rerum caritate aurum 1
tuum victum est? omnia ista, quae retuli, in maiore ho-
nore pretioque sunt: nunc volo tuas opes recognoscere,
laminas utriusque materiae, ad quas cupiditas nostra ca-
ligat. At mehercule terra, quae quicquid utile futurum 2
nobis erat protulit, ista defodit et mersit et ut noxiosis
rebus ac malo gentium in medium prodituris toto pon-
dere incubuit. Video ferrum ex isdem tenebris esse pro-
latum, quibus aurum et argentum, ne aut instrumentum
in caedes mutuas deesset aut pretium. et tamen adhuc
ista aliquam materiam habent. est in quo errorem ocu-
lorum animus subsequi possit. Video istic diplomata et 3
syngraphas et cautiones, vacua habendi simulacra, um-
bra[*cula*] avaritiae quaedam laborantis, per quae deci-
piat animum inanium opinione gaudentem. quid enim
ista sunt? quid fenus et calendarium et usura, nisi hu-
manae cupiditatis extra naturam quaesita nomina? Pos- 4
sum de rerum natura queri, quod aurum argentumque

non interius absconderit, quod non illis maius quam
quod detrahi posset pondus iniecerit: quid sunt istae ta-
bulae, quid conputationes et venale tempus et sanguino-
lentae centesimae? voluntaria mala ex constitutione
nostra pendentia, in quibus nihil est quod, subici oculis,
5 quod teneri manu possit, inanis avaritiae somnia. O mi-
serum, si quem delectat patrimonii sui liber magnus et
vasta spatia terrarum colenda per vinctos et inmensi
greges pecorum per provincias ac regna pascendi et fa-
milia bellicosis nationibus maior et aedificia privata laxi-
6 tatem urbium magnarum vincentia! Cum bene ista, per
quae divitias suas disposuit ac fudit, circumspexerit su-
perbumque se fecerit, si, quicquid habet, ei quod cupit
conparet, pauper est. Dimitte me et illis divitiis meis
redde. ego regnum sapientiae novi, magnum, securum.
ego sic omnia habeo, ut omnium sint."

1 XI. Itaque cum Caesar illi ducenta donaret, ridens
reiecit nec dignam quidem summam iudicans, qua non
accepta gloriaretur. Di deaeque, quam pusillo illum
2 animo aut honorare voluit aut corrumpere! Reddendum
egregio viro testimonium est. ingentem rem ab illo dici
audivi, cum miraretur Caii dementiam, quod se putasset
tanti posse mutari. *si temptare*, inquit, *me constituerat,
toto illi fui experiendus imperio.*

1 XII. Sapienti ergo donari aliquid potest, etiamsi sa-
pientis omnia sunt. aeque nihil prohibet, cum omnia ami-
cis dicamus esse communia, aliquid amico donari. non
enim mihi sic cum amico communia omnia sunt, quomodo
cum socio, ut pars mea sit, pars illius, sed quomodo
patri matrique communes liberi sunt. quibus cum duo
sunt, non singuli singulos habent, sed singuli binos.
2 Primum omnium iam efficiam, ut quisquis est iste, qui
me in societatem vocat, sciat se nihil mecum habere com-
mune. quare? quia hoc consortium solum inter sapien-
tes est, inter quos amicitia est. ceteri non magis amici
3 sunt quam socii. Deinde pluribus modis communia sunt.
Equestria omnium equitum Romanorum sunt. in illis ta-
men locus meus fit proprius, quem occupavi. hoc si cui
cessi, quamvis illi communi re cesserim, tamen aliquid

dedisse videor. Quaedam quorumdam sub certa condi-
cione sunt: habeo in equestribus locum, non ut vendam,
non ut locem, non ut habitem, in hoc tantum ut spectem.
Praeterea non mentior, si dico me habere in equestribus 4
locum. sed cum in theatrum veni, si plena sunt eque-
stria et iure habeo locum illic, quia sedere mihi licet, et
non habeo, quia ab his, cum quibus mihi ius loci com-
mune est, occupatus est. Idem inter amicos puta fieri:
quicquid habet amicus, commune est nobis, sed illius 5
proprium est, qui tenet. uti his illo nolente non possum.
„Derides me, inquis: si quod amici est, meum est, liceat
mihi vendere.“ Non licet: nam nec equestria, et tamen
communia tibi cum ceteris equitibus sunt. Non est ar- 6
gumentum ideo aliquid tuum non esse, quia vendere non
potes, quia consumere, quia mutare in deterius aut me-
lius. tuum enim est etiam quod sub lege certa tuum est.

XIII. *** accepi, sed certe non minus. Ne traham
longius, beneficium maius esse non potest: ea,
per quae beneficium datur, possunt esse maiora et plura,
in quae se *undique* benevolentia effundat et sic sibi in-
dulgeat, quemadmodum amantes solent, quorum plura
oscula et conplexus artiores non augent amorem, sed
exercent.

XIV. Haec quoque, quae venit, quaestio profligata 1
est in prioribus: itaque breviter perstringetur. possunt
enim in hanc quae aliis data sunt argumenta transferri.
Quaeritur, an qui omnia fecit, ut beneficium
redderet, reddiderit. „Ut scias, inquit, illum non 2
reddidisse: omnia fecit, ut redderet. adparet ergo non
esse id factum, cuius faciendi non esse [***aut*] occasio-
nem non habuit. Et creditori suo pecuniam non solvit is,
qui ut solveret, ubique quaesivit nec invenit.“ Quaedam 3
eius condicionis sunt, ut effectum praestare debeant:
quibusdam pro effectu est omnia temptasse, ut efficerent.
Si omnia fecit ut sanaret, peregit medicus partes suas.
etiam damnato reo oratori constat eloquentiae officium,
si omni iure, si omni *vi* usus est. laus imperatoria etiam
victo duci redditur, si et prudentia et industria et forti-
tudo muneribus suis functa est. Omnia fecit, ut benefi- 4

cium redderet, obstitit illi felicitas tua: nihil incidit du-
rius, quod veram amicitiam experiretur. locupleti donare
non potuit, sano adsidere, felici succurrere: gratiam re-
tulit, etiamsi tu beneficium non recepisti. Praeterea huic
intentus semper et huius rei tempus opperiens qui in hoc
multum curae, multum sedulitatis inpendit, plus labora-
5 vit quam cui cito referre gratiam contigit. Debitoris
exemplum dissimile est, cui parum est pecuniam quae-
sisse, nisi solvit. illic enim stat acerbus super caput
creditor, qui nullum diem gratis occidere patiatur: hic
benignissimus, qui cum te viderit concursantem et solli-
citum atque anxium, dicat:

Mitte hanc de pectore curam.

desine tibi molestus instare. omnia a te habeo. iniuriam
mihi facis, si me quicquam amplius desiderare iudicas.
6 plenissime ad me pervenit animus tuus. „*S*ic, inquit,
mihi [si] red*i*isse beneficium diceres, illum gratiam retu-
lisse? Eodem ergo loco est, qui reddidit et qui non
reddidit?" Contra nunc illud pone: si oblitus esset ac-
cepti beneficii, si nec temptasset quidem gratus esse, ne-
gares illum gratiam retulisse. at hic se diebus noctibus-
que lassavit et omnibus aliis renuntiavit officiis, huic
uni inminens et operatus, ne qua se fugeret occasio: eo-
dem ergo loco erunt ille, qui curam referendae gratiae
abiecit, et hic, qui numquam ab illa recessit? Iniquus es,
si rem a me exigis, cum videas animum non defuisse.

1 XV. Ad summam puta, cum captus esses, me pecu-
niam mutuatum rebus meis in securitatem creditoris ob-
positis navigasse hieme tam saeva per infesta latrociniis
litora, emensum quicquid periculi adferre potest etiam
pacatum mare. peragratis omnibus solitudinibus, cum
quos nemo non fugiebat ego quaererem, tandem ad pi-
ratas perveni. et iam te alius redemerat: negabis me
gratiam retulisse? etiamne si in illa navigatione pecu-
niam, quam saluti tuae contraxeram, naufragus perdidi?
etiamne si in vincula, quae detrahere tibi volui, ipse in-
2 cidi? negabis me retulisse gratiam? At mehercle Athe-
nienses Harmodium et Aristogitonem tyrannicidas vocant,
et Mucio manus in hostili ara relicta instar occisi Porse

nae fuit, et semper contra fortunam luctata virtus etiam
citra effectum propositi operis enituit. Plus praestitit,
qui fugientes occasiones secutus est et alia atque alia ca-
ptavit, per quae referre gratiam posset, quam quem
sine ullo sudore gratum prima fecit occasio. „Duas, in- 3
quit, res ille tibi praestitit, voluntatem et rem: tu quo-
que illi duas debes.“ Merito istud diceres ei, qui tibi
reddidit voluntatem otiosam: huic vero [debes], qui et
vult et conatur et nihil intemptatum relinquit, [et] non po-
tes dicere. utrumque enim praestat, quantum in se est.
Deinde non semper numero numerus aequandus est. ali- 4
quando una res pro duabus valet: itaque in locum rei
succedit tam propensa voluntas et cupida reddendi.
Quodsi animus sine re ad referendam gratiam non valet,
nemo adversus deos gratus est, in quos voluntas sola
confertur. „Dis, inquit, nihil aliud praestare possumus.“ 5
Sed si huic quoque, cui referre gratiam debeo, nihil
aliud praestare possum, quid est, quare non eo adver-
sus hominem gratus sim, quo nihil amplius in deos con-
fero?

XVI. Si tamen quid sentiam quaeris et vis signare 1
responsum: hic beneficium recepisse se iudicet, ille se
sciat non reddidisse. Hic illum dimittat, ille se teneat.
hic dicat: habeo, ille respondeat: debeo. In omni quae- 2
stione propositum sit nobis bonum publicum. praecluden-
dae sunt excusationes ingratis, ad quas refugere non
possint et sub quibus infitiationem suam tegere. „Omnia
feci.“ Fac etiamnunc. Quid? tu tam inprudentes iudicas 3
maiores nostros fuisse, ut non intellegerent iniquissimum
esse eodem loco haberi eum, qui pecuniam, quam a cre-
ditore acceperat, libidine aut alea absumpsit, et eum, qui
incendio aut latrocinio aut aliquo casu tristiore aliena
cum suis perdidit? nullam excusationem receperunt, ut
homines scirent fidem utique praestandam. satius enim
erat a paucis etiam iustam excusationem non accipi quam
ab omnibus aliquam temptari. Omnia fecisti ut redderes: 4
hoc illi satis sit, tibi parum. nam quemadmodum ille, si
enixam et sedulam operam transire pro inrita patitur, cui
gratia referatur indignus est, ita tu ingratus es, nisi ei,

qui voluntatem bonam in solutum accepit, eo libentius
debes, quia dimitteris. non rapias hoc nec testeris. oc-
5 casiones reddendi nihilominus quaeras. Redde illi, quia
repetit, huic, quia remittit. illi, quia *malus*, huic, quia
non malus. Ideoque non est, quod ad te hanc quaestio-
nem iudices pertinere an, quod beneficium quis a
sapiente acceperit, reddere debeat, si ille de-
siit esse sapiens et in malum versus est. redde-
res enim et depositum, quod a sapiente accepisses. etiam
malo redderes creditum: quid est cur non et beneficium?
6 quia mutatus est ille, te mutat? Quid? si quid a sano
accepisses, aegro non redderes, cum plus semper inbe-
cillo amico debeamus? et hic aeger est animo: adiuvetur,
feratur. stultitia morbus est animi.

1 XVII. Distinguendum hoc, quo magis intellegatur, exi-
stimo. Duo sunt beneficia: unum quod dare nisi sapiens
sapienti non potest. hoc est absolutum et verum benefi-
cium. alterum volgare, plebeium, cuius inter nos inperi-
2 tos commercium est. De hoc non est dubium, quin illi,
qualiscumque, est debeam reddere, sive homicida sive fur
sive adulter evasit. Habent scelera leges suas: melius
istos iudex quam ingratus emendat. nemo te malum,
qui est, faciat. Malo beneficium proiciam, bono reddam,
huic quia debeo, illi ne debeam.

1 XVIII. De altero beneficii genere dubitatur, quod si
accipere non potui nisi sapiens, nec reddere quidem nisi
sapienti possum. puta enim me reddere: ille non potest
recipere. non est iam huius rei capax. scientiam utendi
perdidit. Quid si me remittere manco pilam iubes? stul-
2 tum est dare alicui, quod accipere non possit. Ut respon-
dere ab ultimo incipiam: non dabo illi, quod accipere
non poterit. reddam, etiamsi recipere non poterit. obli-
gare enim non possum nisi accipientem: liberari tantum,
si reddidi, possum. Ille uti illo non poterit? viderit. pe-
nes illum erit culpa, non penes me.

1 XIX. „Reddere est, inquit, accepturo tradidisse. quid
enim, si cui vinum debeas et hoc ille te infundere reti-
culo iubeat aut cribro: reddidisse te dices aut reddere
2 voles, quod, dum redditur, inter duos pereat?“ Reddere

est id quod debeas ei, cuius est, volenti dare. hoc unum mihi praestandum est. Ut quidem habeat quod a me accepit, iam ulterioris est curae. non tutelam illi, sed fidem debeo, multoque satius est illum non habere quam me
non reddere. Et creditori statim in macellum laturo, quod 3
acceperit, reddam. etiam si mihi adulteram, cui numerem, delegaverit solvam. et si nummos, quos accipiet, in sinum suum discinctus fundet, dabo. reddendum enim mihi est, non servandum, cum reddidero, ac tuendum. beneficii accepti, non redditi custodiam debeo. dum apud me est, salvum sit: ceterum, licet accipientis manibus effluat, dandum est reposcenti. reddo bono, cum expe-
diet, malo, cum petet. „Tale, inquit, illi beneficium, 4
quale accepisti, non potes reddere: accepisti enim a sapiente, stulto reddis." Non. reddo illi, quale nunc potest accipere. nec per me fit, quod deterius id, quod accepi, reddam, sed per illum. Cui, si ad sapientiam redierit, reddam quale [*accepi*]. dum in malis, reddam,
quale ab illo potest accipi. „Quid, inquit, si non tantum 5
malus factus est, sed ferus, sed inmanis, qualis Apollodorus aut Phalaris: et huic beneficium, quod acceperas, reddes?" Mutationem sapientis tantam natura non patitur. nam in pessima ab optimis lapsus necesse est etiam in malo vestigia boni teneat. numquam tantum virtus exstinguitur, ut non certiores animo notas inprimat, quam
ut illas eradat ulla mutatio. Ferae inter nos educatae 6
sunt. in silvas eruperunt: aliquid mansuetudinis pristinae retinent tantumque a placidissimis absunt, quantum a veris feris et numquam humanam manum passis. Nemo in summam nequitiam incidit, qui umquam haesit sapientiae. altius infectus est, quam ut ex toto elui et transire in
colorem malum possit. Deinde interrogo, utrum iste ferus 7
sit animo tantum an et in perniciem publicam excurrat? Proposuisti enim mihi Apollodorum et Phalarin tyrannum, quorum si naturam habet intra se malus, quidni ego isti beneficium suum reddam, ne quid mihi cum illo
iuris sit amplius? Si vero sanguine humano non tantum 8
gaudet, sed pascitur, sed et suppliciis omnium aetatum crudelitatem insatiabilem exercet, nec ira sed aviditate

quadam saeviendi furit, si in ore parentum liberos iu-
gulat, si non contentus simplici morte distorquet nec urit
solum perituros, sed excoquit, si *carnifex* eius cruore
et semper recenti madet: parum est huic beneficium non
reddere. quicquid erat quo mihi cohaereret, intercisa iu-
9 ris humani societas abscidit. Si praestitisset quidem ali-
quid mihi, sed arma patriae meae inferret: quicquid me-
ruerat perdidisset et referre illi gratiam scelus haberetur.
si non patriam meam inpugnat, sed suae gravis est et
sepositus a mea gente suam exagitat, abscindit nihilomi-
nus illum tanta pravitas animi [*et*] etiamsi non inimicum, in-
visum mihi efficit priorque mihi ac potior eius officii ratio
est, quod humano generi quam quod uni homini debeo.
1 XX. Sed quamvis hoc ita sit et ex eo tempore omnia
mihi in illum sint libera, ex quo corrumpendo fas omne,
ut nihil in eum nefas esset, effecerit: illum mihi servan-
dum modum credam, ut, si beneficium illi meum neque
vires maiores daturum est in exitium commune nec con-
firmaturum quas habet, id autem erit, quod illi reddi sine
2 pernicie publica possit, reddam. Servabo filium eius in-
fantem: quid hoc beneficium obest cuiquam eorum, quos
crudelitas eius lacerat? pecuniam, quae satellitem sti-
pendio teneat, non subministrabo. Si marmora et vestes
desideraverit, nihil oberit cuiquam id, quo luxuria eius
3 instruitur: militem et arma non subgeram. Si pro magno
petet munere artifices scenae et scorta et quae feritatem
eius emolliant, libens offeram. cui triremes et aeratas
non mitterem, lusorias et cubiculatas et alia ludibria re-
gum in mari lascivientium mittam: et si ex toto eius sa-
nitas desperata fuerit, eadem manu beneficium omnibus
dabo, illi reddam: quoniam ingeniis talibus exitus reme-
dium est optimumque est abire ei, qui ad se numquam
4 rediturus est. Sed haec rara nequitia est et semper por-
tenti loco habita, sicut hiatus terrae et e cavernis maris
ignium eruptio. itaque ab illa recedamus: de iis loqua-
5 mur vitiis, quae detestamur sine horrore. Huic homini
malo, quem invenire in quolibet foro possum, quem sin-
guli timent, reddam beneficium, quod accepi. non opor-
tet mihi nequitiam eius prodesse. quod meum non est,

redeat ad dominum, bonus sit an malus. quid? diligenter istud excuterem, si non redderem, sed darem. Hic locus fabulam poscit.

XXI. Pythagoricus quidam emerat a sutore phaeca- 1
sia, rem magnam non praesentibus nummis. Post aliquot dies venit ad tabernam redditurus et, cum clausam diu pulsaret, fuit qui diceret: „quid perdis operam? sutor ille quem quaeris elatus, conbustus est. quod nobis fortasse molestum est, qui in aeternum nostros amittimus, tibi minime, qui scis futurum ut renascatur," iocatus in
Pythagoricum. At philosophus noster tres aut quatuor 2
denarios non invita manu domum retulit subinde concutiens. deinde cum reprehendisset hanc suam non reddendi tacitam voluptatem, intellegens arrisisse sibi illud lucellum, redit ad eamdem tabernam et ait: „ille tibi vivit. redde quod debes." Deinde per clostrum qua se commissura laxaverat, quatuor denarios in tabernam inseruit [ac misit] poenas a se exigens inprobae cupiditatis, ne alieno adsuesceret.

XXII. Quod debes, quaere cui reddas et si nemo 1
poscet, ipse te adpella. malus an bonus [sit], ad te non pertinet. redde et te accusa. oblitus es, quemadmodum inter vos officia divisa sint: illi oblivio imperata est, tibi meminisse mandavimus. Errat tamen, si quis existimat, cum dicimus eum qui beneficium dedit, oblivisci oportere, excutere nos illi memoriam rei praesertim honestissimae: quaedam praecipimus ultra modum, ut ad verum
et suum redeant. Cum dicimus: meminisse non debet, 2
hoc volumus intellegi: praedicare non debet nec iactare nec gravis esse. Quidam enim beneficium, quod dederunt, omnibus circulis narrant. hoc sobrii loquuntur, hoc ebrii non continent, hoc ignotis ingerunt, hoc amicis committunt: ut haec nimia et exprobratrix memoria subsideret, oblivisci eum, qui dedit, iussimus, et plus imperando quam praestari poterat, silentium suasimus.

XXIII. Quotiens parum fiduciae est in his, quibus im- 1
peres, amplius est exigendum quam sat est, ut praestetur quantum sat est. In hoc omnis hyperbole extenditur, ut ad verum mendacio veniat. itaque ille, cum dixit

qui candore nives anteirent, cursibus auras,
quod non poterat fieri dixit, ut crederetur quantum plurimum posset. Et qui dixit
his inmobilior scopulis, violentior amne,
nemini hoc quidem se persuasurum putavit, aliquem tam
2 inmobilem esse quam scopulum. Numquam tantum sperat hyperbole quantum audet, sed incredibilia adfirmat, ut ad credibilia perveniat. Cum dicimus: qui beneficium dedit, obliviscatur, hoc dicimus: similis sit oblito. me-
3 moria eius non adpareat nec incurrat. Cum dicimus beneficium repeti non oportere, non ex toto repetitionem tollimus: saepe enim opus est malis exactore, etiam bonis admonitione. Quid ergo? occasionem ignoranti non ostendam? necessitates illi meas non detegam? quare nescisse se aut mentiatur aut doleat? Interveniat aliquando admonitio, sed verecunda, quae non poscat nec in ius vocet.

1 XXIV. Socrates amicis audientibus, *emissem*, inquit, *pallium*, *si nummos haberem*. Neminem poposcit, omnes admonuit. a quo acciperet, ambitus fuit. quidni esset? quantulum enim erat, quod Socrates accipiebat? at mul-
2 tum erat eum fuisse, a quo Socrates acciperet. Num illos castigare mollius potuit? *Emissem*, inquit, *pallium*, *si nummos haberem*. Post hoc quisquis properaverit, sero dat. iam Socrati defuit. Propter acerbos exactores repetere prohibemus, non ut numquam fiat, sed ut parce.

1 XXV. Aristippus aliquando delectatus unguento: *male*, inquit, *istis effeminatis eveniat*, *qui rem tam bellam infamaverunt*. Idem dicendum est: male istis inprobis et inportunis beneficiorum suorum quadruplatoribus eveniat, qui tam bellam rem, admonitionem inter amicos, sustulerunt. Ego tamen utar hoc iure amicitiae et beneficium ab eo repetam, a quo petissem, qui alterius be-
2 neficii loco accepturus est potuisse reddere. Numquam ne querens quidem dicam:
eiectum litore egentem
excepi et regni demens in parte locavi.
Non est ista admonitio, convicium est. hoc est in odium beneficia perducere, hoc est efficere, ut ingratum esse

aut libeat aut iuvet. Satis abundeque est submissis et familiaribus verbis memoriam revocare:

> *si bene quid de te merui, fuit aut tibi quicquam*
> *dulce meum.*

ille invicem dicat: quidni merueris? eiectum litore egentem excepisti.

XXVI. „Sed nihil, inquit, proficimus: dissimulat, 1
oblitus est. quid facere debeam?" Quaeris rem ma-
xime necessariam et in qua hanc materiam
consummari decet, quemadmodum ingrati fe-
rendi sint. Placido animo, mansueto, magno. Num- 2
quam te tam inhumanus et inmemor et ingratus offendat,
ut non tamen dedisse delectet. numquam in has voces
iniuria inpellat: vellem non fecisse. Beneficii tui tibi
etiam infelicitas placeat. semper illum poenitebit, si te
ne nunc quidem poenitet. Non est quod indigneris, tam-
quam aliquid novi acciderit: magis mirari deberes, si
non accidisset. Alium labor, alium inpensa deterret, 3
alium periculum. alium turpis verecundia, ne dum red-
dit fateatur accepisse. alium ignorantia officii, alium pi-
gritia, alium occupatio. Adspice, quemadmodum inmen-
sae hominum cupiditates hient semper et poscant: non
miraberis ibi neminem reddere, ubi nemo satis accepit.
Quis est istorum tam firmae mentis ac solidae, ut tuto 4
apud eum beneficia deponas? Alius libidine insanit, alius
abdomini servit, alius lucri totus est, cuius summam,
non vias spectat. alius invidia laborat, alius caeca ambi-
tione et in gladios inruente. Adice torporem mentis ac
senium et contraria huic inquieti pectoris agitationem tu-
multusque perpetuos. adice aestimationem sui nimiam et
tumorem ob quae contemnendus est insolentem. Quid
contumaciam in perversa nitentium, quid levitatem sem-
per aliquo transsilientem loquar? Huc accedat temeritas 5
praeceps et numquam fidele consilium daturus timor et
mile errores quibus volvimur: audacia timidissimorum,
discordia familiarissimorum et publicum malum incertis-
simis fidere, fastidire possessa, quae consequi posse spes
non fuit. Inter adfectus inquietissimos rem quietissimam,
fidem, quaeris?

1 XXVII. Si tibi vitae nostrae vera imago succurret,
videberis tibi videre captae cum maxime civitatis faciem,
in qua omisso pudoris rectique respectu vires in concilio
sunt velut signo ad permiscenda omnia dato. non igni,
non ferro abstinetur: soluta legibus scelera sunt. ne re-
ligio quidem, quae inter arma hostilia supplices texit,
2 ullum inpedimentum est ruentium in praedam. Hic ex
privato, hic ex publico, hic ex profano, hic ex sacro
rapit. hic effringit, hic transsilit. hic non contentus an-
gusto itinere ipsa, quibus arcetur, evertit et in lucrum
ruina venit. hic sine caede populatur, hic spolia cruenta
manu gestat. nemo non fert aliquid ex altero. In hac
aviditate generis humani o nae tu nimis fortunae commu-
nis oblitus es, qui quaeris inter rapientes referentem!
3 Si indignaris ingratos esse, indignare luxuriosos, in-
dignare avaros, indignare inpudicos, indignare aegros
deformes, senes pallidos. Est istuc grave vitium, est
intolerabile et quod dissociet homines, quod concordiam,
qua inbecillitas nostra fulcitur, scindat ac dissipet, sed
usque eo volgare est, ut illud nec qui queritur quidem
effugerit.

1 XXVIII. Cogita tecum, an quibuscumque debuisti
gratiam retuleris, an nullum umquam apud te perierit
officium, an omnium te beneficiorum memoria comitetur.
Videbis, quae puero data sunt, ante adulescentiam elapsa,
quae in iuvenem conlata sunt, non perdurasse in senectu-
tem. Quaedam perdidimus, quaedam proiecimus, quae-
dam e conspectu nostro paulatim exierunt, a quibusdam
2 oculos avertimus. Ut excusem tibi inbecillitatem tuam,
inprimis fragile est memoria et rerum turbae non sufficit.
necesse est quantum recipit emittat et antiquissima re-
centissimis obruat. Sic factum est, ut minima apud te
nutricis esset auctoritas, quia beneficium eius longius
aetas sequens posuit. sic factum est, ut praeceptoris tibi
non esset ulla veneratio. sic evenit, ut circa consularia
occupato comitia aut sacerdotiorum candidato quaesturae
3 suffragator excideret. Fortasse vitium, de quo quereris,
si te diligenter excusseris, in sinu invenies. Inique
publico crimini irasceris, stulte tuo: ut absolvaris, igno-

sce. Meliorem illum facies ferendo, utique peiorem ex-
probrando. non est quod frontem eius indures: sine, si
quid est pudoris residui, servet. Saepe dubiam verecun-
diam vox conviciantis clarior rupit. nemo id esse quod
iam videtur timet. deprenso pudor emittitur.

XXIX. Perdidi beneficium. Numquid quae consecra- 1
vimus, perdidisse nos dicimus? inter consecrata bene-
ficium est, etiamsi male respondit, bene conlatum. Non
est ille, qualem speravimus: simus nos, quales fuimus,
ei dissimiles. damnum non *nunc* factum: adparuit. ingra-
tus non sine nostro pudore protrahitur, quoniam quidem
querela amissi beneficii non bene dati signum est. Quan- 2
tum possumus, causam eius apud nos agamus: fortasse
non potuit, fortasse ignoravit, fortasse facturus est. Quae-
dam nomina bona lentus ac sapiens creditor fecit, qui
sustinuit ac mora fovit. Idem nobis faciendum est: nu-
triamus fidem languidam.

XXX. Perdidi beneficium. Stulte, non nosti detri- 1
menti tui tempora: perdidisti, sed cum dares. nunc pa-
lam factum est. Etiam in his, quae videntur in perdito,
moderatio plurimum profuit: ut corporum ita animorum
molliter vitia tractanda sunt. saepe quod explicari *potuit*,
pertinacia trahentis abruptum est. Quid opus est male-
dictis? quid querelis? quid insectatione? quare illum li-
beras? quare dimittis? si ingratus est, iam nihil debet.
Quae ratio est exacerbare eum, in quem magna contu- 2
leris, ut ex amico dubio fiat non dubius inimicus et pa-
trocinium sibi nostra infamia quaerat nec desit? Nescio
quid est, quod eum, cui tantum debuit, ferre non potuit:
subest aliquid: nemo non superioris dignitatem querendo,
etiamsi non inquinavit, adspersit. nec quisquam fingere
contentus est levia, cum magnitudine mendacii fidem
quaerat.

XXXI. Quanto illa melior via, qua servatur illi spe- 1
cies amicitiae et, si reverti ad sanitatem velit, etiam ami-
citia! Vincit malos pertinax bonitas nec quisquam tam
duri infestique adversus diligenda animi est, ut etiam *in*
iniuriam bonos non amet, quibus hoc quoque coepit de-
bere, quod inpune non solvit. Ad illa itaque cogitationes 2
bere, quod inpune non solvit. Ad illa itaque cogitationes

membrorum turpium aut vilium ministerio veniens, exitu
3 foeda. Illa est voluptas et homine et viro digna non in-
plere corpus nec saginare nec cupiditates inritare, qua-
rum tutissima est quies, sed perturbatione carere et ea,
quam hominum inter se rixantium ambitus concutit et ea,
quae intolerabilis ex alto venit, ubi de dis famae cre-
4 ditum est vitiisque illos nostris aestimavimus. Hanc vo-
luptatem aequalem, intrepidam, numquam sensuram sui
taedium percipit hic, quem deformamus, quam maxime,
ut ita dicam, divini iuris atque humani peritus. hic prae-
sentibus gaudet, ex futuro non pendet: nihil enim firmi
habet, qui in incerta propensus est. Magnis itaque curis
exemptus et distorquentibus mentem nihil sperat aut cu-
5 pit nec se mittit in dubium suo contentus. Nec illum
existimes parvo esse contentum: omnia illius sunt, non
sic quemadmodum Alexandri fuerunt. cui, quamquam in
litore rubri maris steterat, plus deerat, quam qua venerat.
illius ne ea quidem erant, quae tenebat aut vicerat, cum
in oceano Onesicritus praemissus explorator erraret et
6 bella in ignoto mari quaereret. Non satis adparebat ino-
pem esse, qui extra naturae terminos arma proferret?
qui se in profundum inexploratum et inmensum aviditate
caeca prorsus inmitteret? Quid interest, quot eripuerit
regna, quot dederit, quantum terrarum tributo premat?
tantum illi deest, quantum cupit.
1 III. Nec Alexandri tantum vitium fuit, quem per Li-
beri Herculisque vestigia felix temeritas egit, sed omnium,
quos fortuna inritavit inplendo. Cyrum et Cambysen et
totum regni Persici stemma percense: quem invenies, cui
modum imperii satietas fecerit? qui non vitam in aliqua
ulterius procedendi cogitatione finierit? nec id mirum
est: quicquid cupiditati contingit, penitus hauritur et
conditur, nec interest, quantum eo, quod inexplebile
2 est, congeras. Unus est sapiens, cuius omnia sunt, nec
ex difficili tuenda. non habet mittendos trans maria lega-
tos nec metanda in ripis hostilibus castra, non oppor-
tunis castellis disponenda praesidia. non opus est legione
nec equestribus turmis. Quemadmodum di inmortales
regnum inermes regunt et illis rerum suarum ex edito

tranquilloque tutela est, ita hic officia sua, quamvis la-
tissime pateant, sine tumultu obit et omne humanum ge-
nus potentissimus eius optimusque infra se videt. Deri- 3
deas licet: ingentis spiritus res est, cum orientem occi-
dentemque lustraveris animo, quo etiam remota et
solitudinibus interclusa penetrantur, cum tot animalia,
tantam copiam rerum, quas natura beatissime fundit, ad-
spexeris, emittere hanc dei vocem: haec omnia mea sunt.
Sic fit, ut nihil cupiat, quia nihil est extra omnia.

IV. „Hoc ipsum, inquis, volui: teneo te. volo videre 1
quomodo ex his laqueis, in quos tua sponte decidisti,
expliceris. Dic mihi, quemadmodum potest ali-
quis donare sapienti, si omnia sapientis
sunt? nam id quoque, quod illi donat, ipsius est. Ita-
que non potest dari beneficium sapienti, cui quicquid
datur, de suo datur: atqui dicitis sapienti posse donari.
Idem autem me scito et de amicis interrogare: omnia di-
citis illis esse communia, ergo nemo quicquam ami-
co donare potest: donat enim illi communia."
Nihil prohibet aliquid et sapientis esse et etiam eius, qui 2
possidet, cui datum et adsignatum est. Iure civili omnia
regis sunt. et tamen illa, quorum ad regem pertinet uni-
versa possessio, in singulos dominos descripta sunt et
unaquaeque res habet possessorem suum: itaque dare
regi et domum et mancipium et pecuniam possumus nec
donare illi de suo dicimur. ad reges enim potestas omni-
um pertinet, ad singulos proprietas. Fines Atheniensium 3
aut Campanorum vocamus, quos deinde inter se vicini
privata terminatione distinguunt. et totus ager [*illius*] aut
illius reipublicae est, pars deinde suo domino quaeque
censetur. ideoque donare agros nostros reipublicae pos-
sumus, quamvis illius esse dicantur, quia aliter illius sunt,
aliter mei. Numquid dubium est, quin servus cum peculio 4
domini sit? dat tamen domino suo munus. non enim ideo
nihil habet servus, quia non est habiturus, si dominus
illum habere noluerit. nec ideo non est munus, cum vo-
lens dedit, quia potuit eripi, etiamsi noluisset. Quem- 5
admodum probemus omnia? nunc enim omnia ·ientis
esse inter duos convenit: illud quod quaeri' --ligen-

dum est, quomodo liberalitatis materia adversus eum su-
6 persit, cuius universa esse concessimus. Omnia patris sunt, quae in liberorum manu sunt: quis tamen nescit donare aliquid et filium patri? Omnia deorum sunt: tamen et dis donum posuimus et stipem iecimus. Non ideo, quod habeo, meum non est, si meum tuum est: potest
7 enim idem esse meum et tuum. „Is, inquit, cuius prostitutae sunt, leno est. omnia autem sapientis sunt. inter omnia et prostitutae sunt: ergo prostitutae sapientis sunt. leno autem est, cuius prostitutae sunt: ergo sapiens est
8 leno.“ Sic illum vetant emere. dicunt enim: „Nemo rem suam emit. omnia autem sapientis sunt: ergo sapiens nihil emit.“ Sic vetant et mutuum sumere, quia nemo usuram pro pecunia sua pendat. Innumerabilia sunt, per quae cavillantur, cum pulcherrime, quid a nobis dicatur, intellegant.

1 V. Etiam sic omnia sapientis esse dico, ut nihilominus proprium quisque in rebus suis dominium habeat, quemadmodum sub optimo rege omnia rex imperio possidet, singuli dominio. Tempus istius probandae rei veniet. interim hoc huic quaestioni sat est me id, quod aliter sapientis, aliter meum est, posse donare sapienti.
2 Nec mirum est aliquid ei, cuius est totum, posse donari. Conduxi domum a te. in hac aliquid tuum est, aliquid meum: res tua est, usus rei tuae meus est. itaque nec fructus tanges colono tuo prohibente, quamvis tua in possessione nascantur, et si annona carior fuerit aut fames,

heu frustra magnum alterius spectabis acervum

3 in tuo natum, in tuo positum, in horrea iturum tua. Nec conductum meum, quamquam sis dominus, intrabis. nec servum tuum, mercenarium meum, abduces. et cum a te rhedam conduxero, beneficium accipies, si tibi in vehiculo tuo sedere permisero. Vides ergo posse fieri, ut aliquis accipiendo quod suum est, munus accipiat.

1 VI. In omnibus istis, quae modo retuli, uterque eiusdem rei dominus est. Quomodo? quia alter rei dominus est, alter usus. Libros dicimus esse Ciceronis. eosdem Dorus librarius suos vocat, et utrumque verum est. alter

illos tamquam auctor sibi, alter tamquam emptor adserit at recte utriusque dicuntur esse. utriusque enim sunt, sed non eodem modo. sic potest T. Livius a Doro accipere aut emere libros suos. Possum donare sapienti, quod 2
viritim meum est, licet illius sint omnia. nam cum regio more cuncta conscientia possideat, singularum autem rerum in unumquemque proprietas sit sparsa, et accipere munus et debere, et emere et conducere potest. Caesar 3
omnia habet, fiscus eius privata tantum ac sua. et universa in imperio eius sunt, in patrimonio propria. Quid eius sit, quid non sit, sine diminutione imperii quaeritur. nam id quoque, quod tamquam alienum abiudicatur, aliter illius est. Sic sapiens universa animo possidet, iure ac dominio sua.

VII. Bion modo omnes sacrilegos argumentis esse 1
colligit, modo neminem. Cum omnes de saxo deiecturus est, dicit: *Quisquis id, quod deorum est, sustulit et consumpsit atque in usum suum vertit, sacrilegus est. omnia autem deorum sunt. quod quisque ergo tollit, deorum tollit, quorum omnia sunt: ergo quisquis tollit aliquid, sacrilegus est.* Deinde, cum effringi templa et expilari in- 2
pune Capitolium iubet, dicit *nullum sacrilegum esse. quia quicquid sublatum est, ex eo loco, qui deorum erat, in eum transfertur locum, qui deorum est.* Hic respondetur 3
omnia quidem deorum esse, sed non omnia dis dedicata. in his observari sacrilegium, quae religio numini adscripsit. sic et totum mundum deorum esse inmortalium templum, solum quidem amplitudine illorum ac magnificentia dignum, et tamen a sacris profana discerni et non omnia licere in angulo, cui fani nomen inpositum est, quae sub coelo et conspectu siderum licent. Iniuriam sacrilegus deo quidem non potest facere, quem extra ictum sua divinitas posuit, sed punitur, quia tamquam deo fecit: opinio illum nostra ac sua obligat poenae. Quomodo ergo sacrilegus videtur, qui aliquid aufert sa- 4
cri, etiamsi quocumque transtulit, quod subripuerat, intra terminos est mundi: sic et sapienti furtum potest fieri. auferetur enim illi non ex his, quae universa habet, sed ex his, quibus dominus inscriptus est, quae viritim ei

5 serviunt. Illam alteram possessionem adgnoscet, hanc
nolet habere, si poterit. emittitque illam vocem, quam
Romanus imperator emisit, cum illi ob virtutem et bene
gestam rempublicam tantum agri decerneretur, quantum
arando uno die circuire potuisset: *non opus est*, inquit,
vobis eo cive, *cui plus opus sit*, *quam uni civi*. Quanto
maioris viri putas respuisse hoc munus quam meruisse?
multi enim fines aliis abstulerunt, sibi nemo constituit.

1 VIII. Ergo cum animum sapientis intuemur potentem
omnium et per universa dimissum, omnia illius esse di-
cimus, cum *autem* hoc ius cotidianum, si ita res tulerit,
capite censebitur. Multum interest, possessio eius animo
ac magnitudine aestimetur an censu. Haec universa ha-
2 bere, de quibus loqueris, abominabitur. Non referam
tibi Socratem, Chrysippum, Zenonem et ceteros magnos
quidem viros, maiores quidem, quia in laudem vetusto-
rum invidia non obstat. Paulo ante Demetrium retuli,
quem mihi videtur rerum natura nostris tulisse tempori-
bus, ut ostenderet nec illum a nobis corrumpi nec nos
ab illo corrigi posse: virum exactae, licet neget ipse,
sapientiae firmaeque in his, quae proposuit, constantiae,
eloquentiae vero eius, quae res fortissimas deceat, non
concinnatae nec in verba sollicitae, sed ingenti animo,
3 prout inpetus tulit, res suas prosequentis. Huic non du-
bito, quin providentia et talem vitam et talem dicendi fa-
cultatem dederit, ne aut exemplum seculo nostro aut con-
vicium deesset. Demetrio si res nostras aliquis deorum
possidendas velit tradere sub lege certa, ne liceat donare,
adfirmaverim repudiaturum dicturumve:

1 IX. „Ego vero me ad istud inextricabile pondus non
adligo nec in altam fecem rerum hunc expeditum homi-
nem demitto. Quid ad me defers populorum omnium
mala? quae ne daturus quidem acciperem, quoniam multa
video, quae me donare non deceat. Volo sub conspectu
meo ponere, quae gentium oculos regumque praestrin-
gunt. volo intueri pretia sanguinis animarumque vestra-
2 rum. Prima mihi luxuriae spolia propone, sive illa vis
per ordinem expandere, sive, ut est melius, in unum
acervum dare: video elaboratam scrupulosa distinctione

testudinem et foedissimorum pigerrimorumque animalium
testas ingentibus pretiis emptas, in quibus illa ipsa quae
placet varietas subditis medicamentis in similitudinem
veri coloratur. Video istic mensas et aestimatum lignum
senatorio censu, eo pretiosius, quo illud in plures nodos
arboris infelicitas torsit. Video istic crystallina, quorum 3
accendit fragilitas pretium: omnium enim rerum voluptas
apud inperitos ipso quo fugari debet periculo crescit.
Video murrea pocula: parum scilicet luxuria magno fue-
rit, nisi quod vomant capacibus gemmis inter se *propi-
naverint.* Video uniones non singulos singulis auribus 4
conparatos. iam enim exercitatae aures oneri ferendo
sunt: iunguntur inter se et insuper alii binis superponun-
tur. non satis muliebris insania viros superiecerat, nisi
bina ac terna patrimonia auribus singulis pependissent.
Video sericas vestes, si vestes vocandae sunt, in quibus 5
nihil est, quo defendi aut corpus aut denique pudor pos-
sit, quibus sumptis parum liquido nudam se non esse iu-
rabit. hae ingenti summa ab ignotis etiam ad commer-
cium gentibus accersuntur, ut matronae nostrae ne adulte-
ris quidem plus sui in cubiculo quam in publico ostendant.

X. Quid agis avaritia? quot rerum caritate aurum 1
tuum victum est? omnia ista, quae retuli, in maiore ho-
nore pretioque sunt: nunc volo tuas opes recognoscere,
laminas utriusque materiae, ad quas cupiditas nostra ca-
ligat. At mehercule terra, quae quicquid utile futurum 2
nobis erat protulit, ista defodit et mersit et ut noxiosis
rebus ac malo gentium in medium prodituris toto pon-
dere incubuit. Video ferrum ex isdem tenebris esse pro-
latum, quibus aurum et argentum, ne aut instrumentum
in caedes mutuas deesset aut pretium. et tamen adhuc
ista aliquam materiam habent. est in quo errorem ocu-
lorum animus subsequi possit. Video istic diplomata et 3
syngraphas et cautiones, vacua habendi simulacra, um-
bra[*cula*] avaritiae quaedam laborantis, per quae deci-
piat animum inanium opinione gaudentem. quid enim
ista sunt? quid fenus et calendarium et usura, nisi hu-
manae cupiditatis extra naturam quaesita nomina? Pos- 4
sum de rerum natura queri, quod aurum argentumque

non interius absconderit, quod non illis maius quam
quod detrahi posset pondus iniecerit: quid sunt istae ta-
bulae, quid conputationes et venale tempus et sanguino-
lentae centesimae? voluntaria mala ex constitutione
nostra pendentia, in quibus nihil est quod, subici oculis,
5 quod teneri manu possit, inanis avaritiae somnia. O mi-
serum, si quem delectat patrimonii sui liber magnus et
vasta spatia terrarum colenda per vinctos et inmensi
greges pecorum per provincias ac regna pascendi et fa-
milia bellicosis nationibus maior et aedificia privata laxi-
6 tatem urbium magnarum vincentia! Cum bene ista, per
quae divitias suas disposuit ac fudit, circumspexerit su-
perbumque se fecerit, si, quicquid habet, ei quod cupit
conparet, pauper est. Dimitte me et illis divitiis meis
redde. ego regnum sapientiae novi, magnum, securum.
ego sic omnia habeo, ut omnium sint."

1 XI. Itaque cum Caesar illi ducenta donaret, ridens
reiecit nec dignam quidem summam iudicans, qua non
accepta gloriaretur. Di deaeque, quam pusillo illum
2 animo aut honorare voluit aut corrumpere! Reddendum
egregio viro testimonium est. ingentem rem ab illo dici
audivi, cum miraretur Caii dementiam, quod se putasset
tanti posse mutari. *si temptare*, inquit, *me constituerat,
toto illi fui experiendus imperio.*

1 XII. Sapienti ergo donari aliquid potest, etiamsi sa-
pientis omnia sunt. aeque nihil prohibet, cum omnia ami-
cis dicamus esse communia, aliquid amico donari. non
enim mihi sic cum amico communia omnia sunt, quomodo
cum socio, ut pars mea sit, pars illius, sed quomodo
patri matrique communes liberi sunt. quibus cum duo
sunt, non singuli singulos habent, sed singuli binos.
2 Primum omnium iam efficiam, ut quisquis est iste, qui
me in societatem vocat, sciat se nihil mecum habere com-
mune. quare? quia hoc consortium solum inter sapien-
tes est, inter quos amicitia est. ceteri non magis amici
3 sunt quam socii. Deinde pluribus modis communia sunt.
Equestria omnium equitum Romanorum sunt. in illis ta-
men locus meus fit proprius, quem occupavi. hoc si cui
cessi, quamvis illi communi re cesserim, tamen aliquid

dedisse videor. Quaedam quorumdam sub certa condi-
cione sunt: habeo in equestribus locum, non ut vendam,
non ut locem, non ut habitem, in hoc tantum ut spectem.
Praeterea non mentior, si dico me habere in equestribus 4
locum. sed cum in theatrum veni, si plena sunt eque-
stria et iure habeo locum illic, quia sedere mihi licet, et
non habeo, quia ab his, cum quibus mihi ius loci com-
mune est, occupatus est. Idem inter amicos puta fieri:
quicquid habet amicus, commune est nobis, sed illius 5
proprium est, qui tenet. uti his illo nolente non possum.
„Derides me, inquis: si quod amici est, meum est, liceat
mihi vendere.“ Non licet: nam nec equestria, et tamen
communia tibi cum ceteris equitibus sunt. Non est ar- 6
gumentum ideo aliquid tuum non esse, quia vendere non
potes, quia consumere, quia mutare in deterius aut me-
lius. tuum enim est etiam quod sub lege certa tuum est.

XIII. *** accepi, sed certe non minus. Ne traham
longius, beneficium maius esse non potest: ea,
per quae beneficium datur, possunt esse maiora et plura,
in quae se *undique* benevolentia effundat et sic sibi in-
dulgeat, quemadmodum amantes solent, quorum plura
oscula et conplexus artiores non augent amorem, sed
exercent.

XIV. Haec quoque, quae venit, quaestio profligata 1
est in prioribus: itaque breviter perstringetur. possunt
enim in hanc quae aliis data sunt argumenta transferri.
Quaeritur, an qui omnia fecit, ut beneficium
redderet, reddiderit. „Ut scias, inquit, illum non 2
reddidisse: omnia fecit, ut redderet. adparet ergo non
esse id factum, cuius faciendi non esse [***aut*] occasio-
nem non habuit. Et creditori suo pecuniam non solvit is,
qui ut solveret, ubique quaesivit nec invenit.“ Quaedam 3
eius condicionis sunt, ut effectum praestare debeant:
quibusdam pro effectu est omnia temptasse, ut efficerent.
Si omnia fecit ut sanaret, peregit medicus partes suas.
etiam damnato reo oratori constat eloquentiae officium,
si omni iure, si omni *vi* usus est. laus imperatoria etiam
victo duci redditur, si et prudentia et industria et forti-
tudo muneribus suis functa est. Omnia fecit, ut benefi- 4

cium redderet, obstitit illi felicitas tua: nihil incidit du-
rius, quod veram amicitiam experiretur. locupleti donare
non potuit, sano adsidere, felici succurrere: gratiam re-
tulit, etiamsi tu beneficium non recepisti. Praeterea huic
intentus semper et huius rei tempus opperiens qui in hoc
multum curae, multum sedulitatis inpendit, plus labora-
5 vit quam cui cito referre gratiam contigit. Debitoris
exemplum dissimile est, cui parum est pecuniam quae-
sisse, nisi solvit. illic enim stat acerbus super caput
creditor, qui nullum diem gratis occidere patiatur: hic
benignissimus, qui cum te viderit concursantem et solli-
citum atque anxium, dicat:

Mitte hanc de pectore curam.

desine tibi molestus instare. omnia a te habeo. iniuriam
mihi facis, si me quicquam amplius desiderare iudicas.
6 plenissime ad me pervenit animus tuus. „*Sic*, inquit,
mihi [si] red*i*isse beneficium diceres, illum gratiam retu-
lisse? Eodem ergo loco est, qui reddidit et qui non
reddidit?“ Contra nunc illud pone: si oblitus esset ac-
cepti beneficii, si nec temptasset quidem gratus esse, ne-
gares illum gratiam retulisse. at hic se diebus noctibus-
que lassavit et omnibus aliis renuntiavit officiis, huic
uni inminens et operatus, ne qua se fugeret occasio: eo-
dem ergo loco erunt ille, qui curam referendae gratiae
abiecit, et hic, qui numquam ab illa recessit? Iniquus es,
si rem a me exigis, cum videas animum non defuisse.

1 XV. Ad summam puta, cum captus esses, me pecu-
niam mutuatum rebus meis in securitatem creditoris ob-
positis navigasse hieme tam saeva per infesta latrociniis
litora, emensum quicquid periculi adferre potest etiam
pacatum mare. peragratis omnibus solitudinibus, cum
quos nemo non fugiebat ego quaererem, tandem ad pi-
ratas perveni. et iam te alius redemerat: negabis me
atiam retulisse? etiamne si in illa navigatione pecu-
ı, quam saluti tuae contraxeram, naufragus perdidi?
ıne si in vincula, quae detrahere tibi volui, ipse in-
ı negabis me retulisse gratiam? At mehercle Athe-
ıenses Harmodium et Aristogitonem tyrannicidas vocant,
manus in hostili ara relicta instar occisi Porse

nae fuit, et semper contra fortunam luctata virtus etiam
citra effectum propositi operis enituit. Plus praestitit,
qui fugientes occasiones secutus est et alia atque alia ca-
ptavit, per quae referre gratiam posset, quam quem
sine ullo sudore gratum prima fecit occasio. „Duas, in- 3
quit, res ille tibi praestitit, voluntatem et rem: tu quo-
que illi duas debes.“ Merito istud diceres ei, qui tibi
reddidit voluntatem otiosam: huic vero [debes], qui et
vult et conatur et nihil intemptatum relinquit, [et] non po-
tes dicere. utrumque enim praestat, quantum in se est.
Deinde non semper numero numerus aequandus est. ali- 4
quando una res pro duabus valet: itaque in locum rei
succedit tam propensa voluntas et cupida reddendi.
Quodsi animus sine re ad referendam gratiam non valet,
nemo adversus deos gratus est, in quos voluntas sola
confertur. „Dis, inquit, nihil aliud praestare possumus.“ 5
Sed si huic quoque, cui referre gratiam debeo, nihil
aliud praestare possum, quid est, quare non eo adver-
sus hominem gratus sim, quo nihil amplius in deos con-
fero?

XVI. Si tamen quid sentiam quaeris et vis signare 1
responsum: hic beneficium recepisse se iudicet, ille se
sciat non reddidisse. Hic illum dimittat, ille se teneat.
hic dicat: habeo, ille respondeat: debeo. In omni quae- 2
stione propositum sit nobis bonum publicum. praecluden-
dae sunt excusationes ingratis, ad quas refugere non
possint et sub quibus infitiationem suam tegere. „Omnia
feci.“ Fac etiamnunc. Quid? tu tam inprudentes iudicas 3
maiores nostros fuisse, ut non intellegerent iniquissimum
esse eodem loco haberi eum, qui pecuniam, quam a cre-
ditore acceperat, libidine aut alea absumpsit, et eum, qui
incendio aut latrocinio aut aliquo casu tristiore aliena
cum suis perdidit? nullam excusationem receperunt, ut
homines scirent fidem utique praestandam. satius enim
erat a paucis etiam iustam excusationem non accipi quam
ab omnibus aliquam temptari. Omnia fecisti ut redderes: 4
hoc illi satis sit, tibi parum. nam quemadmodum ille, si
enixam et sedulam operam transire pro inrita patitur, cui
gratia referatur indignus est, ita tu ingratus es, nisi ei,

qui voluntatem bonam in solutum accepit, eo libentius
debes, quia dimitteris. non rapias hoc nec testeris. oc-
5 casiones reddendi nihilominus quaeras. Redde illi, quia
repetit, huic, quia remittit. illi, quia *malus*, huic, quia
non malus. Ideoque non est, quod ad te hanc quaestio-
nem iudices pertinere an, quod beneficium quis a
sapiente acceperit, reddere debeat, si ille de-
siit esse sapiens et in malum versus est. redde-
res enim et depositum, quod a sapiente accepisses. etiam
malo redderes creditum: quid est cur non et beneficium?
6 quia mutatus est ille, te mutat? Quid? si quid a sano
accepisses, aegro non redderes, cum plus semper inbe-
cillo amico debeamus? et hic aeger est animo: adiuvetur,
feratur. stultitia morbus est animi.

1 XVII. Distinguendum hoc, quo magis intellegatur, exi-
stimo. Duo sunt beneficia: unum quod dare nisi sapiens
sapienti non potest. hoc est absolutum et verum benefi-
cium. alterum volgare, plebeium, cuius inter nos inperi-
2 tos commercium est. De hoc non est dubium, quin illi,
qualiscumque, est debeam reddere, sive homicida sive fur
sive adulter evasit. Habent scelera leges suas: melius
istos iudex quam ingratus emendat. nemo te malum,
qui est, faciat. Malo beneficium proiciam, bono reddam,
huic quia debeo, illi ne debeam.

1 XVIII. De altero beneficii genere dubitatur, quod si
accipere non potui nisi sapiens, nec reddere quidem nisi
sapienti possum. puta enim me reddere: ille non potest
recipere. non est iam huius rei capax. scientiam utendi
perdidit. Quid si me remittere manco pilam iubes? stul-
2 tum est dare alicui, quod accipere non possit. Ut respon-
dere ab ultimo incipiam: non dabo illi, quod accipere
non poterit. reddam, etiamsi recipere non poterit. obli-
gare enim non possum nisi accipientem: liberari tantum,
si reddidi, possum. Ille uti illo non poterit? viderit. pe-
nes illum erit culpa, non penes me.

1 XIX. „Reddere est, inquit, accepturo tradidisse. quid
enim, si cui vinum debeas et hoc ille te infundere reti-
culo iubeat aut cribro: reddidisse te dices aut reddere
2 voles, quod, dum redditur, inter duos pereat?“ Reddere

est id quod debeas ei, cuius est, volenti dare. hoc unum
mihi praestandum est. Ut quidem habeat quod a me ac-
cepit, iam ulterioris est curae. non tutelam illi, sed fidem
debeo, multoque satius est illum non habere quam me
non reddere. Et creditori statim in macellum laturo, quod 3
acceperit, reddam. etiam si mihi adulteram, cui nume-
rem, delegaverit solvam. et si nummos, quos accipiet, in
sinum suum discinctus fundet, dabo. reddendum enim
mihi est, non servandum, cum reddidero, ac tuendum.
beneficii accepti, non redditi custodiam debeo. dum apud
me est, salvum sit: ceterum, licet accipientis manibus
effluat, dandum est reposcenti. reddo bono, cum expe-
diet, malo, cum petet. „Tale, inquit, illi beneficium, 4
quale accepisti, non potes reddere: accepisti enim a sa-
piente, stulto reddis.“ Non. reddo illi, quale nunc pot-
est accipere. nec per me fit, quod deterius id, quod
accepi, reddam, sed per illum. Cui, si ad sapientiam
redierit, reddam quale [*accepi*]. dum in malis, reddam,
quale ab illo potest accipi. „Quid, inquit, si non tantum 5
malus factus est, sed ferus, sed inmanis, qualis Apollo-
dorus aut Phalaris: et huic beneficium, quod acceperas,
reddes?“ Mutationem sapientis tantam natura non pa-
titur. nam in pessima ab optimis lapsus necesse est etiam
in malo vestigia boni teneat. numquam tantum virtus ex-
stinguitur, ut non certiores animo notas inprimat, quam
ut illas eradat ulla mutatio. Ferae inter nos educatae 6
sunt. in silvas eruperunt: aliquid mansuetudinis pristinae
retinent tantumque a placidissimis absunt, quantum a veris
feris et numquam humanam manum passis. Nemo in sum-
mam nequitiam incidit, qui umquam haesit sapientiae.
altius infectus est, quam ut ex toto elui et transire in
colorem malum possit. Deinde interrogo, utrum iste ferus 7
sit animo tantum an et in perniciem publicam excurrat?
Proposuisti enim mihi Apollodorum et Phalarin tyran-
num, quorum si naturam habet intra se malus, quidni
ego isti beneficium suum reddam, ne quid mihi cum illo
iuris sit amplius? Si vero sanguine humano non tantum 8
gaudet, sed pascitur, sed et suppliciis omnium aetatum
crudelitatem insatiabilem exercet, nec ira sed aviditate

quadam saeviendi furit, si in ore parentum liberos iu-
gulat, si non contentus simplici morte distorquet nec urit
solum perituros, sed excoquit, si *carnifex* eius cruore
et semper recenti madet: parum est huic beneficium non
reddere. quicquid erat quo mihi cohaereret, intercisa iu-
9 ris humani societas abscidit. Si praestitisset quidem ali-
quid mihi, sed arma patriae meae inferret: quicquid me-
ruerat perdidisset et referre illi gratiam scelus haberetur.
si non patriam meam inpugnat, sed suae gravis est et
sepositus a mea gente suam exagitat, abscindit nihilomi-
nus illum tanta pravitas animi [*et*] etiamsi non inimicum, in-
visum mihi efficit priorque mihi ac potior eius officii ratio
est, quod humano generi quam quod uni homini debeo.

1 XX. Sed quamvis hoc ita sit et ex eo tempore omnia
mihi in illum sint libera, ex quo corrumpendo fas omne,
ut nihil in eum nefas esset, effecerit: illum mihi servan-
dum modum credam, ut, si beneficium illi meum neque
vires maiores daturum est in exitium commune nec con-
firmaturum quas habet, id autem erit, quod illi reddi sine
2 pernicie publica possit, reddam. Servabo filium eius in-
fantem: quid hoc beneficium obest cuiquam eorum, quos
crudelitas eius lacerat? pecuniam, quae satellitem sti-
pendio teneat, non subministrabo. Si marmora et vestes
desideraverit, nihil oberit cuiquam id, quo luxuria eius
3 instruitur: militem et arma non subgeram. Si pro magno
petet munere artifices scenae et scorta et quae feritatem
eius emolliant, libens offeram. cui triremes et aeratas
non mitterem, lusorias et cubiculatas et alia ludibria re-
gum in mari lascivientium mittam: et si ex toto eius sa-
nitas desperata fuerit, eadem manu beneficium omnibus
dabo, illi reddam: quoniam ingeniis talibus exitus reme-
dium est optimumque est abire ei, qui ad se numquam
4 rediturus est. Sed haec rara nequitia est et semper por-
tenti loco habita, sicut hiatus terrae et e cavernis maris
ignium eruptio. itaque ab illa recedamus: de iis loqua-
5 mur vitiis, quae detestamur sine horrore. Huic homini
malo, quem invenire in quolibet foro possum, quem sin-
guli timent, reddam beneficium, quod accepi. non opor-
tet mihi nequitiam eius prodesse. quod meum non est,

redeat ad dominum, bonus sit an malus. quid? diligen-
ter istud excuterem, si non redderem, sed darem. Hic
locus fabulam poscit.

XXI. Pythagoricus quidam emerat a sutore phaeca- 1
sia, rem magnam non praesentibus nummis. Post aliquot
dies venit ad tabernam redditurus et, cum clausam diu
pulsaret, fuit qui diceret: „quid perdis operam? sutor
ille quem quaeris elatus, conbustus est. quod nobis for-
tasse molestum est, qui in aeternum nostros amittimus,
tibi minime, qui scis futurum ut renascatur," iocatus in
Pythagoricum. At philosophus noster tres aut quatuor 2
denarios non invita manu domum retulit subinde concu-
tiens. deinde cum reprehendisset hanc suam non red-
dendi tacitam voluptatem, intellegens arrisisse sibi illud
lucellum, redit ad eamdem tabernam et ait: „ille tibi vi-
vit. redde quod debes." Deinde per clostrum qua se
commissura laxaverat, quatuor denarios in tabernam in-
seruit [ac misit] poenas a se exigens inprobae cupiditatis,
ne alieno adsuesceret.

XXII. Quod debes, quaere cui reddas et si nemo 1
poscet, ipse te adpella. malus an bonus [sit], ad te non
pertinet. redde et te accusa. oblitus es, quemadmodum
inter vos officia divisa sint: illi oblivio imperata est, tibi
meminisse mandavimus. Errat tamen, si quis existimat,
cum dicimus eum qui beneficium dedit, oblivisci opor-
tere, excutere nos illi memoriam rei praesertim honestis-
simae: quaedam praecipimus ultra modum, ut ad verum
et suum redeant. Cum dicimus: meminisse non debet, 2
hoc volumus intellegi: praedicare non debet nec iactare
nec gravis esse. Quidam enim beneficium, quod dede-
runt, omnibus circulis narrant. hoc sobrii loquuntur, hoc
ebrii non continent, hoc ignotis ingerunt, hoc amicis
committunt: ut haec nimia et exprobratrix memoria sub-
sideret, oblivisci eum, qui dedit, iussimus, et plus im-
perando quam praestari poterat, silentium suasimus.

XXIII. Quotiens parum fiduciae est in his, quibus im- 1
peres, amplius est exigendum quam sat est, ut praeste-
tur quantum sat est. In hoc omnis hyperbole extenditur,
ut ad verum mendacio veniat. itaque ille, cum dixit

qui candore nives anteirent, cursibus auras,

quod non poterat fieri dixit, ut crederetur quantum plurimum posset. Et qui dixit

his inmobilior scopulis, violentior amne,

nemini hoc quidem se persuasurum putavit, aliquem tam
2 inmobilem esse quam scopulum. Numquam tantum sperat hyperbole quantum audet, sed incredibilia adfirmat, ut ad credibilia perveniat. Cum dicimus: qui beneficium dedit, obliviscatur, hoc dicimus: similis sit oblito. me-
3 moria eius non adpareat nec incurrat. Cum dicimus beneficium repeti non oportere, non ex toto repetitionem tollimus: saepe enim opus est malis exactore, etiam bonis admonitione. Quid ergo? occasionem ignoranti non ostendam? necessitates illi meas non detegam? quare nescisse se aut mentiatur aut doleat? Interveniat aliquando admonitio, sed verecunda, quae non poscat nec in ius vocet.

1 XXIV. Socrates amicis audientibus, *emissem*, inquit, *pallium, si nummos haberem.* Neminem poposcit, omnes admonuit. a quo acciperet, ambitus fuit. quidni esset? quantulum enim erat, quod Socrates accipiebat? at mul-
2 tum erat eum fuisse, a quo Socrates acciperet. Num illos castigare mollius potuit? *Emissem*, inquit, *pallium, si nummos haberem.* Post hoc quisquis properaverit, sero dat. iam Socrati defuit. Propter acerbos exactores repetere prohibemus, non ut numquam fiat, sed ut parce.

1 XXV. Aristippus aliquando delectatus unguento: *male*, inquit, *istis effeminatis eveniat, qui rem tam bellam infamaverunt.* Idem dicendum est: male istis inprobis et inportunis beneficiorum suorum quadruplatoribus eveniat, qui tam bellam rem, admonitionem inter amicos, sustulerunt. Ego tamen utar hoc iure amicitiae et beneficium ab eo repetam, a quo petissem, qui alterius be-
2 neficii loco accepturus est potuisse reddere. Numquam ne querens quidem dicam:

eiectum litore egentem
excepi et regni demens in parte locavi.

Non est ista admonitio, convicium est. hoc est in odium beneficia perducere, hoc est efficere, ut ingratum esse

aut libeat aut iuvet. Satis abundeque est submissis et familiaribus verbis memoriam revocare:

si bene quid de te merui, fuit aut tibi quicquam
dulce meum.

ille invicem dicat: quidni merueris? eiectum litore egentem excepisti.

XXVI. „Sed nihil, inquit, proficimus: dissimulat, 1
oblitus est. quid facere debeam?" Quaeris rem maxime necessariam et in qua hanc materiam consummari decet, quemadmodum ingrati ferendi sint. Placido animo, mansueto, magno. Num- 2
quam te tam inhumanus et inmemor et ingratus offendat, ut non tamen dedisse delectet. numquam in has voces iniuria inpellat: vellem non fecisse. Beneficii tui tibi etiam infelicitas placeat. semper illum poenitebit, si te ne nunc quidem poenitet. Non est quod indigneris, tamquam aliquid novi acciderit: magis mirari deberes, si non accidisset. Alium labor, alium inpensa deterret, 3
alium periculum. alium turpis verecundia, ne dum reddit fateatur accepisse. alium ignorantia officii, alium pigritia, alium occupatio. Adspice, quemadmodum inmensae hominum cupiditates hient semper et poscant: non miraberis ibi neminem reddere, ubi nemo satis accepit. Quis est istorum tam firmae mentis ac solidae, ut tuto 4
apud eum beneficia deponas? Alius libidine insanit, alius abdomini servit, alius lucri totus est, cuius summam, non vias spectat. alius invidia laborat, alius caeca ambitione et in gladios inruente. Adice torporem mentis ac senium et contraria huic inquieti pectoris agitationem tumultusque perpetuos. adice aestimationem sui nimiam et tumorem ob quae contemnendus est insolentem. Quid contumaciam in perversa nitentium, quid levitatem semper aliquo transsilientem loquar? Huc accedat temeritas 5
praeceps et numquam fidele consilium daturus timor et mile errores quibus volvimur: audacia timidissimorum, discordia familiarissimorum et publicum malum incertissimis fidere, fastidire possessa, quae consequi posse spes non fuit. Inter adfectus inquietissimos rem quietissimam, fidem, quaeris?

1 XXVII. Si tibi vitae nostrae vera imago succurret,
videberis tibi videre captae cum maxime civitatis faciem,
in qua omisso pudoris rectique respectu vires in concilio
sunt velut signo ad permiscenda omnia dato. non igni,
non ferro abstinetur: soluta legibus scelera sunt. ne re-
ligio quidem, quae inter arma hostilia supplices texit,
2 ullum inpedimentum est ruentium in praedam. Hic ex
privato, hic ex publico, hic ex profano, hic ex sacro
rapit. hic effringit, hic transsilit. hic non contentus an-
gusto itinere ipsa, quibus arcetur, evertit et in lucrum
ruina venit. hic sine caede populatur, hic spolia cruenta
manu gestat. nemo non fert aliquid ex altero. In hac
aviditate generis humani o nae tu nimis fortunae commu-
nis oblitus es, qui quaeris inter rapientes referentem!
3 Si indignaris ingratos esse, indignare luxuriosos, in-
dignare avaros, indignare inpudicos, indignare aegros
deformes, senes pallidos. Est istuc grave vitium, est
intolerabile et quod dissociet homines, quod concordiam,
qua inbecillitas nostra fulcitur, scindat ac dissipet, sed
usque eo volgare est, ut illud nec qui queritur quidem
effugerit.
1 XXVIII. Cogita tecum, an quibuscumque debuisti
gratiam retuleris, an nullum umquam apud te perierit
officium, an omnium te beneficiorum memoria comitetur.
Videbis, quae puero data sunt, ante adulescentiam elapsa,
quae in iuvenem conlata sunt, non perdurasse in senectu-
tem. Quaedam perdidimus, quaedam proiecimus, quae-
dam e conspectu nostro paulatim exierunt, a quibusdam
2 oculos avertimus. Ut excusem tibi inbecillitatem tuam,
inprimis fragile est memoria et rerum turbae non sufficit.
necesse est quantum recipit emittat et antiquissima re-
centissimis obruat. Sic factum est, ut minima apud te
nutricis esset auctoritas, quia beneficium eius longius
aetas sequens posuit. sic factum est, ut praeceptoris tibi
non esset ulla veneratio. sic evenit, ut circa consularia
occupato comitia aut sacerdotiorum candidato quaesturae
3 suffragator excideret. Fortasse vitium, de quo quereris,
si te diligenter excusseris, in sinu invenies. Inique
publico crimini irasceris, stulte tuo: ut absolvaris, igno-

sce. Meliorem illum facies ferendo, utique peiorem ex-
probrando. non est quod frontem eius indures: sine, si
quid est pudoris residui, servet. Saepe dubiam verecun-
diam vox conviciantis clarior rupit. nemo id esse quod
iam videtur timet. depreso pudor emittitur.

XXIX. Perdidi beneficium. Numquid quae consecra- 1
vimus, perdidisse nos dicimus? inter consecrata bene-
ficium est, etiamsi male respondit, bene conlatum. Non
est ille, qualem speravimus: simus nos, quales fuimus,
ei dissimiles. damnum non *nunc* factum: adparuit. ingra-
tus non sine nostro pudore protrahitur, quoniam quidem
querela amissi beneficii non bene dati signum est. Quan- 2
tum possumus, causam eius apud nos agamus: fortasse
non potuit, fortasse ignoravit, fortasse facturus est. Quae-
dam nomina bona lentus ac sapiens creditor fecit, qui
sustinuit ac mora fovit. Idem nobis faciendum est: nu-
triamus fidem languidam.

XXX. Perdidi beneficium. Stulte, non nosti detri- 1
menti tui tempora: perdidisti, sed cum dares. nunc pa-
lam factum est. Etiam in his, quae videntur in perdito,
moderatio plurimum profuit: ut corporum ita animorum
molliter vitia tractanda sunt. saepe quod explicari *potuit*,
pertinacia trahentis abruptum est. Quid opus est male-
dictis? quid querelis? quid insectatione? quare illum li-
beras? quare dimittis? si ingratus est, iam nihil debet.
Quae ratio est exacerbare eum, in quem magna contu- 2
leris, ut ex amico dubio fiat non dubius inimicus et pa-
trocinium sibi nostra infamia quaerat nec desit? Nescio
quid est, quod eum, cui tantum debuit, ferre non potuit:
subest aliquid: nemo non superioris dignitatem querendo,
etiamsi non inquinavit, adspersit. nec quisquam fingere
contentus est levia, cum magnitudine mendacii fidem
quaerat.

XXXI. Quanto illa melior via, qua servatur illi spe- 1
cies amicitiae et, si reverti ad sanitatem velit, etiam ami-
citia! Vincit malos pertinax bonitas nec quisquam tam
duri infestique adversus diligenda animi est, ut etiam *in*
iniuriam bonos non amet, quibus hoc quoque coepit de-
bere, quod inpune non solvit. Ad illa itaque cogitationes 2

tuas flecte: non est mihi relata gratia, quid faciam? quod
di, omnium rerum optimi auctores, qui beneficia igno-
3 ranti dare incipiunt, ingratis perseverant. Alius illis obi-
cit neglegentiam nostri, alius iniquitatem. alius illos extra
mundum suum proicit et ignavos hebetesque sine luce,
sine ullo opere destituit. alius solem, cui debemus, quod
inter laborem quietemque tempus divisimus, quod non
tenebris mersi confusionem aeternae noctis effugimus,
quod annum cursu suo temperat et corpora alit, sata evo-
cat, percoquit fructus, saxum aliquod aut fortuitorum
ignium globum et quidvis potius quam deum adpellat.
4 nihilominus tamen more optimorum parentum, qui male-
dictis suorum infantium adrident, non cessant di bene-
ficia congerere de beneficiorum auctore dubitantibus, sed
aequali tenore bona sua per gentes populosque distri-
buunt unam potentiam sortiti, prodesse: spargunt oppor-
tunis imbribus terras, maria flatu movent, siderum cursu
notant tempora, hiemes aestatesque interven*iente* le-
niore spiritu molliunt. errorem labentium animorum pla-
5 cidi ac propitii ferunt. Imitemur illos: demus, etiamsi
multa in inritum data sunt. demus nihilominus aliis, de-
mus ipsis, apud quos iactura facta est. Neminem ad
excitandas domos ruina deterruit, et cum penates ignis
absumpsit, fundamenta tepente adhuc area ponimus et
urbes haustas saepius eidem solo credimus: adeo ad bo-
nas spes pertinax animus est. terra marique humana
opera cessarent, nisi male temptata iterum temptare li-
buisset.

XXXII. Ingratus est: non mihi fecit iniuriam, sed sibi. ego beneficio meo cum darem usus sum. nec ideo pigrius dabo, sed diligentius: quod in hoc perdidi, ab aliis recipiam. Sed huic ipsi beneficium dabo iterum et tamquam bonus agricola cura cultuque sterilitatem soli vincam. Perit mihi beneficium, iste omnibus. Non est magni animi beneficium dare et perdere: hoc est magni animi perdere et dare.

L. ANNAEI SENECAE

AD LUCILIUM

NATURALIUM QUAESTIONUM

LIBRI VII.

L. ANNAEI SENECAE

AD LUCILIUM

NATURALIUM QUAESTIONUM

LIBER I.

PROLOGUS.

Quantum inter philosophiam interest, Lucili virorum 1
optime, et ceteras artes, tantum interesse existimo in ipsa philosophia inter illam partem, quae ad homines, et hanc, quae ad deos pertinet. Altior est haec et animosior. multum permisit sibi: non fuit oculis contenta. maius esse quiddam suspicata est ac pulchrius, quod
extra conspectum natura posuisset. Denique tantum in- 2
ter duas interest, quantum inter deum et hominem. altera docet, quid in terris agendum sit, altera, quid agatur in coelo. altera errores nostros discutit et lumen admovet, quo discernantur ambigua vitae: altera multo supra hanc, in qua volutamur, caliginem excedit et e
tenebris ereptos perducit illo, unde lucet. Equidem tunc 3
rerum naturae gratias ago, cum illam non ab hac parte video, qua publica est, sed cum secretiora eius intravi, cum disco, quae universi materia sit, quis auctor aut custos, quid sit deus, totus in se intendat an ad nos aliquando respiciat, faciat cotidie aliquid an semel fecerit, pars mundi sit an mundus, liceat illi hodieque decernere et ex lege fatorum aliquid derogare an maiestatis diminutio sit et confessio erroris mutanda fecisse. necesse est [enim ei] eadem placere, cui nisi optima placere non possunt. nec ob hoc minus liber et potens est: ipse enim
est necessitas sua. Nisi ad haec admitterer, non fuerat 4
nasci. quid enim erat, cur in numero viventium me positum esse gauderem? an ut cibos et potiones percolarem? ut hoc corpus causarium ac fluidum periturumque, nisi

subinde inpleatur, farcirem et viverem aegri minist
mortem timerem, cui uni [omnes] nascimur? Detral
inaestimabile bonum, non est vita tanti, ut sude
5 aestuem. O quam res est contempta homo, nisi
humana surrexerit! quamdiu cum adfectibus conluc
quid magnifici facimus? et si superiores sumus, pc
vincimus. Quid est, cur suspiciamus nosmetipsos
dissimiles deterrimis sumus? non video, quare sil
6 ceat qui robustior est in valitudinario. Multum ii
inter vires et bonam valitudinem. Effugisti vitia
non est tibi frons ficta nec in alienam voluntatem
conpositus nec cor involutum nec avaritia, quae
quid omnibus abstulit, sibi ipsi neget, nec luxur
cuniam turpiter perdens, quam turpius reparet, nc
bitio, quae te ad dignitatem nisi per indigna non
nihil adhuc consecutus es, multa effugisti, te no
virtus enim ista, quam adfectamus, magnifica es
quia per se beatum est malo caruisse, sed quia ai
laxat ac praeparat ad cognitionem coelestium dign
7 efficit, qui in consortium deorum veniat. Tunc co
matum habet plenumque bonum sortis humanae, cu
cato omni malo petit altum et in interiorem naturae
venit. tunc iuvat inter ipsa sidera vagantem divitum
menta ridere et totam cum auro suo terram, non il
tum dico, quod egessit et signandum monetae dedi
et illo, quod in occulto servat posterorum avaritiae
potest ante contemnere porticus et lacunaria ebo
gentia et tonsiles silvas et derivata in domos fl
quam totum circuit mundum, et terrarum orbem su
despiciens angustum et maxima ex parte opertum
etiam qua exstat, late squalidum et aut ustum aut
8 tem sibi ipse ait: hoc est illud punctum, quod in
gentes ferro et igne dividitur? o quam ridiculi sun
talium termini! Ultra Istrum Dacus non exeat. *St*
et Haemus Thracas includat. Parthis obstet Eupl
Danubius Sarmatica ac Romana disterminet. Rhenu
maniae modum faciat. Pyrenaeus medium inter (
et Hispanias iugum extollat. inter Aegyptum et Aetl

arenarum inculta vastitas iaceat. Si quis formicis det in- 10
tellectum hominis, nonne et illae unam aream in multas
provincias divident? Cum te in illa vere magna sustuleris,
quotiens videbis exercitus subrectis ire vexillis et, quasi
magnum aliquid agatur, equitem modo ulteriora explo-
rantem, modo a lateribus adfusum, libebit dicere:

it nigrum campis agmen.

formicarum iste discursus est in angusto laborantium.
quid illis et nobis interest nisi exigui mensura corpusculi?
Punctum est istud, in quo navigatis, in quo bellatis, in 11
quo regna disponitis, minima, etiam cum illis utrimque
oceanus occurrit: sursum ingentia spatia sunt, in quo-
rum possessionem animus admittitur, et ita, si secum
minimum ex corpore tulit, si sordidum omne detersit et
expeditus levisque ac contentus modico emicuit. Cum 12
illa tetigit, alitur, crescit ac velut vinculis liberatus in
originem redit, et hoc habet argumentum divinitatis suae,
quod illum divina delectant nec ut alienis, sed ut suis in-
terest: secure spectat occasus siderum atque ortus et tam
diversas concordantium vias. observat, ubi quaeque stella
primum terris lumen ostendat, ubi culmen eius summum,
qua cursus sit, quousque descendat. curiosus spectator
excutit singula et quaerit. quidni quaerat? scit illa ad se
pertinere. Tunc contemnit domicilii prioris angustias. 13
quantum enim est, quod ab ultimis litoribus Hispaniae
usque ad Indos iacet? paucissimorum dierum spatium,
si navem suus ferat ventus, inplebit. at illa regio coe-
lestis per triginta annos velocissimo sideri viam prae-
stat numquam resistenti, sed aequaliter cito. Illic de-
mum discit quod diu quaesivit. illic incipit deum nosse.
quid est deus? mens universi. quid est deus? quod vi-
des totum et quod non vides totum. Sic demum magni-
tudo sua illi redditur, qua nihil maius excogitari potest,
si solus est omnia, opus suum et extra et intra tenet.
Quid ergo interest inter naturam dei et nostram? nostri 14
melior pars animus est, in illo nulla pars extra animum
est. totus est ratio, cum interim tantus error mortalia
tenet, ut hoc, quo neque formosius est quicquam nec

dispositius nec in proposito constantius, existiment ho-
mines fortuitum et casu volubile ideoque tumultuosum
inter fulmina, nubes, tempestates et cetera, quibus ter-
15 rae ac terris vicina pulsantur. Nec haec intra volgum de-
mentia est, sed sapientiam quoque professos contingit.
sunt qui putent [sibi] ipsis animum esse et quidem pro-
vidum, [ac] dispensantem singula et sua et aliena: hoc
autem universum, in quo nos quoque sumus, expers
[esse] consilii [et] aut ferri temeritate quadam aut natura
16 nesciente quid faciat. Quanti aestimas ista cognoscere
et rebus terminos ponere? quantum deus possit, mate-
riam ipse sibi formet an data utatur, utrum utro sit prius,
materiae supervenerit ratio an materia rationi, deus quic-
quid vult efficiat an multis rebus illum tractanda desti-
tuant et a magno artifice prave multa formentur, non quia
cessat ars, sed quia id, in quo exercetur, saepe inobse-
17 quens arti est? Haec inspicere, haec discere, his incu-
bare nonne transsilire est mortalitatem suam et in melio-
rem transscribi sortem? „Quid tibi, inquis, ista prode-
runt?“ Si nihil aliud, hoc certe sciam omnia angusta
esse mensus deum. [Sed haec deinde.]

1 I. Nunc ad propositum veniam opus. *Audi, quid
de ignibus sentiam, quos aer transversos
agit.* Magna illos vi excuti argumentum est, quod obli-
qui feruntur et praerapida celeritate. adparet illos non ire,
2 sed proici. Ignium multae variaeque facies sunt. Aristo-
teles quoddam genus illorum *capram* vocat. si me in-
terrogaveris quare? prior mihi rationem reddas oportet
quare et *hoedi* vocentur. *si* autem, quod commodis-
simum est, convenerit inter nos, ne alter alterum inter-
roget, quid*quid* dicit illum respondere non posse, satius
erit de re ipsa quaerere quam mirari, quid ita Aristoteles
globum ignis adpellaverit *capram*. talis enim fuit forma
eius, qui bellum adversus Persen Paulo gerente lunari
3 magnitudine adparuit. [Vidimus quoque non semel flam-
mam ingentis pilae specie, quae tamen in ipso cursu suo
dissipata est.] Vidimus circa divi Augusti excessum si-
mile prodigium. vidimus eo tempore, quo de Seiano

actum est. nec Germanici mors sine denuntiatione tali
fuit. Dices mihi: „ergo tu in tantis erroribus es, ut exi- 4
stimes deos mortium signa praemittere et quicquam in
terris esse tam magnum, quod perire mundus sciat?“
Erit aliud istius rei tempus. videbimus an rerum omnium
certus ordo ducatur et alia aliis ita inplexa sint, ut quod
antecedit, aut causa sit sequentium aut signum. videbi-
mus an dis humana curae sint, an series ipsa, quid factura
sit, certis rerum notis nuntiet: interim illud existimo, 5
eiusmodi ignes exsistere aëre vehementius trito, cum in-
clinatio eius in alteram partem facta est et non cessit, sed
intra se pugnavit. ex hac vexatione nascuntur *trabes*
et *globi* et *faces* et *ardores*. at cum levius conlisus
et, ut ita dicam, frictus est, minora lumina excutiuntur

crinemque volantia sidera ducunt.

Tunc ignes tenuissimi iter exile designant et coelo pro- 6
ducunt. ideo nulla sine huiusmodi spectaculis nox est.
non enim opus est ad efficienda ista magno aëris motu.
denique, ut breviter dicam, eadem ratione fiunt ista, qua
fulmina, sed vi minore. quemadmodum nubes conlisae
mediocriter fulgurationes efficiunt, maiore inpetu inpul-
sae fulmina, sic quanto illas minus presseris minoresve,
tanto leviora fulmina emittunt. Aristoteles rationem eius- 7
modi reddit: „Varia et multa terrarum orbis exspirat,
quaedam humida, quaedam sicca, quaedam algentia,
quaedam concipiendis ignibus idonea.“ Nec mirum est,
si terrae omnis generis et varia evaporatio est, cum in
coelo quoque non unus adpareat color rerum, sed acrior
sit Caniculae rubor, Martis remissior, Iovis nullus in lu-
cem puram nitore perducto. Necesse est ergo in magna 8
copia corpusculorum, quae terrae eiectant et in superio-
rem agunt partem, aliqua in nubes pervenire alimenta
ignium, quae non tantum conlisa possint ardere, sed
etiam adflata radiis solis. nam apud nos quoque ramenta
sulphure adspersa ignem ex intervallo trahunt. Veri ergo 9
simile est talem materiam inter nubes congregatam facile
succendi et minores maioresve ignes exsistere, prout
plus illis fuit aut minus virium. Illud enim stultissimum

[est] existimare aut decidere stellas aut transsilire aut ali-
10 quid illis auferri et abradi: nam si hoc fuisset, et defuis-
sent. nulla enim nox est, qua non plurimae ire et in di-
versum videantur abduci: atqui quo solet quaeque in-
venitur loco. magnitudo sua singulis constat. sequitur
ergo, ut infra illas ista nascantur et cito intercidant, quia
11 sine fundamento et sede certa sunt. „Quare ergo non
etiam interdiu transferuntur?“ Quid, si dicas stellas in-
terdiu non esse, quia non adparent? quemadmodum illae
latent et solis fulgore obumbrantur, sic faces quoque
transcurrunt et interdiu, sed abscondit illas diurni lumi-
nis claritas. si quando tamen tanta vis emicuit, ut etiam
adversus diem vindicare sibi fulgorem suum possint, ad-
12 parent. Nostra certe aetas non semel vidit diurnas faces,
alias ab oriente in occidentem versas, alias ab occasu
in ortum. argumentum tempestatis nautae putant, cum
multae transvolant stellae. quod si ventorum signum est,
ibi est, unde venti sunt, id est in aëre, qui medius inter
13 lunam et terras est. In magna tempestate adparere quasi
stellae solent velo insidentes. adiuvari se tunc pericli-
tantes existimant Pollucis et Castoris numine. causa au-
tem melioris spei est, quod iam adparet frangi tempesta-
tem et desinere ventos: alioquin ferrentur ignes, non se-
14 derent. Gylippo Syracusas petenti visa est stella super
ipsam lanceam constitisse. in Romanorum castris ardere
visa sunt pila, ignibus scilicet in illa delapsis, qui saepe
more fulminum [animalia] ferire solent et arbusta. sed si
minore vi utuntur, defluunt [tantum] et insident, non
feriunt nec volnerant. alii inter nubes eliduntur, alii se-
15 reno, si aer ad exprimendos ignes aptus fuit: nam se-
reno quoque coelo aliquando tonat ex eadem causa qua
nubilo, aëre inter se conliso. qui etiamsi est lucidior ac
siccior, coire tamen et facere corpora quaedam similia
nubibus potest, quae percussa reddant sonum. Quan-
doque ergo fiunt trabes, quandoque clipei et vastorum
imagines ignium, ubi in talem materiam similis incidit
causa, sed maior.

1 II. Videamus nunc, quemadmodum fiat is

fulgor, qui sidera circumvenit. Memoriae pro-
ditum est, quo die urbem divus Augustus Apollonia re-
versus intravit, circa solem visum coloris varii circulum,
qualis in arcu esse solet. hunc Graeci halo vocant, nos
dicere coronam aptissime possumus. quae quemadmo-
dum fieri dicatur, exponam. Cum in piscinam lapis mis- 2
sus est, videmus in multos orbes aquam discedere et
fieri primum angustissimum orbem, deinde latiorem ac
deinde alios maiores, donec evanescat inpetus et in pla-
nitiem inmotarum aquarum solvatur: tale quiddam co-
gitemus fieri etiam in aëre. cum spissior factus est, sen-
tire plagam potest: lux solis aut lunae vel cuiuslibet si-
deris incurrens recedere illum in circulos cogit. nam
humor et aer et omne, quod ex ictu formam accipit, in
talem habitum inpellitur, qualis est eius, quod inpellit.
omne autem lumen rotundum est: ergo et aer in hunc
modum lumine percussus exibit. Ob hoc tales splendo- 3
res Graeci areas vocaverunt, quia fere terendis frugi-
bus destinata loca rotunda sunt. Non est autem quod
existimemus istas, sive areae sive coronae sint, in vi-
cinia siderum fieri. plurimum enim ab his absunt, quam-
vis cingere ea et coronare videantur: non longe a terra
fit talis effigies, quam visus noster solita inbecillitate de-
ceptus circa ipsum sidus putat positam. In vicinia autem 4
stellarum et solis nihil tale potest fieri, quia illic tenuis
aether est. nam formae crassis demum spissisque cor-
poribus inprimi solent, in subtilibus non habent, ubi con-
sistant aut haereant. In balneis quoque circa lucernam
tale quiddam adspici solet ob aëris densi obscuritatem.
††. Nonnumquam paulatim diluuntur et desinunt, non- 5
numquam ab aliqua parte rumpuntur et inde ventum nau-
tici exspectant, unde contextus coronae perit: si a sep-
temtrione discessit, aquilo erit, si ab occidente, favo-
nius. quod argumentum est intra eam partem coeli has
fieri coronas, intra quam venti quoque esse solent. su-
periora [autem] non habent coronas, quia ne ventos qui-
dem. His argumentis et illud adice, numquam coronam 6
colligi nisi stabili aëre et pigro vento, † frequentissime

autem austro, cum coelum maxime grave et spissum est.
† aliter non solet adspici. nam qui stat aer, inpelli et
diduci et in aliquam faciem fingi potest. is autem qui fluit,
nec feritur quidem lumine. non enim resistit nec forma-
7 tur, quia prima quaeque pars eius dissipatur. Numquam
ergo ullum sidus talem sibi effigiem circumdabit, nisi cum
aer erit densus atque inmotus et ob hoc custodiens inci-
dentem in se rotundi luminis lineam. nec sine causa. re-
pete [enim] exemplum, quod paulo ante proposui: lapil-
lus in piscinam aut lacum et adligatam aquam missus cir-
culos facit innumerabiles: at hoc idem non faciet in flu-
mine. quare? quia omnem figuram fugiens aqua disturbat.
Idem ergo in aëre evenit, ut ille, qui manet, possit
figurari, at ille, qui rapitur et currit, non det sui pote-
statem et omnem ictum venientemque formam ex eo tra-
8 *ve*hatur. Hae de quibus dixi coronae cum dilapsae sunt
aequaliter et in semet ipsae evanuerunt, significatur quies
aëris et otium et tranquillitas [et tunc aquam exspecta]:
cum ab una parte cesserunt, illinc ventus est, unde fun-
duntur: si ruptae pluribus locis sunt, tempestas fit.
9 Quare id accidat, ex his, quae iam exposui, intellegi
potest. nam si facies universa subsedit, adparet tempe-
ratum esse aëra et sic placidum. si ab una parte intercisa
est, adparet inde aëra incumbere et ideo illa regio ven-
tum dabit. at cum undique et lacerata et concerpta est,
manifestum est a pluribus partibus in illam inpetum fieri
et inquietum aëra hinc atque illinc adsilire: itaque ex hac
inconstantia coeli tam multa temptantis et undique labo-
10 rantis adparet futura tempestas ventorum plurium. Hae
coronae noctibus fere circa lunam et alias stellas nota-
buntur, interdiu raro, adeo ut quidam ex Graecis nega-
verint omnino eas fieri, cum illos historiae coarguant.
causa autem raritatis haec est, quod solis fortius lumen
est et aer ipse agitatus ab illo calefactusque solutior: lu-
nae [autem] inertior vis est ideoque facilius a circumpo-
11 sito aëre sustinetur. aeque sidera cetera infirma sunt nec
perrumpere aëra vi sua possunt. excipitur itaque illorum
imago et in materia solidiore ac minus cedente servatur

debet enim aer non tam spissus esse, ut excludat ac submoveat a se lumen inmissum, nec tam tenuis ac solutus, ut nullam venientibus radiis moram praebeat. haec noctibus temperatura contingit, cum sidera circumiectum aëra luce levi non pugnaciter nec aspere feriunt spissioremque, quam solet esse interdiu, inficiunt.

III. At contra arcus nocte non fit aut admodum raro, 1
quia luna non habet tantum virium, ut nubes transeat et illis colorem subfundat, qualem accipiunt sole perstrictae. sic enim formam arcus discoloris efficiunt, quia aliae partes in nubibus tumidiores sunt, aliae submissiores et quaedam crassiores, quam ut solem transmittant, aliae inbecilliores, quam ut excludant. haec inaequalitas alternis lucem umbramque permiscet et exprimit illam mirabilem arcus varietatem. Altera causa arcus eius- 2
modi redditur: videmus, cum fistula aliquo loco rupta est, aquam per tenue foramen elidi, quae sparsa contra solem oblique positum faciem arcus repraesentat. Idem videbis accidere, si quando volueris observare fullonem: cum os aqua inplevit et vestimenta tendiculis diducta leviter adspergit, adparet varios edi colores in illo aëre adsperso, quales fulgere in arcu solent. Huius rei cau- 3
sam in humore esse ne dubitaveris. non fit enim umquam arcus nisi nubilo. sed quaeramus quemadmodum fiat. Quidam aiunt esse aliqua stillicidia, quae solem transmittant, quaedam magis coacta, quam ut transluceant: itaque ab illis fulgorem reddi, ab his umbram, et sic utriusque intercursu effici arcum, in quo pars fulgeat, quae solem recipit, pars obscurior sit, quae excludit et ex se umbram proximis facit. Hoc ita esse quidam ne- 4
gant. poterat enim videri verum, si arcus duos tantum haberet colores, si ex lumine umbraque constaret. sed nunc

diversi niteant cum mille colores,
transitus ipse tamen spectantia lumina fallit:
usque adeo quod tangit idem est, tamen ultima distant.

Videmus in eo aliquid flammei, aliquid lutei, aliquid caerulei et alia in picturae modum subtilibus lineis ducta, ut,

ait poeta, [ut] an dissimiles colores sint, scire non pos-
sis, nisi cum primis extrema contuleris. nam commissura
decipit: usque eo mira arte naturae quod a simillimo coe-
pit, in dissimillimo desinit. quid ergo istic duo colores
faciunt lucis atque umbrae, cum innumerabilium ratio
5 reddenda sit? Quidam ita existimant arcum fieri: in ea
parte, in qua iam pluit, singula stillicidia pluviae caden-
tis singula esse specula, a singulis ergo reddi imaginem
solis. deinde multas imagines, immo innumerabiles et
devexas et in praeceps euntes confundi. itaque et arcum
6 esse multarum imaginum solis confusiones. Hoc sic col-
ligunt: pelves, inquiunt, mille die sereno pone et omnes
habebunt imagines solis. in singulis foliis dispone sin-
gulas guttas: singulae habebunt imaginem solis. at con-
tra ingens stagnum non amplius habebit quam imaginem
unam. quare? quia omnis circumscripta laevitas et cir-
cumdata suis finibus speculum est. itaque piscinam in-
gentis magnitudinis divide: totidem illa habet imagines
solis, quot lacus habuerit. relinque illam sicut est diffusa:
semel tibi imaginem reddet. Nihil refert quam exiguus
sit humor aut lacus. si determinatus est, speculum est.
ergo stillicidia illa infinita, quae imber cadens defert, to-
tidem specula sunt, totidem solis facies habent. hae con-
tra intuenti perturbatae adparent nec dispiciuntur inter-
valla, quibus singulae distant, spatio prohibente discerni.
Deinde pro singulis adparet una facies turbata ex omni-
7 bus. Aristoteles idem iudicat: „ab omni, inquit, lae-
vitate acies radios suos replicat. nihil autem laevius aqua
et aëre. ergo etiam ab aëre spisso visus noster in nos
redit. Ubi vero acies hebes et infirma est, quolibet aëris
ictu deficiet. quidam hoc genere valitudinis laborant, ut
ipsi sibi videantur occurrere, ut ubique imaginem suam
cernant. quare? quia infirma vis oculorum non potest
perrumpere ne sibi quidem proximum aëra, sed resistit."
8 Itaque quod in aliis efficit densus aer, in his facit omnis.
satis enim valet qualiscumque ad inbecillam aciem re-
pellendam. longe autem magis visum nostrum remittit
aqua, quia crassior est et pervinci non potest, sed radios

luminum nostrorum moratur et eo unde exierint reflectit.
ergo cum multa stillicidia sint, totidem specula sunt. sed
quia parva sunt, solis colorem sine figura exprimunt.
Deinde cum in stillicidiis innumerabilibus et sine inter-
vallo cadentibus reddatur idem color, incipit facies esse
non multarum imaginum et intermissarum, sed unius lon-
gae atque continuae. „Quomodo, inquis, tu mihi multa 9
milia imaginum istic esse dicis, ubi ego nullam video?
et quare cum solis color unus sit, imaginum diversus
est?“ Ut et haec, quae proposuisti, refellam et alia,
quae non minus refellenda sunt, illud dicam oportet:
nihil acie nostra fallacius non tantum in his, a quibus
subtiliter pervidendis illam *loco*rum diversitas submovet,
sed etiam in his quoque, quae ad manum cernit: remus
tenui aqua tegitur et fracti speciem reddit. poma per vi-
trum adspicientibus multo maiora sunt. columnarum in-
tervalla porticus longior iungit. Ad ipsum solem rever- 10
tere: hunc quem [toto] terrarum orbe maiorem probat
ratio, acies nostra sic contraxit, ut sapientes viri peda-
lem esse contenderent. quem velocissimum omnium sci-
mus, nemo nostrum moveri videt, nec ire crederemus,
nisi adpareret isse. mundum ipsum praecipiti velocitate
labentem et ortus occasusque intra momentum temporis
revolventem nemo nostrum sentit procedere: quid ergo
miraris, si oculi nostri imbrium stillicidia non separant
et ingenti spatio intuentibus minutarum imaginum discri-
men interit? Illud dubium esse nulli potest, quin arcus 11
imago solis sit roscida et cava nube concepta. quod ex
hoc tibi adpareat: numquam non adversa soli est, subli-
mis aut humilis, prout ille se submisit aut sustulit, in
contrarium mota. illo enim descendente altior est, alto
depressior. Saepe talis nubes a latere solis est nec ar-
cum efficit, quia non ex recto imaginem trahit. Varietas 12
autem non ob aliam causam fit, quam quia pars coloris
sole est sparsa, *pars* in nube illa. humor [autem] modo
caeruleas lineas, modo virides, modo purpurae similes
et luteas aut igneas ducit duobus coloribus hanc varieta-
tem efficientibus, remisso et intento. sic enim et purpura

eodem conchylio non in unum modum exit. interest
quamdiu macerata sit, crassius medicamentum an aqua-
13 tius traxerit, saepius mersa sit et excocta an semel tincta:
non est ergo mirum, si, cum duae res sint, sol et nubes,
id est corpus et speculum, tam multa genera colorum
exprimuntur, quam multis generibus possunt ista inci-
tari aut relanguescere. alius est enim color ex igneo
14 lumine, alius ex obtunso et leniore. In aliis rebus vaga
inquisitio est, ubi non habemus, quod manu tenere pos-
sumus et late coniectura mittenda est: hic adparet duas
causas esse arcus, solem nubemque, quia nec sereno
umquam fit nec nubilo ita, ut sol lateat. ergo utique ex
his est, quorum sine altero non est.

1 IV. *Et*iamnunc illud accedit, quod aeque manifestum
est, speculi ratione imaginem reddi, quia numquam nisi
e contrario redditur, id est, nisi ex altera parte stetit,
quod adparet, ex altera, quod ostendit. Rationes, quae
non persuadent sed cogunt, a geometris adferuntur, nec
dubium cuiquam relinquitur, quin arcus imago solis sit
male expressi ob vitium figuramque speculi: nos interim
temptemus alias probationes, quae de plano legi pos-
2 sunt. Inter argumenta sic nascentis arcus pono, quod
celerrime nascitur. ingens enim variumque corpus intra
momentum subtexitur coelo et aeque celeriter aboletur.
nihil autem tam cito redditur quam a speculo imago. non
3 enim facit quicquam, sed ostendit. Parianus Artemido-
rus adicit etiam, quale genus nubis esse debeat, quod
talem solis imaginem reddit. „Si speculum, inquit, fe-
ceris concavum, quod sit sectae pilae pars, si extra me-
dium constiteris, quicumque iuxta te steterint, inversi
4 tibi videbuntur et propiores a te quam a speculo.“ „Idem,
inquit, evenit, cum rotundam et cavam nubem intuemur
a latere, ut solis imago a nube descendat propiorque no-
bis sit et in nos magis conversa. Color illi igneus a sole
est, caeruleus a nube, ceteri utriusque mixturae.“

1 V. Contra haec illa dicuntur. „De speculis duae opi-
niones sunt: alii enim in illis simulacra cerni putant, id

est corporum nostrorum figuras a nostris corporibus emissas ac separatas, alii non imagines in speculo, sed ipsa adspici corpora retorta oculorum acie et in se rursus reflexa. nunc nihil ad rem pertinet, quomodo videamus quodcumque videmus. Sed [quomodo] imago similis 2
reddi e speculo debet. quid autem est tam dissimile quam sol et arcus, in quo neque figura solis neque color neque magnitudo adparet? arcus longe amplior est longeque ea parte, qua fulget, rubicundior quam sol, ceteris vero coloribus diversus. Deinde cum velis speculum inesse 3
aëri, des oportet mihi [eamdem laevitatem corporis,] eamdem qualitatem, eumdem nitorem. atqui nullae nubes habent similitudinem speculi: per medias saepe transimus nec in illis nos cernimus. qui montium summa conscendunt, spectant nubem nec tamen imaginem in illa suam adspiciunt. Singula stillicidia singula specula sunt. 4
concedo. sed illud nego, ex stillicidiis constare nubem. habet enim quaedam, ex quibus fieri stillicidia possint, non ipsa. ne aquam quidem habet nubes, sed materiam futurae aquae. Concedamus igitur et guttas innumera- 5
biles nubibus inesse et illas faciem reddere, non tamen unam omnes reddent, sed singulae singulas. deinde inter se specula coniunge: in unam imaginem non coibunt, sed quaeque particula in se rei similitudinem claudet. Sunt quaedam specula ex multis minutisque conposita, quibus si unum ostenderis hominem, populus adparet unaquaque particula faciem suam exprimente. haec cum sint coniuncta et simul conlocata, nihilominus seducunt imagines suas et ex uno turbam efficiunt. ceterum catervam illam non confundunt, sed diremptam in facies singulas distrahunt: arcus autem uno circumscriptus est ductu, una totius est facies. „Quid ergo? inquit, non 6
et aqua rupta fistula sparsa et remo excussa habere quiddam simile his, quos videmus in arcu, coloribus solet?" Verum est: sed non ex hac causa, ex qua tu videri vis, quia unaquaeque stilla recipiat imaginem solis. citius enim cadunt stillae, quam ut concipere imaginem possint. standum est, quoad id, quod imitantur excipiant.

quid ergo fit? colorem, non imaginem ducunt: alioquin,
— ut ait Nero Caesar disertissime,

colla Cytheriacae splendent agitata columbae:

et variis coloribus pavonum cervix, quotiens aliquo de-
flectitur, nitet: — numquid ergo dicemus specula eius-
modi plumas, quarum omnis inclinatio in colores novos
7 transit? Non minus nubes diversam naturam speculis
habent quam aves, quas retuli, et chamaeleontes et alia
animalia, quorum color aut ex ipsis mutatur, cum ira vel
cupidine incensa cutem suam variant humore subfuso,
aut positione lucis, quam prout rectam vel obliquam re-
8 ceperunt, ita colorantur. Quid enim simile speculis ha-
bent nubes, cum illa non perluceant, hae transmittant
lucem? illa densa et coacta, hae rarae sint? illa eiusdem
materiae tota, hae diversis temere conpositae et ob hoc dis-
cordes nec diu cohaesurae? Praeterea videmus ortu solis
partem quamdam coeli rubere. videmus nubes aliquando
ignei coloris. quid ergo prohibet, quomodo hunc unum
colorem accipiunt solis occursu, sic multos ab illis trahi,
9 quamvis non habeant speculi potentiam? Modo, inquit,
inter argumenta ponebas semper arcum contra solem ex-
citari, quia ne a speculo quidem imago redderetur nisi
adverso. Hoc, inquit, commune nobis est. nam quem-
admodum opponendum est speculo id, cuius in se ima-
ginem transferat, sic, ut nubes infici possint, ita sol ad
hoc apte ponendus est. non enim idem facit, si undique
effulsit. et ad hoc opus est radiorum idoneus ictus."

10 Haec dicuntur ab his, qui videri volunt nubem colo-
rari. Posidonius et hi, qui speculari ratione talem effici
iudicant visum, hoc respondent: „si ullus esset in arcu
color, permaneret et viseretur eo manifestius, quo pro-
pius: nunc imago arcus, ex longinquo clara, interit,
11 cum ex vicino ventum est." Huic contradictioni non con-
sentio, cum ipsam sententiam probem. quare? dicam:
quia coloratur quidem nubes, sed ita, ut color eius non
undique adpareat. nam ne ipsa quidem undique adparet.
nubem enim nemo, qui in ipsa est, videt. quid ergo mi-
rum, si color eius non videtur ab eo, a quo ipsa non vi

situr? atqui ipsa, quamvis non videatur, est: ergo et
color. Ita est: [*non est*] argumentum falsi coloris, quod
adparere accedentibus desinit. idem enim in ipsis evenit
nubibus, nec ideo falsae sunt, quia non videntur. Prae- 12
terea cum dicitur tibi, nubem sole esse suffectam, non
dicitur tibi, colorem illum inustum esse velut duro cor-
pori ac stabili ac manenti, sed ut fluido et vago et nihil
amplius quam brevem speciem recipienti. Sunt etiam
quidam colores, qui ex intervallo vim suam ostendunt:
purpuram Tyriam, quo melior saturiorque, eo altius opor-
tet teneas, ut fulgorem suum teneat. non tamen ideo non
habet colorem illa, quia quae optimum habet, non quo-
modocumque explicatur ostendit. In eadem sententia 13
sum qua Posidonius, ut arcum iudicem fieri nube formata
in modum concavi speculi et rotundi, cui forma sit partis
e pila secta. hoc probari, nisi geometrae adiuverint, non
potest, qui argumentis nihil dubii relinquentibus docent
solis illam esse effigiem non similem. neque enim omnia 14
adversus specula respondent: sunt quae videre extime-
scas: deformitate tanta corruptam faciem visentium red-
dunt servata similitudine in peius. sunt quae cum videris,
placere tibi vires tuae possint: in tantum lacerti crescunt
et totius corporis supra humanam magnitudinem habitus
augetur. sunt quae dextras facies ostendant, sunt quae
sinistras, sunt quae detorqueant et vertant. Quid ergo
mirum est eiusmodi speculum in nube quoque fieri, quo
solis species vitiosa reddatur?

VI. Inter cetera argumenta et hoc erit, quod num- 1
quam maior arcus dimidio circulo adparet et eo minor
est, quo altior sol. Ut ait Vergilius noster:

et bibit ingens
arcus,

cum adventat imber: sed non easdem, undecumque ad-
paruit, minas adfert: a meridie ortus magnam vim aqua-
rum vehet. vinci enim non potuerunt valentissimo sole:
tantum illis est virium. si circa occasum refulsit, rorabit
et leviter inpluet. si ab ortu circave surrexit, serena pro-
mittunt. „Quare tamen, si imago solis est arcus, longe 2

quid ergo ſit? colorem, non imaginem ducunt: alioquin, — ut ait Nero Caesar disertissime,

colla Cytheriacae splendent agitata columbae:

et variis coloribus pavonum cervix, quotiens aliquo deflectitur, nitet: — numquid ergo dicemus specula eiusmodi plumas, quarum omnis inclinatio in colores novos
7 transit? Non minus nubes diversam naturam speculis habent quam aves, quas retuli, et chamaeleontes et alia animalia, quorum color aut ex ipsis mutatur, cum ira vel cupidine incensa cutem suam variant humore subfuso, aut positione lucis, quam prout rectam vel obliquam re-
8 ceperunt, ita colorantur. Quid enim simile speculis habent nubes, cum illa non perluceant, hae transmittant lucem? illa densa et coacta, hae rarae sint? illa eiusdem materiae tota, hae diversis temere conpositae et ob hoc discordes nec diu cohaesurae? Praeterea videmus ortu solis partem quamdam coeli rubere. videmus nubes aliquando ignei coloris. quid ergo prohibet, quomodo hunc unum colorem accipiunt solis occursu, sic multos ab illis trahi,
9 quamvis non habeant speculi potentiam? Modo, inquit, inter argumenta ponebas semper arcum contra solem excitari, quia ne a speculo quidem imago redderetur nisi adverso. Hoc, inquit, commune nobis est. nam quemadmodum opponendum est speculo id, cuius in se imaginem transferat, sic, ut nubes infici possint, ita sol ad hoc apte ponendus est. non enim idem facit, si undique effulsit. et ad hoc opus est radiorum idoneus ictus."

10 Haec dicuntur ab his, qui videri volunt nubem colorari. Posidonius et hi, qui speculari ratione talem effici iudicant visum, hoc respondent: „si ullus esset in arcu color, permaneret et viseretur eo manifestius, quo propius: nunc imago arcus, ex longinquo clara, interit,
11 cum ex vicino ventum est." Huic contradictioni non consentio, cum ipsam sententiam probem. quare? dicam: quia coloratur quidem nubes, sed ita, ut color eius non undique adpareat. nam ne ipsa quidem undique adparet. nubem enim nemo, qui in ipsa est, videt. quid ergo mirum, si color eius non videtur ab eo, a quo ipsa non vi

situr? atqui ipsa, quamvis non videatur, est: ergo et color. Ita est: [*non est*] argumentum falsi coloris, quod adparere accedentibus desinit. idem enim in ipsis evenit nubibus, nec ideo falsae sunt, quia non videntur. Prae- 12
terea cum dicitur tibi, nubem sole esse suffectam, non dicitur tibi, colorem illum inustum esse velut duro corpori ac stabili ac manenti, sed ut fluido et vago et nihil amplius quam brevem speciem recipienti. Sunt etiam quidam colores, qui ex intervallo vim suam ostendunt: purpuram Tyriam, quo melior saturiorque, eo altius oportet teneas, ut fulgorem suum teneat. non tamen ideo non habet colorem illa, quia quae optimum habet, non quomodocumque explicatur ostendit. In eadem sententia 13
sum qua Posidonius, ut arcum iudicem fieri nube formata in modum concavi speculi et rotundi, cui forma sit partis e pila secta. hoc probari, nisi geometrae adiuverint, non potest, qui argumentis nihil dubii relinquentibus docent solis illam esse effigiem non similem. neque enim omnia 14
adversus specula respondent: sunt quae videre extimescas: deformitate tanta corruptam faciem visentium reddunt servata similitudine in peius. sunt quae cum videris, placere tibi vires tuae possint: in tantum lacerti crescunt et totius corporis supra humanam magnitudinem habitus augetur. sunt quae dextras facies ostendant, sunt quae sinistras, sunt quae detorqueant et vertant. Quid ergo mirum est eiusmodi speculum in nube quoque fieri, quo solis species vitiosa reddatur?

VI. Inter cetera argumenta et hoc erit, quod num- 1
quam maior arcus dimidio circulo adparet et eo minor est, quo altior sol. Ut ait Vergilius noster:

et bibit ingens
arcus,

cum adventat imber: sed non easdem, undecumque adparuit, minas adfert: a meridie ortus magnam vim aquarum vehet. vinci enim non potuerunt valentissimo sole: tantum illis est virium. si circa occasum refulsit, rorabit et leviter inpluet. si ab ortu circave surrexit, serena promittunt. „Quare tamen, si imago solis est arcus, longe 2

ipso sole maior adparet?" Quia est alicuius speculi natura talis, ut maiora multo quam videat ostendat et in portentosum augeat formas, alicuius talis invicem, ut
3 minuat. „Illud dic mihi, quare in orbem eat facies, nisi orbi redditur? dices enim fortasse, unde sit illi color varius: unde figura talis sit, non dices, nisi aliquod exemplar, ad quod formetur, ostenderis. nullum autem [aliud] quam solis est, a quo cum tu quoque fatearis illi colorem dari, sequitur, ut et detur forma. Denique inter me teque convenit colores illos, quibus regio coeli [de]pingitur, a sole esse: illud unum inter nos non convenit: tu dicis illum colorem esse, ego videri. qui sive est, sive videtur, a sole est: tu non expedies, quare color ille subito desinat, cum omnes fulgores paulatim discutian-
4 tur." Pro me est et repentina eius facies et repentinus interitus. proprium enim hoc speculi est, in quo non per partes struitur, quod adparet, sed statim totum fit. aeque cito omnis imago aboletur in illo, quam ponitur. nihil enim aliud ad ista efficienda vel removenda opus est quam ostendi et abduci. Non est propria in ista nube substantia nec corpus est, sed mendacium, sine re similitudo. Vis scire hoc ita esse? desinet arcus, si obtexeris solem. Oppone, inquam, soli alteram nubem: huius
5 varietas interibit. „At maior aliquanto est arcus quam sol." Dixi modo fieri specula, quae multiplicent omne corpus, quod imitantur. Illud adiciam, omnia per aquam videntibus longe esse maiora: literae quamvis minutae et obscurae per vitream pilam aqua plenam maiores clarioresque cernuntur. poma formosiora quam sunt videntur, si innatant vitro. sidera ampliora per nubem adspicienti videntur, quia acies nostra in humido labitur nec adprehendere, quod vult, fideliter potest. quod manifestum fiet, si poculum inpleveris aqua et in id conieceris anulum. nam cum in ipso fundo iaceat anulus, facies eius
6 in summa aqua redditur. Quicquid videtur per humorem, longe amplius vero est: quid mirum maiorem reddi imaginem solis, quae in nube humida visitur, cum ex duabus causis hoc accidat: quia in nube est aliquid vitro

simile, quod potest perlucere, est aliquid et aquae, quam
etiamsi nondum habet, iam parat. id est: iam eius na-
tura est, in quam ex sua vertatur.

VII. „Quoniam, inquis, vitri fecisti mentionem, ex 1
[hoc] ipso contra te argumentum sumam. Virgula solet
fieri vitrea, stri*at*a vel pluribus angulis in modum clavae
torosa: haec si in transversum solem accipit, colorem
talem, qualis in arcu videri solet, reddit, ut scias non
imaginem hic solis esse, sed coloris imitationem ex per-
cussu.“ Primum in hoc argumento multa pro me sunt: 2
quod adparet a sole fieri. quod adparet laeve quiddam
esse debere, simile speculo, quod solem repercutiat.
deinde quod adparet non fieri ullum colorem, sed spe-
ciem falsi coloris, qualem, ut dixi, columbarum cervix
et sumit et ponit, ubicumque deflectitur. hoc autem et in
speculo est, cui nullus inditur color, sed simulatio quae-
dam coloris alieni. Unum hoc tantum solvendum mihi 3
est, quod non visitur in ista virgula solis imago, cuius
bene exprimendae capax non est. ista conatur quidem
reddere imaginem, quia laevis est materia et ad hoc ha-
bilis, sed non potest, quia enormiter facta est. si apte
fabricata foret, totidem redderet soles, quot habuisset
ins*eption*es. quae quia discernuntur inter se, nec satis in
vicem speculi nitent, inchoant tantum imagines nec ex-
primunt et ob ipsam viciniam turbant et in speciem colo-
ris unius adducunt.

VIII. „At quare arcus non inplet orbem, sed pars 1
dimidia eius videtur, cum plurimum porrigitur incurva-
turque?“ Quidam ita opinantur: sol, cum sit multo al-
tior nubibus, a superiore illas tantum percutit parte. se-
quitur, ut inferior pars earum non tangatur lumine: ergo
cum ab una parte solem accipiant, unam eius partem imi-
tantur, quae numquam dimidia maior est. Hoc argumen- 2
tum parum potens est. quare? quia, quamvis ex supe-
riore parte sol sit, totam tamen percutit nubem. ergo et
tingit. quidni? cum radios transmittere soleat et omnem
densitatem perrumpere. Deinde contrariam rem propo-
sito suo dicunt. nam si superior est sol et ideo superiori

tantum parti nubium adfunditur, numquam terra tenus
3 descendet arcus: atqui usque in humum dimittitur. Prae-
terea numquam non contra solem arcus est. nihil autem
ad rem pertinet, supra infrave sit, quia totum, quod con-
tra est, latus verberatur. Deinde aliquando arcum et oc-
cidens facit. tunc certe ex inferiori parte nubes ferit ter-
ris propinquus: atqui et tunc dimidia pars est, quamvis
4 solem nubes ex humili et sordido accipiant. Nostri, qui
sic in nube, quomodo in speculo lumen volunt reddi,
nubem cavam faciunt et sectae pilae partem, quae non
potest totum orbem reddere, quia ipsa pars orbis est.
Proposito accedo, argumento non consentio. nam si in
concavo speculo tota facies oppositi orbis exprimitur, et
5 in semiorbe nihil prohibet totam adspici pilam. „Etiam-
nunc diximus circulos adparere soli lunaeque in similitu-
dinem arcus circumdatos: quare ille circulus iungitur, et
in arcu numquam? deinde quare semper concavae nubes
solem accipiunt, non aliquando planae et tumentes?" ***
6 Aristoteles ait post autumnale aequinoctium qualibet
hora diei arcum fieri, aestate non fieri nisi aut incipiente
aut inclinato die. cuius rei causa manifesta est: primum,
quia media diei parte sol calidissimus nubes evincit, nec
potest imaginem suam ab his recipere, quas scindit. at
matutino tempore aut vergens in occasum minus virium
7 habet, ideo a nubibus sustineri et repercuti potest. De-
inde cum arcum facere non soleat nisi adversus his, in
quibus facit, nubibus, cum breviores dies sunt, semper
obliquus est. itaque qualibet diei parte, etiam cum altis-
simus est, habet aliquas nubes, quas ex adverso ferire
possit. at temporibus aestivis supra nostrum verticem
fertur ideoque medio die excelsissimus terras rectiore
adspicit linea, quam ut ullis nubibus possit occurri:
omnes enim sub se tunc habet.
1 IX. Nunc de virgis dicendum est, quas non
minus pictas variasque et aeque pluviarum signa solemus
accipere. in quibus non multum operae consumendum
est, quia virgae nihil aliud sunt quam inperfecti arcus.
nam facies illis quidem est picta, sed nihil curvati habent

in rectum iacent. Fiunt autem iuxta solem fere in nube 2
humida et iam se spargente. itaque idem est in illis, qui
in arcu color, tantum figura mutatur, quia nubium quo-
que, in quibus extenduntur, alia est.

X. Similis varietas in coronis est, sed hoc differunt, quod coronae ubique fiunt, ubicumque sidus est, arcus non nisi contra solem, virgae non nisi in vicinia solis. Possum et hoc modo differentiam omnium reddere: coronam si diviseris, arcus erit, si direxeris, virga. in omnibus color multiplex est, ex caeruleo fulvoque varius. virgae soli tantum adiacent, arcus solares lunaresque sunt, coronae omnium siderum.

XI. Aliud quoque virgarum genus adparet, 1
cum radii per angusta foramina nubium tenues et intenti
distantesque inter se diriguntur. et ipsi signa imbrium
sunt. Quomodo nunc me hoc loco geram? quid [eas] vo-
cem? imagines solis? Historici soles vocant et binos 2
ternosque adparuisse memoriae tradunt. Graeci parhe-
lia adpellant, quia in propinquo fere a sole visuntur,
aut quia accedunt ad aliquam similitudinem solis: non
enim totum imitantur, sed imaginem eius figuramque.
ceterum nihil habent ardoris, hebetes ac languidi. His
quod nomen inponimus? an facio quod Vergilius, qui
dubitavit de nomine, deinde id, de quo dubitarat, pro-
posuit?

et quo te nomine dicam,
Rhaetica? nec cellis ideo contende Falernis.

nihil ergo prohibet illas parhelia vocari. Sunt autem 3
imagines solis in nube spissa et vicina in modum speculi.
quidam parhelion ita definiunt: nubes rotunda et splen-
dida similisque soli. sequitur enim illum nec umqam lon-
gius relinquitur quam fuit, cum adparuit. Numquis no-
strum miratur, si solis effigiem in aliquo fonte aut placido
lacu vidit? non, ut puto. atqui tam in sublimi facies eius
quam inter nos potest reddi, si modo idonea est materia,
quae reddat.

XII. Quotiens defectionem solis volumus deprehen- 1
dere, ponimus pelves, quas aut oleo aut pice inplemus,

quia pinguis humor minus facile turbatur et ideo quas recipit imagines servat. adparere autem imagines non possunt nisi in liquido et inmoto: tunc solemus notare, quemadmodum luna soli se opponat et illum tanto maiorem subiecto corpore abscondat, modo ex parte, si ita contigit ut latus incurreret, modo totum. Haec dicitur perfecta defectio, quae stellas quoque ostendit et intercipit lucem, tunc scilicet, cum uterque orbis sub eodem
2 libramento stetit. Quemadmodum ergo utriusque imago in terris adspici potest, ita in aëre, cum sic coactus aer et limpidus constitit, ut faciem solis acciperet, quam et aliae nubes accipiunt, sed transmittunt, si aut mobiles sunt aut rarae aut sordidae: mobiles enim spargunt illam, rarae emittunt, sordidae turpesque non sentiunt, sicut apud nos imaginem maculosa non reddunt.

1 XIII. Solent et bina fieri parhelia eadem ratione. quid enim inpedit, quo minus tot sint, quot nubes fuerint aptae ad exhibendam solis effigiem? Quidam in illa sententia sunt, quotiens duo simulacra talia exsistant, ut iudicent unum esse solis, alterum imaginis. nam apud nos quoque cum plura specula disposita sunt ita, ut alteri sit conspectus alterius, omnia inplentur et una imago vera est, ceterae imaginum effigies sunt. nihil enim refert, quid sit, quod speculo ostendatur: quicquid enim videt, reddit. Ita illic quoque in sublimi, si nubes fors aliqua disposuit, ut inter se conspiciant, altera nubes
2 solis imaginem, altera imaginis reddit. Debent autem hae nubes, quae hoc praestant, densae esse, laeves, splendidae, plane naturae solis. ob hoc omnia huiusmodi simulacra candida sunt et similia lunaribus circulis, quia ex percussu oblique accepto sole resplendent: nam si infra solem nubes fuerit et propior, ab eo dissipatur. longe autem posita radios non remittit nec imaginem efficit, quia apud nos quoque specula, cum a nobis procul abducta sunt, faciem non reddunt, quia acies nostra non
3 habet usque ad nos recursum. Pluviarum autem et hi soles, utar enim historica lingua, indicia sunt. utique si a parte austri constiterunt, nubes inde maxime ingrave-

scent: cum utrimque solem cinxit talis effigies, si Arato
credimus, tempestas surgit.

XIV. Tempus est alios quoque ignes per- 1
currere, quorum diversae figurae sunt: ali-
quando emicat stella, aliquando ardores sunt, aliquando
fixi et haerentes, nonnumquam volubiles. Horum plura
genera conspiciuntur: sunt βόθυνοι, cum velut corona
cingente introrsus ingens coeli recessus est similis effos-
sae in orbem speluncae. Sunt pithiae [cum] magni-
tudine vasti rotundique ignis dolio similis, qui vel fertur
vel in uno loco flagrat. Sunt chasmata, cum aliquod
coeli spatium desedit et flammam velut dehiscens in ab-
dito ostentat. Colores quoque horum omnium plurimi 2
sunt: quidam ruboris acerrimi, quidam evanidae ac le-
vis flammae, quidam candidae lucis, quidam micantes,
quidam aequaliter et sine eruptionibus aut radiis fulvi.
Videmus ergo

stellarum longos a tergo albescere tractus.

Hae velut stellae exsiliunt et transvolant videnturque 3
longum ignem porrigere propter inmensam celeritatem,
cum acies nostra non discernat transitum earum, sed
quacumque occucurrerunt, id totum igneum credat.
tanta enim est velocitas motus, ut partes eius non dispi-
ciantur, sed tantum summa prendatur. intellegimus ma-
gis, qua *ad*pareat stella quam qua exeat. Itaque velut igne 4
continuo totum iter signat, quia visus nostri tarditas non
subsequitur momenta currentis, sed videt simul et unde
exsilierit et quo pervenerit. quod fit in fulmine: longus
nobis videtur ignis eius, quia cito spatium suum trans-
silit et oculis nostris occurrit universum, per quod deie-
ctus est: at ille non est extenti corporis per omne, qua ve-
nit. neque tam longa et extenuata in inpetum valent. Quo- 5
modo ergo prosiliunt? adtritu aëris ignis incensus vento
praeceps inpellitur. non semper tamen vento adtrituve
fit: nonnumquam ex aliqua opportunitate aëris nascitur.
multa enim sunt in sublimi sicca, calida, terrena, inter
quae oritur et pabulum suum subsequens defluit ideoque
velociter rapitur. „At quare color divers[illegible] 6

refert, quale sit id, quod incenditur, et quam vehemens,
quo incenditur. Ventum autem significat eiusmodi lapsus
et quidem ab ea parte, qua erumpit.
1 XV. „Fulgores, inquit, quomodo fiunt, quos Graeci
sela adpellant?“ Multis, ut aiunt, modis: potest illos
ventorum vis edere, potest superioris coeli fervor. nam
cum late fusus sit ignis, inferiora aliquando, si accendi
sunt idonea, corripit. potest stellarum motus cursu suo
excitare ignem et in subiecta transmittere. quid porro?
non potest fieri, ut aer vim igneam usque in aethera eli-
dat, ex qua fulgor ardorve sit vel stellae similis excur-
2 sus? Ex his fulgoribus quaedam praeceps eunt, similia
prosilientibus stellis. quaedam certo loco permanent et
tantum lucis emittunt, ut fugent tenebras et diem reprae-
sentent, donec consumpto alimento primum obscuriora
sint, deinde flammae modo, quae in se cadit, per adsi-
duam diminutionem redigantur in nihilum. Ex his quae-
dam in nubibus adparent, quaedam supra nubes, cum
aer spissus ignem, quem propior terris diu paverat, us-
3 que in sidera expressit. Horum aliqua non patiuntur mo-
ram, sed transcurrunt aut exstinguuntur subinde, qua re-
luxerant. Haec fulgores dicuntur, quia brevis facies il-
lorum et caduca est nec sine iniuria decidens. saepe enim
fulminum noxas ediderunt. ab his tecta nos vidimus icta
4 sine fulmine, quae asteroplecta Graeci vocant. At
quibus longior mora et fortior ignis est motumque coeli
sequens, aut qui proprios cursus agunt, cometas no-
stri putant, de quibus dicendum est. Horum ge-
nera sunt pogoniae, lampades et cyparissiae et
alia omnia, quorum ignis in exitu sparsus est. Dubium,
an inter hos ponantur trabes et pithiae, quae raro
sunt visa. multa enim conglobatione ignium indigent,
cum ingens illorum orbis aliquantum matutini amplitudi-
5 nem solis exsuperet. Inter haec ponas licet et quod fre-
quenter in historiis legimus coelum ardere visum,
cuius nonnumquam tam sublimis ardor est, ut inter ipsa
sidera videatur, nonnumquam tam humilis, ut speciem
longinqui incendii praebeat. Sub Tiberio Caesare cohortes

in auxilium Ostiensis coloniae cucurrerunt tamquam con-
flagrantis, cum coeli ardor fuisset per magnam partem
noctis parum lucidus crassi fumidique ignis. De his nemo 6
dubitat, quin habeant flammam, quam ostendunt. certa
illis substantia est: de prioribus quaeritur, de arcu dico
et coronis, an decipiant aciem et mendacio constent, an
in illis quoque verum sit, quod adparet. Nobis non pla- 7
cet in arcu aut coronis subesse aliquid corporis certi:
nihil enim iudicamus in speculis nisi fallaciam esse nihil
aliud quam alienum corpus mentientibus. non enim est
in speculo, quod ostenditur. alioquin non exiret nec alia
protinus imagine obduceretur, nec innumerabiles modo
interirent, modo exciperentur formae. Quid ergo? simu- 8
lacra ista sunt et inanis verorum corporum imitatio [sunt-
que ipsa a quibusdam ita conposita, ut haec possent et
detorquere] * * in pravum. Nam, ut dixi, sunt specula, quae
faciem prospicientium obliquent, sunt quae in infinitum
augeant ita, ut humanum habitum modumque excedant
nostrorum corporum.

XVI. Hoc loco volo tibi narrare fabellam, ut intelle- 1
gas, quam nullum instrumentum inritandae voluptatis li-
bido contemnat et ingeniosa sit ad incitandum furorem
suum. Hostius fuit Quadra, obscoenitatis in scenam us-
que productae. hunc divitem avarum, sestertii milies ser-
vum, divus Augustus indignum vindicta iudicavit, cum a
servis occisus esset, et tantum non pronuntiavit iure cae-
sum videri. Non erat ille ab uno tantummodo sexu inpu- 2
rus, sed tam virorum quam feminarum avidus [fuit], fecit-
que specula eius notae, cuius modo retuli, imagines maio-
res reddentia, in quibus digitus brachii mensuram et
crassitudinem excederet. haec autem ita disponebat, ut
cum virum ipse pateretur, aversus omnes admissarii sui
motus in speculo ipse videret ac deinde falsa magnitudine
ipsius membri tamquam vera gaudebat. In omnibus qui- 3
dem balneis agebat ille delectum et aperta mensura lege-
bat viros, sed nihilominus mendaciis quoque insatiabile
malum oblectabat: i nunc et dic speculum munditiarum
causa repertum. Foeda dictu sunt, quae portentum illud

ore suo lancinandum dixerit feceritque, cum illi specula
ab omni parte opponerentur, ut ipse flagitiorum suorum
spectator esset et quae secreta quoque conscientiam
premunt et quae [*alii*] aeque ac sibi quisque fecisse se
4 negat, non in os tantum, sed in oculos suos ingereret. At
hercule scelera conspectum sui reformidant. in perditis
quoque et ad omne dedecus expositis tenerrima est ocu-
lorum verecundia: ille [autem], quasi parum esset inau-
dita et incognita pati, oculos suos ad illa advocavit nec
quantum peccabat videre contentus, specula sibi, per
quae flagitia sua divideret disponeretque, circumdedit.
et quia non tam diligenter intueri poterat, cum caput
merserat inguinibusque alienis obhaeserat, opus sibi suum
5 per imagines offerebat. Spectabat illam libidinem oris sui,
spectabat admissos sibi pariter in omnia viros. nonnum-
quam inter marem et feminam distributus et toto cor-
pore patientiae expositus spectabat nefanda: quidnam
homo inpurus reliquit, quod in tenebris faceret? non
pertimuit diem, sed ipsos concubitus portentosos sibi ipse
ostendit, sibi ipse adprobavit. quem num putes in ipso
6 habitu pingi voluisse? Est aliqua etiam prostitutis mo-
destia et illa corpora publico obiecta ludibrio aliquid, quo
infelix patientia lateat, obtendunt: adeo in quaedam lu-
panar quoque verecundum est: at illud monstrum ob-
scoenitatem suam spectaculum fecerat et ea sibi ostenta-
7 bat, quibus abscondendis nulla satis alta nox est. „Si-
mul, inquit, et virum et feminam patior: nihilominus illa
quoque supervacua mihi parte alicuius contumeliam ma-
ris exerceo. Omnia membra stupris occupata sunt: oculi
quoque in partem libidinis veniant et testes eius exacto-
resque sint: etiam ea, quae a conspectu corporis nostri
positio submovit, arte visantur, ne quis me putet nescire,
8 quid faciam. Nihil egit natura, quod humanae libidini mi-
nisteria tam maligna dedit, quod aliorum animalium con-
cubitus melius instruxit: inveniam, quemadmodum morbo
meo et inponam et satisfaciam. quo nequitiam meam, si
ad naturae modum pecco? id genus speculorum circum
ponam mihi, quod incredibili magnitudine imaginem red-

dat. Si liceret mihi, ad verum ista perducerem: quia non 9
licet, mendacio pascar. obscoenitas mea plus quam capit
videat et patientiam suam ipsa miretur.“ Facinus indi-
gnum. hic fortasse cito et antequam videret occisus est:
ad speculum suum inmolandus fuit.

XVII. Derideantur nunc philosophi, quod de speculi 1
natura disserant, quod inquirant, quid ita facies nostra
nobis et quidem in nos obversa reddatur, quid sibi re-
rum natura voluerit, quod, cum vera corpora edidisset,
etiam simulacra eorum adspici voluit. Quorsus pertinuit 2
hanc conparare materiam excipiendarum imaginum po-
tentem? non in hoc scilicet, ut ad speculum barbam velle-
remus aut ut faciem viri poliremus. In nulla re illa ne-
gotium luxuriae concessit: sed primum omnium, quia in-
becilli oculi ad sustinendum cominus solem ignoraturi
erant formam eius, hebetato illum lumine ostendit. quam-
vis enim orientem occidentemque eum contemplari liceat,
tamen habitum ipsum, qui verus est, non rubentis, sed
candida luce fulgentis nesciremus, nisi in aliquo nobis
humore lenior et adspici facilior occurreret. Praeterea 3
duorum siderum occursum, quo interpellari dies solet,
non videremus nec scire possemus, quid esset, nisi libe-
rius humi solis lunaeque imagines videremus. Inventa 4
sunt specula, ut homo ipse se nosset. multa ex hoc con-
sequuntur: primum sui notitiam, deinde ad quaedam con-
silium: formosus, ut vitaret infamiam, deformis, ut sciret
redimendum esse virtutibus quicquid corpori deesset, iu-
venis, ut flore aetatis admoneretur illud tempus esse di-
scendi et fortia audendi, senex, ut indecora canis depo-
neret, ut de morte aliquid cogitaret: ad hoc rerum na-
tura facultatem nobis dedit nosmetipsos videndi. Fons 5
cuique perlucidus aut laeve saxum imaginem reddit:

nuper me in litore vidi,
cum placidum ventis staret mare.

Qualem fuisse cultum putas ad hoc se speculum comen-
tium? aetas illa simplicior et fortuitis contenta nondum
in vitium beneficium detorquebat nec inventum naturae
in libidinem luxumque rapiebat. Primo faciem suam cui- 6

que casus ostendit. deinde cum blandus sui mortalibus
amor dulcem adspectum formae suae faceret, saepius ea
respexere, in quibus prius effigies suas viderant. Post-
quam deterior populus ipsas subiit terras effossurus ob-
ruenda, ferrum primum in usu fuit (et id inpune homines
eruerant, si solum eruissent) tunc demum alia terrae mala,
quorum laevitas aliud agentibus speciem suam obtulit,
quam hic in poculo, ille in aere ad alios usus comparato
vidit. et mox proprie huic ministerio praeparatus est or-
bis, nondum argentei nitoris fragilis vilisque materia.
7 Tunc quoque, cum antiqui illi viri incondite viverent, sa-
tis nitidi, si squalorem opere collectum adverso flumine
eluerant, cura comere capillum fuit ac prominentem bar-
bam depectere: et in hac re quisque sibi, alteri in vicem
operam dabat. [*ne*] coniugum quidem manu crinis ille,
quem effundere olim mos viris fuit, adtrectabatur, sed il-
lum sibi ipsi sine ullo artifice formosi quatiebant, non ali-
8 ter quam iubam generosa animalia. Postea iam rerum
potiente luxuria specula totis paria corporibus auro ar-
gentoque caelata sunt, gemmis deinde adornata et pluris
unum ex his feminae constitit, quam antiquarum dos fuit
[non] illa, quae publice dabatur imperatorum pauperum
liberis. An tu existimas auro inditum habuisse Scipionis
9 filias speculum, cum illis dos fuisset aes grave? O felix
paupertas, quae tanto titulo locum fecit! Non fecisset illis
senatus dotem, si habuissent. at quisquis ille erat, cui
soceri loco senatus fuit, intellexit accepisse se dotem,
quam fas non esset reddere: iam libertinorum virguncu-
lis in unum speculum non sufficit illa dos, quam dedit
10 senatus pro *Scipione*. processit enim paulatim in deterius
opibus ipsis invitata luxuria et incrementum ingens vitia
ceperunt, adeoque omnia indiscreta sunt diversissimis
artibus, ut quicquid mundus muliebris vocabatur, sarcinae
viriles sint: minus dico, etiam militares. Iam speculum
ornatus tantum causa adhibetur? nulli non vitio necessa-
rium factum est.

L. ANNAEI SENECAE

AD LUCILIUM

NATURALIUM QUAESTIONUM

LIBER II.

I. Omnis de universo quaestio in coelestia, sublimia, 1
terrena dividitur. Prima pars naturam siderum scrutatur
et magnitudinem et formam ignium, quibus mundus inclu-
ditur, solidumne sit coelum ac firmae concretaeque ma-
teriae an ex subtili tenuique nexum, agatur an agat, et
infra sese sidera habeat an in contextu sui fixa, quemad-
modum anni vices servet, solem retro flectat, cetera dein-
ceps similia. Secunda pars tractat inter coelum terram- 2
que versantia. hic sunt nubila, imbres, nives [*terrae mo-
tus*, *fulgores*]

et humanas motura tonitrua mentes,

quaecumque aer facit patiturve. haec sublimia dicimus,
quia editiora imis sunt. Tertia illa pars de aquis, terris,
arbustis, satis quaerit et, ut iurisconsultorum verbo utar,
de omnibus, quae solo continentur. „Quomodo, in- 3
quis, de terrarum motu quaestionem eo posuisti loco,
quo de tonitribus fulgoribusque dicturus es?“ quia cum
motus terrae spiritu fiant, spiritus autem aer sit agitatus,
etiamsi subit terras, non ibi spectandus est: cogitetur in
ea sede, in qua illum natura disposuit. Dicam, quod ma- 4
gis mirum videbitur: inter coelestia et de terra dicendum
erit. „Quare?“ inquis. quia cum propria terrae ipsius
excutimus suo loco, utrum lata sit et inaequalis et enor-
miter proiecta an tota in formam pilae spectet et in or-
bem partes suas cogat, adliget aquas an aquis adligetur,
ipsa animal sit an corpus iners et sine sensu, plenum qui-
dem spiritus, sed alieni, et cetera huiusmodi, quotiens in
manus venerint, terram sequuntur et in imis conlocabun-

5 tur: at ubi quaeretur, quis terrae situs sit, qua parte
mundi consederit, quomodo adversus sidera coelumque
posita sit, haec quaestio cedet superioribus et, ut ita di-
cam, meliorem condicionem sequetur.

1 II. Quoniam dixi de partibus, in quas omnis rerum
naturae materia dividitur, quaedam in commune di-
cenda sunt et hoc primum praesumendum, in-
terea corpora, [a] quibus unitas est, aëra esse.
2 Quid sit hoc, quare praecipiendum fuerit, scies, si paulo
altius repetiero et dixero esse aliquid continuum, aliquid
commissum. continuatio est partium inter se non in-
termissa coniunctio. unitas est sine commissura conti-
nuatio, et [*commissura est*] duorum inter se coniunctorum
3 corporum tactus. Numquid dubium est, quin ex his cor-
poribus, quae videmus tractamusque, quae aut sentiun-
tur aut sentiunt, quaedam sint [*conposita*, *quaedam non*]
conposita? illa constant aut nexu aut acervatione, ut
puta funis, frumentum, [navis]. rursus non conposita, ut
arbor, lapis. Ergo concedas oportet, ex his quoque,
quae sensum quidem effugiunt, ceterum ratione pren-
4 duntur, esse in quibusdam unitatem corporum. Vide quo-
modo auribus tuis parcam: expedire me poteram, si
philosophorum lingua uti voluissem, ut dicerem unita
corpora. hoc cum tibi remittam, tu invicem [mihi] refer
gratiam. Quare istud? si quando dixero unum, memine-
ris me non ad numerum referre, sed ad naturam corpo-
ris nulla ope externa, sed unitate sua cohaerentis. Ex hac
nota corporum aer est.

1 III. Omnia quae in notitiam nostram cadunt aut ca-
dere possunt, mundus conplectitur. ex his quaedam eius
partes sunt, quaedam materiae loco relicta. desiderat
enim omnis natura materiam, sicut ars omnis, quae manu
2 constat. Quid sit hoc, apertius faciam. Pars est nostri
oculus, manus, ossa, nervi: materia succus recentis cibi
iturus in partes. rursus quasi pars est sanguis nostri: et
tamen est materia. praeparat enim et alia et nihilominus
eorum est, quibus totum corpus efficitur.

1 IV. Sic mundi pars est aer [*et*] quidem necessaria.

hic est enim, qui coelum terramque connectit, qui ima
ac summa sic separat, ut iungat. separat, quia medius
intervenit. iungit, quia utrique per hoc inter se consen-
sus est. supra se dat, quicquid accepit a terris. rursus
vim siderum in terrena transfundit. Quasi partem mundi 2
voco ut animalia, arbusta. nam genus animalium arbu-
storumque pars universi est, quia in consummationem
totius adsumptum et quia non est sine hoc universum.
unum autem animal et una arbor quasi pars est, quia
quamvis perierit, tamen id, ex quo perit, totum est. Aer
autem, ut dicebam, et coelo et terris cohaeret: utrique
innatus est. habet autem unitatem quicquid alicuius rei
nativa pars est. nihil enim nascitur sine unitate.

V. Terra et pars est mundi et materia. Pars quare 1
sit, non puto te interrogaturum, aut aeque interroges,
quare coelum pars sit, quia scilicet non magis sine hoc
quam sine illa universum potest esse, quod cum his uni-
versum est, ex quibus [*tam*]quam ex hac, alimenta omni-
bus animalibus, omnibus satis, omnibus stellis dividun-
tur. hinc viritim singulis, hinc ipsi mundo tam multa po- 2
scenti subministratur, hinc profertur, quo sustineantur
tot sidera tam exercitata, tam avida per diem noctemque
ut in opere ita [et] in pastu. [et] omnium quidem rerum
natura quantum in nutrimentum sui satis sit, adprendit.
mundus autem, quantum in aeternum desiderabat, invasit.
Pusillum tibi exemplum magnae rei ponam: ova tantum
conplectuntur humoris, quantum ad effectum animalis
exituri satis est.

VI. Aer continuus terrae est et sic adpositus, ut sta- 1
tim ibi futurus sit, unde illa discesserit. pars totius est
mundi, sed tamen, quicquid terra in alimentum coele-
stium misit, recipit, ut scilicet materia, non pars intellegi
debeat. ex hoc omnis inconstantia eius tumultusque est.
Hunc quidam ex distantibus corpusculis ut pulverem 2
struunt plurimumque a vero recedunt. numquam enim
nisi contexti per unitatem corporis *n*isus est, cum partes
consentire ad intentionem debeant et conferre vires. aer
autem, si in atomos inciditur, sparsus est. teneri vero

3 disiecta non possunt. Intentionem aëris ostendent tibi
inflata nec ad ictum cedentia. ostendant pondera per
magnum spatium ablata gestante vento. ostendunt voces,
quae remissae claraeque sunt, prout aer se concitavit.
quid enim est vox nisi intentio aëris, ut audiatur, linguae
4 formata percussu? quid cursus et motus omnis, nonne
intenti spiritus opera sunt? hic facit vim nervis, veloci-
tatem currentibus. hic cum vehementer concitatus ipse se
torsit, arbusta silvasque convulsit et aedificia tota corri-
piens in alto frangit. hic mare per se languidum et ia-
5 cens incitat. Ad minora veniamus: quis sine intentione
spiritus cantus est? cornua et tubae et quae aquarum
pressura maiorem sonitum formant quam qui ore reddi
potest, nonne aëris intentione partes suas explicant? Con-
sideremus quae ingentem vim per occultum agunt: par-
vula admodum semina et quorum exilitas in commissura
lapidum locum invenit, in tantum convalescunt, ut in-
gentia saxa deturbent et monumenta dissolvant. scopulos
interim rupesque radices minutissimae ac tenuissimae
findunt: hoc quid est aliud quam intentio spiritus, sine
6 qua nihil validum est? Esse autem unitatem in aëre vel
ex hoc intellegi potest, quod corpora nostra inter se co-
haerent. quid enim est aliud, quod teneret illa quam spi-
ritus? quid est aliud, quo animus noster agitetur? quis
est illi motus nisi intentio? quae intentio nisi ex unitate?
quae unitas, nisi haec esset in aëre? quid autem aliud
producit fruges et segetem inbecillem ac virentes exigit
arbores ac distendit in ramos [aut in altum erigit] quam
spiritus intentio et unitas?

1 VII. Quidam aëra discerpunt et in particulas didu-
cunt, ita ut illi inane permisceant. argumentum autem
existimant non pleni corporis, sed multum vacui haben-
tis, quod avibus in illo tam facilis motus, quod maximis
2 minimisque per illum transcursus est. Sed falluntur. nam
aquarum quoque similis facilitas est, nec de unitate illa-
rum dubium est, quae sic corpora accipiunt, ut semper
in contrarium acceptis refluant. Hanc nostri circum-
stantiam, Graeci *ἀντιπερίστασιν* adpellant, quae in aëre

quoque sicut in aqua fit. circumsistit enim omne corpus, a quo inpellitur: nihil ergo opus erit admixto inani.

VIII. Sed haec alias. esse quaedam in rerum natura vehementia magnique inpetus nunc sic colligendum: nihil nisi intentione vehementius est, tam mehercule quam nihil intendi ab alio poterit, nisi aliquid per semet fuerit intentum. dicimus enim eodem modo non posse quicquam ab alio moveri, nisi aliquid fuerit mobile ex semet. quid autem est, quod magis credatur ex se ipso habere intentionem quam spiritus? Hunc intendi quis negabit, cum viderit iactari terram cum montibus, tecta murosque, magnas cum populis urbes, cum totis maria litoribus?

IX. Ostendit intentionem spiritus velocitas eius et 1
diductio. Oculi statim per multa milia aciem suam mittunt. vox una totas urbes simul percutit. Lumen non paulatim prorepit, sed semel universis rebus infunditur. Aqua au- 2
tem quemadmodum sine spiritu posset intendi? numquid dubitas, quin sparsio illa, quae ex fundamentis mediae arenae crescens in summum usque amphitheatri pervenit, cum intentione aquae fiat? atqui nec manus nec ullum aliud tormentum aquam potest mittere aut agere quam spiritus. huic se commodat, hoc adtollitur inserto et cogente, contra naturam suam multa conatur et adscendit, nata defluere. Quid? navigia sarcina depressa parum 3
ostendunt non aquam sibi resistere, quo minus mergantur, sed spiritum? aqua enim cederet nec posset pondera sustinere, nisi ipsa sustineretur. Discus ex loco superiore in piscinam missus non descendit, sed resilit: quemadmodum, nisi spiritu referiente? Vox autem qua 4
ratione per parietum munimenta transmittitur, nisi quod solido quoque aer inest, qui sonum extrinsecus missum et accipit et remittit? scilicet spiritu non aperta tantum intendens, sed etiam abdita et inclusa, quod illi facere expeditum est, quia nusquam divisus est, sed per illa ipsa, quibus separari videtur, coit secum. interponas licet muros et mediam altitudinem montium: per omnia ista prohibetur nobis esse pervius, non sibi. id enim intercluditur tantum, per quod illum nos sequi possumus:

ipse quidem per ipsum transit, quo scinditur, et media non circumfundit tantum et utrimque cingit, sed permeat.

1 X. Ab aethere lucidissimo aer in terram usque diffusus est, agilior quidem tenuiorque et altior terris nec minus aquis, ceterum aethere spissior graviorque, frigidus per se et obscurus. lumen illi calorque aliunde sunt, sed non per omne spatium sui similis est: mutatur a
2 proximis. Summa pars eius siccissima calidissimaque et ob hoc etiam tenuissima est propter viciniam aeternorum ignium et illos tot motus siderum adsiduumque coeli circumactum. illa pars ima et vicina terris densa et caliginosa est, quia terrenas exhalationes receptat. media pars temperatior, si summis imisque conferas, quantum ad siccitatem tenuitatemque pertineat, ceterum utraque
3 parte frigidior. nam superiora eius calorem vicinorum siderum sentiunt. inferiora quoque tepent, primum terrarum halitu, qui multum secum calidi adfert, deinde quia radii solis replicantur et quousque redire potuerunt, id duplicato calore benignius fovent. deinde etiam illo spiritu, qui omnibus animalibus arbustisque ac satis calidus
4 est. nihil enim viveret sine calore. adice nunc ignes, non tantum manu factos et certos, sed opertos terris, quorum aliqui eruperunt, innumerabiles *ex* obscuro et condito flagrant semper. hae tot partes eius, fertiles rerum, habent aliquid teporis, quoniam quidem sterile frigus est, calor gignit. Media ergo pars aëris ab his submota in frigore suo manet. natura enim aëris gelida est.

1 XI. Qui cum sic divisus sit, *ima* sui parte maxime varius et inconstans et mutabilis est. circa terras plurimum audet, plurimum patitur, exagitat et exagitatur: nec tamen eodem modo totus adficitur, sed aliter alibi,
2 et partibus inquietus ac turbidus est. Causas autem illi mutationis et inconstantiae alias terra praebet, cuius positiones aut huc aut illo versae magna ad aëris temperiem momenta sunt, alias siderum cursus, ex quibus soli plurimum inputes: illum sequitur annus, ad illius flexum hiemes aestatesque vertuntur. lunae proximum ius est. sed et ceterae quoque stellae non minus terrena

quam incumbentem terris spiritum adficiunt et cursu suo occursuve contrario modo frigora, modo imbres aliasque terris [turbine] iniurias movent.

Haec necessarium fuit praeloqui dicturo 3
de tonitru, fulminibus ac fulgurationibus. nam cum in aëre fiant, naturam eius explicari oportebat, quo facilius adpareret, quid facere aut pati posset.

XII. Tria sunt, quae accidunt, fulgurationes, fulmina, 1
tonitrua, quae una facta serius audiuntur. Fulguratio ostendit ignem, fulminatio emittit. illa, ut ita dicam, comminatio est, conatio sine ictu: ista iaculatio cum ictu.
Quaedam sunt, de quibus inter omnes convenit, quae- 2
dam in quibus diversae sententiae sunt. Convenit de illis: omnia ista in nubibus et e nubibus fieri. etiamnunc convenit et fulgurationes et fulminationes aut igneas esse
aut ignea specie. Ad illa nunc transeamus, in quibus lis 3
est: quidam putant ignem inesse nubibus, quidam ad tempus fieri nec prius esse quam mitti. Ne inter illos quidem, qui praeparant ignem, convenit. alius enim illum aliunde colligit: quidam aiunt radios solis incurrentes recurrentesque saepius in se relatos ignem excitare. Anaxagoras ait illum ex aethere distillare et ex tanto ardore coeli multa decidere, quae nubes diu inclusa cu-
stodiant. Aristoteles multo ante ignem colligi non putat, 4
sed eodem momento exsilire, quo fiat. cuius sententia talis est: *Duae partes mundi in imo iacent, terra et aqua. utraque ex se reddit aliquid: terrenus vapor siccus est et fumo similis, qui ventos, fulmina tonitruaque facit. aqua-
rum halitus humidus est et in imbres et nives cedit. Sed* 5
*siccus ille terrarum vapor, unde ventis origo est, cum coacervatus est, coitu nubium vehementer inpactarum a latere eliditur: deinde, ubi latius nubes proximas ferit, haec plaga cum sono incutitur, qualis in nostris ignibus redditur, cum flamma vitio lignorum virentium crepat. et illic spiritus, habens aliquid humidi secum, cum conglobatus est, rumpitur flamma: eodem modo spiritus ille, quem paulo ante exprimi conlisis nubibus dixi, inpactus aliis nec
rumpi nec exsilire silentio potest. Dissimilis autem crepitus* 6

fit ob dissimilitudinem nubium. quare? aliae maiorem sinum habent, aliae minorem. ceterum illa vis expressi spiritus ignis est, qui fulgurationis nomen habet, levi inpetu accensus et vanus. Ante autem videmus fulgorem quam sonum audiamus, quia oculorum velocior sensus est et multum aures antecedit.

1 XIII. Falsam opinionem esse eorum, qui ignem in
nubibus servant, per multa colligi potest. Si de coelo
cadit, quomodo non cotidie fit, cum tantumdem semper
illic ardeat? Deinde nullam rationem reddiderunt, quare
ignis, quem natura sursum vocat, defluat. alia enim con-
dicio nostrorum ignium est, ex quibus favillae cadunt,
quae ponderis aliquid secum habent: ita non descendit
2 ignis, sed praecipitatur et diducitur. Huic simile nihil
accidit in illo igne purisssimo, in quo nihil est quod de-
primatur: aut si ulla pars eius exciderit, in periculo totus
est, quia totum potest excidere, quod potest carpi.
Deinde illud, quod cadere levitas prohibet, * illud suo in
abscondito tenet: grave quomodo illic esse potuit, unde
3 caderet? „Quid ergo? non aliqui ignes in inferiora ferri
solent, sicut haec ipsa, de quibus quaerimus, fulmina?"
Fateor: non eunt tamen, sed feruntur. aliqua eos potentia
deprimit, quae non est in aethere. nihil enim illic iniuria
4 cogitur, nihil rumpitur, nihil praeter solitum evenit: ordo
rerum est et purgatus ignis in custodia mundi summas
sortitus oras operis pulcherrime circumit. hinc descen-
dere non potest, sed ne ab externo quidem conprimi,
quia in aethere nulli incerto corpori locus: certa et ordi-
nata non pugnant.

1 XIV. „Vos, inquit, dicitis, cum causas stellarum
transvolantium redditis, posse aliquas aëris partes ad
se trahere ignem ex locis superioribus ardore et sic ac-
cendi." Sed plurimum interest, utrum aliquis dicat ignem
ex aethere decidere, quod natura non patitur, an dicat
ex ignea vi calorem in ea, quae subiacent, transsilire.
non enim illinc ignis cadit, quod non potest fieri, sed hic
2 nascitur. Videmus certe apud nos late incendio perva-
gante quasdam insulas, quae diu concaluerunt, ex se

concipere flammam. itaque verisimile est et in aëre summo, qui naturam rapiendi ignis habet, aliquid accendi calore aetheris superpositi. necesse est enim, ut et imus aether habeat aliquid aëri simile et summus aer non sit dissimilis imo aetheri, quia non fit statim in diversum ex diverso transitus: paulatim ista in confinio vim suam miscent ita, ut dubitare possis, an aer, an hic iam aether sit.

XV. Quidam ex nostris existimant aëra, cum in ignem et aquam mutabilis sit, non detrahere aliunde causas flammarum novas. ipse enim se movendo accendit et cum densos conpactosque nubium sinus dissipat, necessario vastum in tam magnorum corporum diruptione reddit sonum. Illa porro nubium difficulter cedentium pugna aliquid confert ad concitandum ignem, sic quemadmodum ferro ad secandum aliquid manus confert, sed secare ferri est.

XVI. Quid ergo inter fulgurationem et fulmen est? dicam. Fulguratio est late ignis explicitus, fulmen est coactus ignis et inpetu iactus. Solemus duabus manibus inter se iunctis aquam concipere et conpressa utrimque palma in modum siphonis exprimere: simile quiddam et illic fieri puta. Nubium inter se conpressarum angustiae medium spiritum eiciunt et hoc ipso inflammant et tormenti modo emittunt. nam balistae quoque scorpionesque tela cum sono expellunt.

XVII. Quidam existimant eum spiritum per frigida atque humida meantem sonum reddere: ne ferrum quidem ardens silentio tingitur, sed si in aquam fervens massa descendit, cum multo murmure exstinguitur. [ut] Anaximenes ait: „spiritus incidens nubibus tonitrua edit et, dum luctatur per obstantia atque intercisa vadere, ipsa ignem fuga accendit."

XVIII. Anaximandros omnia ad spiritum retulit. „Tonitrua, inquit, sunt nubis ictae sonus. Quare inaequalia sunt? quia et ipse ictus inaequalis est. Quare et sereno tonat? quia tunc quoque per quassum et scissum aëra spiritus prosilit. At quare aliquando non fulgurat,

at tonat? quia spiritus infirmior in flammam non valuit,
in sonum valuit. Quid est ergo ipsa fulguratio? aëris
diducentis se corruentisque iactatio languidum ignem nec
exiturum aperiens. Quid est fulmen? acrioris densioris-
que spiritus cursus."

XIX. Anaximandros ait: omnia ista sic fieri, ut ex
aethere aliqua vis in inferiora descendat: ita ignis inpa-
ctus nubibus frigidis sonat. at cum illas interscindit, ful-
get et minor vis ignium fulgurationes facit, maior fulmina.

1 XX. Diogenes Apolloniates ait: quaedam tonitrua
igne, quaedam spiritu fieri. illa ignis facit, quae ipse
antecedit et nuntiat: illa spiritus, quae sine splendore
2 crepuerunt. Utrumque sine altero aliquando fieri con-
cedo, ita tamen, ut non discreta illis potestas sit, sed
utrumque ab utroque effici possit. quis enim negabit spi-
ritum magno inpetu latum, cum efficiat sonum, effecturum
et ignem? quis autem non et hoc concedet, aliquando
ignem posse quoque inrumpere nubes et non exsilire,
si plurimarum acervo nubium, cum paucas percidisset,
oppressus est? ergo et ignis ibit in spiritum perdetque
3 fulgorem et spiritus, dum secat in*fe*ra, incendet. Adice
nunc, quod necesse est, inpetus fulminis et praemittat
spiritus agatque ante se et a tergo trahat ventum, cum
tam vasto ictu aëra inciderit. itaque omnia, antequam
feriantur, intremiscunt vibrata vento, quem ignis ante se
praemisit.

1 XXI. Dimissis nunc praeceptoribus nostris
incipiamus per nos moveri et a confessis trans-
eamus ad dubia. Quid in confessis est? ful-
men ignem esse, aeque fulgurationem, quae
nihil aliud est quam flamma, futura fulmen, si plus hau-
2 sisset virium. non natura ista, sed inpetu distant. Esse
illum ignem color ostendit, qui non est nisi ex eo, quod
ostendit, *et* effectus: magnorum enim saepe incendiorum
causa fulmen fuit. silvae illo crematae et urbium partes.
etiam quae non percussa sunt, tamen adusta cernuntur.
quaedam vero velut fuligine colorantur. quid, quod omni-
3 bus fulguratis odor sulphuris inest? Ergo et utramque

rem ignem esse constat et utramque rem meando inter se
distare. fulguratio enim est non perlatum usque in terras
fulmen. et rursus licet dicas fulmen esse fulgurationem
usque in terras perductam. Non ad exercendum verba 4
diutius hoc idem pertracto, sed ut cognata esse ista et
eiusdem notae ac naturae probem: fulguratio est paene
fulmen. vertamus istud: fulmen est plus quiddam quam
fulguratio.

XXII. Quoniam constat utramque rem igne- 1
am esse, videamus quemadmodum ignis fieri
soleat apud nos. eadem enim ratione et supra
fiet: duobus modis: uno, si excitatur sicut ex lapide
[percusso], altero, si adtritu invenitur, sicut cum duo
ligna inter se diutius fricta sunt. non omnis hoc tibi ma-
teria praestabit, sed idonea eliciendis ignibus, sicut lau-
rus, hederae et alia in hunc usum nota pastoribus. Pot- 2
est igitur fieri, ut nubes quoque ignem eodem modo vel
percussae reddant vel adtritae. Videamus, quantis pro-
cellae viribus ruant, quanto vertantur inpetu turbines.
id quod obvium fuit, dissipatur et rapitur et longe a loco
suo proicitur. Quid ergo mirum, si tanta vis ignem ex- 3
cutit vel aliunde vel sibi? vides enim, quantum fervorem
sensura sunt corpora horum transitu trita, *non* hoc tan
tum in his debere credi ac siderum, quorum ingens in
confesso potentia est.

XXIII. Sed fortasse nubes quoque in nubes incitatae 1
fremente vento et leniter urgente ignem evocabunt, qui
exsplendescat nec exsiliat. minore autem vi ad fulguran-
dum opus est quam ad fulminandum. Superioribus col- 2
legimus, in quantum fervorem quaedam adfricta perdu-
cerentur: cum autem aer mutabilis in ignem maximis vi-
ribus suis, cum in ventum conversus est, atteratur, veri-
simile est ignem excuti caducum et cito interiturum, quia
non ex solida materia oritur nec in qua possit consistere.
transit itaque tantumque habet morae, quantum itineris
et cursus. sine alimento proiectus est.

XXIV. „Quomodo, inquit, cum dicatis ignis hanc 1
esse naturam, ut petat superiora, fulmen petit terram?

aut falsum est, quod de igne dixistis. est enim illi aeque sursum iter quam deorsum." Utrumque verum esse potest. ignis enim natura in verticem surgit et, si nihil illum prohibet, adscendit, sicut aqua natura defertur: si tamen aliqua vis accessit, quae illam in contrarium circumageret, illo intenditur, unde imbre deiecta est. Fulmen au-
2 tem eadem necessitate, qua excutitur, decidit. In his ignibus accidit quod arboribus, quarum cacumina trahi possunt ita, ut terram spectent, si tenera sunt, etiam ut adtingant, sed cum permiseris, in locum suum exsilient. itaque non est, quod eum spectes cuiusque rei habitum,
3 qui illi non ex voluntate est. Si igni permittes ire quo velit, coelum, id est levissimi cuiusque sedem repetet: ubi est aliquid, quod eum feriat et ab inpetu suo avertat, id non natura, sed servitus eius fit.

XXV. „Dicis, inquis, nubes adtritas edere ignem: cum sint humidae, immo udae, quomodo possunt gignere ignem, quem non magis verisimile est fieri ex nube quam ex aqua?"

1 XXVI. Ex nube nascitur. Primum in nubibus non aqua est, sed aer spissus ad gignendam aquam praeparatus, nondum in illam mutatus, sed iam pronus et vergens. non est, quod existimes eam prius colligi, tum
2 effundi: simul fit et cadit. Deinde si concessero humidam esse nubem conceptis aquis plenam, nihil tamen prohibet ignem ex humido quoque educi, immo ex ipso, quod magis mireris, humore. quidam negaverunt in ignem quicquam posse mutari, priusquam mutatum esset in aquam. potest ergo nubes salva, quam continet, aqua ignem parte aliqua sui reddere, ut saepe alia pars ligni
3 ardet, alia sudat. Nec hoc dico, non contraria inter se ista esse et alterum altero perimi, sed ubi valentior ignis quam humor est, vincit. rursus cum copia humoris exsuperat, tunc ignis sine effectu est. itaque non ardent virentia. Refert ergo quantum aquae sit. exigua enim
4 non resistet nec vim ignis inpediet. quidni? Maiorum nostrorum memoria, ut Posidonius tradidit, cum insula in Aegeo mari surgeret, spumabat interdiu mare et fumus

ex alto ferebatur. *noctu* demum prodebat ignem, non con-
tinuum, sed ex intervallis emicantem fulminum more,
quotiens ardor infernus iacentis super undae pondus
evicerat. deinde saxa evoluta rupesque partim inlaesae, 5
quas spiritus, antequam urerentur, expulerat, partim
exesae et in levitatem pumicis versae, novissime cacu-
men usti montis emicuit. postea altitudini adiectum et
saxum illud in magnitudinem insulae crevit. Idem nostra 6
memoria Valerio Asiatico consule iterum accidit. Quor-
sus haec retuli? ut adpareret nec exstinctum ignem mari
superfuso nec inpetum eius gravitate ingentis undae pro-
hibitum exire: ducentorum passuum fuisse altitudinem
Asclepiodotus auditor Posidonii tradidit, per quam di-
remptis aquis ignis emersit. Quod si inmensa aquarum 7
vis flammarum ex imo subeuntem vim non potuit oppri-
mere, quanto minus inpedire poterit ignem nubium te-
nuis humor et roscidus? adeo res ista non adfert ullam
moram, quae contra causas ignium sit, quos non vide-
mus emicare nisi inpendente coelo. serenum sine fulmine
est. non habet istos metus dies purus, ne nox quidem
nisi obscura nubibus. „Quid ergo? non aliquando etiam 8
adparentibus stellis et nocte tranquilla fulgurat?" Sed
scias licet illic nubes esse, unde splendor effertur, quas
videri a nobis terrarum tumor non sinit. Adice nunc, quod 9
fieri potest, ut nubes summae et humiles adtritu suo
ignem reddant, qui in inferiora expressus in parte coeli
sincera puraque visitur: sed fit in sordida.

XXVII. Tonitrua distinxere quidam ita, ut 1
dicerent unum esse genus, cuius grave sit
murmur, quale terrarum motum antecedit
clauso vento et fremente. hoc quomodo videatur illis fieri,
dicam. Cum spiritum intra se clausere nubes, in con- 2
cavis partibus earum volutatus aer similem agit mugitibus
sonum, raucum et aequalem et continuum: itaque etiam hu-
mida est illa regio et exitum claudit. ideo huiusmodi toni-
trua venturi praenuntia imbris sunt. Aliud genus est 3
acre, quod acerbum mage* dixerim quam sonorum, qua-
lem audire solemus, cum super caput alicuius d[illegible] ve-

sica est. talia eduntur tonitrua, cum conglobata dissolvi-
tur nubes et eum, quo distenta fuerat, spiritum emisit.
Hic proprie fragor dicitur, subitus et vehemens, quo
edito concidunt homines et exanimantur, quidam vero
vivi stupent et in totum sibi excidunt, quos vocamus
adtonitos, quorum mentes sonus ille coelestis loco
4 pepulit. Hic fieri illo quoque modo potest, ut inclusus
aer cava nube et motu ipso extenuatus diffundatur. deinde
dum maiorem sibi locum quaerit, a quibus involutus est,
sonum patitur. Quid autem? non quemadmodum inlisae
inter se manus plausum edunt, sic inlisarum inter se
nubium sonus potest esse magnus, quia magna con-
currunt?

1 XXVIII. „Videmus, inquis, nubes inpingi montibus
nec sonum fieri.“ Primum omnium non quocumque modo
inlisae sunt, sonant, sed si apte sunt conpositae ad so-
num edendum: aversas inter se manus collide, non plau-
dent, sed palma cum palma collata plausum facit. et plu-
rimum interest utrum cavae concutiantur an planae et ex-
tentae. Deinde non tantum ire nubes oportet, sed agi
2 magna vi et procellosa. Adice nunc, quod mons non
findit nubem, sed digerit et primam quamque partem eius
solvit. ne vesica quidem quocumque modo spiritum emi-
sit, sonat. si ferro divisa est, sine ullo aurium sensu
exit: rumpi illam oportet, ut sonet, non secari. Idem
de nubibus dico: nisi multo inpetu dissiluere, non re-
sonant. Adice nunc, quod nubes in montem actae non
franguntur, sed circumfunduntur et in aliquas partes mon-
tis, in arboris ramos, frutices, aspera saxa et eminentia
ita diducuntur, *ut* si quem habent spiritum, multifariam
3 emitt*a*nt, qui nisi universus erumpit, non crepat. Hoc
ut scias, ventus, qui circa arborem finditur, sibilat, non
tonat. lato, ut ita dicam, ictu et totum globum semel
dissipante opus est, ut sonitus erumpat, qualis auditur,
cum tonat.

XXIX. Praeter haec natura aptus est aer ad voces.
quidni? cum vox nihil aliud sit quam ictus aer. debent
ergo nubes utrimque inseri et cavae et intentae. vides

enim, quanto vocaliora sint vacua quam plena, et quanto intenta quam remissa. item tympana et cymbala sonant, quia illa repugnantem ex ulteriore parte spiritum pulsant, haec et ipsa aere non nisi cavo tinniunt.

XXX. Quidam, inter quos Asclepiodotus est, iudi- 1
cant sic quorumdam quoque corporum concursu tonitrum
et fulmina excuti posse. Aetna aliquando multo igne
abundavit, ingentem vim arenae urentis effudit. involu-
tus est dies pulvere populosque subita nox terruit. Illo
tempore aiunt tunc plurima fuisse tonitrua et fulmina,
quae concursu aridorum corporum facta sunt, non nu-
bium, quas verisimile est in tanto fervore aëris nullas
fuisse. Aliquando Cambyses ad Ammonem misit exer- 2
citum, quem arena austro mota et more nivis incidens
texit, deinde obruit. tunc quoque verisimile est fuisse
tonitruum fulminaque adtritu arenae sese adfricantis. Non 3
repugnat proposito nostro ista opinio. diximus enim utri-
usque naturae corpora efflare terras et sicci aliquid et
humidi in toto aëre vagari. itaque si quid tale intervenit,
nubem fecit solidiorem et crassiorem, quam si tantum
simplici spiritu texeretur. Illa frangi potest et edere so- 4
num: ista quae dixi, sive incendiis vaporantibus aëra
repleverunt sive ventis terras urentibus, necesse est nu-
bem faciant ante quam sonum. nubem autem tam arida
quam humida conserunt. est enim, ut diximus, nubes
spissitudo aëris crassi.

XXXI. Ceterum mira fulminis, si intueri velis, opera 1
sunt nec quicquam dubii relinquentia, quin divina sit illis
ac subtilis potentia: loculis integris [ac inlaesis] conflatur
argentum. manente vagina gladius ipse liquescit. et in-
violato ligno circa pila ferrum omne distillat. stat et fracto
dolio vinum nec ultra triduum ille rigor durat. Illud ae- 2
que inter adnotanda ponas licet, quod et hominum et
ceterorum animalium, quae icta sunt, caput spectat ad
exitum fulminis, quod omnium percussarum arborum
contra fulmina astulae surgunt. Quid, quod malorum
serpentium et aliorum animalium, quibus mortifera vis
inest, cum fulmine icta sunt, venenum omne consumi-

tur? „Unde, inquis, scis?“ in venenatis corporibus
vermis non nascitur: fulmine icta inter paucos dies ver-
minant.
1 XXXII. Quid, quod futura portendunt nec unius tan-
tum aut alterius rei signa dant, sed saepe longum fato-
rum sequentium ordinem nuntiant et quidem notis evi-
dentibus longeque clarioribus, quam [si] scriberentur?
2 Hoc inter nos et Tuscos, quibus summa est fulgurum per-
sequendorum scientia, interest: nos putamus, quia nu-
bes conlisae sunt, fulmina emitti. ipsi existimant nubes
conlidi, ut fulmina emittantur. nam cum omnia ad deum
referant, in ea opinione sunt, tamquam non, quia facta
sunt, significent, sed quia significatura sunt, fiant: ea-
dem tamen ratione fiunt, sive illis significare propositum
3 est sive consequens. „Quomodo ergo significant, nisi
ideo mittuntur?“ quomodo aves non in hoc motae, ut
nobis occurrerent, dextrum auspicium sinistrumque fe-
cerunt. „Et illas, inquit, deus movit.“ Nimis illum otio-
sum, et pusillae rei ministrum facis, si aliis somnia, aliis
4 exta disponit. Ista nihilominus divina ope geruntur, sed
non a deo pennae avium reguntur nec pecudum viscera
sub ipsa securi formantur: alia ratione fatorum series ex-
plicatur indicia futuri ubique praemittens, ex quibus
quaedam nobis familiaria, quaedam ignota sunt. Quic-
quid ratione fit, alicuius rei futurae signum est: fortuita
et sine ratione vaga divinationem non recipiunt. Cuius
5 rei ordo est, etiam praedictio est. „Cur ergo aquilae hic
honor datus est, ut magnarum rerum faceret auspicia,
aut corvo et paucissimis avibus, ceterarum sine prae-
sagio vox est?“ quia quaedam nondum in artem redacta
sunt, quaedam vero ne redigi quidem possunt ob nimium
remotam conversationem: ceterum nullum animal est,
quod non motu et occursu suo praedicat aliquid. non
6 omnia scilicet, sed quaedam notantur. Auspicium obser-
vantis est. ad eum itaque pertinet, qui in ea direxerit
animum. ceterum et illa fiunt, quae pereunt. Quinque
stellarum potestates Chaldaeorum observatio excepit.
7 quid, tu tot illa milia siderum iudicas otiosa lucere? Quid

est porro aliud, quod errorem maximum incutiat peritis natalium, quam quod paucis nos sideribus adsignant, cum omnia, quae supra nos sunt, partem nostri sibi vindicent? submissiora forsitan propius in nos vim suam dirigunt et ea, quae frequentius mota aliter nos aliterque prospiciunt. ceterum et illa, quae aut inmota sunt aut 8
propter velocitatem universo parem inmotis similia, non extra ius dominiumque nostri sunt. Al*tius* adspice et distributis rem officiis tracta. non magis autem facile est scire, quid possint, quam dubitari debet, an possint.

XXXIII. Nunc ad fulmina revertamur, quorum ars in haec tria dividitur: quemadmodum exploremus, quemadmodum interpretemur, quemadmodum exoremus. Prima pars ad formulam pertinet, secunda ad divinationem, tertia ad propitiandos deos, quos bono fulmine rogare oportet, malo deprecari: rogare, ut promissa firment, deprecari, ut remittant minas.

XXXIV. Summam esse vim fulminis iudicant, quia 1
quicquid alia portendunt, interventus fulminis tollit, quicquid ab hoc portenditur, fixum est nec alterius ostenti significatione mutatur. Quicquid exta, quicquid aves minantur, secundo fulmine abolebitur. quicquid fulmine denuntiatum est, nec extis nec ave contraria refellitur. In quo mihi falli videntur. quare? quia vero verius nihil 2
est. Si aves futura cecinerunt, nec potest hoc auspicium fulmine irritum fieri aut non futura cecinerunt. non enim nunc avem conparo et fulmen, sed duo veri signa, quae si verum significant, paria sunt. itaque cum fulminis interventus submovet extorum vel augurii indicia, male inspecta exta, male servata auguria sunt. non enim refert, utrius rei species maior sit vel natura potentior: si utraque res veri adtulit signa, quantum ad hoc, par est. Si 3
dicas flammae maiorem vim esse quam fumi, non mentieris: sed ad indicandum ignem idem valet flamma quod fumus. itaque si hoc dicunt: „quotiens exta aliud significabunt, aliud fulmina, fulminum erit auctoritas maior“ fortasse consentiam. si hoc dicunt: [quod] „altera res

verum praedixit, sed fulminis ictus priora delevit et ad
se fidem traxit“ falsum est. quare? quia nihil interest,
quam multa auspicia sint: fatum unum est, quod sive
primo auspicio intellectum est sive secundo, nihil inter-
4 erit. Ita dico: non refert, an aliud sit, per quod quidem
quaerimus, quoniam de ave quod quaerimus idem fatum
fulmine mutari non potest. quidni? nam fulmen ipsum fati
pars est.

1 XXXV. „Quid ergo? expiationes procura-
tionesque quo pertinent, si inmutabilia sunt
fata?“ Permitte mihi illam rigidam sectam tueri eorum,
qui excipiunt ista et nihil esse aliud quam aegrae mentis
2 solatia existimant. Fata inrevocabiliter ius suum pera-
gunt nec ulla commoventur prece. non misericordia fle-
cti, non gratia sciunt. cursum inrevocabilem ingressa
ex destinato fluunt. quemadmodum rapidorum aqua tor-
rentium in se non recurrit nec moratur quidem, quia
priorem superveniens praecipitat: sic ordinem fati rerum
aeterna series rotat, cuius haec prima lex est: stare de-
creto.

XXXVI. Quid enim intellegis fatum? existimo neces-
sitatem rerum omnium actionumque, quam nulla vis rum-
pat. hanc si sacrificiis aut capite niveae agnae exorari
iudicas, divina non nosti. Sapientis quoque viri senten-
tiam negatis posse mutari: quanto magis dei? cum sa-
piens quid sit optimum in praesentia sciat, illius divini-
tati omne praesens sit.

1 XXXVII. Agere nunc causam eorum volo, qui pro-
curanda existimant fulmina et expiationes non dubitant
prodesse aliquando ad submovenda pericula, aliquando
2 ad levanda, aliquando ad differenda. Quid sit, quod se-
quantur, paulo post persequar: interim hoc habent com-
mune nobiscum, quod nos quoque existimamus vota pro-
ficere salva vi ac potestate fatorum. Quemadmodum enim
a dis inmortalibus ita suspensa relicta sunt, ut in bonum
vertant, si admotae dis preces fuerint, si vota suscepta:
ita non est hoc contra fatum, si ipsum quoque in fato
3 est. „Aut futurum, inquit, est aut non: si futurum est,

fiet, etiamsi vota non suscipis. si non est futurum, etiamsi non susceperis vota, non fiet.“ Falsa est ista interrogatio, quia illam mediam inter ista exceptionem praeteris: futurum hoc est, sed si vota suscepta fuerint.

XXXVIII. „Hoc quoque, inquit, ipsum necesse est 1
fato conprehensum sit, ut aut suscipias vota aut non.“ Puta me manus dare tibi et fateri hoc quoque fato esse conprehensum, ut utique fiant vota: ideo fient. Fatum 2
est, ut iste peritus sit, sed si literas didicerit. atqui eodem fato continetur, ut literas discat: ideo docendus est. Hic dives erit, sed si navigaverit. at in illo fati ordine, quo patrimonium illi grande promittitur, hoc quoque protinus adfatum est, ut et naviget: ideo navigabit. Idem tibi de expiationibus dico. Effugiet pericula, si expiaverit praedictas divinitus minas. at hoc quoque in fato est, ut expiet: ideo expiabit. Ista nobis opponi solent, 3
ut probetur nil voluntati nostrae relictum et omne ius *fato* traditum. Cum de ista re agetur, dicam, quemadmodum manente fato aliquid sit in hominis arbitrio: nunc vero de quo agitur, explicui, quomodo, si fati certus est ordo, expiationes procurationesque prodigiorum pericula avertant, quia non cum fato pugnant, sed ipsa fati lege fiunt. „Quid ergo, inquis, aruspex mihi prodest? utique enim 4
expiare mihi etiam non suadente illo necesse est.“ Hoc prodest, quia fati minister est. Sic cum sanitas debeatur fato, debetur et medico, quia ad nos beneficium fati per huius manus venit.

XXXIX. Genera fulgurum tria esse ait Caecin- 1
na, consiliarium, auctoritatis et quod status dicitur. Consiliarium ante rem fit, sed post cogitationem, cum aliquid in animo versantibus aut suadetur fulminis ictu aut dissuadetur. auctoritatis est, ubi post rem factam venit, quam bono futuram malove significet. sta- 2
tus est, ubi rebus quietis nec agentibus nec cogitantibus quicquam fulmen quidem intervenit et aut minatur aut promittit aut monet. hoc monitorium vocat. sed nescio, quare non idem sit quod consiliarium. nam et qui monet, consilium dat. sed habet aliquam distinctionem 3

et ob hoc separetur a consiliario, quia illud suadet dis-
suadetque, hoc solam evitationem inpendentis periculi
continet, ut cum timemus ignem, fraudem a proximis,
4 insidias a servis. Etiamnunc tamen illam distinctionem
video: consiliarium est, quod cogitanti factum est, moni-
torium, quod nihil cogitanti. habet autem utraque res
suam proprietatem: suadetur deliberantibus et ultro mo-
nentur.

1 XL. Primo omnium non sunt fulminum genera, sed
significationum. nam fulminum genera sunt illa:
quod terebrat, quod discutit, quod urit. Quod
terebrat subtile est et flammeum, cui per angustissimum
2 fuga est ob sinceram et puram flammae tenuitatem. Quod
dissipat conglobatum est et habet admixtam vim spiritus
coacti ac procellosi. itaque illud fulmen per id foramen,
quod ingressum est, redit et evadit. huius late sparsa vis
3 est: rumpit icta, non perforat. Tertium illud genus, quod
urit, multum terreni habet et igneum magis est quam
flammeum. itaque relinquit magnas ignium notas, quae
percussis inhaereant. nullum quidem sine igne fulmen
venit, sed tamen hoc proprie igneum dicimus, quod ma-
nifesta ardoris vestigia inprimit, quod aut urit aut fuscat.
4 tribus modis urit: aut adflat et levi iniuria laedit aut con-
burit aut accendit. omnia ista urunt, sed genere et modo
differunt. quodcumque conbustum est, utique et ustum
5 est. at quod ustum est, non utique conbustum est. item
quod accensum est: potest enim illud ipso transitu ignis
ussisse. quis nescit uri quaedam, non ardescere, nil au-
tem ardere, quod non uratur? Unum hoc adiciam: potest
aliquid esse conbustum nec accensum, potest accensum
6 esse nec conbustum. Nunc ad id genus fulminis transeo,
quo icta fuscantur: hoc aut decolorat aut colorat. utrique
distinctionem suam reddam. Decoloratur id, cuius color
vitiatur, non mutatur. coloratur id, cuius alia fit quam
fuit facies, tamquam caerulea vel nigra vel pallida.

1 XLI. Haec adhuc Etruscis philosophisque
communia sunt. in illud dissentiunt, quod
fulmen a Iove dicunt mitti et tres illi manu-

bias dant: prima, ut aiunt, monet et placata est et ipsius Iovis consilio mittitur. secundam mittit Iupiter quidem, sed ex consilii sententia: deos duodecim advocat. hoc fulmen boni aliquid aliquando facit, sed tunc quoque non aliter, quam ut noceat: nec prodest quidem inpune. tertiam manubiam idem Iupiter mittit sed adhibitis 2
in consilium dis, quos superiores et involutos vocant, quia vastat, in quae incidit, et utique mutat statum privatum et publicum, quem invenit. ignis enim nihil esse, quale fuit, patitur.

XLII. In prima specie, si intueri velis, errat antiqui- 1
tas. quid enim tam inperitum est quam credere fulmina e nubibus Iovem mittere, columnas, arbores, nonnumquam statuas suas petere, uti inpunitis sacrilegis, percussis ovibus, incensis aris pecudes innoxias feriat? advocatos ad suum concilium a Iove deos, quasi in ipso parum consilii sit? illa laeta esse et placata fulmina, quae solus excutiat, perniciosa, quibus mittendis maior turba numinum interfuit? Si a me quaeris, quid sentiam, non 2
existimo tam hebetes fuisse, ut crederent Iovem iniquae voluntatis aut certe minus paratum. utrum enim tunc, cum emisit ignes, quibus innoxia capita perculeret, scelerata transiret, noluit iustius mittere an non successit? Quid 3
ergo secuti sunt, cum haec dicerent? ad coercendos inperitorum animos sapientissimi viri iudicaverunt inevitabilem metum, ut aliquid supra nos timeremus. utile erat in tanta audacia scelerum esse, adversus quod nemo sibi satis potens videretur. ad deterrendos itaque eos, quibus innocentia nisi metu non placet, posuerunt supra caput vindicem et quidem armatum.

XLIII. Quare ergo id fulmen, quod solus Iupiter mit- 1
tit, placabile est, perniciosum id, de quo deliberavit et quod aliis quoque dis auctoribus misit? quia Iovem, id est regem, prodesse etiam solum oportet, nocere non, nisi cum pluribus visum est. Discant hi, quicumque 2
magnam inter homines adepti potentiam sunt, sine consilio ne fulmen quidem mitti: advocent, considerent multorum sententias, nociturum temperent, hoc sibi pro-

ponant, ubi aliquid percuti debet, ne Iovi quidem suum satis esse consilium.

1 XLIV. In hoc quoque tam inperiti non fuerunt, ut Iovem existimarent tela mutare. poeticam istud licentiam decet:

Est aliud levius fulmen, cui dextra Cyclopum
saevitiae flammaeque minus, minus addidit irae:
tela secunda vocant superi.

2 Illos vero altissimos viros error iste non tenuit, ut existimarent Iovem modo [*gravioribus*, *modo*] levioribus fulminibus et lusoriis uti. sed admonere voluerunt eos, quibus adversus peccata hominum fulminandum est, non eodem modo omnia esse percutienda: quaedam stringi debere, quaedam elidi ac distringi, quaedam admoneri.

1 XLV. Ne hoc quidem crediderunt, Iovem, qualem in Capitolio et in ceteris aedibus colimus, mittere manu fulmina, sed eumdem, quem nos, Iovem intellegunt, rectorem custodemque universi, animum ac spiritum mundi, operis huius domi-
2 num et artificem, cui nomen omne convenit. Vis illum fatum vocare: non errabis. hic est, ex quo suspensa sunt omnia, causa causarum. vis illum providentiam dicere: recte dices. est enim, cuius consilio huic mundo providetur, ut inoffensus exeat et actus
3 suos explicet. vis illum naturam vocare: non peccabis. hic est, ex quo nata sunt omnia, cuius spiritu vivimus. vis illum vocare mundum: non falleris. ipse enim est hoc quod vides totum, partibus suis inditus, et se sustinens et sua. Idem Etruscis [quoque] visum est et ideo fulmina dixerunt mitti a Iove, quia sine illo nihil geritur.

XLVI. „At quare Iupiter aut ferienda transit aut innoxia ferit?“ In maiorem me quaestionem vocas, cui suus dies, suus locus dandus est: interim hoc dico, fulmina mitti a Iove, sed sic omnia esse disposita, ut etiam quae ab illo non fiunt, tamen sine ratione non fiant, quae illius est. nam etiamsi Iupiter illa

non facit nunc, Iupiter fecit ut fierent. Singulis non adest, *et tamen* vim et causam et manum omnibus dedit.

XLVII. Huic illorum divisioni non accedo: aiunt aut perpetua esse fulmina aut finita aut prorogativa. perpetua, quorum significatio in totam pertinet vitam, nec unam rem *de*nuntiat, sed contextum rerum per omnem deinceps aetatem futurarum conplectitur. haec sunt fulmina, quae prima accepto patrimonio et novo hominis aut urbis statu fiant. Finita ad diem utique respondent. Prorogativa sunt, quorum minae differri possunt, averti tollique non possunt.

XLVIII. Dicam, quid sit, quare huic divi- 1
sioni non consentiam. nam et quod perpetuum vocant fulmen, finitum est. aeque enim talia ad diem respondent, nec ideo finita non sunt, quia multa significant, et quod prorogativum videtur, finitum est. nam illorum quoque confessione certum est, quousque inpetratur dilatio. privata enim fulgura negant ultra decimum annum, publica ultra tricesimum posse differri. hoc modo et ista finita sunt, quia ultra quod non proroga*t*ur, inclusum est. Omnium ergo fulminum et omnis eventus dies stata sit.
non potest enim ulla incerti esse conprehensio. Quae 2
inspicienda sunt in fulgure, passim et vage dicunt, cum possint sic dividere, quemadmodum ab Attalo philosopho, qui se huic disciplinae dediderat, divisa sunt, ut inspiciant, ubi factum sit, quando, cui, in qua re, quale, quantum. Haec si digerere in partes suas voluero, quid postea faciam? in inmensa procedam.

XLIX. Nunc nomina fulgurum, quae a Cae- 1
cinna ponuntur, aperte distinguam et quid de eis sentiam, exponam. Ait esse postulatoria, quibus sacrificia intermissa aut non rite facta repetuntur, monitoria, quibus docetur, quid cavendum sit, pestifera, quae mortem exiliumque portendunt, fallacia, quae per speciem alicuius boni nocent: dant consulatum malo futurum gerentibus, et hereditatem, cuius conpendium magno luendum sit incommodo. dentanea, quae speciem periculi sine periculo adferunt, per- 2

emptalia, quibus tolluntur priorum fulminum minae, adtestata, quae prioribus consentiunt, adterranea, quae in cluso fiunt, obruta, quibus iam percussa prius nec procurata feriuntur, regalia, cum forum tangitur vel comitium aut principalia urbis liberae loca, quorum
3 significatio regnum civitati minatur, inferna, cum e terra exsilivit ignis, hospitalia, quae sacrificiis ad nos Iovem accersunt et, ut verbo eorum molliori utar, invitant. sed non arcesseretur invitus: nunc venire eum magno insultantium periculo adfirmant. auxiliaria, quae invocata, sed advocantium bono veniunt.

1 L. Quanto simplicior divisio est, qua utebatur Attalus noster, vir egregius, qui Etruscorum disciplinam Graeca subtilitate miscuerat: ex fulminibus quaedam sunt, quae significant id, quod ad nos pertinet, quaedam autem nihil significant aut id, cuius in-
2 tellectus ad nos non pertinet. Ex his, quae significant, quaedam sunt laeta, quaedam adversa, [*quaedam mixta*], quaedam nec adversa nec laeta. Adversorum hae sunt species: aut inevitabilia mala portendunt aut evitabilia aut quae minui possunt aut quae prorogari. Laeta aut
3 mansura significant aut caduca. Mixta aut partem habent boni, partem mali aut mala in bonum, aut bona in malum vertunt. Nec adversa nec laeta sunt, quae aliquam nobis actionem significant, qua nec terreri nec laetari debemus, ut peregrinationem, in qua nec metus quicquam nec spei sit.

LI. Revertor ad ea fulmina, quae significant quidem aliquid, sed quod ad nos non pertineat, tamquam utrum eodem anno idem homini futurum fulmen quod factum sit. Nihil significant fulmina aut id, cuius notitia nos effugit, ut illa, quae in vastum mare sparguntur aut in desertas solitudines, quorum significatio nulla est vel perit.

1 LII. Pauca adhuc adiciam ad enarrandam vim fulminis, quae non eodem modo omnem materiam vexat. Valentiora, quia resistunt, vehementius dissipat, cedentia nonnumquam sine iniuria transit. cum lapide ferroque et durissimis quibusque con-

fligit, quia viam per illa necesse est inpetu quaerat: itaque facit, qua effugiat. teneris et rarioribus parcit, quamquam flammis opportuna videantur, quia transitu patente minus obstaculum invenit. loculis itaque integris, ut dixi, pecunia, quae in his fuit, conflata reperitur, quia ignis tenuissimus per foramina occulta transcurrit. quicquid autem in tigno solidum invenit et contumax, vincit. Non 2
autem uno, ut dixi, modo saevit, sed quid quaecumque vis fecerit, ex ipso genere iniuriae intellegis et fulmen opere cognoscis. interdum in eadem materia multa diversa eiusdem vis fulminis facit, sicut in arbore quod aridissimum, urit, quod solidissimum et durissimum est, terebrat et frangit, summos cortices dissipat, interiores libros [in parte interioris arboris] rumpit ac scindit, folia pertundit ac stringit. vinum gelat, ferrum et aes fundit.

LIII. Illud est mirum, quod vinum fulmine gelatum, 1
cum ad priorem habitum redit, potum aut exanimat aut dementes facit. Quare id accidat quaerenti mihi illud occurrit: inest vis fulmini pestifera. ex hoc remanere aliquem spiritum in eo humore, quem coegit congelavitque, verisimile est. nec enim adligari potuisset, nisi aliquod illi esset additum vinculum. Praeterea olei quoque et 2
omnis unguenti teter post fulmen odor est. ex quo adparet inesse quamdam subtilissimo igni et contra naturam acto pestilentem potentiam, quo non icta tantum cadant, sed adflata. Praeterea quocumque decidit fulmen, ibi odorem esse sulphuris certum est, qui quia gravis est, saepius haustus alienat. Sed ad hoc vacui revertamur. 3
fortasse enim libebit ostendere, quam omnia ista a philosophia parente artium defluxerunt: illa primum et quaesivit causas rerum et observavit effectus et, quod in fulminis inspectione longe melius est, initiis rerum exitus contulit.

LIV. Nunc ad opinionem Posidonii revertor: 1
e terra terrenisque omnibus pars humida efflatur, pars sicca et fumida [remanet]: haec fulminibus alimentum est, illa imbribus. Quicquid in aëra sicci fumosique pervenit, id includi se [nubibus] non fert, sed rumpit

claudentia. inde est sonus, quem nos tonitrum vocamus.
2 In ipso quoque aëre quicquid extenuatur, simul *et* sic-
catur et calefit. hoc quoque si inclusum est, aeque fu-
gam quaerit et cum sono evadit ac modo universam eru-
ptionem facit eoque vehementius intonat, modo per par-
3 tes et minutatim. ergo tonitrua hic spiritus exprimit, dum
aut rumpit nubes aut pervolat. volutatio autem spiritus
in nube conclusi valentissimum est adterendi genus. to-
nitrua enim nihil aliud sunt quam citi aëris sonitus, qui
fieri, nisi dum aut terit aut rumpitur, non potest.

1 LV. „Et si conliduntur inter se nubes, inquit, fit is
quem desideras ictus.“ sed non universus. neque enim
tot*ae* totis concurrunt, sed partibus partes. nec sonant
mollia, nisi inlisa duris sunt: itaque non auditur fluctus,
2 nisi inpactus est. „Ignis, inquit, dimissus in aquam
sonat, dum exstinguitur.“ Puta ita esse: pro me est.
non enim tunc ignis sonum efficit, sed spiritus per ex-
stinguentia fugiens. Ut dem tibi et fieri in nube ignem
3 et exstingui, e spiritu nascitur et adtritu. „Quid ergo?
inquit, non potest aliqua ex his transcurrentibus stellis
incidere in nubem et exstingui?“ Existimemus posse
etiam aliquando hoc fieri: nunc naturalem causam quae-
rimus et adsiduam, non raram fortuitamque. puta enim
me confiteri verum esse, quod dicis, aliquando post to-
nitrua emicare ignes stellis transversis et cadentibus si-
miles: non ob hoc tonitrua facta sunt, sed cum hoc fie-
4 ret, tonitrua facta sunt. Clidemos ait fulgurationem
speciem inanem esse, non ignem: sic enim per noctem
splendorem motu remorum videri. Dissimile est exem-
plum. illic enim splendor intra aquam ipsam adparet:
qui fit in aëre, erumpit et exsilit.

1 LVI. Heraclitus existimat fulgurationem esse velut
apud nos incipientium ignium conatum et primam flam-
mam incertam, modo intereuntem, modo resurgentem:
haec antiqui fulgetra dicebant. nos tonitrua plura-
liter dicimus, antiqui autem tonitrum dixerunt aut to-
num. Hoc apud Caecinnam invenio, facundum virum et
qui habuisset aliquando in eloquentia nomen, nisi illum

Ciceronis umbra pressisset. Etiamnunc illo verbo uteban- 2
tur antiqui correpto, quo nos producta una syllaba uti-
mur: dicimus enim ut splendēre sic fulgēre. at illis
ad significandam hanc e nubibus subitae lucis eruptio-
nem mos erat correpta media syllaba uti, ut dicerent
fulgĕre.

LVII. Quid ipse existimem quaeris? adhuc 1
enim alienis opinionibus commodavi manum:
dicam. Fulgurat, cum repentinum late lumen emicuit.
id evenit, ubi aer in ignem extenuatis nubibus vertitur
nec vires, quibus longius prosiliret, invenit. Non mira- 2
ris, puto, si aëra aut motus extenuat aut extenuatio in-
cendit: sic liquescit excussa glans funda et adtritu aëris
velut igne distillat. ideo plurima aestate fiunt fulmina,
qua plurimum calidi est. facilius autem adtritu calidorum
ignis exsistit. Eodem autem modo fit fulgur, quod tan- 3
tum splendet, et fulmen, quod incendit. sed illi levior
vis alimentique minus est, et, ut breviter dicam quod
sentio, fulmen est fulgur intentum. Ergo ubi calidi fu-
midique materia emissa terris in nubes incidit et diu in
illarum sinu volutata est, novissime erumpit et, quia vi-
res non habet, splendor est. at ubi illa fulgura plus ha- 4
buere materiae, [et] maiore inpetu arserunt, sed non ad-
parent tantum, sed decidunt. Quidam existimant utique
fulmen reverti, quidam subsidere, ubi alimenta praegra-
vaverunt et fulmen ictu languidiore delatum est.

LVIII. „At quare fulmen subitum adparet nec conti- 1
nuatur adsiduus ignis?" quia celer ignis undique motus
simul et nubes rumpit et aëra incendit. deinde desinit
flamma motu quiescente. non enim adsiduus est spiritus
cursus, ut ignis possit extendi, sed quotiens fortius ipsa
iactatione se accendit, fugiendi inpetum capit. deinde
cum evasit et pugna desivit, ex eadem causa modo us-
que ad terram profertur, modo ante dissolvitur, si mi-
nore vi pressus est. „Quare oblique fertur?" quia spi- 2
ritu constat. spiritus autem obliquus est flexuosusque et,
quia natura ignem sursum vocat, iniuria deorsum pre-
mit, incipit obliquus esse. interdum neutra '

dit et ignis in superiora nititur et in inferiora deprimitur.
3 „Quare frequenter cacumina montium feriuntur?“ quia
opposita sunt nubibus et e coelo cadentibus per haec
transeundum est.

1 LIX. Intellego, quid dudum desideres, quid efflagites.
„M a l o, inquis, f u l m i n a n o n t i m e r e q u a m n o s s e.
itaque alios doce, quemadmodum fiant: ego mihi metum
2 illorum excuti volo, non naturam indicari.“ S e q u a r q u o
v o c a s: omnibus enim rebus omnibusque sermonibus ali-
quid salutare miscendum est. Cum imus per occulta na-
turae, cum divina tractamus, vindicandus est à malis suis
animus ac subinde firmandus, quod etiam eruditis et hoc
unum agentibus necessarium est, non ut effugiamus ictus
rerum, undique enim tela in nos iaciuntur, sed ut fortiter
3 et constanter patiamur. invicti esse possumus, inconcussi
non possumus, quamquam interim spes subit, inconcus-
sos quoque esse nos posse. „Quemadmodum?“ inquis.
Contemne mortem: et omnia, quae ad mortem ducunt,
contempta sunt, sive bella sunt seu naufragia seu morsus
ferarum seu ruinarum subito lapsu procidentium pon-
4 dera. Numquid amplius facere possunt, quam ut corpus
ab animo resolvatur? hoc nulla diligentia evitat, nulla
felicitas donat, nulla potentia evincit. talia varia fors *libi*-
dine disponit: mors omnes aeque vocat. iratis dis pro-
5 pitiisque moriendum est. Animus ex ipsa desperatione
sumatur: ignavissima animalia, quae natura ad fugam
genuit, ubi exitus non patet, temptant pugnam corpore
inbelli. nullus perniciosior hostis est quam quem auda-
cem angustiae faciunt, longeque violentius semper ex ne-
cessitate quam ex virtute corruitur, [maiora] aut certe
6 paria conatur animus magnus ac perditus. Cogitemus
nos, quantum ad mortem, perditos esse: et sumus. Ita
est, Lucili: omnes reservamur ad mortem. totum hunc
quem vides populum, totum quem usquam cogitas esse,
cito natura revocabit et condet: nec de re, sed de die
7 qu*ae*ritur. Eodem citius tardiusve veniendum est. Quid
ergo? non tibi timidissimus omnium et insipientissimus
videtur, qui magno ambitu rogat moram mortis? nonne

contemneres eum, qui inter perituros constitutus benefi-
cii loco peteret, ut ultimus cervicem praeberet? Idem fa-
cimus: magno aestimamus tardius mori. In omnes con- 8
stitutum est capitale supplicium et quidem constitutione
iustissima. nam, quod magnum solet esse solatium ex-
trema passuris, quorum *eadem* causa, et sors eadem est.
Si sequeremur traditi a iudice aut magistratu, carnifici
nostro praestaremus obsequium: quid interest ad mor-
tem iussi eamus an nati? O te dementem et oblitum fra- 9
gilitatis tuae, si tunc mortem times, cum tonat! Itane in
hoc salus tua vertitur? vives, si fulmen effugeris? Repe-
tet te gladius, petet lapis, perdet bilis: non maximum ex
periculis tuis, sed speciosissimum fulmen est. Male sci- 10
licet actum erit tecum, si sensum mortis tuae celeritas
infinita praeveniet, si mors tua procuratur, si ne tunc
quidem, cum exspiras, supervacuus, sed alicuius ma-
gnae rei signum es. Male scilicet agitur tecum, si cum
fulmine conderis. Sed pavescis ad coeli fragorem et ad 11
inane nubilum trepidas et, quotiens aliquid effulsit, ex-
spiras. quid ergo? honestius putas defectione perire
quam fulmine? eo itaque fortior adversus coeli minas
surge et, cum undique mundus exarsit, cogita nihil ha-
bere te tanta morte perdendum. Quod si tibi parari cre- 12
dis illam coeli confusionem, illam tempestatum discor-
diam, si propter te ingestae inlisaeque nubes strepunt, si
in tuum exitium tanta ignium vis excutitur: at tu solatii
loco numera tanti esse mortem tuam.. Sed non erit huic 13
cogitationi locus: casus iste donat metum et inter cetera
hoc quoque commodum est eius, quod exspectationem
suam antecedit. Nemo umquam timuit fulmen, nisi quod
effugit.

L. ANNAEI SENECAE

AD LUCILIUM

NATURALIUM QUAESTIONUM

LIBER III.

[PRAEFATIO.]

1 Non praeterit me, Lucili virorum optime, quam magnarum rerum fundamenta ponam senex, qui mundum circuire constitui et causas secretaque eius eruere atque aliis noscenda prodere. quando tam multa consequar, tam sparsa colligam, tam occulta perspiciam?
2 Pr*emat* ergo senectus et obiciat annos inter vana studia consumptos: tanto magis urgeamus et damna aetatis male exemptae labor sarciat: nox ad diem accedat. occupationes recidantur. patrimonii longe a domino iacentis cura solvatur. sibi totus animus vacet et ad contempla-
3 tionem sui saltem in ipso fine respiciat. Faciet ac sibi instabit et cotidie brevitatem temporis metietur. quicquid amissum est, id diligenti usu vitae praesentis recolliget. Fidelissimus est ad honesta ex poenitentia transitus. libet igitur mihi exclamare illum poetae incliti versum:

tollimus ingentes animos et maxima parvo
tempore molimur.

hoc dicerem, si puer iuvenisque molirer. nullum enim non tam magnis rebus tempus angustum est: nunc vero ad rem seriam, gravem, inmensam post meridianas ho-
4 ras accessimus. Faciamus quod in itinere fieri solet: qui tardius exierunt, velocitate pensant moram. festinemus et opus nescio an superabile, magnum certe, sine aetatis excusatione tractemus. Crescit animus, quotiens coepti magnitudinem ostendit et cogitat, quantum propo-
5 sito, non quantum sibi supersit. Consumpsere se qui-

dam, dum acta regum externorum conponunt quaeque
passi invicem ausique sunt populi: quanto satius est,
sua mala exstinguere quam aliena posteris tradere?
quanto potius, deorum opera celebrare quam Philippi
aut Alexandri latrocinia ceterorumque, qui exitio gen-
tium clari non minores fuere pestes mortalium quam in-
undatio, qua planum omne perfusum est, quam confla-
gratio, qua pars magna animantium exaruit? Quemad- 6
modum Hannibal superiecerit Alpes scribunt. quemad-
modum confirmatus Hispaniae cladibus bellum Italiae
inopinatus intulerit fractisque rebus et post Carthaginem
pertinax reges pererraverit ducem promittens, exercitum
petens. quemadmodum non desierit omnibus angulis bel-
lum senex quaerere: adeo sine patria pati poterat, sine
hoste non poterat. Quanto satius est, quid faciendum sit 7
quam quid factum quaerere, ac docere eos, qui sua per-
misere fortunae, nihil stabile ab illa datum fuisse, eius
omnia aura fluere mobilius? nescit enim quiescere, gau-
det laetis tristia substituere, utique miscere. Itaque se-
cundis nemo confidat, adversis nemo deficiat: alternae
sunt vices rerum. Quid exsultas? haec, quibus veheris 8
ad summum, nescis ubi te relictura sint: habebunt suum,
non tuum finem. Quid iaces? ad imum delatus es: nunc
locus est resurgendi. in melius adversa, in deterius optata
flectuntur. Ista concipienda est animo varietas non pri- 9
vatarum tantum domuum, quas levis casus inpellit, sed
publicarum. regna ex infimo coorta supra imperantes
constiterunt, vetera imperia in ipso flore ceciderunt. in-
veniri non potest numerus, quam multa ab aliis fracta
sint: nunc cummaxime deus exstruit alia, alia submittit
nec molliter ponit, sed ex fastigio suo nullas habitura
reliquias iactat. Magna ista, quia parvi sumus, credi- 10
mus. multis rebus non ex natura sua, sed ex humilitate
quidem nostra magnitudo est. Quid praecipuum in rebus
humanis est? non classibus maria conplesse nec in ru-
bri maris litore signa fixisse nec deficiente ad iniurias
terra errasse in oceano ignota qu[illegible] animo
omnia vidisse et, qua maior nulla [illegible]vitia do-

muisse. Innumerabiles sunt, qui populos, qui urbes ha
11 buerunt in potestate, paucissimi, qui se. Quid est prae-
cipuum? erigere animum supra minas et promissa fortu-
nae, nihil dignum illam habere putare, quod speres: quid
enim habet dignum, quod concupiscas? qui a divinorum
conversatione quotiens ad humana recideris, non aliter
caligabis quam quorum oculi in densam umbram ex claro
12 sole redierunt. Quid est praecipuum? posse laeto animo
adversa tolerare. quicquid acciderit, sic ferre, quasi
volueris tibi accidere. debuisses enim velle, si scisses
omnia ex decreto dei fieri: flere, queri, gemere desci-
13 scere est. Quid est praecipuum? animus contra calami-
tates fortis et contumax, luxuriae non adversus tantum,
sed infestus nec avidus periculi nec fugax, qui sciat for-
tunam non exspectare sed facere, et adversus utramque
intrepidus inconfususque prodire, nec illius tumultu nec
14 huius fulgore percussus. Quid est praecipuum? non ad-
mittere in animo mala consilia, puras ad coelum manus
extollere, nullum bonum petere, quod ut ad te transeat,
aliquis dare debet, aliquis amittere, optare, quod sine
adversario optatur, bonam mentem: cetera magno aesti-
mata mortalibus, etiamsi quis domum casus adtulerit,
15 sic intueri, quasi exitura, qua venerunt. Quid est prae-
cipuum? altos supra fortuita spiritus tollere, hominis me-
minisse, ut, sive felix eris, scias hoc non futurum diu, sive
16 infelix, scias te hoc non esse, si non putes. Quid est prae-
cipuum? in primis labris animam habere. Haec res effi-
cit non e iure Quiritium liberum, sed e iure naturae. li-
ber autem est, qui servitutem suam effugit. haec est ad-
sidua et ineluctabilis et per diem et per noctem aequali-
17 ter premens, sine intervallo, sine commeatu. Sibi servire
gravissima est servitus: quam discutere facile est, si de-
sieris multa te poscere, si desieris tibi referre mercedem,
si ante oculos et naturam tuam et aetatem posueris, licet
prima sit, ac tibi ipse dixeris: quid insanio? quid an-
helo? quid sudo? quid terram, quid forum verso? nec
18 multo opus est nec diu. Ad hoc nobis proderit inspicere
rerum naturam: primo discedemus a sordidis. deinde

animum ipsum, quo summo magnoque opus est, seducemus a corpore. deinde in occultis exercitata subtilitas non erit in aperta deterior. nihil autem est apertius his salutaribus, quae contra nequitiam nostram furoremque discuntur, quae damnamus nec ponimus.

I. Quaeramus ergo de aquis et investige- 1
mus, qua ratione fiant: sive, ut ait Ovidius,

fons erat illimis nitidis argenteus undis,

sive, ut ait Vergilius,

unde per ora novem vasto cum murmure montis
it mare praeruptum et pelago premit arva sonanti,

sive, ut apud te, iuvenis carissime, invenio,

elisus Siculis de fontibus exsilit amnis,

si qua ratio aquas subministret, quomodo tot flumina ingentia per diem noctemque decurrant. quare alia hibernis aquis intumescant, alia in defectu ce-
terorum amnium crescant. Nilum interim se- 2
ponemus a turba, propriae naturae ac singularis, et illi suum diem dabimus: nunc volgares aquas prosequamur, tam frigidas quam calentes. in quibus [calentibus] quaerendum erit, utrum calidae nascantur an fiant. de ceteris quoque disseremus, quas insignes aut sapor aut aliqua red-
dit utilitas: quaedam enim oculos, quaedam nervos 3
iuvant, quaedam veterata et a medicis desperata vitia percurant. quaedam medentur ulceribus, quaedam interiora potu fovent et pulmonis ac viscerum querelas levant. quaedam supprimunt sanguinem: tam varius singulis usus est quam gustus.

II. Aut stant omnes aquae aut eunt aut colliguntur aut 1
varias habent venas. aliae sunt dulces, aliae variae: asperae quippe interveniunt, salsae amaraeque aut medicatae, ex quibus sulphuratas dicimus, ferratas, aluminosas: in-
dicat vim sapor. Habent praeterea multa discrimina. 2
primum tactus: frigidae et calidae sunt. deinde ponderis: leves et graves sunt. deinde coloris: purae sunt, turbidae, caeruleae, lividae. deinde salubritatis: sunt enim utiles, sunt mortiferae. [sunt quae coguntur in la-

pidem. quaedam tenues, quaedam pingues.] quaedam alunt, quaedam sine ulla bibentis ope transeunt, quaedam haustae fecunditatem adferunt.

III. Ut stet aqua vel fluat, loci positio efficit: in devexo fluit, in plano continetur et stagnat. aliquando in adversum spiritu inpellitur: tunc cogitur, non fluit. colligitur ex imbribus. ex suo fonte nativa est. nihil tamen prohibet eodem loco aquam colligi et nasci, quod in Fucino videmus, in quem montes circumiecti quicquid fudit pluvia derivant, sed magnae in ipso latentesque venae sunt. itaque etiam cum hiberni defluxere torrentes, faciem suam servat.

IV. Primum ergo quaeramus, quomodo ad continuandos fluminum cursus terra sufficiat, unde tantum aquarum exeat. Miramur, quod accessionem fluminum maria non sentiant: aeque mirandum est, quod detrimentum exeuntium terra non sentit. quid est, quod illam aut sic inpleverit, ut praebere tantum ex recondito possit, aut subinde sic suppleat? Quamcumque rationem reddiderimus de flumine, eadem erit rivorum ac fontium.

V. Quidam iudicant terram, quicquid aquarum emisit, rursus accipere et ob hoc nec maria crescere, quia quod influxit, non in suum vertunt, sed protinus reddunt. occulto enim itinere subit terras et palam venit; secreto revertitur, colaturque in transitu mare, quod per multiplices terrarum anfractus verberatum amaritudinem ponit et pravitatem [saporis] in tanta soli varietate exuit et in sinceram aquam transit.

1 VI. Quidam existimant, quicquid ex imbribus terra concipit, ad ima trahi et *in flumina* rursus emitti et hoc argumenti loco ponunt, quod rarissima flumina sunt in his
2 locis quibus rarus est imber. Ideo siccas aiunt Aethiopiae solitudines esse paucosque inveniri in interiore Africa fontes, quia fervida natura coeli sit et paene semper aestiva. squalidae itaque sine arbore, sine cultore arenae iacent raris imbribus sparsae, quos statim conbibunt. At contra constat Germaniam et Galliam et proxime ab illis Ita-

iam abundare rivis et fluminibus, quia coelo humido utuntur et ne aestas quidem imbribus caret.

VII. Adversus haec multa posse dici vides. Primum 1
ego tibi vinearum diligens fossor adfirmo, nullam pluviam esse [tam magnam], quae terram ultra decem pedes in altitudinem madefaciat: omnis humor intra primam crustam consumitur nec in inferiora descendit. quomodo 2
ergo imber suggerere potest amnibus vires, qui summam tantum humum tingit? pars maior eius per fluminum alveos in mare aufertur. exiguum est, quod sorbeat terra, nec id servat. aut enim arida est et absumit in se, quicquid infusum est, aut satiata, si quid supra desiderium cecidit, excludet. et ideo primis imbribus non augentur amnes, quia totos in se sitiens terra trahit. Quid, quod 3
quaedam flumina erumpunt saxis et montibus? his quid conferent pluviae, quae per nudas rupes deferuntur nec habent [terram], cui insideant. Adice, quod siccissimis locis putei in altum acti ultra ducentorum aut trecentorum pedum spatium inveniunt aquarum uberes venas in ea altitudine, in quam aqua non penetrat, ut scias illic non coelestem esse nec collectivum humorem, sed, quod dici solet, vivam aquam. Illo quoque argumento haec 4
opinio refellitur, quod quidam fontes in summo cacumine montis redundant. adparet illos sursum agi aut ibi concipi, cum omnis pluvialis aqua decurrat.

VIII. Quidam existimant, quemadmodum in exteriori parte terrarum vastae paludes iacent magnique et navigabiles lacus, quemadmodum ingenti spatio [terrarum] maria infusa vallibus porrecta sunt, sic interiora terrarum abundare aquis dulcibus nec minus illas stagnare quam apud nos oceanum et sinus eius. immo eo latius, quo plus terra in altum patet. Ergo ex illa profunda copia isti amnes egeruntur, quos quid miraris si terra detractos non sentit, cum adiectos maria non sentiunt.

IX. Quibusdam haec causa placet: aiunt habere ter- 1
ram intra se recessus cavos et multum spiritus, qui necessario frigescit umbra gravi pressus. deinde piger et inmotus in aquam, cum se desiit ferre, convertitur. Si- 2

cut apud nos mutatio aëris imbrem facit, ita infra terras flumen aut rivum. supra nos non potest stare segnis diu et gravis. aliquando enim sole tenuatur, aliquando ventis expanditur. itaque intervalla magna imbribus sunt: sub terra vero quicquid est, quod illum in aquam convertat, idem semper est, umbra perpetua, frigus aeternum, inexercitata densitas. semper ergo praebebit fonti
3 et flumini causas. Placet nobis terram esse mutabilem. haec quoque quicquid efflavit, quia non libero aëre concipitur, crassescit protinus et in humorem convertitur. Habes primam aquarum sub terra nascentium causam.

1 X. Adicias etiam licet, quod fiunt omnia ex omnibus, ex aqua aer, ex aëre aqua, ignis ex aëre, ex igne aer: quare ergo non e terra fiat aqua? quae si in alia mutabilis est, et in aquam, immo maxime in hanc. utraque enim cognata est res, utraque gravis, utraque densa, utraque in extremum mundi conpulsa. Ex aqua
2 terra fit: cur non aqua fiat e terra? „At magna flumina sunt.“ Cum videris, quanta sunt, rursus ex quanto prodeant adspice. Miraris, cum labantur adsidue, quaedam vero concitata rapiantur, quod praesto sit illis aqua semper nova? quid si mireris, quod, cum venti totum aëra inpellant, non deficit spiritus, sed per dies noctesque aequaliter fluit, nec ut flumina certo alveo feruntur, sed per vastum coeli spatium lato inpetu vadit? quid si ullam undam superesse mireris, quae superveniat tot fluctibus
3 fractis? Nihil deficit, quia totum in se redit. omnium elementorum in alternum recursus sunt. quicquid alteri perit, in alterum transit et natura partes suas velut in ponderibus constitutas examinat, ne portionum aequitate
4 turbata mundus praeponderet. Omnia in omnibus sunt: non tantum aer in ignem transit, sed numquam sine igne est. detrahe illi calorem: rigescet, stabit, durabitur et transiet aer in humorem, sed nihilominus non sine humore est. et aëra et aquam facit terra, sed non magis umquam sine aqua est quam sine aëre. et ideo facilior est invicem transitus, quia illis, in quae transeundum

est, iam mixta sunt. Habet ergo terra humorem: hunc 5
exprimit. habet aëra: hunc umbra hiberni frigoris den-
sat, ut faciat humorem. ipsa quoque mutabilis est in hu-
morem: natura sua utitur.

XI. „Quid ergo? inquis, si perpetuae sunt cau- 1
sae, quibus flumina oriuntur ac fontes, quare
aliquando siccantur, aliquando quibus non
fuerunt locis, exeunt?“ Saepe motu terrarum iti-
nera turbantur et ruina interscindit cursum aquis, quae
retentae novos exitus quaerunt et aliquo inpetum faciunt
aut ipsius quassatione terrae aliunde alio transferuntur. 2
Apud nos solet evenire, ut amisso canali suo flumina
primum refundantur, deinde, quia perdiderunt viam, fa-
ciant. Hoc accidisse ait Theophrastus in C*oryco* monte,
in quo post terrarum tremorem nova vis fontium emersit.
Sunt qui alias quoque causas intervenire opinantur, quae 3
evocent aquas aut a cursu suo deiciant et avertant. Fuit
aliquando aquarum inops Haemus, sed cum Gallorum
gens a Cassandro obsessa in illum se contulisset et sil-
vas cecidisset, ingens aquarum copia adparuit, quas vi-
delicet in alimentum suum nemora ducebant, quibus
eversis humor, qui desiit in arbusta consumi, superfusus
est. Idem ait et circa Magnesiam accidisse. Sed pace 4
Theophrasti dixisse liceat, non est hoc veri simile, quia
fere aquosissima sunt quaecumque umbrosissima. quod
non eveniret, si aquas arbusta siccarent, quibus alimen-
tum ex proximo est. fluminum vero vis ex intimo manat
ultraque concipitur quam radicibus evagari licet. Deinde
succisae arbores plus humoris desiderant. non enim tan-
tum id, quo vivant, sed quo crescant trahunt. Idem ait 5
circa Arcadiam, quae urbs in Creta insula fuit, fontes et
rivos substitisse, quia desierit coli terra diruta urbe,
postea vero quam cultores perceperit, aquas quoque
percepisse. causam siccitatis hanc ponit, quod obriguerit
constricta tellus nec potuerit imbres inagitata transmittere.
Quomodo ergo videmus plurimos in locis desertissimis 6
fontes? plura denique invenimus, quae propter aquas
coli coeperunt quam quae aquas habere coeperint, quia

colebantur. non enim esse pluvialem hanc, quae vastissima flumina a fonte statim apta magnis navigiis defert, ex hoc intellegas licet, quod per hiemem aestatemque par est a capite deiectus. Pluvia potest facere torrentem, non potest a*mn*em aequali inter ripas suas tenore labentem, quem non faciunt imbres, sed incitant.

1 XII. Paulo repetamus hoc altius, si videtur, et scies te non habere quod quaeras, cum ad veram amnium originem accesseris. Flumen nempe fecit copia cursusque aquae perennis. ergo si quaeris a me, quomodo aqua fiat, interrogabo invicem, quomodo aer
2 fiat aut terra. † Aegyptii quatuor elementa fecerunt, deinde ex singulis bina, maria et feminea: aërem marem iudicant, qua ventus est, feminam, qua nubilosus et iners. aquam virilem vocant mare, muliebrem omnem aliam. ignem vocant masculum, qua ardet flamma, et feminam, qua lucet innoxius tactu. terram fortiorem marem vocant, saxa cautesque: feminae nomen adsignant huic tractabili
3 et cultae. † Sed si in rerum natura elementa sunt quatuor, non potes interrogare, unde aqua fiat. quarta enim pars naturae est: quid ergo miraris, si rerum naturae tam magna portio potest aliquid ex se semper effundere?
4 Quomodo aer, et ipse quarta pars mundi, ventos et auras movet, sic aqua rivos et flumina. si ventus est fluens aer, et flumen est fluens aqua. Satis et multum illi virium dedi, cum dixi, elementum est: intellegis, quod ab illo proficiscitur non posse deficere.

1 XIII. Adiciam, ut ait Thales: valentissimum elementum est. hoc fuisse primum putat, ex hoc surrexisse omnia. Sed nos quoque aut in eadem sententia, aut in ultima eius sumus. dicimus enim ignem esse, qui occupet mundum et in se cuncta convertat. hunc evanidum considere et nihil relinqui aliud in rerum natura igne restincto quam humorem. in hoc futuri mundi spem latere.
2 Ita ignis exitus mundi, humor primordium: miraris ex hoc posse amnes semper exire, qui pro omnibus fuit et ex quo sunt omnia? hic [humor] in diductione rerum ad

quartas redactus est, sic positus, ut sufficere fluminibus edendis, ut rivis, ut fontibus possit.

XIV. Quae sequitur Thaletis inepta sententia est. ait 1
enim terrarum orbem aqua sustineri et vehi more navigii mobilitateque eius fluctuare tunc, cum dicitur tremere. non est ergo mirum, si abundet humore ad flumina profundenda, cum in humore sit totus. Hanc veterem et ru- 2
dem sententiam explode. nec est, quod credas in hunc orbem aquam subire per rimas et facere sentinam. †† Mare 3
unum est, ab initio scilicet ita constitutum. habet suas venas, quibus inpletur atque aestuat. Quomodo maris sic et aquae huius mitioris abdita est virium ratio: tantum ex illa, quantum semper fluere opus sit, emittitur. vasta maris in occulto via est, quam nullius fluminis cursus exhauriet.

XV. Quaedam ex istis sunt, quibus adsen- 1
tire possumus, sed hoc amplius censeo: placet natura regi terram et quidem ad corporum nostrorum exemplar, in quibus et venae sunt et arteriae, illae sanguinis, hae spiritus receptacula. in terra quoque sunt alia itinera, per quae aqua, alia, per quae spiritus currit, adeoque ad similitudinem illa humanorum corporum natura formavit, ut maiores quoque nostri aquarum adpellaverint venas. Sed sicut in nobis non tantum san- 2
guis est, sed multa genera humoris, alia necessarii, alia corrupti ac paulo quidem pinguioris, in capite cerebrum, in ossibus medullae, muci salivaeque et lacrimae et quiddam additum articulis, per quod citius flectantur ex lubrico, sic in terra quoque sunt humoris conplura genera: quaedam quae mature durentur: hinc est omnis metallo- 3
rum humus, ex quibus petit aurum argentumque avaritia, et quae in lapidem ex liquore vertuntur. in quaedam vero terra humorque putrescunt, sicut bitumen et cetera huic similia. Haec est causa aquarum secundum legem naturae voluntatemque nascentium. Ceterum ut in nostris 4
corporibus, ita in illa saepe humores vitia concipiunt: aut ictus aut quassatio aliqua aut loci senium aut frigus aut aestus corrupere naturam. et sulphuratio contraxit

5 humorem, qui modo diuturnus est, modo brevis. Ergo
ut in corporibus nostris sanguis, cum percussa est vena,
tamdiu manat, donec omnis effluxit aut donec venae scis-
sura subsedit atque interclusit aut aliqua alia causa retro
dedit sanguinem: ita in terra solutis ac patefactis venis
6 rivus aut flumen effunditur. Interest, quanta aperta sit
vena, quae modo consumpta aqua deficit, modo exsicca-
tur aliquo inpedimento, modo coit velut in cicatricem con-
primitque quam p*ate*fecerat viam. modo illa vis terrae,
quam esse mutabilem diximus, desinit posse alimenta in
7 humorem convertere. Aliquando autem exhausta replen-
tur modo per se viribus recollectis, modo aliunde trans-
latis. saepe enim inania adposita plenis humorem in se
avocaverunt. saepe terra, si facilis est in tabem, ipsa
solvitur et humescit. [*saepe*] idem evenit sub terra, quod
in nubibus, ut spissetur [*aer*], graviorque quam ut ma-
nere possit in natura sua, gignat humorem. saepe colli-
gitur roris modo tenuis et dispersus liquor, qui ex mul-
tis in unum locis confluit: sudorem aquileges vocant,
quia guttae quaedam vel pressura loci eliduntur vel aestu
8 evocantur. Haec tenuis unda vix fonti sufficit: *a*t ex
magnis causis magnisque conceptibus excidunt amnes,
nonnunquam leviter emissi, si aqua pondere se tantum
detulit, nonnunquam vehementer et cum sono, si illam
spiritus intermixtus eiecit.

1 XVI. „Sed quare quidam fontes senis horis
pleni senisque sicci sunt?“ Supervacuum est no-
minare singula flumina, quae certis mensibus magna,
certis angusta sunt et occasionem singulis quaerere, cum
2 possim eamdem causam de omnibus reddere. Quemad-
modum quartana ad horam venit, quemadmodum ad tem-
pus podagra respondet, quemadmodum purgatio, si nihil
obstat, statutum diem servat, quemadmodum praesto est
ad mensem suum partus: sic aquae intervalla habent, qui-
bus se retrahant et quibus redeant. quaedam autem inter-
valla sunt minora et ideo notabilia, quaedam maiora nec
3 minus certa. E*c*quid hic mirum est, cum videas ordinem
rerum et naturam per constituta procedere: hiems num

quam aberravit. aestas suo tempore incaluit. autumni
verisque, ut solet, facta mutatio est. tam solstitium quam
aequinoctium suos dies retulit. Sunt et sub terra minus 4
nobis nota iura naturae, sed non minus certa: crede in-
fra, quicquid vides supra. Sunt et illic specus vasti, sunt
ingentes recessus ac spatia suspensis hinc et inde monti-
bus laxa. sunt abrupti in infinitum hiatus, qui saepe in-
lapsas urbes receperunt et ingentem ruinam in alto con-
diderunt. Haec spiritu plena sunt. nihil enim usquam 5
inane est, etiam stagna obsessa tenebris et * locis amplis.
animalia quoque illis innascuntur, sed tarda et informia,
ut in aëre caeco pinguique concepta et aquis torpenti-
bus situ. pleraque ex his caeca, ut talpae et subterra-
nei mures, quibus deest lumen, quia supervacuum est.
Inde, ut Theophrastus adfirmat, pisces quibusdam locis
eruuntur.

XVII. Multa hoc loco tibi in mentem veniunt, quae 1
urbane ut in re incredibili [fabulam] dicas: non cum re-
tibus aliquem nec cum hamis, sed cum dolabra ire pisca-
tum. exspecto, ut aliquis in mari ve*n*etur. Quid est au-
tem, quare non pisces in terram transeant, si nos in ma-
ria transimus? permuta*v*imus sedes. Hoc miraris acci- 2
dere? quanto incredibiliora sunt opera luxuriae? quotiens
natura*m* aut mentitur aut vincit? In cubili natant pisces
et sub ipsa mensa capitur qui statim transferatur in men-
sam. parum videtur recens mullus, nisi qui in convivae
manu moritur. vitreis ollis inclusi adferuntur et observa-
tur morientium color, quem in multas mutationes mors
luctante spiritu vertit: alios necant in garo et condiunt
vivos. Hi sunt qui fabulas putant, piscem posse vivere 3
sub terra et effodi, non capi? quam incredibile eis vide-
retur, si audirent natare in garo piscem nec coenae causa
occidisse super coenam, cum multum in deliciis fuit et
oculos ante quam gulam pavit.

XVIII. Permitte mihi quaestione seposita 1
castigare luxuriam. „Nihil est, inquit, mullo exspi-
rante illic formosius. ipsa colluctatione animae sese af-
*fligen*ti rubor primum, deinde pallor subfunditur; q

aeque variantur et in ceteras facies inter vitam ac mor-
tem coloris est vagatio!" Longa somniculosae inertis-
que luxuriae exspectatio! quam sero circumscribi se et
fraudari tanto bono sensit! hoc adhuc tam pulchro spe-
2 ctaculo piscatores fruebantur. „Quo coctum piscem? quo
exanimum? in ipso ferculo exspiret." Mirabamur tantum
illis inesse fastidium, ut nollent adtingere nisi eodem die
captum, qui, ut aiunt, saperet ipsum mare. ideo cursu
advehebatur, ideo gerulis cum anhelitu et clamore pro-
3 perantibus dabatur via. Quo pervenere deliciae? Iam
pro putrido his piscis est occisus. „Hodie eductus est?
nescio de re magna tibi credere: ipse oportet n*e* c*ae*das.
huc adferatur. coram me animam agat," Ad hunc fastum
pervenit venter delicatorum, ut gustare non possint pi-
scem, nisi quem in ipso convivio natantem palpitantem-
que viderunt: tantum ad sollertiam luxuri*a* pereunti*bus*
accedit, tantoque subtilius cotidie et elegantius aliquid
4 excogitat furor usitata contemnens. Illa audiebamus:
„nihil est melius saxatili mullo." at nunc audimus: „Nihil
est moriente formosius. da mihi in manus vas vitreum,
in quo exsultet, trepidet." Ubi multum *diu*que *luct*atus
5 est, ex illo perlucido vivario extrahitur. tunc ut quisque
peritior est, monstrat: „Vide, quomodo exarserit rubor
omni acrior minio. vide, quas per latera venas agat.
ecce, sanguinem putes ventrem. quam lucidum quiddam
caeruleumque sub ipso tempore effulsit! iam porrigitur
6 et pallet et in unum colorem conponitur!" Ex his nemo
morienti amico adsidet, nemo videre mortem patris sui
sustinet, quam optavit. quotusquisque funus domesticum
ad rogum [pro]sequitur? fratrum propinquorumque ex-
trema hora deseritur: ad mortem quidem mulli concurri-
7 tur. nihil enim est illa formosius. Non tempero mihi, quin
utar interdum temerarie verbis et proprietatis modum ex-
cedam: non sunt ad popinam dentibus, ore et ventre
contenti: oculis quoque gulosi sunt.

1 XIX. Sed ut ad propositum revertar. accipe
argumentum, magnam vim aquarum in sub-
terraneis occultis fertilem foedorum situ pi-

scium: si quando erupit, adfert secum inmensam ani-
malium turbam, horridam [adspici] et turpem ac noxiam
gustu. Certe cum in Caria circa Hydissum urbem talis 2
exsiluisset unda, perierunt, quicumque illos ederant pi-
sces, quos ignoto ante eam diem coelo novus amnis
ostendit. nec id mirum. erant enim pinguia et differta ut
ex longo otio corpora, ceterum inexercitata et in tenebris
saginata et lucis expertia, ex qua salubritas ducitur. Na- 3
sci autem posse pisces in illo terrarum profundo sit in-
dicium, quod anguillae latebrosis locis innascuntur, gra-
vis et ipsae cibus ob ignaviam, utique si illas altitudo
luti penitus abscondit. Habet ergo non tantum venas 4
aquarum terra, ex quibus conrivatis flumina effici pos-
sunt, sed amnes magnitudinis vastae: quorum aliis semper
in occulto cursus est, donec aliquo sinu terrae devoren-
tur, alii sub aliquo lacu emergunt. Iam quis ignorat esse
quaedam stagna sine fundo? quorsus hoc pertinet? ut ad-
pareat hanc aquam magnis amnibus aeternam esse mate-
riam, cuius non tanguntur extrema sicut flumin*um* fontes.

XX. „At quare aquis sapor varius?“ qua- 1
tuor ex causis: ex solo prima est, per quod fertur. se-
cunda ex eodem, si mutatione eius nascitur. tertia ex
spiritu, qui in aquam transfiguratus est. quarta ex vitio,
quod saepe concipiunt corruptae per iniuriam. Hae cau- 2
sae saporem dant aquis varium, hae medicatam poten-
tiam, hae gravem spiritum odoremque pestiferum, hae
levitatem gravitatemque, [*hae*] aut calorem aut nimium
rigorem. Interest, utrum loca sulphure an nitro an bitu-
mine plena transierint. hac ratione corruptae cum vitae
periculo bibuntur. Hinc Ovidius: 3

Flumen habent Cicones, quod potum saxea reddit
viscera, quod tactis inducit marmora rebus.

Medicatum est et eius naturae habet limum, ut corporibus
se adglutinet et obduret. Quemadmodum Puteolanus pul-
vis, si aquam adtigit, saxum est, sic e contrario haec
aqua, si solidum tetigit, haeret et adfigitur. Inde est, 4
quod res abiectae in eumdem lacum lapideae subinde ex-
trahuntur, quod in Italia quibusdam in locis evenit. sive

virgam vel frondem demerseris, lapidem post dies paucos extrahis. circumfunditur enim corpori limus adliniturque paulatim. Hoc minus tibi videbitur mirum, si notaveris Albulas et fere sulphuratam aquam circa canales
5 suos ripasque durari. *Aliam* habent causam illi lacus,

quos quisque ut faucibus hausit,

ut idem poeta ait,

aut furit aut patitur mirum gravitate soporem.

Similem vim habent mero, sed vehementiorem. nam quemadmodum ebrietas, donec exsiccetur, dementia est et nimia gravitate defertur in somnum: sic huius aquae sulphurea vis [et] habens quoddam acrius ex aëre noxio
6 virus mentem aut furore movet aut sopore opprimit. Hoc habet mali

Lynceius amnis,
quem quicumque parum moderato gutture traxit,
haut aliter titubat, quam si mera vina bibisset.

1 XXI. In quosdam specus qui despexere, moriuntur. tam velox malum est, ut transvolantes aves deiciat: talis est aer, talis locus, ex quo letalis aqua distillat. Quod si remissior fuit aëris et loci pestis, ipsa quoque temperatior noxa nihil amplius quam temptat nervos velut ebrie-
2 tate torpentes. Nec miror, si locus atque aer aquas inficit similesque regionibus reddit, per quas et ex quibus veniunt: pabuli sapor adparet in lacte, et vini vis existit in aceto. Nulla res est, quae non eius, quo nascitur, notas reddat.

XXII. Aliud est aquarum genus, quod nobis placet coepisse cum mundo: sive ille aeternus est, haec quoque fuit semper, sive initium aliquod est illi, haec quoque cum toto disposita est. Quae sit haec quaeris? Oceanus et quodcumque ex illo terras mare interluit. Iudicant quidam flumina quoque, quorum inenarrabilis natura est, cum ipso mundo traxisse principia, ut Istrum, ut Nilum, vastos amnes magisque insignes, quam ut dici possit eamdem illis originem quam ceteris esse.

XXIII. Haec est ergo aquarum divisio, ut

quibusdam videtur: post illum ex posterioribus coelestes,
quas nubila excutiunt: ex terrenis aliae sunt, ut ita dicam,
supernatantes, quae in summa humo repunt, aliae ab-
ditae, quarum reddita est ratio.
XXIV. *Quare quaedam aquae caleant, quae-* 1
dam etiam ferveant in tantum, ut non possint esse
usui, nisi aut in aperto evanuerunt aut mixtura frigidae
intepuerunt, plures causae redduntur. Empedocles exi-
stimat ignibus, quos multis locis terra opertos tegit,
aquam calescere, si subiecti sunt solo, per quod aquis
transitus est. Facere solemus dracones et miliaria et 2
conplures formas, in quibus aereas fistulas struimus per
declive circumdatas, ut saepe eumdem ignem ambiens
aqua per tantum fluat spatii, quantum efficiendo calori
sat est. frigida itaque intrat, effluit calida. Idem Empe- 3
docles sub terra existimat fieri, quem non falli crede*nt*
ii, quibus balnearia sine igne calefiunt. Spiritus in illa
fervens loco aestuanti infunditur. hic per rivos lapsus
non aliter quam igne subdito parietes et vasa balnei cale-
facit. omnis denique frigida transitu mutatur in calidam
nec trahit saporem *e* vapora*rio*, quia clausa praelabitur.
Quidam existimant per loca sulphure plena exeuntes vel 4
introeuntes aquas calorem beneficio materiae, per quam
fluunt, trahere, quod ipso odore gustuque testantur. red-
dunt enim qualitatem eius, qua caluere, materiae. Quod
ne accidere mireris: vivae calci aquam infunde, fervebit.
XXV. *Quaedam aquae mortiferae sunt nec* 1
odore notabiles nec sapore. Circa Nonacriam in
Arcadia Styx adpellata ab incolis advenas fallit, quia non
facie, non odore suspecta est: qualia sunt magnorum
artificum venena, quae deprehendi nisi morte non pos-
sunt. Haec autem, de qua paulo ante retuli, aqua sum-
ma celeritate corrumpit, nec remedio locus est; quia pro-
tinus hausta duratur, nec aliter quam gypsum sub humore
constringitur et adligat viscera. Est autem noxia aqua in 2
Thessalia circa Tempe, quam et fera et pecus omne de-
vitat. per ferrum et aes exit: tanta vis est illi etiam dura
mordendi. nec arbusta quidem ulla alit et herbas necat.

3 Quibusdam fluminibus vis inest mira. alia
enim sunt, quae pota inficiunt greges ovium, et
intra certum tempus, quae fuerunt nigrae, albam ferunt
lanam, quae albae venerant, nigrae abeunt. Hoc in
Boeotia amnes duo efficiunt, quorum alteri ab effectu
Melas nomen est: utrique ex eodem lacu exeunt diversa
4 facturi. In Macedonia quoque, ut ait Theophrastus, amnis
est, ad quem, qui facere oves albas voluerint, adducunt.
quem ut diutius potavere, non aliter quam infectae mu-
tantur. At si illis opus fuit lana pulla, paratus gratuitus
infector est: ad Peneion eumdem gregem adpellant. Au-
ctores novos habeo esse in Galatia flumen, quod idem
in ovibus efficiat. est et in Cappadocia, quo poto equis
nec praeterea ulli animali color mutetur et spargitur albo
5 cutis. Quosdam lacus esse, qui nandi inpe-
ritos ferant, notum est: erat in Sicilia, est et adhuc
in Syria stagnum, in quo natant lateres et mergi proiecta
non possunt, licet graviora sint. Huius rei palam causa
est: quamcumque vis rem expende et contra aquam sta-
tue, dummodo utriusque par sit modus: si aqua gravior
est, leviorem rem, quam ipsa est, feret et tanto supra
se extollet, quanto erit levior: graviora descendunt. at
si aquae et eius rei, quam contra pensabis, par pondus
erit, nec pessum ibit nec exstabit, sed exaequabitur
aquae et natabit quidem, sed paene mersa ac nulla emi-
6 nens parte. Hoc est, cur quaedam tigna supra aquam
paene tota efferantur, quaedam ad medium submissa sint,
quaedam ad aequilibrium aquae descendant. namque
cum utriusque pondus par est, neutra res alteri cedit:
graviora descendunt, leviora gestantur. grave autem et
leve est non aestimatione nostra, sed conparatione eius,
7 quo vehi debet. Itaque ubi aqua gravior est hominis cor-
pore aut saxi, non sinit id, quo non vincitur, mergi: sic
evenit, ut in quibusdam stagnis ne lapides quidem pes-
sum eant. de solidis quidem ac duris loquor. sunt enim
multi pumicosi et leves, ex quibus quae constant insu-
8 lae in *Lydia*, natant. Theophrastus est auctor. Ipse
ad Cutilias natantem insulam vidi. et alia in Vadimonis

lacu vehitur, alia in lacu Sta*tonien*si est. Cutiliarum in-
sula arbores habet et herbas nutrit: tamen aqua sustine-
tur et in hanc atque illam partem non vento tantum, sed
aura conpellitur, nec umquam illi per diem ac noctem uno
loco statio est: adeo movetur levi flatu. Huic duplex 9
causa est: aquae gravitas medicatae, ob hoc pondero-
sae, et ipsius insulae materia vectabilis, quae non est
corporis solidi, quamvis arbores alat. fortasse enim leves
truncos frondesque in lacu sparsas pinguis humor adpre-
hendit ac vinxit. Itaque etiam si qua in illa saxa sunt, 10
invenies aquosa et fistulosa, qualia sunt quae duratus
humor efficit, utique circa medicatorum fontium rivos.
quar*e* ubi purgamenta aquarum coaluerunt et spuma so-
lidatur, necessario leve est, quod ex ventoso inanique
concretum est. Quorumdam causa non potest 11
reddi: quare aqua Nilotica fecundiores feminas faciat,
adeo ut quarumdam viscera longa sterilitate praeclusa ad
conceptum relaxaverit. quare quaedam in Lycia aquae
conceptum feminarum custodiant, quas solent petere,
quibus parum tenax vulva est. Quod ad me adtinet, po-
no ista inter temere volgata. Creditum est quasdam aquas
scabiem adferre corporibus, quasdam vitiliginem et foe-
dam ex albo varietatem, sive infusa sive pota sit: quod
vitium dicunt habere aquam e rore collectam. Quis non 12
gravissimas esse aquas credat, quae in crystallum coe-
unt? contra autem est: tenuissimis enim hoc evenit, quas
frigus ob ipsam tenuitatem facillime gelat. Unde autem
fiat eiusmodi lapis, apud Graecos ex ipso nomine ad-
paret: *κρύσταλλον* enim adpellant aeque hunc perluci-
dum lapidem quam illam glaciem, ex qua fieri lapis cre-
ditur. aqua enim coelestis minimum in se terreni habens
cum induruit, longioris frigoris pertinacia spissatur magis
ac magis, donec omni aëre excluso in se tota conpressa
est et humor qui fuerat, lapis effectus est.

XXVI. Aestate quaedam flumina augentur, 1
ut Nilus, cuius alias ratio reddetur. Theophrastus est
auctor, in Ponto quoque quosdam amnes crescere tem-
pore aestivo. quatuor esse iudicant causas: aut quia

maxime in humorem mutabilis sit terra, aut quia maiores in remoto imbres sint, quorum aqua per secretos cuni-
2 culos reddita tacite *ad*funditur. tertia: si crebrioribus ventis ostium caeditur et reverberatur fluctu, amnis resistit, qui crescere videtur, quia non effunditur. quarta siderum ratio est: haec enim quibusdam mensibus magis urgent et exhauriunt flumina. cum longius recesserunt, minus consumunt atque trahunt. itaque quod inpendio
3 solebat, [id] incremento accedit. Quaedam flumina palam in aliquem specum decidunt et sic ex oculis auferuntur, quaedam consumuntur paulatim et intercidunt. eadem ex intervallo revertuntur recipiuntque et nomen et cursum. Causa manifesta est: sub terra vacat locus. omnis autem naturâ humor ad inferius et ad inane defertur. illo itaque recepta flumina cursus egere secreto, sed cum primum aliquid solidi, quod obstaret, occurrit, perrupta parte, quae minus ad exitum repugnabat, repetiere cursum suum.

4 *Sic ubi terreno Lycus est potatus hiatu,*
exsistit procul hinc alioque renascitur ore.
Sic modo combibitur, tacito modo gurgite lapsus
redditur Argolicis ingens Erasinus in undis.

Idem et in Oriente Tigris facit: absorbetur et desideratus diu tandem e longe remoto loco, non tamen dubius an
5 idem sit, emergit. Quidam fontes certo tempore purgamenta eiectant, ut Arethusa in Sicilia quinta quaque aestate per Olympia. inde opinio est Alpheon ex Achaia eo usque penetrare et agere sub mare cursum nec ante quam in Syracusano litore emergere: ideoque his diebus, quibus Olympia sunt, victimarum stercus secundo tra-
6 ditum flumini illic redundare. Hoc et a te traditum est ut in *poemate*, Lucili carissime, et a Vergilio, qui adloquitur Arethusam:

Sic tibi, cum fluctus subter labere Sicanos,
Doris amara suas non intermisceat undas.

Est in Chersoneso Rhodiorum fons, qui post magnum intervallum temporis foeda quaedam turbinibus ex intimo
7 fundat, donec liberatus eliquatusque est. Hoc quibus-

dam locis fontes faciunt, ut non tantum lutum, sed folia testasque et quicquid putre iacuit expellant. ubique autem facit mare, cuius haec natura est, ut omne inmundum stercorosumque litoribus inpingat. quaedam vero partes maris id certis temporibus faciunt, ut circa Messanam et Mylas fimo quiddam simile turbulent*is aquis* mare profert fervetque et exaestuat non sine odore foedo. unde illic stabulari boves Solis fabula est. Sed difficilis 8
ratio est quorumdam, utique ubi tempus eius rei, de qua quaeritur, inobservatum vel incertum est. itaque proxima quidem inveniri causa et vicina non potest. ceterum publica est illa: omnis aquarum stantium clausarumque natura se purgat. (nam in his, quibus cursus est, non possunt vitia consistere, quae secunda vis defert et exportat.) illae, quae non emittunt quicquid insedit, magis minusve aestuant. Mare vero cadavera stramentaque et naufragorum reliqua similia ex intimo trahit nec tantum tempestate fluctuque, sed tranquillum quoque placidumque purgatur.

XXVII. Sed monet me locus, ut quaeram, cum 1
fatalis dies diluvii venerit, quemadmodum magna pars terrarum undis obruatur: utrum oceani viribus fiat et extremum in nos pelagus exsurgat, an sine intermissione imbres et elisa aestate hiems pertinax inmensam vim aquarum ruptis nubibus eiciat, an flumina tellus largius fundat aperiatque fontes novos, aut non sit una tanto malo causa, sed omnis ratio consentiat et simul imbres cadant, flumina increscant, maria sedibus suis excita percurrant et omnia agmine uno ad exitium humani generis incumbant. Ita est. nihil difficile naturae est, 2
utique ubi in finem suum properat. Ad originem rerum parce utitur viribus dispensatque se incrementis fallentibus: subito ad ruinam toto inpetu venit. Quam longo tempore opus est, ut conceptus ad puerperium perduret infans? quantis laboribus tener educatur? quam diligenti nutrimento obnoxium novissime corpus adolescit? at quam nullo negotio solvitur? Urbes constituit aetas, hora dissolvit. Momento fit cinis, diu silva. Magna tutela

3 stant ac vigent omnia, cito ac repente dissiliunt. Quic-
quid ex hoc statu rerum natura flexerit, in exitium mor-
talium satis est. ergo cum adfuerit illa necessitas tempo-
ris, multa simul fata causas movent. nec enim sine con-
cussione mundi tanta mutatio est, ut quidam putant, inter
4 quos Fabianus est. Primo inmodici cadunt imbres et sine
ullis solibus triste nubilo coelum est nebulaque continua
et ex humido spissa caligo numquam exsiccantibus ven-
tis. inde vitium est satis, segetum sine fruge surgentium
marcor. tunc corruptis quae seruntur manu, palustris
5 omnibus campis herba subcrescit. Mox iniuriam et va-
lidiora sensere: solutis quippe radicibus arbusta procum-
bunt et vitis atque omne virgultum non tenetur solo, quod
molle fluidumque est. iam nec gramina aut pabula laeta
aquis sustinet. fame laboratur et manus ad antiqua ali-
menta porrigitur. qua ilex est et quercus, excutitur et
quaecumque in his arduis arbor commissura adstricta la-
6 pidum stetit. Labant ac madent tecta et in imum usque
receptis aquis fundamenta desidunt ac tota humus sta-
gnat. frustra titubantium fultura temptatur. omne enim
firmamentum in lubrico figitur et in lutosa humo nihil sta-
7 bile est. Postquam magis magisque nimbi ingruunt et
congestae seculis tabuerunt nives, devolutus torrens al-
tissimis montibus rapit silvas male haerentes et saxa re-
volutis remissa compagibus rotat. abluit villas et inter-
mixtos dominos, greges devehit, vulsisque minoribus
tectis, quae in transitu abduxit, tandem in maiora vio-
lentus aberrat. urbes et inplicitos trahit moenibus suis
populos, ruinam an naufragium querantur incertos:
adeo simul et quod opprimeret et quod mergeret venit.
auctus deinde processu aliquo*t* in se torrentibus raptis
plana passim populatur: novissime in *miseri*am magnam
8 gentium clarus onustusque diffunditur. Flumina vero
suapte natura vasta et tempestatibus rapta alveos relin-
quunt. quid tu Rhodanum, quid putas Rhenum atque
Danubium, quibus torrens et in canali suo cursus est,
cum superfusi novas sibi fecerunt ripas ac scissa humo
9 simul excessere alveo? quanta cum praecipitatione vol-

vuntur, ubi per campestria fluens Rhenus ne spatio quidem languidus, sed latissimas velut per angustum aquas inplet? cum Danubius non iam radices nec media montium stringit, sed iuga ipsa sollicitat ferens secum madefacta montium latera rupesque disiectas et magnarum promuntoria regionum, quae fundamentis la*ba*ntibus a continenti recesserunt. deinde non inveniens exitum, omnia enim ipse sibi praecluserat, in orbem redit, [*et*] ingentem terrarum ambitum atque urbium uno vortice involvit.
Interim perman*a*nt imbres, fit coelum gravius ac sic diu 10
malum ex malo colligit*ur*. quod olim fuerat nubilum, nox est et quidem horrida ac terribilis intercursu luminis diri. crebra enim micant fulmina procellaeque quatiunt mare tunc primum auctum fluminum accessu et sibi angustum: iam enim promovet litus nec continetur suis finibus, sed prohibent exire torrentes aguntque fluctum retro: pars tamen maior ut maligno ostio retenta restagnat et agros in formam unius lacus redigit. Iam omnia, qua prospici 11
potest, aquis obsidentur: omnis tumulus in profundo latet et inmensa ubique altitudo est. tantum in summis montium iugis vada sunt. In ea [excelsissima] cum liberis coniugibusque fugerunt actis ante se gregibus: diremptum inter miseros commercium ac transitus, quoniam quicquid submissius erat, id unda conplevit. editissimis 12
quibusque adhaerebant reliquiae generis humani, quibus in extrema perductis hoc unum solatio fuit, quod transierat in stuporem metus. non vacabat timere mirantibus, ne dolor quidem locum habebat, quippe vim suam perdit in eo, qui ultra sensum mali miser est. Ergo insu- 13
larum modo eminent

montes et sparsas Cycladas augent;

ut ait ille poetarum ingeniosissimus egregie, sicut illud pro magnitudine rei dixit:

omnia pontus erant, deerant quoque litora ponto,

nisi tantum inpetum ingenii et materiae ad pueriles ineptias reduxisset:

nat lupus inter oves, fulvos vehit unda leones.

Non est res satis sobria lascivire devorato orbe terrarum. 14

Dixit ingentia et tantae confusionis imaginem cepit, cum dixit:

exspatiata ruunt per apertos flumina campos
pressaeque labant sub gurgite turres.

Magnifice haec, si non curaverit, quid oves et lupi faciant. natari autem in deluvio et in illa rapina potest? aut non eodem inpetu pecus, quo raptum erat, mersum erat? Concepisti imaginem quantam debebas obrutis terris omnibus coelo ipso in terram ruente: perfer. scies quid deceat, si cogitaveris orbem terrarum natare.

1 XXVIII. Nunc ad propositum revertamur. Sunt qui
existimant inmodicis imbribus vexari terras posse, non
obrui: magno inpetu magna ferienda sunt. faciet pluvia
segetes malas, fructum grando decutiet, intumescent ri-
2 vis flumina: sed resident. Quibusdam placet movere mare
et illinc causam tantae cladis accersere: non potest tor-
rentium aut imbrium aut fluminum iniuria fieri tam grande
naufragium. ubi instat illa pernicies mutarique humanum
genus placuit, fluere adsiduos imbres et non esse modum
pluviis concesserim: suppressis aquilonibus et flatu sic-
ciore austris nubes et imbres et amnes abundare.

Sed adhuc in damna profectum est:
sternuntur segetes et deplorata colonis
vota iacent longique perit labor inritus anni.

3 Non laedi terrae debent, sed abscondi. Denique cum
per ista prolusum est, crescunt maria, sed super solitum,
et fluctum ultra extremum tempestatis maximae vestigium
mittunt. deinde a tergo ventis surgentibus ingens aequor
evolvunt, quod longe a conspectu interioris litoris fran-
gitur. deinde ubi litus bis vel ter prolatum est et pelagus
in alieno constitit, velut admoto malo cominus procurrit
4 aestus ex imo recessu maris. nam ut aëris, ut aetheris, sic
huius elementi larga materia est multoque in abdito plenior.
haec fatis mota, non aestu (nam aestus fati ministerium
est) adtollit vasto sinu fretum agitque ante se. deinde in
miram altitudinem erigitur et illis tutis hominum recepta-
culis superest. nec id aquis arduum est, quoniam aequo
5 terris fastigio adscendet. Si quis excelsa perlibret, maria

paria sunt. nam par undique sibi ipsa tellus est: cava
eius et plana eius inferiora sunt. sed istis a deo in rotun-
dum orbis aequatus est. in parte autem eius et maria sunt,
quae in unius pilae aequalitatem conveniunt. Sed sicut
campos intuentem quae paulatim devexa sunt, fallunt,
sic cum non intellegimus curvaturas maris, videtur pla-
num, quicquid adparet. at illud aequale terris est, ideo-
que ut effluat, non magna mole se tollit, dum satis est
illi, ut supra paria veniat, leviter exsurgere, nec a lito-
re, ubi inferius est, sed a medio, ubi ille cumulus est,
defluit. Ergo ut solet aestus aequinoctialis sub ipsum 6
lunae solisque coitum omnibus aliis maior undare, sic
hic, qui ad occupandas terras mittitur, solitis maximis-
que violentior plus aquarum trahit nec ante quam supra
cacumina eorum, quos perfusurus est, montium crevit,
devolvitur. Per centena milia quibusdam locis aestus ex-
currit innoxius et ordinem servat. ad mensuram enim
crescit iterumque decrescit: at illo tempore solutus le-
gibus sine modo fertur. „Qua ratione?“ inquis. eadem 7
ratione, qua conflagratio futura est. Utrumque fit, cum
deo visum ordiri meliora, vetera finiri. aqua et ignis ter-
renis dominantur. ex his ortus et ex his interitus est.
ergo quandoque placuere res novae mundo, sic in nos
mare emittitur desuper, ut fervor ignisque, cum aliud
genus exitii placuit.

XXIX. Quidam existimant terram quoque concuti et 1
dirupto solo nova fluminum capita detegere, quae am-
plius ut e pleno profundant. Berosus, qui Belum inter-
pretatus est, ait ista cursu siderum fieri. adeo quidem
adfirmat, ut conflagrationi et diluvio tempus adsignet:
arsura enim terrena contendit, quando omnia sidera, quae
nunc diversos agunt cursus, in Cancrum convenerint sic
sub eodem posita vestigio, ut recta linea exire per orbes
omnium possit: inundationem futuram, cum eadem si-
derum turba in Capricornum convenerit. Illic solstitium,
hic bruma conficitur: magnae potentiae signa, quando
in ipsa mutatione anni momenta sunt. Et istas ego rece- 2
perim causas (neque enim ex uno est tanta pernicies) et

illam, quae in conflagratione nostris placet, huc quoque
transferendam puto: sive anima est mundus, sive cor-
pus natura gubernabile, ut arbores et sata, ab initio eius
usque ad exitum quicquid facere, quicquid pati debeat,
3 inclusum est. Ut in semine omnis futuri hominis ratio
conprehensa est et legem barbae canorumque nondum
natus infans habet, totius enim corporis et sequentis actus
in parvo occultoque lineamenta sunt: sic origo mundi
non minus solem et lunam et vices siderum et animalium
ortus quam quibus mutarentur terrena continuit. in his
fuit inundatio, quae non secus quam hiems, quam aestas
4 lege mundi venit. Itaque non pluvia istud fiet, sed plu-
via quoque, non incursu maris, sed maris quoque in-
cursu, non terrae motu, sed terrae quoque motu. Omnia
adiuvabunt naturam, ut constituta naturae peragantur.
maximam tamen causam ad se inundandam terra [ipsa]
praestabit, quam diximus esse mutabilem et solvi in hu-
5 morem. Ergo quandocumque erit terminus rebus huma-
nis, cum partes eius interire debuerint abolerique fun-
ditus totae, ut de integro totae rudes innoxiaeque gene-
rentur nec supersit in deteriora praeceptor: plus fiet
humoris quam semper fuit. nunc enim elementa ad id,
quod debetur, pensa sunt: aliquid oportet alteri cedat,
ut quae libramento stant, inaequalitas turbet: accedet
humor humori. nunc enim habet, quo ambiat terras, non
quo obruat. quicquid illi adieceris, necesse est in alie-
6 num locum exundet. Vide ergo, ne terra *ha*beat minus,
ut validiori infirma succumbat. incipiet ergo putrescere,
dehinc laxata ire in humorem et adsidua tabe defluere.
tunc exsilient sub montibus flumina ipsosque inpetu qua-
7 tient: inde aura tacta manabunt. Solum omne aquas red-
det, summi scaturient montes. sicut in morbum trans-
eunt sana et ulceri vicina consentiunt, ut quaeque proxi-
ma terris fluentibus fuerint, eluentur, stillabunt et deinde
current et hiante pluribus locis saxo p*a*r fretum saliet et
maria inter se conponet. nihil erunt Adria, nihil Siculi
maris fauces, nihil Charybdis, nihil Scylla: omnes no-
vum mare fabulas obruet et hic, qui terras cingit, ocea-

nus extrema sortitus veniet in medium. Quid ergo est? 8
nihilominus tenebit alienos menses hiems, aestas prohibebitur et quodcumque terras sidus exsiccat, conpresso ardore cessabit. Peribunt tot nomina, Caspium et Rubrum mare, Ambracii et Cretici sinus, Propontis et Pontus. peribit omne discrimen. confundetur quicquid in suas partes natura digessit. non muri quemquam, non turres tuebuntur. non proderunt templa supplicibus nec urbium summa, quippe fugientes unda praeveniet et ex ipsis ar-
cibus deferet. Alia ab occasu, alia ab oriente concur- 9
rent: unus humanum genus condet dies. quicquid tam longa fortunae indulgentia excoluit, quicquid supra ceteros extulit, nobilia pariter atque adornata magnarumque gentium regna pessumdabit.

XXX. Sunt omnia, ut dixi, facilia naturae, ut quae 1
a primo facere constituit, ad quae non subito, sed ex denuntiato venit. Iam autem primo a die mundi, cum in hunc habitum ex informi unitate discederent, quando mergerentur terrena, decretum est et ne sit quandoque velut in novo opere dura molitio, olim ad hoc maria se
exercent. Non vides, ut fluctus in litora tamquam exi- 2
turus incurrat? non vides, ut aestus fines suos transeat et in possessionem terrarum mare inducatur? non vides, ut illi perpetua cum claustris suis pugna sit? Quid porro? istinc, unde tantum tumultum vides, metus est, e mari
et magno spiritu erumpentibus fluviis. Ubi non humorem 3
natura disposuit, ut undique nos, cum voluisset, adgredi posset? mentior, nisi eruentibus terram humor occurrit, et quotiens nos avaritia aut defodit aut aliqua causa penetrare altius cogit, eruenti finis aliquando [*aqua*] est. Adice, quod inmanes sunt in abdito lacus et multum maris con-
diti, multum fluminum per opaca labentium. Undique 4
ergo erit causa diluvio, cum aliae aquae subterfluant terras, aliae circumfluant, quae diu coercitae vincent et amnes amnibus iungent, paludibus stagna. omnium tunc mare ora fontium inplebit et maiore hiatu solvet. Quemadmodum corpora nostra ad egestum venter exhaurit, quemadmodum in sudorem eunt vires, ita tellus liquefiet

et aliis causis quiescentibus intra se, quo mergatur, in-
5 veniet. Sic magna omnia coitura crediderim. nec longa erit mora exitii. temptatur divelliturque concordia. cum semel aliquid ex hac idonea diligentia remiserit mundus, statim undique ex aperto et abdito, superne, ab infimo
6 aquarum fiet irruptio. Nihil est tam violentum, tam incontinens sui, tam contumax infestumque retinentibus quam magna vis undae: utetur libertate permissa et iubente natura quae scindit circuitque conplebit. ut ignis diversis locis ortus cito miscet incendium flammis coire properantibus, sic momento se redundantia pluribus locis
7 maria committent. Nec ea semper licentia undis erit, sed peracto iudicio generis humani exstinctisque pariter feris, in quarum homines ingenia transierant, iterum aquas terra sorbebit, terra pelagus stare aut intra terminos suos furere coget et reiectus e nostris sedibus in sua secreta pelletur oceanus et antiquus ordo revocabitur.
8 Omne ex integro animal *gener*abitur dabiturque terris homo inscius scelerum et melioribus auspiciis natus. Sed illis quoque innocentia non durabit, nisi dum novi sunt. Cito nequitia subrepit: virtus difficilis inventu est. rectorem ducemque desiderat: etiam sine magistro vitia discuntur.

L. ANNAEI SENECAE

AD LUCILIUM

NATURALIUM QUAESTIONUM

LIBER IV.

[PRAEFATIO.]

1 Delectat te, quemadmodum scribis, Lucili virorum optime, Sicilia et officium procurationis otiosae delectabitque, si continere id intra fines suos volueris nec

efficere imperium, quod est procuratio. Facturum hoc
te non dubito. scio, quam sis ambitioni alienus, quam
familiaris otio et literis. turbam hominum rerumque de-
siderent, qui se pati nesciunt: tibi tecum optime con-
venit. Nec est mirum paucis istud contingere [*in*] im- 2
perio, si nobis ipsi molesti sumus, si modo amore nostri,
modo taedio laboramus, infelicem animum nunc superbia
inflamus, nunc cupiditate distendimus, alias voluptate
lassamus, alias sollicitudine exurimus. quod est miser-
rimum, numquam singuli sumus: necesse est itaque ad-
sidua sit in tanto vitiorum contubernio rixa. Fac ergo, 3
mi Lucili, quod facere consuesti: a turba te, quantum
potes, separa, ne adulatoribus latus praebeas: artifices
sunt ad captandos superiores. par illis, etiamsi bene ca-
veris, non eris. crede mihi, capieris, proditioni [si] ipse
te trades. Habent hoc in se naturale blanditiae: etiam 4
cum reiciuntur placent, saepe exclusae novissime admit-
tuntur. hoc enim ipsum inputant, quod repelluntur, et
subigi ne contumelia quidem possunt. Incredibile est
quod dicturus sum, sed tamen verum: ea maxime quis-
que patet, qua petitur. fortasse enim ideo, quia patet,
petitur. Sic ergo formare, ut scias non posse te conse- 5
qui, ut sis inpenetrabilis. cum omnia caveris, per orna-
menta feriet. Alius adulatione clam utetur, parce, alius
ex aperto, palam, rusticitate simulata, quasi simplicitas
illa ars non sit. Plancus, artifex ante Villeium maximus,
aiebat non esse occulte nec ex dissimulato blandiendum.
Perit, inquit, *procari*, *si latet*. Plurimum adulator, cum 6
deprehensus est, proficit: plus etiamnunc, si obiurgatus
est, si erubuit. Futuros multos Plancos cogita in persona
tua et hoc non esse remedium tanti mali, nolle laudari.
Crispus Passienus, quo ego nil novi subtilius in omnibus
rebus, maxime in distinguendis et curandis vitiis, saepe
dicebat adulationibus nos non claudere ostium, sed ape-
rire, et quidem sic, ut amicae opponi solet, quae si inpu-
lit, grata est, gratior, si effregit. Demetrium egregium 7
virum memini dicere cuidam libertino potenti: facilem
sibi viam ad divitias esse, quo die bonae mentis

tuisset. „Nec invidebo, inquit, vobis hac arte, sed do-
cebo eos, quibus quaesito opus est, quemadmodum non
dubiam fortunam maris, non emendi vendendique litem
subeant, non incertam fidem ruris, incertiorem fori tem-
ptent, quemadmodum non solum facili, sed etiam hilari
8 via pecuniam faciant gaudentesque dispolient. Te, inquit,
longiorem Fido Annaeo iurabo et Apollonio *pycta*, quam-
vis staturam habeas *Threcis cum* Threce conpositi. ho-
minem quidem non esse ullum liberaliorem non mentiar,
cum possis videri omnibus donasse, quicquid dereli-
9 quisti.“ Ita est, mi Iunior. quo apertior est adulatio,
quo inprobior, quo magis frontem suam perfricuit, ceci-
dit alienam, hoc citius expugnat. eo enim iam dementiae
10 venimus, ut qui parce adulatur, pro maligno sit. Sole-
bam tibi dicere Gallionem, fratrem meum, quem nemo
non parum amat, etiam qui amare plus non potest, alia
vitia non nosse, hoc eum odisse. Ab omni illum parte
temptasti: ingenium suspicere coepisti omnium maximum
et dignissimum, quod consecrari malles quam conteri:
pedes abstulit. frugalitatem laudare coepisti, qua sic a
novis [*moribus*] resiluit, ut illos nec habere nec damnare
11 videatur: prima statim verba praecidit. coepisti mirari
comitatem et inconpositam suavitatem, quae illos quo-
que, quos transit, abducit, gratuitum etiam in obvios
meritum. nemo enim mortalium uni tam dulcis est quam
hic omnibus, cum interim tanta naturalis boni vis est, uti
artem simulationemque non redoleat. nemo non inputari
sibi bonitatem publicam patitur: hoc quoque loco blan-
ditiis tuis restitit, ut exclamares invenisse te inexpugna-
bilem virum adversus insidias, quas nemo non in sinum
12 recipit. Eo quidem magis hanc eius prudentiam et in
evitando inevitabili malo pertinaciam te suspicere con-
fessus es, quia speraveras posse apertis auribus recipi,
quamvis blanda diceres, quia vera dicebas: sed eo ma-
gis intellexit obstandum. semper enim falsis a vero pe-
titur veritas. Nolo tamen tibi displiceas, quasi male ege-
ris mimum et quasi ille aliquid iocorum aut doli suspi-
13 catus sit: non deprehendit te, sed repulit. Ad hoc

exemplar conponere. Cum quis ad te adulator accesserit,
dicito: „vis tu ista verba, quae iam ab alio magistratu
ad alium cum lictoribus transeunt, ferre ad aliquem, qui
paria facturus vult quicquid dixeris audire? ego nec de-
cipere volo nec decipi possum. laudari me a vobis, nisi
laudaretis etiam malos, vellem.“ Quid autem necesse est
in hoc descendere, ut te petere cominus possint? lon-
gum inter vos intervallum sit. Cum cupieris bene laudari, 14
quare hoc ulli debeas? ipse te lauda. dic: „Liberalibus
me studiis tradidi. quamquam paupertas alia suaderet et
ingenium *eo* duceret, ubi praesens studii pretium est, ad
gratuita carmina me deflexi et ad salutare studium phi-
losophiae me contuli. Ostendi in omne pectus cadere 15
virtutem et eluctatus natalium angustias non sorte me,
sed animo mensus par maximis steti. Non mihi in ami-
citia Getulici vel Caius fidem eripuit, non in aliorum per-
sona infeliciter amatorum Messala et Narcissus, diu
publici hostes antequam sui, propositum meum avertere
potuerunt: cervicem pro fide opposui. nullum verbum
mihi, quod non salva bona conscientia procederet, ex-
cussum est. pro amicis omnia timui, pro me nihil, nisi ne
parum bonus amicus fuissem. Non mihi muliebres fluxere 16
lacrimae, non e manibus ullius supplex pependi. nihil
indecorum nec bono nec viro feci. periculis meis maior,
paratus ire in ea, quae minabantur, gratias egi fortunae,
quod experiri voluisset, quanti aestimarem fidem. Non
debebat mihi parvo res tanta constare, nec examinavit me
quidem diu: neque enim paria pendebant, utrum satius
esset me perire pro fide an fidem pro me. Non praeci- 17
piti inpetu in ultimum consilium, quo me eriperem furori
potentium, misi. videbam apud Caium tormenta, vide-
bam ignes. sciebam olim sub illo in eum statum res hu-
manas decidisse, ut inter opera misericordiae haberen-
tur occisi: non tamen ferro incubui nec in mare aperto
ore desilui, ne viderer pro fide tantum mori posse.“
Adice nunc invictum muneribus animum et in tanto ava- 18
ritiae certamine numquam suppositam manum lucro. adice
nunc quoque victus parsimoniam, sermonis modestiam,

adversus minores humanitatem, adversus maiores reve-
rentiam: post haec ipse te consule, verane an falsa me-
moraveris. si vera sunt, coram magno teste laudatus es,
19 si falsa, derisus es. Possum et ipse nunc videri te aut
captare aut experiri: utrumlibet crede et omnes timere
a me incipe. Vergilianum illud ex*a*udi:

nusquam tuta fides.

aut Ovidianum:

qua terra patet, fera regnat Erinys:
in facinus iurasse putes.

aut illud Menandri: (quis enim non in hoc magnitudinem
ingenii sui concitavit, detestatus consensum humani ge-
neris tendentis ad vitia?) *omnes* ait *malos vivere* et in
scenam velut rusticus poeta prosiluit. non senem excepit,
non puerum, non feminam, non virum, et adicit non sin-
gulos peccare, non paucos, sed iam scelus esse contex-
20 tum. Fugiendum ergo et in se redeundum est, immo
etiam a se recedendum. Hoc tibi, etsi mari dividimur,
praestare temptabo, ut dubium viae iniecta manu ad me-
liora perducam. et ne solitudinem sentias, hinc tecum
miscebo sermones. Erimus una, qua parte optimi sumus.
dabimus invicem consilia, et non ex voltu audientis pen-
21 dentia. Longe te ab ista provincia abducam, ne forte
magnam historiis esse fidem credas et placere tibi inci-
pias, quotiens cogitaveris: hanc ego habeo sub meo iure
provinciam, quae maximarum urbium exercitus et susti-
nuit et fregit, cum inter Carthaginem et Romam ingen-
tis belli pretium iacuit, cum quatuor Romanorum princi-
pum, id est totius imperii vires contractas in unum lo-
cum vidit altamque Pompeii fortunam erexit, Caesaris
22 fatigavit, Lepidi transtulit, omnium cepit. quae illi in-
genti spectaculo interfuit, ex quo liquere mortalibus pos-
set, quam velox foret ad imum lapsus ex summo, quam-
que diversa via magnam potentiam fortuna destrueret:
uno enim tempore vidit Pompeium Lepidumque ex ma-
ximo fastigio aliter aliterque ad extrema deiectos, cum
Pompeius alienum exercitum fugeret, Lepidus suum.
1 I. Itaque, ut totum te inde abducam, quamvis multa

habeat Sicilia in se circaque se mirabilia, omnes interim
provinciae tuae quaestiones praeteribo et in diversum
cogitationes tuas abstraham. quaeram enim tecum
id, quod superiore libro distuli: quid ita Ni-
lus aestivis mensibus abundat? cui Danubium
similis naturae philosophi tradiderunt, quod et fontis
ignoti et aestate quam hieme maior sit: utrumque adpa- 2
ruit falsum. nam et caput eius in Germania esse conperi-
mus et aestate quidem incipit crescere, sed adhuc ma-
nente intra mensuram suam Nilo primis caloribus, cum
sol vehementior intra extrema veris nives emollit, quas
ante consumit, quam Nilus intumescere incipiat: reliquo
vero aestatis minuitur et ad hibernam magnitudinem re-
dit atque ex ea dimittitur.

II. At Nilus ante ortus Caniculae augetur mediis ae- 1
stibus ultra aequinoctium. hunc nobilissimum amnium
natura extulit ante humani generis oculos et ita disposuit,
ut eo tempore inundaret Aegyptum, quo maxime usta
fervoribus terra undas altius traheret tantum *ha*usura
quantum siccitati annuae sufficere possit. nam in ea
parte, quae in Aethiopiam vergit, aut nulli imbres sunt
aut rari et qui insuetam aquis coelestibus terram non
adiuvent. Unam, ut scis, Aegyptus in hoc spem habet 2
suam: proinde aut sterilis annus aut fertilis est, prout
ille magnus influxit aut parcior. Nemo aratorum adspicit
coelum: quare non cum poeta meo iocor et illi Ovidium
suum inpingo? qui ait:

nec Pluvio supplicat herba Iovi.

Unde crescere incipiat si conprehendi posset, causae quo- 3
que incrementi invenirentur: nunc vero magnas solitudi-
nes pervagatus et in paludes diffusus, gentibus sparsus
circa Philas primum ex vago et errante colligitur. Philae
insula est aspera et undique praerupta. duobus in unum
co*ëun*tibus amnibus cingitur, qui Nilo mutantur et eius
nomen ferunt. urb*s* totam conplectitur. Ab hac Nilus ma- 4
gnus magis quam violentus, egressus Aethiopiam, are-
nas[que], per quas ad commercia Indici maris iter est,
praelabitur. excipiunt autem Cataractae, nobilis insigni

5 spectaculo locus. Ibi per arduas excisasque pluribus locis
rupes Nilus exsurgit et vires suas concitat. frangitur enim
occurrentibus saxis et per angusta reluctatus, ubicumque
vincit aut vincitur, fluctuat et illic primum excitatis aquis,
quas sine tumultu leni alveo duxerat, violentus et torrens
per malignos transitus prosilit dissimilis sibi: quippe ad
id lutosus et turbidus fluit: at ubi scopulos cautium ver-
beravit, spumat et illi non ex natura sua, sed ex iniuria
loci color est. tandemque eluctatus obstantia in vastam
altitudinem subito destitutus cadit cum ingenti circumia-
centium regionum strepitu. quem perferre gens ibi a
Persis collocata non potuit obtusis adsiduo fragore auri-
bus et ob hoc [*mutatis*] sedibus ad quietiora translati
6 sunt. Inter miracula fluminis incredibilem incolarum au-
daciam accepi: bini parvula navigia conscendunt, quo-
rum alter navem regit, alter exhaurit. deinde multum inter
rapidam insaniam Nili et reciprocos quidem fluctus vo-
lutati tandem tenuissimos canales tenent, per quos an-
gusta rupium effugiunt, et cum toto flumine effusi navi-
gium ruens manu temperant magnoque spectantium metu
in caput missi, cum iam adploraveris mersos[que] atque
obrutos tanta mole credideris, longe ab eo, in quem ce-
ciderunt, loco navigant tormenti modo missi. nec mergit
7 cadens unda, sed planis aquis tradit. Primum incremen-
tum Nili circa insulam, quam modo retuli, Philas, nasci-
tur. Exiguo ab h*ac* spatio petra dividitur: Ἄβατον Graeci
vocant, nec illam ulli nisi antistites calcant. illa primum
saxa auctum fluminis sentiunt. Post spatium deinde ma-
gnum duo emicant scopuli: Nili venas vocant incolae,
ex quibus magna vi[s] funditur, non tamen quanta ope-
rire possit Aegyptum. in haec ora stipem sacerdotes et
aurea dona praefecti, cum sollemne venit sacrum, iaci-
8 unt. Hinc iam manifestus novarum virium Nilus alto
ac profundo alveo fertur, ne in *la*titudinem excedat,
obiectu montium pressus. Circa Memphim demum li-
ber et per campestria vagus in plura scinditur flumina
manuque canalibus factis, ut sit modus in derivantium
potestate, per totam discurrit Aegyptum. Initio diduci-

ur, deinde continuatis aquis in faciem lati ac turbidi maris stagnat, cursumque illi violentiamque eripit latitudo regionum, in quas extenditur dextra laevaque totam amplexus Aegyptum. Quantum crevit Nilus, tantum spei in 9
annum est. nec conputatio fallit agricolam: adeo ad mensuram fluminis respondet [*terra*], quam fertilem facit Nilus. Is arenoso et sitienti solo et aquam inducit et terram: nam cum turbulentus fluat, omnem in siccis et hiantibus locis faecem relinquit et quicquid pingue tulit secum, arentibus locis adlinit iuvatque agros duabus ex causis, et quod inundat et quod oblimat. itaque quicquid non adiuvit, sterile ac squalidum iacet. Si crevit super debitum, nocuit. Mira itaque natura fluminis, quod cum 10
ceteri amnes abluant terras et eviscerent, Nilus, tanto ceteris maior, adeo nihil exedit nec abradit, ut contra adiciat vires nimiumque in eo sit, quod solum temperat. inlato enim limo arenas saturat et iungit debetque illi Aegyptus non tantum fertilitatem terrarum, sed ipsas. Illa 11
facies pulcherrima est, cum iam se in agros Nilus ingessit: latent campi opertaeque sunt valles. oppida insularum modo exstant. nullum in mediterraneis nisi per navigia commercium est: maior est laetitia gentibus, quo minus terrarum suarum vident. Sic quoque cum se ripis 12
continet Nilus, per septena ostia in mare emittitur. quodcumque elegeris ex his, mare est. multos nihilominus ignobiles ramos in aliud atque aliud litus porrigit. Ceterum beluas marinis vel magnitudine vel noxa pares educat, et ex eo quantus sit aestimari potest, quod ingentia animalia et pabulo sufficienti et ad vagandum loco continet. Balbillus, virorum optimus profectusque in omni 13
literarum genere rarissimi, auctor est, cum ipse praefectus obtineret Aegyptum, Heracleotico ostio Nili, quod est maximum, spectaculo sibi fuisse delphinorum a mari concurrentium et crocodilorum a flumine adversum agmen agentium velut pro partibus proelium. crocodilos ab animalibus placidis morsuque innoxiis victos. His superior 14
pars corporis dura et inpenetrabilis est etiam maiorum animalium dentibus, at inferior mollis ac tenera. hanc

delphini spinis, quas dorso eminentes gerunt, submersi
volnerabant et in adversum enisi dividebant. rescissis
hoc modo pluribus ceteri velut acie versa refugerunt.
15 Fugax animal audaci, audacissimum timido. nec illos
Tentyritae generis aut sanguinis proprietate superant,
sed contemptu et temeritate. ultro enim insequuntur fu-
gientesque iniecto trahunt laqueo: plurimi quidem per-
eunt, quibus minus praesens animus ad persequendum
16 fuit. Nilum aliquando marinam aquam detulisse Theo-
phrastus est auctor. Biennio continuo, regnante Cleo-
patra non adscendisse, decimo regni anno et undecimo,
constat. significatam aiunt duobus rerum potientibus de-
fectionem: Antonii enim et Cleopatrae defecit imperium.
Per novem annos non adscendisse Nilum superioribus
seculis Callimachus est auctor.

17 Sed nunc ad inspiciendas causas, propter
quas aestate Nilus crescat, accedam et ab an-
tiquissimis incipiam. Anaxagoras ait, ex Aethio-
piae iugis solutas nives ad Nilum usque decurrere. in ea-
dem opinione omnis vetustas fuit. hoc Aeschylus, So-
phocles, Euripides tradunt. sed falsum esse pluribus
18 argumentis patet. Primo Aethiopiam ferventissimam esse
indicat hominum color adustus et Troglodytae, quibus
subterraneae domus sunt. saxa velut igni fervescunt,
non tantum medio, sed inclinato quoque die. ardens
pulvis nec humani vestigii patiens. argentum replumbatur.
signorum coagmenta solvuntur. nullum materiae super-
adornatae manet operimentum. auster quoque, qui ex illo
tractu venit, ventus calidissimus est. nullum ex his ani-
malibus, quae latent, bruma umquam reconditur et per
hiemes in summo et aperto serpens est. Alexandria quo-
que longe ab inmodicis caloribus posita est: nives non
19 cadunt. superiora pluvia carent. Quemadmodum ergo re-
gio tantis subiecta fervoribus duraturas per totam aesta-
tem nives recepit? quas sane aliqui montes illic quoque
excipiant: numquid magis quam Alpes, quam Thraciae
iuga, quam Caucasus? atqui horum montium flumina
vere et prima aestate intumescunt, deinde hibernis mi

nora sunt: quippe vernis temporibus imbres nivem dilu-
unt, reliquias eius primus calor dissolvit. nec Rhenus 20
nec Rhodanus nec Ister [*nec qui alii hiberno*] subiacent
*coe*lo, aestate proveniunt: et illis in septemtrionibus al-
tissimae iugiter sunt nives. Phasis quoque *per idem* tem-
pus et Borysthenes crescerent, *si* nives possent flumina
contra aestatem magna producere. Praeterea si haec causa 21
adtolleret Nilum, aestate prima plenissimus flueret. tunc
enim maximae et integrae adhuc nives ex mollissimoque
tabes est: Nilus autem per menses quatuor liquitur et
illi aequalis accessio est.

Si Thaleti credis, etesiae descendenti Nilo resistunt 22
et cursus eius acto contra ostia mari sustinent: ita re-
verberatus in se recurrit nec crescit, sed exitu prohibi-
tus resistit et quacumque mox potuit, inconcessus erum-
pit. Euthymenes Massiliensis testimonium dicit: „Navi-
gavi, inquit, Atlanticum mare, unde Nilus fluit, maior
quamdiu etesiae tempus observant. tunc enim eicitur
mare instantibus ventis. cum resederint, et pelagus con-
quiescit minorque descendenti inde vis Nilo est. Cete-
rum dulcis mari sapor est et similes Niloticis beluae.“
Quare ergo, si Nilum etesiae provocant, et ante illos in- 23
cipit incrementum eius et post eos durat? Praeterea non
fit maior, quo illi flavere vehementius, nec remittitur in-
citaturque, prout illis inpetus fuit, quod fieret, si illorum
viribus cresceret. Quid, quod etesiae litus Aegyptium
verberant et contra illos Nilus descendit, inde ventu-
rus unde illi, si origo ab illis esset? Praeterea ex mari
purus et caeruleus efflueret, non ut nunc turbidus ve-
niret. Adde, quod testimonium eius testium turba co- 24
arguitur. tunc erat mendacio locus, cum ignota essent
externa, [*si*] libebat illis fabulas mi*sc*ere: nunc vero tota
exteri maris ora mercatorum navibus stringitur, quorum
nemo narrat * *nunc caeruleum* Nil*um* aut mare saporis
alterius, * quod et natura credi vetat, quia dulcissimum
quodque et levissimum sol trahit. Praeterea quare hieme 25
non cresc*it*? et tunc potest ventis concitari mare, ali-
quando quidem maioribus: nam etesiae temperati sunt.

Quod si e mari ferretur Atlantico, semel oppleret Aegyptum: at nunc per gradus crescit.

26 Oenopides Chius ait: hieme calorem sub terris contineri. ideo et specus calidos esse et tepidiorem puteis aquam: itaque venas interno calore siccari. Sed in aliis terris augentur flumina imbribus: Nilum quia nullo imbre adiuvetur, tenuari, deinde crescere per aestatem, quo tempore frigent interiora terrarum et redit *v*igor fontibus.
27 Quod si verum esset, aestate flumina crescerent [*omnia*], omnes[que] putei aestate abundarent. Deinde „calorem hieme sub terris esse maiorem"? aqua et specus et putei tepent, quia aëra rigentem extrinsecus non recipiunt: ita non calorem habent, sed frigus excludunt. ex eadem causa aestate frigescunt, quia illo remotus seductusque aer calefactus non pervenit.

28 Diogenes Apolloniates ait: „Sol humorem ad se rapit: hunc adsiccata tellus ex mari ducit, tum ex ceteris aquis. fieri autem non potest, ut una sicca sit tellus, alia abundet. sunt enim perforata omnia et invicem pervia et sicca ab humidis sumunt aliquando. nisi aliquid terra acciperet, exaruisset. Ergo sol undas trahit, sed ex his,
29 quae premit maxime: haec meridiana sunt. Terra cum exaruit, plus humoris ad se adducit. ut in lucernis oleum illo fluit, ubi exuritur, sic aqua illo incumbit, quo vis caloris et terrae aestuantis arcessit. Unde ergo trahit? ex illis scilicet partibus semper hibernis, septemtrionalibus, unde exundat. ob hoc Pontus in infernum mare adsidue fluit rapidus, non ut cetera maria alternatis ultro citroque aestibus, in unam partem semper pronus et torrens. Quod nisi f*i*eret hisque itineribus quod cuique deest, redderetur, quod cuique superest, emitteretur, iam aut sicca
30 essent omnia aut inundata." Interrogare Diogenem libet: qua*re*, si comp*lex*us a*mni*bus [*est*] et cuncta invicem commeant, non omnibus locis aestate maiora sunt flumina? Aegyptum sol magis percoquit. itaque Nilus magis crescit: sed in ceteris quoque terris aliqua fluminibus fiat adiectio. Deinde quare ulla pars terrae sine humore, cum omnis ad se ex aliis terris trahat, eo quidem magis quo

calidior est? Deinde quare Nilus dulcis est, si haec illi e mari unda est? nec enim ulli flumini dulcior gustus. * * *

III. * * * [*Quaeritur, quomodo nix fiat.* * * *Nix pruinae habet similem naturam. plus illi spiritus quam aquae in-* 1
est. * * *Anaxagoras* * * *Quod inter aquam et rorem interest, hoc inter pruinam et glaciem, nec non inter nivem et grandinem interest.* * *]

Grandinem hoc modo fieri, si tibi adfirmavero, quo apud nos glacies fit, gelata nube tota, nimis audacem rem fecero. itaque ex his me testibus numero secundae notae, qui audivisse quidem se, vidisse negant. aut quod historici faciunt, et ipse faciam: illi cum multa mentiti sunt ad arbitrium suum, unam aliquam rem nolunt spondere, sed adiciunt: „penes auctores fides
erit.“ Ergo si mihi parum credis, Posidonius tibi aucto- 2
ritatem promittit, tam in illo, quod praeteriit, quam in hoc, quod secuturum est. Grandinem enim fieri ex nube aquosa, iam et in humorem versa, sic adfirmabit tam-
quam interfuerit. Quare autem rotunda sit grando, 3
et sine magistro scire possis, cum adnotaveris stillicidium omne glomerari. quod et in speculis adparet, quae humorem halitu colligunt, et in poculis sparsis aliaque omni laevitate. non minus foliis si quae guttae adhaeserunt, in rotundum iacent.

Quid magis est saxo durum? quid mollius unda? 4
dura tamen molli saxa cavantur aqua.

aut ut alius poeta ait:

stillicidi casus lapidem cavat.

Haec ipsa excavatio rotunda fit. ex quo adparet illud quoque huic simile esse, quod cavat. locum enim sibi ad
formam et habitum sui exsculpsit. Praeterea potest, etiam- 5
si non fuit grando talis, dum defertur, conrotundari et totiens per spatium aëris densi devoluta aequabiliter atque in orbem teri. quod nix pati non potest, quia non est tam solida, immo quia tam fusa est et non per magnam altitudinem cadit, sed circa terras initium eius est: ita non longius illi per aëra, sed ex proximo lapsus est.

6 Quare non et ego mihi idem permittam, quod Anaxagoras? inter nullos magis quam inter philosophos debet esse aequa libertas: grando nihil aliud est quam suspensa glacies, nix in pruina pendens congelatio: illud enim iam diximus, quod inter aquam et rorem interest, hoc inter pruinam et glaciem, nec non inter nivem et grandinem interesse.

1 IV. Poteram me peracta quaestione dimittere: sed bene mensum dabo et, quoniam coepi tibi molestus esse, quicquid in hoc loco quaeritur dicam. Quaeritur autem, quare hieme ningat, non grandinet, et vere iam frigore infracto grando cadat. Nam ut fallar tibi, verum mihi quidem persuadetur, qui me usque ad mendacia haec leviora, in quibus os percidi, non
2 oculi erui solent, credulum praesto. Hieme aer riget et ideo nondum in aquam vertitur, sed in nivem, cui aer propinquior est: cum ver coepit, maior inclinatio sequitur temporis et calidiore coelo maiora fiunt stillicidia. ideo, ut ait Vergilius noster,

cum ruit imbriferum ver,

vehementior est mutatio aëris undique patefacti et solventis se ipso tepore adiuvante. ob hoc nimbi graves
3 magis vastique quam pertinaces deferuntur. Bruma lentas pluvias habet et tenues, quales saepe solent intervenire, cum pluvia rara et minuta nivem quoque admixtam habet. dicimus nivalem diem, cum altum frigus et triste coelum est. Praeterea aquilone flante et suum coelum habente minutae pluviae sunt: austro imber inprobior est et guttae pleniores.

1 V. Rem a nostris positam neque dicere audeo, quia infirma videtur, neque praeterire. quid enim mali est, aliquid et faciliori iudici scribere? immo si omnia argumenta ad obrussam coeperimus exigere, silentium indicetur. pauca enim admodum sunt sine adversario: cetera
2 etsi vincunt, litigant. Aiunt enim, vere, quicquid circa Scythiam et Pontum et septemtrionalem plagam glaciatum et adstrictum est, relaxari. tunc flumina gelata [*et lacus*] discedere, tunc obrutos montes nivem solvere.

credibile est ergo frigidos spiritus inde inferri et verno
coelo remisceri. Illud quoque adiciunt, quod neque sum 3
expertus neque experiri cogito. tu quoque, censeo, si
volueris verum exquirere, nivem in Care experiaris: mi-
nus algere aiunt pedes eorum, qui fixam et duram nivem
calcant quam eorum, qui teneram et labefactam. Ergo, si 4
non mentiuntur, quicquid ex illis septemtrionalibus locis
iam disturbata nive et glacie frangente se fertur, id me-
ridianae partis tepentem iam humidumque aëra adligat
et praestringit. itaque cum pluvia futura erat, grando fit
iniuria frigoris.

VI. Non tempero mihi, quo minus omnes nostrorum 1
ineptias proferam. Quosdam peritos observanda-
darum nubium esse adfirmant et praedicere,
cum grando ventura sit. hoc intellegere usu ipso
potuerunt, cum colorem nubium notassent, quem grando
totiens insequebatur. illud incredibile, Cleonis fuisse 2
publice praepositos χαλαζοφύλακας, speculatores futu-
rae grandinis. hi cum signum dedissent adesse iam gran-
dinem, quid exspectas? ut homines ad penulas discurre-
rent aut ad scorteas? immo pro se quisque alius agnum
inmolabat, alius pullum: protinus illae nubes alio decli-
nabant, cum aliquid gustassent sanguinis. Hoc rides? 3
accipe quod rideas magis: si quis neque agnum neque
pullum habebat, quod sine damno fieri poterat, manus
sibi adferebat, et, ne tu avidas aut crudeles existimes
nubes, digitum suum bene acuto graphio pungebat et hoc
sanguine litabat. nec minus ab huius agello grando se ver-
tebat quam ab illo, in quo maioribus hostiis exorata erat.

VII. Rationem huis rei quaerunt: alteri, ut homines 1
sapientissimos decet, negant posse fieri, ut cum grandine
aliquis paciscatur et tempestates munusculis redimat,
quamvis munera et deos vincant. alteri suspicari ipsos
aiunt esse in ipso sanguine vim quamdam potentem aver-
tendae nubis ac repellendae. Sed quomodo in tam exi- 2
guo sanguine potest esse vis tanta, ut in altum penetret
et illam sentiant nubes? Quanto expeditius [illegible]t dicere,
mendacium et fabula est. At decurio

bant in illos, quibus delegata erat cura providendae tempestatis, quod neglegentia eorum vineae vapulassent aut segetes procidissent. Et apud nos in duodecim tabulis
3 cavetur, *ne quis alienos fructus excantasset.* Rudis adhuc antiquitas credebat et adtrahi imbres cantibus et repelli, quorum nihil posse fieri tam palam est, ut huius rei causa nullius philosophi schola intranda sit.

VIII. Unam rem adhuc adiciam et favere te ac plaudere iuvabit. Aiunt nivem in ea parte aëris fieri, quae prope terras est. hanc enim plus habere caloris ex quatuor causis: una, quod omnis terrarum evaporatio, cum multum in se fervidi aridique habeat, hoc est calidior quo recentior. altera, quod radii solis a terra resiliunt et in se currunt: horum duplicatio proxima quaeque a terris calefacit, quae ideo plus habent teporis, quia solem bis sentiunt. tertia causa est, quod magis superiora perflantur, at quaecumque depressa sunt, minus ventis verberantur.

IX. Accedit his ratio Democriti: „Omne corpus quo solidius est, hoc calorem citius concipit, diutius servat. itaque si in sole posueris aeneum vas et vitreum et argenteum, aeneo citius calor accedet, diutius haerebit.“ Adicit deinde, quare existimet hoc fieri. „His, inquit, corporibus, quae duriora et pressiora sunt, necesse est minora foramina esse et tenuiorem in singulis spiritum: sequitur, ut, quemadmodum minora balnearia et minora miliaria citius calefiunt, sic haec foramina occulta et oculos fugientia et celerius fervorem sentiant et propter easdem angustias, quicquid receperint, tardius reddant.“ Haec longe praeparata ad id perducunt, de quo nunc quaeritur.

X. Omnis aer quo propior est terris, hoc crassior. quemadmodum in aqua et in humore omni ima est faex, ita in aëre spississima quaeque desidunt. iam autem probatum est omnia, quo crassioris solidiorisque materiae sunt, hoc fidelius custodire calorem receptum. Editior aer quo longius a terrarum conluvie recessit, hoc sincerior puriorque est. itaque solem non retinet, sed velut per inane transmittit. ideo minus calefit.

XI. Contra quidam aiunt cacumina montium hoc ca- 1
lidiora esse debere, quo sunt propiora soli: qui mihi
videntur errare, quod Apenninum et Alpes et alios notos
ob eximiam altitudinem montes in tantum putant crescere,
ut illorum magnitudo sentire solis viciniam possit: ex- 2
celsa sunt ista, quamdiu nobis conparantur: at vero ubi
ad universum respexeris, manifesta est omnium humilitas.
inter se vincuntur et vincunt: ceterum in tantum nihil
adtollitur, ut in collatione totius ulla sit vel maximis por-
tio: quod nisi esset, non diceremus totum orbem terra-
rum pilam esse. Pilae proprietas est cum aequalitate 3
quadam rotunditas. aequalitatem autem accipe hanc,
quam vides in lusoria pila. non multum illi commissu-
rae et rimae earum nocent, quo minus par sibi ab omni
parte dicatur: quomodo in hac pila nihil illa intervalla
officiunt ad speciem rotundi, sic ne in universo quidem
orbe terrarum editi montes, quorum altitudo totius mundi
collatione consumitur. Qui dicit altiorem montem, quia 4
solem propius excipiat, magis calere debere, ille dicere
potest longiorem hominem citius quam pusillum debere
calefieri et caput citius quam pedes: at quisquis mun-
dum mensura sua aestimaverit et terram cogitaverit te-
nere puncti locum, intelleget nihil in illa posse eminere
ita, ut coelestia magis sentiat, velut in propinquum illis
accesserit. Montes isti, quos suspicimus et vertices ae- 5
terna nive possessi nihilominus in imo sunt. et propius
quidem est a sole mons quam campus aut valles, sed sic,
quomodo est pilus pilo crassior. isto enim modo et arbor
alia magis quam alia dicetur vicina coelo: quod falsum
est, quia inter pusilla non potest esse magnum discrimen,
nisi dum inter se conparantur. ubi ad collationem inmensi
corporis ventum est, nihil interest, quanto sit alterum
altero maius, quia, etiamsi magno discrimine, tamen mi-
nima vincuntur.

XII. Sed ut ad propositum revertar, propter has quas 1
retuli causas plerisque placuit in ea parte aëris nivem
concipi, quae vicina terris est, et ideo minus adligari,
quia minore rigore coit. nam vicinus aer et plus habet

frigoris, quam ut in aquam vel imbrem transeat, et minus, quam ut duretur in grandinem: hoc medio frigore non nimis intento nives fiunt coactis aquis.

1 XIII. „Quid istas, inquis, ineptias, quibus literatior est quisque, non melior, tam operose persequeris? quomodo fiant nives dicis, cum multo magis ad nos dici a te pertineat, quare emendae non sint nives.“ Iubes me tu cum luxuria litigare? cotidianum istud et sine effectu iurgium est. litigemus tamen, et, si supe-
2 rior futura est, pugnantes ac reluctantes vincat. Quid porro? hanc ipsam inspectionem naturae nihil iudicas ad id, quod vis, conferre? cum quaerimus, quomodo nix fiat, et dicimus illam pruinae habere similem naturam, plus illi spiritus quam aquae inesse, non putas exprobrari illis, cum emere aquam turpe sit, si ne aquam qui-
3 dem emunt? Nos vero quaeramus potius, quomodo fiant nives quam quomodo serventur, quoniam non contenti vina diffundere, veteraria per sapores aetatesque disponere invenimus, quomodo stiparemus nivem, ut ea aestatem evinceret et contra anni fervorem defenderetur loci frigore. Quid hac diligentia consecuti sumus? nempe ut gratuitam mercemur aquam. Nobis dolet, quod spiritum, quod emere solem non possumus, quod hic aer etiam delicatis divitibusque ex facili, non emptus, venit. O quam nobis male est, quod quicquam a rerum natura
4 in medio relictum est! Hoc quod illa fluere et patere omnibus voluit, cuius haustum vitae publicum fecit, hoc quod tam homini quam feris avibusque et inertissimis animalibus in usum large ac beate profudit, contra se ingeniosa luxuria redegit ad pretium: adeo illi nihil placere potest nisi carum. Unum hoc erat, quod divites in aequum turbae deduceret, quo non possent antecedere pauperrimum: illi cui divitiae molestae sunt, excogitatum est, quemadmodum etiam caperet aqua luxuriam.
5 Quando ad hoc perventum sit, ut nulla nobis aqua satis frigida videretur quae flueret, dicam. Quamdiu sanus et salubris cibi capax stomachus est inpleturque, non premitur, naturalibus fomentis contentus est: ubi cotidianis

cruditatibus non temporis aestus, sed suos sentit, ubi
ebrietas continua visceribus insedit et praecordia bile, in
quam vertitur, torret, aliquid necessario quaeritur, quo
aestus ille frangatur, qui ipsis aquis incalescit, remediis
incitat vitium. itaque non tantum aestate, sed media hieme
nivem hac causa bibunt. Quae huius rei causa est nisi 6
intestinum malum et luxu corrupta praecordia, quibus
nullum intervallum umquam, quo interquiescerent, da-
tum est, sed prandia coenis usque in lucem perductis
ingesta sunt et distentos copia ferculorum ac varietate
comessatio altius mersit. deinde numquam intermissa in-
temperantia quicquid avide coxerat, efferavit et in desi-
derium semper novi rigoris accendit. Itaque quamvis 7
coenationem velis ac specularibus muniant et igne multo
doment hiemen, nihilominus stomachus ille solutus et
aestu suo languidus quaerit aliquid, quo erigatur. nam
sicut animo relictos stupentesque aqua frigida spargimus,
ut ad sensum sui redeant: ita viscera istorum vitiis tor-
pentia nihil sentiunt, nisi frigore illa vehementiori perus-
seris. Inde est, inquam, quod nec nive [quidem] contenti 8
sunt, sed glaciem, velut certior illi ex solido rigor sit,
exquirunt ac saepe repetitis aquis diluunt: quae non e
summo tollitur, sed ut vim maiorem habeat et pertina-
cius frigus, ex abdito effoditur. itaque ne unum quidem
est pretium, sed habet institores aqua et annonam, pro
pudor, variam. Unguentarios Lacedaemonii urbe expu 9
lerunt et propere cedere finibus suis iusserunt, quia oleum
disperderent: quid illi, si vidissent reponendae nivis
officinas et tot iumenta portandae aquae deservientia,
cuius colorem saporemque paleis, quibus custodiunt,
inquinant? At, di boni, quam facile est exstinguere si-
tim sanam! Sed quid sentire possunt emortuae fauces et 10
occallatae cibis ardentibus? Quemadmodum nihil illis sa-
tis frigidum, sic nihil satis calidum est, sed ardentes bo-
letos et raptim indumento suo mersatos demittunt paene
fumantes, quos deinde restinguant nivatis potionibus.
Videbis, inquam, quosdam graciles et palliolo focalique
circumdatos, pallentes et aegros non sorbere solum ni-

vem, sed etiam esse et frusta eius in scyphos suos dei-
11 cere inter ipsam bibendi moram. Sitim esse putas? febris
est, et quidem eo acrior, quod non tactu venarum neque
in cutem effuso calore deprehenditur, sed cor ipsum ex-
coquit luxuria, invictum malum et ex molli fluidoque du-
rum atque patiens. non intellegis omnia consuetudine
vim suam perdere? itaque nix ista, in qua iam etiam na-
tatis, eo pervenit usu et cotidiana stomachi servitute, ut
aquae locum obtineat. Aliquid adhuc quaerite illa frigi-
dius, quia pro nihilo est familiaris rigor.

L. ANNAEI SENECAE

AD LUCILIUM

NATURALIUM QUAESTIONUM

LIBER V.

---

1 I. Ventus est fluens aer. Quidam ita definierunt
ventus est aer fluens in unam partem. Haec de-
finitio videtur diligentior, quia numquam aer tam inmo-
bilis est, ut non in aliqua sit agitatione. sic tranquillum
mare dicitur, cum leviter movetur neque in unam partem
inclinatur. Itaque si legeris:

cum placidum ventis staret mare,

scito illud non stare, sed succuti leviter et dici tranquil-
2 lum, quia neque huc neque illo inpetum faciat. Idem et
de aëre iudicandum est, non esse umquam inmobilem,
etiamsi quietus sit. quod ex hoc intellegas licet: cum
sol in aliquem clausum locum infusus est, videmus cor-
puscula minima in adversum ferri, alia sursum, alia de-
3 orsum varie concursantia. Ergo ut parum diligenter con-
prehendet, quod vult, qui dixerit: „fluctus est maris agi-
tatio," quia tranquillum quoque agitatur, at ille abunde

sibi caverit, cuius haec definitio fuerit: „fluctus est ma-
ris in unam partem agitatio": sic in hac re, quam cum
maxime quaerimus, non circumscribetur, qui ita se ges-
serit, ut dicat: „ventus est fluens aer in unam partem"
aut „aer fluens inpetu" aut „vis aëris in unam partem
euntis" aut „cursus aëris aliquo concitatior." Scio quid 4
responderi pro definitione altera possit: quid necesse est
adicere te: „in unam partem fluens aer?" utique enim,
quod fluit, in unam partem fluit. nemo aquam fluere di-
cit, si tantum intra se movetur, sed si aliquo fertur.
potest ergo aliquid moveri et non fluere, et e contrario
non potest fluere nisi in unam partem. Sed sive haec 5
brevitas satis a calumnia tuta est, hac utamur: sive
aliquis circumspectior est, verbo non parcat, cuius ad-
iectio cavillationem omnem poterit excludere. Nunc ad
ipsam rem accedamus, quoniam satis de formula dispu-
tatum est.

II. Democritus ait: cum in angusto inani multa sint corpuscula, quae ille a t o m o s vocat, sequi ventum. at contra quietum et placidum aëris statum esse, cum in multo inani pauca sint corpuscula. nam quemadmodum in foro aut vico, quamdiu paucitas est, sine tumultu ambulatur, ubi turba in angustum concurrerit, aliorum in alios incidentium rixa fit: sic in hoc, quo circumdati sumus, spatio cum exiguum locum multa corpora impleverint, necesse est alia aliis incidant et inpellant ac repellantur inplicenturque et conprimantur, ex quibus nascitur ventus, cum illa, quae conluctabantur, incubuere et diu fluctuata ac dubia inclinavere se. at ubi in magna laxitate corpora pauca versantur, nec arietare possunt nec inpelli.

III. Hoc falsum esse vel ex eo colligas licet, quod 1
interim ventus minime est, cum aer nubilo gravis est.
atqui tunc plurima corpora se in angustum contulerunt et
inde est spissarum nubium gravitas. Adice nunc, quod 2
circa flumina et lacus frequens nebula est artatis con-
gestisque corporibus neque tamen ventus est. interdum
vero multa caligo effunditur, ut conspectum in vicino

stantium eripiat, quod non eveniret, nisi in parvum lo-
cum corpora se multa conpellerent. atqui nullum tempus
3 magis quam nebulosum caret vento. Adice nunc, quod
e contrario evenit, ut sol matutinum aëra spissum et hu-
midum ortu suo tenuet: tunc surgit aura, cum datum
est laxamentum corporibus et stipatio illorum ac turba
resoluta est.

1 IV. „Quo modo ergo, inquis, fiunt venti,
quoniam hoc [modo] negas fieri?“ Non uno modo: alias
enim terra ipsa vim magnam aëris eicit et ex abdito spirat,
alias cum magna et continua ex *imo evaporatio in altum
egit quae emiserat, inmutatio ipsa halitus mixti in ven-
2 tum vertitur. Illud enim neque ut credam mihi persua-
deri potest neque ut taceam: quomodo in nostris corpo-
ribus cibo fit inflatio, quae non sine magna narium in-
iuria emittitur et ventrem interdum cum sono exonerat,
interdum secretius: sic putant et hanc magnam rerum
naturam alimenta mutantem emittere spiritum. Bene no-
biscum agitur, quod semper concoquit *et* sic emittit: alio-
3 quin inmundius aliquid timeremus. Numquid ergo hoc
verius est dicere, multa ex omni parte terrarum et ad-
sidua ferri corpuscula, quae cum coacervata sunt, deinde
extenuari sole coeperint, quia omne, quod in angusto
dilatatur, spatium maius desiderat, ventus exsistit?

1 V. Quid ergo? hanc solam esse causam venti existi-
mo, aquarum terrarumque evaporationes? ex his gravi-
tatem aëris deinde solvi inpetu, cum quae densa stete-
rant, ut est necesse, extenuata nituntur in ampliorem
locum? Ego vero et hanc iudico: ceterum illa est longe
valentior veriorque, habere aëra naturalem vim movendi
se neque aliunde concipere, sed inesse illi ut aliarum
2 rerum, ita huius potentiam. An hoc existimas, nobis
quidem datas vires, quibus nos moveremus, aëra autem
relictum inertem et inagitabilem esse? cum aqua motum
suum habeat etiam ventis quiescentibus. non enim aliter
animalia edere posset. muscum quoque innasci aquis et
herbosa quaedam videmus summo earum innatantia. Est
ergo aliquid in aqua vitale.

VI. De aqua dico? ignis, qui omnia consumit, quaedam creat, et quod videri non potest simile veri, tamen verum est, animalia igne generari. Habet ergo vim aliquam talem aer et ideo modo spissat se, modo expandit se et purgat et alias contrahit, diducit ac differt. Hoc ergo interest inter aëra et ventum, quod inter lacum et flumen. Aliquando per se ipse sol causa venti est fundens rigentem aëra et ex denso coactoque explicans.

VII. In universum de ventis diximus, nunc 1
viritim incipiamus illos excutere: fortasse adparebit quemadmodum fiant, si adparuerit, quando et unde procedant. Primum ergo antelucanos flatus inspiciamus, qui aut ex fluminibus aut ex convallibus aut ex aliquo sinu feruntur. Nullus ex his per- 2
tinax est, sed cadit fortiore iam sole nec fert ultra terrarum conspectum. Hoc ventorum genus incipit vere nec ultra aestatem durat et inde maxime venit, ubi aquarum plurimum et montium est. plana licet abundent aquis, carent aura, hac dico, quae pro vento valet.

VIII. „Quomodo ergo talis flatus concipi- 1
tur, quem Graeci encolpiam vocant?“ Quicquid ex se paludes et flumina remittunt, id autem et multum est et adsiduum, per diem solis alimentum est. nocte non exhauritur et montibus inclusum in unam regionem colligitur. cum illam inplevit et iam se non capit, exprimitur aliquo et in unam partem procedit: hic ventus est. itaque eo incumbit, quo liberior exitus invitat et loci laxitas, in quam coacervata decurrant. Huius rei argumen- 2
tum est, quod prima noctis parte non spirat, incipit enim fieri illa collectio, quae circa lucem iam plena est. onerata quaerit, quo defluat, et eo potissimum exit, ubi plurimum vacui est et magna ac patens area. adicit autem ei stimulos ortus solis feriens gelidum aëra. nam etiam antequam adpareat, lumine ipso valet et nondum quidem radiis aëra inpellit, iam tamen lacessit et inritat luce praemissa: nam cum ipse processit, alia superius rapiuntur, 3
alia distrahuntur tepore: ideo non ultra matutinum illis datur fluere. omnis illorum vis conspectu solis exstingui-

tur, et si violentiores flavere, circa medium tamen
relanguescunt nec usquam usque in meridiem aura
ducitur. Alia autem [*alià*] inbecillior ac brevior est,
valentioribus minoribusve collecta causis est.

1 IX. „Quare tamen tales venti vere et
state validiores sunt?“ (levissimi enim cetera
anni neque qui velum inpleant surgunt): quia ver a
sius est et ex pluribus aquis locisque ob humidam
naturam saturis et redundantibus maior evaporatic
2 „At quare aestate profunditur?“ quia post occasum
remanet diurnus calor et magna noctis parte perc
qui evocat exeuntia ac vehementius trahit, quicqu
his sponte reddi solet. deinde non tantum habet vi
ut quod evocavit absumat. ob hoc diutius corpus
emanare solita et efflari, terra ex se atque humor
3 tunt. Facit autem ventum sol ortus non calore tai
sed etiam ictu. lux enim, ut dixi, quae solem ante
nondum aëra calefacit, sed percutit tantum. perci
autem in latus, cedit, quamquam ego ne illud qu
concesserim, lucem ipsam sine calore esse, cum e
4 lore sit: non habet forsitan tantum teporis, quantur
ctu adpareat, opus tamen suum facit et densa didu
tenuat. praeterea loca, quae aliqua iniquitate natur
clausa sunt, ut solem accipere non possint, illa neb
quoque et tristi luce calefiunt et per diem minus c
5 noctibus rigent. Etiamnunc natura calor omnis a
nebulas et a se repellit: ergo sol quoque idem faci
ideo, ut quibusdam videtur, inde flatus
unde sol.

1 X. Hoc falsum esse ex eo adparet, quod n
in omnem partem aëra vehit et contra ortum plenis v
navigatur, quod non eveniret, si semper ventus fer
a sole. Etesiae quoque, qui in argumentum a
busdam advocantur, non nimis propositum a
2 vant. Dicam primum, quid illis placeat, deinde, cur
pliceat mihi. „Etesiae, inquiunt, hieme non sunt,
brevissimis diebus sol desinit, priusquam frigus c
catur. itaque nives et ponuntur et durant: aestate

piunt flare, cum et[iam] longius extenditur dies et recti
in nos radii diriguntur. Veri ergo simile est concussas 3
calore magno nives plus humidi efflare. item terras exo-
neratas nive retectasque spirare liberius. ita plura ex
septemtrionali parte coeli corpora exire et in haec loca,
quae sunt submissiora ac tepidiora, deferri. sic inpetum
etesias sumere: et ob hoc a solstitio illis initium est, ultra
ortum Caniculae non valent, quia iam multum e frigida
coeli parte in hanc coniectum est. ac sol mutato cursu in 4
nostra rectior intenditur et alteram partem aëris adtrahit,
aliam vero inpellit. Sic ille etesiarum flatus aestatem
frangit et a mensium ferventissimorum gravitate defendit.

XI. Nunc quod promisi dicendum est, quare 1
etesiae vos non adiuvent neque quicquam huic
conferant causae. Dicimus ante lucem auram incitari,
eamdem subsidere, cum illam sol adtingit. atqui etesiae
ob hoc somniculosi a nautis et delicati vocantur,
quod, ut ait Gallio, *mane nesciunt surgere:* eo tempore
fere incipiunt prodire, quo ne pertinax quidem aura est.
quod non accideret, si ut auram, ita illos sol conmove-
ret. Adice nunc, quod si causa illis flatus est diei spa- 2
tium ac longitudo, etiam ante solstitium flarent, cum lon-
gissimi dies sunt et cummaxime nives tabescunt. Iulio
enim mense iam despoliata sunt omnia aut certe admo-
dum pauca iacent adhuc sub nive.

XII. Sunt quaedam genera ventorum, quae ruptae 1
nubes et in pronum solutae emittunt: hos Graeci ven-
tos ecnephias vocant. qui hoc, ut puto, modo
fiunt: cum magna inaequalitas ac dissimilitudo corpo-
rum, quae vapor terrenus emittit, in sublime eat et alia
ex his corporibus sicca sint, alia humida, ex tanta dis-
cordia corporum inter se pugnantium, cum in unum con-
globata sunt, verisimile est quasdam cavas effici nubes
et intervalla inter illas relinqui fistulosa et in modum ti-
biae angusta. His intervallis tenuis includitur spiritus, 2
qui maius desiderat spatium, cum everberatus cursu pa-
rum libero incaluit et ob hoc amplior fit, scinditque cin-
gentia et erumpit in ventum, qui fere procellosus est,

quia superne dimittitur, et in nos cadit vehemens et acer,
quod non fusus neque per apertum venit, sed laborat et
iter sibi vi ac pugna parat. Hic fere brevis flatus est,
quia receptacula nubium, per quae ferebatur, ac muni-
menta perrumpit. ideo tumultuosus venit, aliquando non
3 sine igne ac sono coeli. Hi venti multo maiores diutur-
nioresque sunt, si alios quoque flatus ex eadem causa
fluentes in se abstulerunt et in unum confluxere plures,
sicut torrentes modicae magnitudinis eunt, quamdiu se-
paratis suus cursus est: cum vero plures in se aquas
converterunt, fluminum iustorum ac perennium magnitu-
4 dinem excedunt. Idem credibile est fieri et in procellis,
ut breves sint, quamdiu singulae sunt: ubi vero socia-
vere vires et ex pluribus coeli partibus elisus spiritus eo-
5 dem se contulit, et inpetus illis accedit et mora. Facit
ergo ventum resoluta nubes. quae pluribus modis sol-
vitur: nonnumquam conglobationem illam spiritus rumpit
[nonnumquam] inclusi et in exitum nitentis luctatio, non-
numquam calor, quem modo sol fecit, modo ipsa arie-
tatio magnorum inter se corporum et adtritus.

1 XIII. Hoc loco, si tibi videtur, quaeri potest,
cur turbo fiat. Evenire in fluminibus solet, ut, quam-
diu sine inpedimento feruntur, simplex et rectum illis iter
sit: ubi incurrerunt in aliquod saxum ad latus ripae pro-
minens, retorqueantur et in orbem aquas sine exitu fle-
ctant, ita ut circumlatae in se sorbeantur et vorticem effi-
2 ciant. Sic ventus, quamdiu nihil obstitit, vires suas
effundit: ubi aliquo promuntorio repercussus est aut vi
locorum coeuntium in canalem devexum tenuemque col-
lectus, saepius in se volutatur similemque illis, quas dixi-
3 mus converti aquas, facit vorticem. Hic ventus circum-
actus et eumdem ambiens locum ac se ipsa vertigine con-
citans turbo est. qui si pugnacior est ac diutius volutatur,
inflammatur et efficit quod prestera Graeci vocant: hic
est igneus turbo. * Hinc fere omnia pericula venti erupti
de nubibus prodeunt *, quibus armenta rapiantur et totae
naves in sublime tollantur.

4 Etiamnunc quidam venti diversos ex se generant et

inpulsum aëra in alias quoque partes quam in quas ipsi inclinavere, dispergunt. Illud quoque dicam, quod mihi occurrit: quemadmodum stillicidia, quamvis iam inclinent se et labantur, nondum efficere lapsum, sed ubi plura coiere et turba vires dedit, tunc fluere et ire dicuntur: sic quamdiu leves sunt aëris motus agitati pluribus locis, nondum ventus est. tunc esse incipit, cum omnes illos miscuit et in unum inpetum contulit. Spiritum a vento modus separat: vehementior enim spiritus ventus est, invicem spiritus leniter fluens aer.

XIV. Repetam nunc, quod primo dixeram, 1
edi e specu ventos recessuque interiore terrarum. Non tota solido contextu terra in imum usque fundatur, sed multis partibus cava

et caecis suspensa latebris.

[*aliubi aquis plena*], aliubi habet inania sine humore. Ibi 2
etiamsi nulla lux discrimen aëris monstrat, dicam tamen nubes nebulasque in obscuro consistere. nam ne hae quidem super terras, quia videntur, sunt, sed quia sunt, videntur. illic quoque nihilo minus ob id sunt, quod non videntur. Flumina illic scias licet nostris paria sublabi, alia leniter ducta, alia in confragosis locis praecipitando sonantia. Quid ergo? non illud aeque dabis, esse aliquos et sub terra lacus et quasdam aquas sine exitu stagnare?
Quae si ita sunt, necesse est et illud, aëra onerari one- 3
ratumque incumbere et ventum propulsu suo concitare. Ex illis ergo subterraneis nubibus sciemus nutriri inter obscura flatus, dum tantum virium fecerunt, quanto aut terrae obstantia auferant aut aliquod apertum ad hos efflatus iter occupent et per hanc cavernam in nostras sedes efferantur. Illud vero manifestum est, magnam esse 4
sub terris vim sulphuris et aliorum non minus ignem alentium. per haec loca cum se exitum quaerens spiritus torsit, accendat flammam ipso adfrictu necesse est: deinde flammis latius fusis, etiamsi quid ignavi aëris erat, extenuatum moveri et viam cum fremitu vasto atque inpetu quaerere. Sed haec diligentius persequar, cum quaeram de motibus terrae.

1 XV. Nunc mihi permitte narrare fabulam. Asclepiodotus auctor est demissos quam plurimos a Philippo in metallum antiquum, olim destitutum, ut exploraret, quae ubertas eius esset, quis status, an aliquid futuris reliquisset vetus avarita. descendisse illos cum multo lumine et multos duraturo dies. deinde longa via fatigatos vidisse flumina ingentia et conceptus aquarum inertium vastos, pares nostris nec conpressos quidem terra supereminente, sed liberae laxitatis, non sine hor-
2 rore visos. Cum magna hoc legi voluptate. intellexi enim seculum nostrum non novis vitiis, sed iam inde antiquitus traditis laborare nec nostra aetate primum avaritiam venas terrarum lapidumque rimatam in tenebris male abstrusa quaesisse. Illi maiores nostri, quos celebramus laudibus, quibus dissimiles esse nos querimur, spe ducti montes ceciderunt et supra lucrum sub ruina steterunt.
3 Ante Philippum Macedonem reges fuere, qui pecuniam in altissimis usque latebris sequerentur et recto spiritu liberoque in illos se dimitterent specus, in quos nullum noctium dierumque perveniret discrimen. A tergo lucem relinquere quae tanti spes fuit? quae tanta necessitas hominem ad sidera erectum incurvavit et defodit et in fundum telluris intimae mersit, ut erueret aurum non minore
4 periculo quaerendum quam possidendum? Propter hoc cuniculos egit et circa praedam lutulentam incertamque reptavit oblitus dierum, oblitus naturae melioris, a qua se avertit. Ulli ergo mortuo terra tam gravis est quam istis, supra quos avaritia ingens terrarum pondus iniecit, quibus abstulit coelum, quos in imo, ubi illud malum virus latitat, infodit? illo descendere ausi sunt, ubi novam rerum positionem, terrarum pendentium habitus ventosque per caecum inane experirentur et aquarum nulli fluentium horridos fontes et altam perpetuamque noctem deinde cum ista fecerunt, inferos metuunt.

1 XVI. Sed ut ad id, de quo agitur, revertar, venti quatuor sunt, in ortum, occasum, meridiem septemtrionemque divisi. Ceteri, quos variis nominibus adpellamus, his adplicantur.

Eurus ad Auroram Nabataeaque regna recessit
Persidaque et radiis iuga subdita matutinis.
Vesper et occiduo quae litora sole tepescunt,
Proxima sunt zephyris. Scythiam septemque triones
Horrifer invasit boreas: contraria tellus
Nubibus adsiduis pluvioque madescit ab austro.

Vel si brevius illos conplecti mavis, in unam tempesta- 2
tem, quod nullo modo fieri potest, congregentur:
una Eurusque Notusque ruunt creberque procellis
Africus
et, qui locum in illa pugna non habuit, Aquilo. Quidam 3
illos duodecim faciunt: quatuor enim coeli partes in ter-
nas dividunt et singulis ventis binos subpraefectos dant.
Hac arte Varro, vir diligens, illos ordinat, nec sine causa.
non enim eodem loco semper sol oritur aut occidit, sed
alius est ortus occasusque aequinoctialis, bis autem ae-
quinoctium est, alius solstitialis, alius hibernus. Qui 4
surgit ab oriente aequinoctiali, subsolanus apud nos
dicitur, Graeci illum aphelioten vocant. ab oriente
hiberno eurus exit, quem nostri vocavere volturnum.
et Livius hoc illum nomine adpellat in illa pugna Roma-
nis parum prospera, in qua Hannibal et contra solem
orientem exercitum nostrum et contra ventum constituit,
tum venti adiutorio ac fulgoris praestringentis oculos ho-
stium vicit. Varro quoque hoc nomen usurpat. sed et
eurus iam civitate donatus est et nostro sermoni non
tamquam alienus intervenit. ab oriente solstitiali excita-
tum καικίαν Graeci adpellant, apud nos sine nomine
est. Aequinoctialis occidens favonium mittit, quem 5
zephyrum esse dicent tibi etiam, qui Graece nesciunt lo-
qui. a solstitiali occidente corus venit, qui apud quos-
dam argestes dicitur: mihi non videtur, quia cori vio-
lenta vis est et in unam partem rapax, argestes fere mol-
lis est et tam euntibus communis quam redeuntibus. ab
occidente hiberno africus furibundus et ruens, apud
Graecos lips dicitur. A septemtrionali latere summus 6
est aquilo, medius septemtrio, imus thrascias:
huic deest apud nos vocabulum. A meridiano axe euró-

notus est: deinde notus, latine auster. deinde leu-
conotus, qui apud nos sine nomine est.
1 XVII. Placet autem duodecim ventos esse,
non quia ubique tot sint, quosdam enim inclinatio terra-
rum excludit, sed quoniam nusquam plures sunt.
sic casus sex dicimus, non quia omne nomen sex reci-
2 pit, sed quia nullum plures quam sex. Qui duodecim
ventos esse dixerunt, hoc secuti sunt, totidem ven-
tos esse quot coeli discrimina. coelum enim di-
viditur in circulos quinque, qui per mundi cardines eunt:
est septemtrionalis, est aequinoctialis, est solstitialis, est
brumalis, est contrarius septemtrionali. his sextus acce-
dit, qui superiorem partem mundi ab inferiore secernit:
ut scis enim, dimidia pars mundi semper supra, dimidia
3 infra est. Hanc lineam, quae inter aperta et occulta est,
id est hunc circulum Graeci horizonta voeant, nostri
finitorem dixerunt, alii finientem. Adiciendus est
adhuc meridianus circulus, qui horizonta rectis angulis
secat. Ex his quidam circuli in transversa currunt et
alios interventu suo scindunt. necesse est autem tot aëris
4 discrimina esse quot partes. Ergo horizon sive finiens
circulus quinque illos orbes, quos modo dixi fieri, secat
et efficit decem partes, quinque ab ortu, quinque ab oc-
casu. meridianus circulus, qui in horizonta incurrit, re-
giones duas adicit: sic duodecim aer discrimina accipit
5 et totidem facit ventos. Quidam sunt quorumdam
locorum proprii, qui non transmittunt, sed in proxi-
mum ferunt. non est illis a latere universi mundi inpetus:
Atabulus Apuliam infestat, Calabriam Iapyx, Athenas
Sciron, Pamphyliam Ca*taegis*, Galliam Circius: cui ae-
dificia quassanti tamen incolae gratias agunt, tamquam
salubritatem coeli sui debeant ei. divus certe Augustus
templum illi, cum in Gallia moraretur, et vovit et fecit.
Infinitum est, si singulos velim persequi. nulla enim pro-
pemodum regio est, quae non habeat aliquem flatum ex
se nascentem et circa se cadentem.

XVIII. Inter cetera itaque providentiae ope-
ra hoc quoque aliquis ut dignum admiratio-

ne suspexerit: non enim ex una causa ventos
aut invenit aut per diversa disposuit, sed primum, ut aëra non sinerent pigrescere, sed adsidua vexatione utilem redderent vitalemque tracturis. deinde ut 2
imbres terris subministrarent iidemque nimios conpescerent. nam modo adducunt nubes, modo diducunt, ut per totum orbem pluviae dividi possent: in Italiam auster inpellit, aquilo in Africam reicit, etesiae non patiuntur apud nos nubes consistere. iidem totam Indiam et Aethiopiam continuis per id tempus aquis inrigant. Quid, quod 3
fruges percipi non possent, nisi flatu supervacua [et] mixta servandis ventilarentur, nec esset, quod segetem excitaret et latentem frugem ruptis velamentis suis, quae folliculos agricolae vocant, adaperiret? Quid, quod 4
omnibus inter se populis commercium dedit et gentes dissipatas locis miscuit? ingens naturae beneficium, si illud in iniuriam suam non vertat hominum furor! nam quod de Caesare maiori volgo dictatum est et a Tito Livio positum, *in incerto esse, utrum illum nasci magis reipublicae profuerit an non nasci*, dici etiam de ventis potest: adeo quicquid ex illis utile et necessarium est, non potest his repensari, quae in perniciem suam generis humani dementia excogitat. Sed non ideo non sunt ista na- 5
tura bona, si vitio male utentium nocent. Non in hoc providentia ac dispositor ille mundi deus exercendum ventis aëra dedit et illos ab omni parte, ne quid esset situ squalidum, effudit, ut nos classes partes freti occupaturas conpleremus milite armato et hostem in mari aut post mare quaereremus. Quae nos dementia 6
exagitat et in mutuum conponit exitium? vela ventis damus bellum petituri et periclitamur periculi causa. incertam fortunam experimur, vim tempestatum nulla ope humana superabilem, mortem sine spe sepulturae. Non 7
erat tanti, si ad pacem per ista veheremur: nunc cum evaserimus tot scopulos latentes et insidias vadosi maris, cum effugerimus procellosos desuper montes, per quos praeceps in navigantes ventus inpingitur, cum involutos nubilo dies et nimbis ac tonitribus horrendas noctes, cum

turbinibus divulsa navigia: quis erit huius laboris ac me-
tus fructus? quis nos fessos tot malis portus excipiet?
bellum scilicet et obvius in litore hostis et trucidandae
gentes tracturae ex maxima parte victorem et antiquarum
8 urbium flamma. Quid in arma cogimus populos? quid
exercitus scribimus directuros aciem in mediis fluctibus?
quid maria inquietamus? parum videlicet ad mortes no-
stras terra late patet. nimis delicate fortuna nos tractat:
nimis dura dedit nobis corpora, felicem valitudinem. non
depopulatur nos casus incurrens. emetiri cuique annos
suos ex commodo licet et ad senectutem decurrere. ita-
que eamus in pelagus et vocemus in nos fata cessantia.
9 Miseri, quid quaeritis? mortem, quae ubique superest?
petet illa vos et ex lectulo: sed innocentes petat. occu-
pabit nos in nostra domo: sed occupet nullum molientes
malum. Hoc vero quid aliud quis dixerit quam insaniam,
circumferre pericula et ruere in ignotos, iratum sine in-
iuria, occurrentia devastantem ac ferarum more occidere
quem non oderis? illis tamen in ultionem aut ex fame
morsus est: nos sine ulla parsimonia nostri alienique
sanguinis movemus manum et navigia deducimus, salu-
tem committimus fluctibus, secundos optamus ventos,
10 quorum felicitas est ad bella perferri. Quousque nos mala
nostra rapuerunt? parum est intra orbem suum furere:
sic Persarum rex stolidissimus in Graeciam traiciet, quam
exercitus non vincet, cum inpleverit. sic Alexander ul-
terior Bactris et Indis volet quaerere, quid sit ultra ma-
gnum mare, et indignabitur esse aliquid ultimum sibi.
sic Parthis avaritia Crassum dabit: non horrebit diras re-
vocantis tribuni, non tempestates longissimi maris, non
circa Euphratem praesaga fulmina et deos resistentes.
11 per hominum et deorum iras ad aurum ibitur. Ergo non
inmerito quis dixerit rerum naturam melius acturam fuisse
nobiscum, si ventos flare vetuisset et inhibito discursu
furentium in sua quemque terra stare iussisset: si nihil
aliud, certe suo quisque tantum ac suorum malo nasce-
retur: nunc parum mihi domestica, externis quoque la-
12 borandum est. Nulla terra tam longe remota est, quae

non emittere aliquod suum malum possit: unde scio, an nunc aliquis magnae gentis in abdito dominus fortunae indulgentia tumens non contineat intra terminos arma, an paret classes ignota moliens? unde scio, hic mihi an ille ventus bellum invehet? magna pars erat humanae pacis maria praecludi. Non tamen, ut paulo ante dicebam, 13
queri possumus de auctore nostri deo, si beneficia eius corr*u*pimus et ut essent contraria eff*e*cimus. Dedit ille ventos ad custodiendam coeli terrarumque temperiem, ad evocandas supprimendasque aquas, ad alendos satorum atque arborum fructus, quos ad maturitatem cum aliis causis adducit ipsa iactatio adtrahens cibum in summa et ne torpeant permovens. dedit ventos ad ulteriora no- 14
scenda: fuisset enim inperitum animal et sine magna experientia rerum homo, si circumscriberetur natalis soli fine. dedit ventos, ut commoda cuiusque regionis fierent communia, non ut legiones equitemque gestarent nec ut perniciosa gentium arma transveherent. Si beneficia na- 15
turae utentium pravitate perpendimus, nihil non nostro malo accepimus: cui videre expedit? cui loqui? cui non vita tormentum est? nihil invenies tam manifestae utilitatis, quod non in contrarium transeat culpa: sic ventos quoque natura bonos futuros invenerat: ipsi illos contrarios fecimus. omnes in aliquod nos malum ducunt. Non 16
eadem est his et illis causa solvendi, sed iusta nulli. diversis enim inritamentis ad temptandum mare inpellimur. utique alicui vitio navigatur. Egregie Plato dicit, qui nobis circa exitum iam testium loco dandus est, *minima esse, quae homines emant vita.* Immo, Lucili carissime, si bene illorum furorem aestimaveris, id est nostrum, in eadem enim turba volutamur, magis ridebis, cum cogitaveris vitae parari, in quae vita consumitur.

L. ANNAEI SENECAE

AD LUCILIUM

NATURALIUM QUAESTIONUM

LIBER VI.

---

1 I. Pompeios, celebrem Campaniae urbem, in quam
ab altera parte Surrentinum Stabianumque litus, ab altera
Herculanense conveniunt et mare ex aperto reductum
amoeno sinu cingunt, consedisse terrae motu vexatis
quaecumque adiacebant regionibus, Lucili virorum opti-
me, audivimus, et quidem hibernis diebus, quos vacare
2 a tali periculo maiores nostri solebant promittere. Nonis
Februariis hic fuit motus Regulo et Verginio Consulibus,
qui Campaniam numquam securam huius mali, indemnem
tamen et totiens defunctam metu, magna strage vastavit:
nam et Herculanensis oppidi pars ruit dubieque stant
etiam quae relicta sunt, et Nucerinorum colonia ut sine
clade, ita non sine querela est. Neapolis quidem priva-
tim multa, publice nihil amisit leniter ingenti malo per-
stricta. villae vero praeruptae passim sine iniuria tre-
3 muere. Adiciuntur his illa: sexcentarum ovium gregem
exanimatum et divisas statuas, motae post hoc mentis
aliquos atque inpotentes sui errasse. quorum ut causas
excutiamus, et propositi operis contextus exigit et ipse
4 in hoc tempus congruens casus. *Quaerenda sunt
trepidis solatia et demendus ingens timor.*
quid enim cuiquam satis tutum videri potest, si mundus
ipse concutitur et partes eius solidissimae labant? si quod
unum inmobile est in illo fixumque, ut cuncta in se in
tenta sustineat, fluctuat, si quod proprium habet terra,
perdidit, stare: ubi tandem resīdent metus nostri? quod
corpora receptaculum invenient? quo titubantia confu-
5 gient, si ab imo metus nascitur et funditus trahitur? Con-

sternatio est omnium, ubi tecta crepuerunt et ruina signum
dedit. tunc praeceps quisque se proripit et penates suos
deserit ac se publico credit: quam latebram prospicimus,
quod auxilium, si orbis ipse ruinas agitat? si hoc quod
nos tuetur ac sustinet, supra quod urbes sitae sunt, quod
fundamentum quidam orbis esse dixerunt, discedit ac
titubat? Quid tibi esse, non dico auxilii, sed solatii pot- 6
est, ubi timor fugam perdidit? quid est, inquam, satis
munitum? quid ad tutelam alterius et sui firmum? Hostem
muro repellam et praeruptae altitudinis castella vel ma-
gnos exercitus difficultate aditus morabuntur. a tempe-
state nos vindicant portus. nimborum vim effusam et sine
fine cadentes aquas tecta propellunt. fugientes non se-
quitur incendium. adversus tonitrua et minas coeli sub-
terraneae domus et defossi in altum specus remedia sunt.
ignis ille coelestis non transverberat terram, sed exiguo
eius obiectu retunditur. in pestilentia mutare sedes licet.
nullum malum sine effugio est. numquam fulmina popu- 7
los perusserunt. pestilens coelum exhausit urbes, non
abstulit: hoc malum latissime patet, inevitabile, avidum,
publice noxium. non enim domos solum aut familias aut
urbes singulas haurit: gentes totas regionesque submer-
sit, et modo ruinis operit, modo in altam voraginem con-
dit ac ne id quidem relinquit, ex quo adpareat, quod non
est, saltem fuisse, sed supra nobilissimas urbes sine ullo
vestigio prioris habitus solum extenditur. Nec desunt, 8
qui hoc genus mortis magis timeant, quo in abruptum
cum sedibus suis eunt et e vivorum numero vivi auferun-
tur, tamquam non *omne fatum ad eumdem termi-
num veniat*. Hoc habet inter cetera iustitiae suae na-
tura praecipuum, quod cum ad exitum ventum est, omnes
in aequo sumus. Nihil itaque interest utrum me lapis 9
unus elidat an monte toto premar, utrum super me do-
mus unius onus veniat et sub exiguo eius tumulo ac pul-
vere exspirem, an totus caput meum terrarum orbis abs-
condat, in luce hunc et in aperto spiritum reddam, an
in vasto terrarum dehiscentium sinu, solus in illud pro-
fundum, an cum magno comitatu populorum concaden-

tium ferar. nihil interest mea, quantus circa mortem me-
10 am tumultus sit: ipsa ubique tantumdem est. Proinde
magnum sumamus animum adversus istam cladem, quae
nec evitari nec provideri potest, desinamusque audire
istos, qui Campaniae renuntiaverunt quique post hunc
casum emigraverunt negantque ipsos umquam in illam
regionem accessuros: quis enim illis promittit melioribus
11 fundamentis hoc aut illud solum stare? Omnia eiusdem
sortis sunt et, si nondum mota, tamen mobilia: hunc
fortassis, in quo securius consistis, locum haec nox aut
hic ante noctem dies scindet. Unde scias, an [*non*] me-
lior eorum locorum condicio sit, in quibus iam vires suas
fortuna consumpsit et quae in futurum ruina sua fulta
12 sunt? erramus enim, si ullam terrarum partem exceptam
inmunemque ab hoc periculo credimus: omnes sub ea-
dem iacent lege. nihil ita, ut inmobile esset, natura con-
cepit. alia temporibus aliis cadunt et quemadmodum in
urbibus magnis nunc haec domus, nunc illa suspenditur,
ita in hoc orbe terrarum nunc haec pars facit vitium, nunc
13 illa. Tyros aliquando infamis ruinis fuit. Asia duodecim
urbes simul perdidit. anno priore in Achaiam et Macedo-
niam quaecumque est ista vis mali incurrit, *quae* nunc
Campaniam laesit: circuit fatum, et si quid diu praeter-
iit, repetit. quaedam rarius sollicitat, saepius quaedam:
14 nihil inmune esse et innoxium sinit. Non homines tan-
tum, qui brevis et caduca res nascimur, urbes oraeque
terrarum et litora et ipsum mare in servitutem fati venit.
nos tamen nobis permansura promittimus bona fortunae
et felicitatem, cuius ex omnibus rebus humanis velocis-
sima est levitas, habituram in aliquo pondus ac moram
15 credimus, et perpetua sibi omnia promittentibus in men-
tem non venit, id ipsum, supra quod stamus, stabile non
esse. neque enim Campaniae istud aut Achaiae, sed omnis
soli vitium est, male cohaerere et ex pluribus causis re-
solvi et summa manere, partibus ruere.
1 II. Quid ago? solatium adversus pericula rara pro-
miseram: ecce undique timenda denuntio. nego quicquam
esse quietis aeternae, quod perire possit et perdere.

Ego vero hoc ipsum solatii loco pono, et quidem valentissimi, quoniam quidem sine remedio timor stultis est. ratio terrorem prudentibus excutit, inprudentibus magna fit ex desperatione securitas. Hoc itaque generi humano 2
dictum puta, quod illis subita captivitate inter ignes et hostem stupentibus dictum est:

Una salus victis nullam sperare salutem.

Si vultis nihil timere, cogitate omnia esse ti- 3
menda. Circumspicite quam levibus causis discutiamur: non cibus nobis, non humor, non vigilia, non somnus sine mensura quadam salubria sunt: iam intellegetis nugatoria esse nos[tra] et inbecilla corpora, fluida, non magna molitione perdenda. Sine dubio id unum periculi nobis satis esset, quod tremunt terrae, quod subito dissipantur ac superposita deducunt. Magni se aestimat, 4
qui fulmina et motus terrarum hiatusque formidat: vult ille inbecillitatis sibi suae conscius timere pituitam? ita videlicet nati sumus, tam felicia sortiti membra, in hanc magnitudinem crevimus: et ob hoc nisi mundi partibus motis, nisi coelum intonuerit, nisi terra subsederit, perire non possumus? Unguiculi nos et ne totius quidem dolor, 5
sed aliqua ab latere eius scissura conficit: et ego timeam terras trementes, quem crassior saliva suffocat? ego extimescam emotum sedibus suis mare, et ne aestus maiore quam solet cursu plus aquarum trahens superveniat, cum quosdam strangulaverit potio male lapsa per fauces? quam stultum est mare horrere, cum stillicidio scias te posse perire! Nullum solatium maius est mortis quam 6
ipsa mortalitas. nullum autem omnium istorum, quae extrinsecus terrent, quam quod innumerabilia pericula in ipso sinu sunt. quid enim dementius quam ad tonitrua succidere et sub terram correpere fulminum metu? quid stultius quam timere nutationem aut subitos montium lapsus et inruptiones maris extra litus eiecti, cum mors ubique praesto sit et undique occurrat nihilque sit tam exiguum, quod non in perniciem generis humani satis valeat? Adeo non debent nos ista confundere, tamquam 7
plus mali in se habeant quam volgaris mors, ut contra,

cum sit necessarium e vita exire et aliquando emittere
animam, maiore perire ratione iuvet. Necesse est mori
ubicumque, quandoque. stet licet ista humus et se teneat
suis finibus nec ulla iactetur iniuria, supra me quando-
que erit: interest, ego illam mihi an ipsa se mihi inpo-
8 nat? diducitur et ingenti potentia nescio cuius mali rum-
pitur et me in inmensam altitudinem abducit. quid porro?
mors levior in plano est? quid habeo quod querar, si
rerum natura me non vult iacere ignobili leto? si mihi
9 inicit sui partem? Egregie Vagellius meus in illo inclito
carmine:

Si cadendum est, inquit, *mihi*, *e coelo cecidisse velim.*

idem licet dicere: si cadendum est, cadam orbe concusso,
non quia fas est optare publicam cladem, sed quia in-
gens mortis solatium est terram quoque videre mortalem.

1 III. Illud quoque proderit praesumere ani-
mo, nihil horum deos facere, neque ira numinum
aut coelum concuti aut terram: suas ista causas ha-
bent nec ex imperio saeviunt, sed quibusdam vitiis, ut
corpora nostra, turbantur et tunc, cum facere videntur
2 iniuriam, accipiunt. Nobis autem ignorantibus verum
omnia terribiliora sunt, utique quorum metum raritas
auget. levius accidunt familiaria, [et] ex insolito formido
maior est. Quare autem quicquam nobis insolitum est?
quia naturam oculis, non ratione conprehendimus neque
cogitamus, quid illa facere possit, sed tantum quid fece-
rit. damus itaque huius neglegentiae poenas tamquam
3 novis territi, cum illa non sint nova, sed insolita. Quid
ergo? non religionem incutit mentibus et quidem publice,
sive deficere sol visus est, sive luna, cuius obscuratio
frequentior, aut parte sui aut tota delituit? longeque ma-
gis illae actae in transversum faces et coeli magna pars
ardens et crinita sidera et plures solis orbes et stellae
per diem visae subitique transcursus ignium multam post
4 se lucem trahentium. Nihil horum sine timore miramur.
et cum timendi sit causa nescire, non est tanti scire, ne
timeas? quanto satius est causas inquirere, et quidem
toto in hoc intentum animo? neque enim illo quicquam

inveniri dignius potest, cui se non tantum commodet,
sed inpendat.

IV. Quaeramns ergo, quid sit, quod terram 1
ab infimo moveat, quod tanti molem ponderis pel-
lat, quid sit illa valentius, quod tantum onus vi sua la-
befactet, cur modo tremat, modo laxata subsidat, nunc
in partes divisa discedat et alias intervallum ruinae suae
diu servet, alias cito conprimat, nunc amnes magnitudi-
nis notae convertat introrsum, nunc novos exprimat, ape-
riat aliquando aquarum calentium venas, aliquando re-
frigeret, ignesque nonnumquam per aliquod ignotum an-
tea montis aut rupis foramen emittat, aliquando notos et
per secula nobiles conprimat. Mille miracula movet fa-
ciemque mutat locis et defert montes, subrigit plana, val-
les extuberat, novas in profundo insulas erigit: haec ex
quibus causis accidant digna res excuti. „Quod, inquis, 2
erit pretium operae?“ quo nullum maius est, nosse na-
turam. neque enim quicquam habet in se huius materiae
tractatio pulchrius, cum multa habeat futura usui, quam
quod hominem magnificentia sui detinet, nec mercede,
sed miraculo colitur. Inspiciamus ergo, quit sit, propter
quod haec accidant: quorum adeo est mihi dulcis in-
spectio, ut quamvis aliquando de motu terrarum volu-
men ediderim iuvenis, tamen temptare me voluerim et
experiri, an aetas aliquid nobis aut ad scientiam aut
certe ad diligentiam adiecerit.

V. Causam, qua terra concutitur, alii in 1
aqua esse, alii in ignibus, alii in ipsa terra,
alii in spiritu putaverunt: alii in pluribus, alii
in omnibus his. quidam liquere ipsis aliquam
ex istis causam esse dixerunt, sed non li-
quere, quae esset. Nunc singula persequar. Illud 2
ante omnia dicendum est, opiniones veteres parum
exactas esse et rudes. Circa verum adhuc errabatur.
nova omnia erant primo temptantibus. postea eadem illa
limata sunt et, si quid inventum est, illis nihilominus re-
ferri debet acceptum: magni animi fuit rerum naturae la-
tebras dimovere neque contentum exteriori eius adspe-

ctu introspicere et in deorum secreta descendere. plurimum ad inveniendum contulit, qui speravit posse repe-
3 riri. cum excusatione itaque veteres audiendi sunt. Nulla
res consummata est, dum incipit. nec in hac tantum re
omnium maxima atque involutissima, in qua, etiam cum
multum acti erit, omnis tamen aetas, quod agat, inveniet,
sed in omni alio negotio longe a perfecto fuere principia.
1 VI. In aqua dictum est causam esse nec ab
uno nec uno modo. Thales Milesius totam terram subiecto iudicat humore portari et innare, sive illud
oceanum vocas, sive magnum mare, sive alterius naturae simplicem adhuc aquam et humidum elementum.
„Hac, inquit, unda sustinetur orbis velut aliquod grande
2 navigium et grave his aquis, quas premit." Supervacuum
est reddere causas, propter quas existimat gravissimam
partem mundi non posse spiritu tam tenui fugacique gestari. non enim nunc de situ terrarum, sed de motu agitur: illud argumenti loco ponit, aquas esse in causa,
quibus hic orbis agitetur, quod in omni maiore motu
erumpunt novi fontes, sicut in navigiis quoque evenit,
ut si inclinata sunt et abierunt in latus, aquam sorbeant.
quae in omni * onerum eorum, quae vehit, si inmodice
depressa sunt, aut superfunditur aut certe dextra sinistra-
3 que solito magis surgit. Hanc opinionem esse falsam
non est diu colligendum: nam si terra aqua sustineretur,
[et ea aliquando concuteretur,] semper moveretur nec
agitari illam miraremur, sed manere. deinde tota concuteretur, non ex parte. numquam enim navis dimidia iactatur: nunc vero terrarum non universarum, sed ex
parte motus est. Quomodo ergo fieri potest, ut quod totum vehitur, totum non agitetur, si eo, quo vehitur,
4 agitatum est? „At quare aquae erumpunt?" Primum
omnium saepe tremuit terra et nihil humoris novi fluxit.
deinde si ex hac causa unda prorumperet, a lateribus
terrae circumfunderetur, sicut in fluminibus ac mari videmus incidere, ut incrementum aquarum, quotiens navigia desidunt, in lateribus maxime adpareat. ad ultimum
non tam exigua fieret, quam tu dicis, eruptio neque ve-

lut per rimam sentina subreperet, sed fieret ingens in-
undatio, ut ex infinito liquore et ferente universa.

VII. Quidam motum terrarum aquae inpu- 1
taverunt, sed non ex eadem causa. „Per omnem
terram, inquiunt, multa aquarum genera decurrunt: aliubi
perpetui amnes, quorum navigabilis etiam sine adiutorio
imbrium magnitudo est. hinc Nilus per aestatem ingen-
tes aquas invehit, hinc, qui medius inter pacata et hosti-
lia fluit, Danubius ac Rhenus, alter Sarmaticos inpetus
cohibens et Europam Asiamque disterminans, alter Ger-
manos, avidam gentem belli, repellens. Adice nunc pa- 2
tentissimos lacus et stagna populis inter se ignotis cir-
cumdata et ineluctabiles navigio paludes, ne ipsis qui-
dem inter se pervias, quibus incoluntur. deinde tot fontes,
tot capita fluminum subitos et ex occulto amnes vomen-
tia. tot deinde ad tempus collectos torrentium inpetus,
quorum vires quam repentinae tam breves. Omnis aqua- 3
rum et intra terram natura faciesque est: illic quoque
aliae vasto cursu deferuntur et in praeceps volutae ca-
dunt. aliae languidiores in vadis refunduntur et leniter
ac quiete fluunt: quis autem neget vastis illas receptacu
lis concipi et cessare multis inertes locis? non est diu
probandum ibi multas aquas esse ubi origines sunt. ne
que enim sufficeret tellus ad tot flumina edenda, nisi ex
reposito multoque funderet. Si hoc verum est, necesse 4
est aliquando illic amnis crescat et relictis ripis violen-
tus in obstantia occurrat: sic fiet motus alicuius partis,
in quam flumen inpetum dedit et quam, donec decrescat,
verberabit. Potest fieri, ut aliquam regionem rivus ad-
fluens exedat ac secum trahat aliquam molem, qua lapsa
superposita quatiuntur. Iam vero nimis oculis permittit 5
nec [illos] scit producere ultra animum, qui non credit
in ab[scon]dito terrae sinus maris vasti. nec enim video,
quid prohibeat vel obstet, quo minus habeatur in ab[scon]-
dito etiam aliquod litus et per occultos aditus receptum
mare, quod illic quoque tantumdem loci teneat aut for-
tassis hoc amplius, quo super[illegible] n tot ani[illegible] libus
erant dividenda. abstrusa enim [illegible] ssore

6 liberius undis vacant. quas quid vetat illic fluctuare et
ventis, quos omne intervallum terrarum et omnis aer
creat, inpelli? potest ergo maior solito exorta tempestas
aliquam partem terrarum inpulsam vehementius conmo-
vere. nam apud nos quoque multa, quae procul a mari
fuerant, subito eius accessu vapulaverunt et villas in
prospectu conlocatas fluctus, qui longe audiebatur, in-
vasit. Illic quoque potest recedere ac re*surg*ere pelagus
infernum, quorum neutrum fit sine motu superstantium."

1 VIII. Non quidem existimo diu te haesitaturum an
credas esse subterraneos amnes et mare absconditum:
unde enim ista prorepunt, unde ad nos veniunt, nisi
2 quod origo humoris inclusa est? Age, cum vides inter-
ruptum Tigrim in medio itinere siccari et non universum
averti, sed paulatim non adparentibus damnis minui pri-
mum, deinde consumi, quo illum putas abire nisi in ob-
scura terrarum, utique cum videas emergere iterum non
minorem eo, qui prior fluxerat? Quid cum vides Alpheon,
celebratum poetis, in Achaia mergi et in Sicilia rursus
transiecto mari effundere amoenissimum fontem Arethu-
3 sam? Nescis autem inter opiniones, quibus enarratur
Nili aestiva inundatio, et hanc esse, a terra illum erum-
pere et augeri non supernis aquis, sed ex intimo reddi-
tis? Ego quidem centuriones duos, quos Nero Caesar,
ut aliarum virtutum ita veritatis in primis amantissimus,
ad investigandum caput Nili miserat, audivi narrantes
longum illos iter peregisse, cum a rege Aethiopiae in-
structi auxilio commendatique proximis regibus pene-
4 trassent ad ulteriora. „[*Et*] quidem, aiebant, pervenimus
ad inmensas paludes, quarum exitum nec incolae nove-
rant nec sperare quisquam potest: ita inplicatae aquis
herbae sunt et aquae neque pediti eluctabiles nec navi-
gio, quod nisi parvum et unius capax limosa et obsita
palus non ferat. Ibi, inquit, vidimus duas petras, ex
5 quibus ingens vis fluminis excidebat." Sed sive caput
illa sive accessio est Nili, sive tunc nascitur sive in ter-
[illegible] ex priore recepta cursu redit: nonne tu credis illam,
quicquid est, ex magno terrarum lacu adscendere?

habeant enim oportet pluribus locis sparsum humorem et
in imo coactum, ut eructare tanto inpetu possint.

IX. Ignem causam motus quidam et quidem 1
non ob eamdem causam iudicant: inprimis Anaxagoras,
qui existimat „simili paene ex causa et aëra
concuti et terram, cum in inferiore parte spiritus crassum
aëra et in nubes coactum eadem vi, qua apud nos
quoque nubila frangi solent, rumpit et ignis ex hoc conlisu
nubium cursuque elisi aëris emicuit. hic ipse in obvia
incurrit exitum quaerens ac divellit repugnantia, donec
per angusta aut nactus est viam exeundi ad coelum,
aut vi et iniuria fecit.“ Alii in igne causam quidem esse, 2
sed non ob hoc iudicant, sed quia pluribus obrutus locis
ardeat et proxima quaeque consumat. quae si quando
exesa ceciderint, tunc sequi motum earum partium, quae
subiectis adminiculis destitutae labant, donec corruerunt
nullo occurrente, quod onus exciperet: tunc chasmata,
tunc hiatus vasti aperiuntur, aut, cum diu dubitaverunt,
super ea se, quae supersunt stantque, conponunt. Hoc 3
apud nos quoque videmus accidere, quotiens incendio
laborat pars civitatis: cum exustae trabes sunt aut corrupta,
quae superioribus firmamentum dabant, tunc diu
agitata fastigia concidunt et tam diu deferuntur atque incerta
sunt, donec in solido resederunt.

X. Anaximenes „terram ipsam ait sibi esse causam 1
motus nec extrinsecus incurrere, quod illam inpellat, sed
intra ipsam et ex ipsa. quasdam enim partes eius decidere,
quas aut humor resolverit aut ignis exederit aut
spiritus violentia excusserit. sed his quoque cessantibus
non deesse, propter quod aliquid abscedat aut revellatur:
nam primum omnia vetustate labuntur nec quicquam tu- 2
tum a senectute est. haec solida quoque et magni roboris
carpit: itaque quemadmodum in aedificiis veteribus quaedam
non percussa tamen decidunt, cum plus ponderis
habuere quam virium, ita in hoc universo terrae corpore
evenit, ut partes eius vetustate solvantur, solutae cadant
et tremorem superioribus adferant, primum, dum abscedunt.
nihil enim utique magnum sine motu eius, cui

haesit, absciditur. deinde cum ceciderunt, solido exceptae resiliunt more pilae, quae cum cecidit, exsultat ac saepius pellitur, totiens a solo in novum inpetum missa. Si vero in stagnantibus aquis delata sunt, hic ipse casus vicina concutit fluctu, quem subitum vastumque inlisum ex alto pondus eiecit."

XI. Quidam ignibus quidem adsignant hunc tremorem, sed aliter. Nam cum pluribus locis ferveant, necesse est ingentem vaporem sine exitu volvant, qui vi sua spiritum intendit et, si acrius instet, opposita diffindit, si vero remissior fuit, nihil amplius quam movet. Videmus aquam spumare igne subiecto: quod in hac aqua facit inclusa et angusta, multo magis illum facere credamus, cum violentus ac vastus ingentes aquas excitat. tunc ille vaporatione fluctuantium undarum quicquid pulsaverit, agitatur.

1 XII. Spiritum esse, qui moveat, et plurimis
et maximis auctoribus placet. Archelaus anti-
quitatis diligens ait ita: „Venti in concava terrarum de-
feruntur. deinde ubi iam omnia spatia plena sunt et in
quantum aer potuit, densatus est, is qui supervenit spi-
ritus, priorem premit et elidit ac frequentibus plagis pri-
2 mo cogit, deinde perturbat. Tunc ille quaerens locum
omnes angustias dimovet et claustra sua conatur effrin-
gere: sic evenit, ut terrae spiritu luctante et fugam quae-
rente moveantur. Itaque cum terrae motus futurus est,
praecedit aëris tranquillitas et quies: videlicet, quia vis
spiritus, quae concitare ventos solet, in inferna sede re-
tinetur." Nunc quoque cum hic motus in Campania fuit,
quamvis hiberno tempore et inquieto, per superiores dies
3 coelo aer stetit. Quid ergo? numquam flante vento terra
concussa est? Admodum raro duo simul flavere venti:
fieri tamen et potest et solet. quod si recipimus et con-
stat duos ventos rem simul gerere: quid*ni* accidere pos-
sit, ut alter superiorem aëra agitet, alter inferum?

1 XIII. In hac sententia licet ponas Aristotelem et discipulum eius Theophrastum, non ut Graecis visum est divini, tamen et dulcis eloquii virum et nitidi sine labore

Quid utrique placeat exponam. „Semper aliqua evaporatio est a terra, quae modo arida est, modo humido mixta. Haec ab infimo edita et in quantum potuit, elata, cum ulteriorem locum, in quem exeat, non habet, retro fertur atque in se revolvitur. deinde rixa spiritus reciprocantis iactat obstantia et, sive interclusus, sive per angusta enisus est, motum ac tumultum ciet.“ Straton ex 2
eadem schola est, qui hanc partem philosophiae maxime coluit et rerum naturae inquisitor fuit. Huius tale decretum est: „Frigidum et calidum semper in contraria abeunt, una esse non possunt. eo frigidum confluit, unde vis calida discessit, et invicem ibi calidum est, unde frigus expulsum est. Hoc quod dico, verum es*se et* utraque in contrarium agi, ex hoc tibi adpareat: hiberno tem- 3
pore, cum supra terram frigus est, calent putei nec minus specus atque omnis sub terra recessus, quia illo se calor contulit superiora possidenti frigori cedens. qui cum in inferiora pervenit et eo se, quantum poterat, ingessit, quo densior hoc validior est: huic alius supervenit, cui necessario congregatus ille iam et in angustum pressus loco cedit. Idem [*e*] contrario evénit, cum vis maior frigidi 4
inlata in cavernis est: quicquid illic calidi latet, frigori cedens abit in angustum et magno inpetu agitur, quia non patitur utriusque natura concordiam nec in uno moram. fugiens ergo et omni modo cupiens excedere proxima quaeque demolitur ac iactat. ideoque antequam terra 5
moveatur, solet mugitus audiri ventis in abdito tumultuantibus.“ (nec enim aliter posset, ut ait noster Vergilius

sub pedibus mugire solum et iuga celsa moveri,

nisi hoc esset ventorum opus.) „Vices deinde huius pu- 6
gnae sunt: defit calori congregatio ac rursus eruptio. tunc frigora conpescuntur et succedunt mox futura potentiora. dum alterna vis cursat et ultro citroque spiritus commeat, terra concutitur.“

XIV. Sunt qui existiment spiritu quidem et 1
nulla alia ratione tremere terram, sed ex alia causa, quam Aristoteli placuit. Quid sit, quod ab his di[illegible] audi. Corpus nostrum et sanguine inri-

gatur et spiritu, qui per sua itinera decurrit. habemus autem angustiora quaedam receptacula animae, per quae nihil amplius quam meat, quaedam patentiora, in quibus colligitur et unde dividitur in partes. Sic hoc totum terrarum omnium corpus et aquis, quae vicem sanguinis tenent, et ventis, quos nihil aliud quis quam animam vocaverit, pervium est. haec duo ali*u*bi currunt, ali*u*bi
2 consistunt. Sed quemadmodum in corpore nostro dum bona valitudo est, venarum quoque inperturbata mobilitas modum servat, ubi aliquid adversi est, et micat crebrius et suspiria atque anhelitus laborantis ac fessi signa sunt: ita terris quoque dum positio naturalis est, inconcussae manent. cum aliquid peccatur, tum velut aegri corporis motus est, spiritu illo, qui modestius perfluebat, icto vehementius et quassante venas suas, nec, ut illi paulo ante dicebant, quibus animal placet esse terram: *nam* si hoc est, quemadmodum animal tota vexationem sentiet. neque enim in nobis febris alias partes mordacius inpellit, sed per omnia pari aequalitate discur-
3 rit. Vide ergo, numquid intret in illam spiritus ex circumfuso aëre, qui quamdiu habet exitum, sine iniuria labitur. si offendit aliquid et incidit, quod viam claudat, tunc oneratur primo infundente se a tergo aëre. deinde per aliquam rimam maligne fugit et hoc acrius fertur, quo angustius. id sine pugna non potest fieri, nec pugna sine
4 motu. At si ne rimam quidem, per quam effluat, invenit, conglobatus illic furit et huc atque illo circumagitur aliaque deicit, alia intercidit, cum tenuissimus idemque fortissimus et inrepat quamvis in obstructa et quicquid intravit, vi sua diducat ac dissipet: tunc terra iactatur. aut enim datura vento locum discedit, aut cum dedit, in ipsam, qua illum emisit, cavernam fundamento spoliata considit.

XV. Quidam ita existimant: Terra multis locis perforata est nec tantum primos illos aditus habet, quos velut spiramenta ab initio sui recepit, sed multos illi casus inposuit: ali*u*bi deduxit, quicquid superne terreni erat, aqua, alia torrentes cecidere, illa aestibus magnis

dirupta patuerunt. Per haec intervalla intrat spiritus, quem si inclusit mare et altius adegit nec fluctus retro abire permisit, tunc ille exitu simul redituque praecluso volutatur et, quia in rectum non potest tendere, quod illi naturale est, in sublime se intendit et terram prementem diverberat.

XVI. Etiamnunc dicendum est, quod plerisque auctoribus placet et in quod fortasse fiet discessio. Non esse terram sine spiritu palam est: 1
non tantum illo dico, quo se tenet ac partes sui iungit, qui inest etiam saxis mortuisque corporibus, sed illo dico vitali et vegeto et alente omnia. hunc nisi haberet, quomodo tot arbustis spiritum infunderet non aliunde viventibus, et tot satis? quemadmodum tam diversas radices aliter atque aliter in se mersas foveret, quasdam summa receptas parte, quasdam altius tractas, nisi multum haberet animae tam multa, tam varia generantis et haustu atque alimento sui educantis? Levibus adhuc argumen- 2
tis ago. Totum hoc coelum, quod igneus aether, mundi summa pars, claudit, omnes hae stellae, quarum definiri non potest numerus, omnis hic coelestium coetus et, ut alia praeteream, hic tam prope a nobis agens cursum sol, omni terrarum ambitu non semel maior, alimentum ex terra trahunt et inter se partiuntur nec ullo alio scilicet quam halitu terrarum sustinentur. hoc illis alimentum, hic pastus est. Non posset autem tam multa tantoque se 3
ipsa maiora nutrire, nisi plena esset animae, quam per diem ac noctem ab omnibus partibus sui fundit. fieri enim non potest, ut non multum ei supersit, ex qua tantum petitur ac sumitur: et ad tempus quidem, quod exeat, nascitur. nec enim esset perennis illi copia suffecturi in tot coelestia spiritus, nisi invicem ista excurrerent et in aliud alia solverentur. sed tamen necesse est abundet ac plena sit et ex condito proferat. Non est ergo dubium, 4
quin multum spiritus interlateat et caeca sub terra spatia aer latus obtineat. Quod si verum est, necesse est id saepe moveatur, quod re mobilissima plenum est. numquid enim dubium esse cuiquam potest, quin nihil sit

tam inquietum quam aer, tam versabile et agitatione gaudens?

1 XVII. Sequitur ergo, ut naturam suam exerceat et quod semper moveri vult, aliquando et alia moveat. Id quando fit? quando illi cursus interdictus est. nam quamdiu non inpeditur, it placide. cum offenditur et retinetur, insanit et moras suas abrumpit, non aliter quam ille

pontem indignatus Araxes.

2 quamdiu illi facilis et liber est alveus, primas quasque
aquas explicat: ubi saxa manu vel casu inlata repressere venientem, tunc inpetum mora quaerit et quo plura opposita sunt, plus invenit virium. omnis enim illa unda, quae a tergo supervenit et in se crescit, cum onus suum sustinere non potuit, vim ruina parat et prona cum ipsis, quae obiacebant, fugit. Idem spiritu fit, qui quo valentior agiliorque est, citius eripitur et vehementius septum omne disturbat: ex quo motus fit, scilicet eius partis, sub qua
3 pugnatum est. Quod dicitur verum esse ex illo probatur:
saepe cum terrae motus fuit, si modo pars eius aliqua dirupta est, inde ventus per multos dies fluxit, ut traditur eo factum motu, quo Chalcis laboravit: apud Asclepiodotum invenies, auditorem Posidonii, in his ipsis quaestionum naturalium causis. invenies et apud alios auctores hiasse uno loco terram et inde non exiguo tempore spirasse ventum, qui scilicet illud iter ipse sibi fecerat, per quod ferebatur.

1 XVIII. Maxima ergo causa est, propter quam terra moveatur, spiritus natura citus et locum e loco mutans. hic quamdiu non inpellitur et in vacanti spatio latet, iacet
2 innoxius nec circumiectis molestus est: ubi illum extrin-
secus superveniens causa sollicitat conpellitque et in artum agit, si licet adhuc, cedit tantum et vagatur: ubi erepta discedendi facultas est et undique obsistitur, tunc

magno cum murmure montis
circum claustra fremunt,

quae diu pulsata convellit ac iactat, eo acrior, quo cum
3 mora valentiore luctatus est. Deinde cum circa perlustra-
vit omne, quo tenebatur, nec potuit evadere, inde, quo

maxime inpactus est, resilit et aut per occulta dividitur
ipso terrae motu raritate facta, aut per novum volnus
emicuit: ita eius non potest vis tanta cohiberi nec ven-
tum tenet ulla conpages. solvit enim quodcumque vin-
culum et onus omne fert secum fususque per minima
laxamentum superat indomita naturae potentia [liberat
se], utique cum concitatus sibi ius suum vindicat. Spiri- 4
tus [vero] invicta res est: nihil erit quod

luctantes ventos tempestatesque sonoras
imperio premat ac vinclis et carcere frenet.

Sine dubio poetae hunc voluerunt videri carcerem, in 5
quo sub terra clausi laterent. sed hoc non intellexerunt,
nec id, quod clausum est, esse adhuc ventum, nec id,
quod ventus est, posse iam claudi. nam quod in clauso
est, quiescit et aëris statio est: omnis in fuga ventus est.
Etiamnunc et illud accedit his argumentis, [per quod ad- 6
paret, quod motum efficit spiritus,] quod corpora quo-
que nostra non aliter tremunt, quam si spiritum aliqua
causa perturbet, cum timore contractus est, cum sene-
ctute languescit et venis torpentibus marcet, cum frigore
inhibetur aut sub accessionem cursu suo deicitur. nam 7
quamdiu sine iniuria perfluit et ex more procedit, nullus
est tremor corpori: cum aliquid occurrit, quod inhibeat
eius officium, tunc parum potens in perferendis his, quae
suo vigore tenebat, deficiens concutit, quicquid integer
tulerat.

XIX. Metrodorum Chium necesse est au- 1
diamus, quod vult, sententiae loco dicentem. non enim
permitto mihi ne eas quidem opiniones praeterire, quas
inprobo, cum satius sit omnium copiam fieri et quae
damnamus improbare potius quam praeterire. quid ergo
dicit? „Quomodo cum in dolio cantantis vox illa[*bitur*,] 2
per totum cum quadam discussione percurrit ac resonat
et tam leviter mota tamen circuit non sine tactu eius tu-
multuque, quo inclusa est: sic speluncarum sub terra
pendentium vastitas habet aëra suum, quem simul alius
superne incidens percussit, agitat non aliter quam illa,

de quibus paulo ante retuli, inania indito clamore sonuerunt."

1 XX. Veniamus nunc ad eos, qui omnia i[illegible] quae retuli, in causa esse dixerunt aut ex his plura: Democritus plura putat. ait enim „motum aliquando spiritu fieri, aliquando aqua, aliquando utroque." et id hoc modo prosequitur: „Aliqua pars terrae concava est. in hanc aquae vis confluit. ex hac est aliquid tenue et ceteris liquidius. hoc cum superveniente gravitate reiectum est, terris inliditur et illas movet. nec enim fluctuari potest sine motu eius, in quod inpingitur.
2 Etiamnunc quomodo de spiritu dicebamus, de aqua quoque dicendum est: ubi in unum locum coniecta est et capere se desiit, aliquo incumbit et primo viam pondere aperit, deinde inpetu. nec enim exire nisi per devexum potest diu inclusa nec in directum cadere moderate aut
3 sine concussione eorum, per quae vel in quae cadit. Si vero, cum iam rapi coepit, aliquo loco subsistit et illa vis fluminis in se revoluta est, in continentem terram repellitur et illam, qua parte maxime pendet, exagitat. Praeterea aliquando madefacta tellus liquore penitus accepto altius sedit et fundus ipse vitiatur: tunc ea pars premitur, in quam maxime aquarum vergentium pondus incli-
4 nat. Spiritus vero nonnumquam inpellit undas et, si vehementius institit, eam scilicet partem terrae movet, in quam coactas aquas intulit. nonnumquam in terrena itinera coniectus et exitum quaerens movet omnia: et terra quoque penetrabilis ventis est et spiritus subtilior est, quam ut possit excludi, et vehementior, quam ut
5 sustineri concitatus ac rapidus." Omnes istas posse esse causas Epicurus ait pluresque alias temptat et alios, qui aliquid unum ex istis esse adfirmaverunt, corripit, cum sit arduum de his, quae con-
6 iectura sequenda sunt, aliquid certi promittere. „Ergo, ut ait, potest terram conmovere aqua, si partes aliquas eluit et abrasit, quibus desiit posse extenuatis sustineri, quod integris ferebatur. Potest terram conmovere inpressio spiritus: fortasse enim aer alio intrante [aëre] agitatur

fortasse aliqua parte subito decidente percutitur et inde
motum capit. fortasse aliqua pars terrae velut columnis
quibusdam ac pilis sustinetur, quibus vitiatis ac receden-
tibus tremit pondus inpositum. fortasse calida vis spiri- 7
tus in ignem versa et fulmini similis cum magna strage
obstantium fertur. fortasse palustres et iacentes aquas
aliquis flatus inpellit et inde aut ictus terram quatit aut
spiritus agitatio ipso motu crescens et se incitans ab imo
in summa usque perfertur.“ Nullam tamen illi placet cau-
sam motus esse maiorem quam spiritum.

XXI. *Nobis quoque placet hunc spiritum* 1
esse, qui possit tanta conari, quo nihil est in
rerum natura potentius, nihil acrius, sine quo nec illa
quidem, quae vehementissima sunt, valent: ignem spi-
ritus concitat. aquae, si ventum detrahas, inertes sunt:
tunc demum inpetum sumunt, cum illas agit flatus. et
potest dissipare magna spatia terrarum et novos montes
subiectus extollere et insulas non ante visas in medio
mari ponere. Theren et Therasiam et hanc nostrae aetatis
insulam, spectantibus nobis in Aegaeo mari natam, quis
dubitet quin in lucem spiritus vexerit?

Duo genera sunt, ut Posidonio placet, qui- 2
bus movetur terra. utriusque nomen est proprium:
altera *succussio* est, cum terra quatitur et sursum ac
deorsum movetur, altera *inclinatio*, qua in latera nu-
tat navigii more. *ego et tertium illud existimo*,
quod nostro vocabulo signatum est. non enim sine causa
tremorem terrae dixere maiores, qui utrique dissimilis
est. nam nec succutiuntur tunc omnia nec inclinantur,
sed vibrantur; res minime in huiusmodi casu noxia, sicut
longe perniciosior est inclinatio concussione. nam nisi
celeriter ex altera parte properaverit motus, qui inclinata
restituat, ruina necessario sequitur.

XXII. Cum dissimiles hi motus inter se sunt, [*tum*] 1
causae *quoque* eorum diversae sunt: *prius ergo de*
motu quatiente dicamus. Si quando magna onera
per vices vehiculorum plurium tracta sunt et rotae maiore
nisu in salebras inciderunt, terram concuti senties. Ascle-

2 piodotus tradit, cum petra e latere montis abrupta ceci-
disset, aedificia vicina tremore conlapsa [sunt]. Idem
sub terris fieri potest, ut ex his, quae inpendent, ru-
pibus aliqua resoluta magno pondere ac sono in subia-
centem cavernam cadat eo vehementius, quo aut plus
ponderis venit aut altius, et sic conmovetur omne tectum
3 cavatae vallis. Nec tamen pondere suo abscindi saxa
credibile est, sed cum flumina supra ferantur, adsiduus
humor commissuras lapidis extenuat et cotidie his, ad
quae religatus est, aufert et illam, ut ita dicam, cutem,
qua continetur, abradit. deinde longa per aevum diminu-
tio usque eo infirmat illa, quae cotidie adtrivit, ut de-
4 sinant esse oneri ferendo: tunc saxa vasti ponderis de-
cidunt, tunc illa praecipitata rupes quicquid ab imo re-
percussit non passura consistere

cum sonitu venit et ruere omnia visa repente,

ut ait Vergilius noster.
1 XXIII. Huius motus succutientis terras haec
erit causa. ad alteram transeo. Rara terrae na-
tura est multumque habens vacui: per has raritates spi-
ritus fertur, qui, ubi maior influxit nec emittitur, concutit
2 terram. Haec placet et aliis, ut paulo ante retuli, causa,
si quid apud te profectura testium turba est: hanc etiam
Callisthenes probat, non contemptus vir. (fuit enim illi
nobile ingenium et furibundi regis inpatiens: hic est
Alexandri crimen aeternum, quod nulla virtus, nulla
3 bellorum felicitas redimet. nam quotiens quis dixerit:
„occidit Persarum multa milia“: opponetur. „et Calli-
sthenem.“ quotiens dictum erit: „occidit Dareum, penes
quem tum maximum regnum erat“: opponetur: „et Cal-
listhenem.“ quotiens dictum erit: „omnia oceano tenus
vicit, ipsum quoque temptavit novis classibus et impe-
rium ex angulo Thraciae usque ad Orientis terminos pro-
tulit“: dicetur: „sed Callisthenem occidit.“ Omnia licet
antiqua ducum regumque exempla transierit, ex his, quae
4 fecit, nihil tam magnum erit quam scelus hoc.) Calli-
sthenes in libris, quibus describit, quemadmodum Helice
Burisque mersae sunt, quis illas casus in mare vel in

illas mare inmersit, dicit id quod in priore parte dictum
est: „Spiritus intrat terram per occulta foramina, quem-
admodum ubique, ita et sub mari. deinde cum obstructus
est ille trames, per quem descenderat, reditum autem
illi a tergo resistens aqua abstulit, huc et illuc refertur et
sibi ipse occurrens terram labefactat. Ideo frequentissi-
me mari adposita vexantur et inde Neptuno haec adsigna-
ta est maris movendi potentia." Quisquis primas literas
Graecas didicit, scit illum apud Homerum *Ἐνοσίχθονα*
vocari.

XXIV. Spiritum esse huius mali causam et 1
ipse consentio: de illo disputabo, quomodo
intret hic spiritus, utrum per tenuia foramina nec
oculis conprehensibilia an per maiora ac patentiora, et
utrum ab imo an etiam per summa terrarum. Hoc incre- 2
dibile est. nam in nostris quoque corporibus cutis spi-
ritum respuit neque est illi introitus, nisi per quem
trahitur, neque consistere quidem a nobis receptus pot-
est nisi in laxiori corporis parte. non enim inter nervos
pulpasve, sed in visceribus et patulo interioris partis re-
cessu conmoratur. Idem de terra suspicari licet vel ex 3
hoc, quod motus non in summa terra circave summa est,
sed subter et ab imo. huius indicium, quod altitudinis
profundae maria iactantur, motis scilicet his, supra quae
fusa sunt: ergo verisimile est terram ex alto
moveri et illic spiritum in cavernis ingen-
tibus concipi. „Immo, inquis, ceu cum frigore in- 4
horruimus, tremor sequitur, sic terras quoque spiritus
extrinsecus accidens quassat." quod nullo modo potest
fieri. algere enim debet, ut idem illi accidat quod nobis,
quos externa causa in horrorem agit. accidere autem ter-
rae simile quiddam nostrae adfectioni, sed non ex simili
causa concesserim. Illam interior et altior iniuria debet 5
inpellere: cuius rei argumentum vel maximum hoc potest
esse, quod cum vehementi motu adapertum ingenti ruina
solum est, totas nonnumquam urbes et recipit hiatus ille
et abscondit. Thucydides ait circa Peloponnesiaci belli 6
tempus Atalanten insulam aut totam aut certe maxima ex

parte suppressam. idem Sidone accidisse Posidonio crede. nec ad hoc testibus opus est: meminimus enim terris interno motu divulsis loca disiecta et campos interisse. quod iam dicam, quemadmodum existimem fieri.

1 XXV. Cum spiritus magna vi vacuum terrarum locum penitus opplevit coepitque rixari et de exitu cogitare, latera ipsa, inter quae latet, saepius percutit, supra quae urbes interdum sitae sunt. haec nonnumquam adeo concutiuntur, ut aedificia superposita procumbant, nonnumquam in tantum, ut parietes, quibus fertur omne tegimen cavi, decidant in illum subtervacantem locum totaeque
2 urbes in inmensam altitudinem vergant. Si velis credere, aiunt aliquando Ossam Olympo cohaesisse, deinde terrarum motu recessisse et fissam unius magnitudinem montis in duas partes. tunc effugisse Peneon, qui paludes, quibus laboravit Thessalia, siccavit abductis in se, quae sine exitu stagnaverant, aquis. Ladon flumen inter Elin et Megalenpolin medius est, quem terrarum motus
3 effudit. Per hoc quid probo? in laxos specus — quid enim aliud adpellem loca vacua sub terra? — spiritum convenire. quod nisi esset, magna terrarum spatia conmoverentur et una multa titubarent: nunc exiguae partes laborant nec umquam per ducenta milia motus extenditur. Ecce hic, qui inplevit fabulis orbem, nec trans-
4 scendit Campaniam. Quid dicam, cum Chalcis tremuit, Thebas stetisse? cum laboravit Aegium, tam propinquas illi Patras de motu nihil audisse? illa vasta concussio, quae duas suppressit urbes, Helicen et Burin, circa Aegium constitit. Adparet ergo, in tantum spatium motum protendere, quantum illa sub terris vacantis loci inanitas pateat.

1 XXVI. Poteram ad hoc probandum abuti auctoritate magnorum virorum, qui Aegyptum numquam tremuisse tradunt. rationem autem huius rei hanc reddunt, quod ex limo tota concreverit. tantum enim, si Homero fides est, aberat a continenti Pharos, quantum navis diurno cursu metiri plenis lata velis potest, sed continenti admota est:

turbidus enim defluens Nilus multumque secum coeni tra- 2
hens et id subinde adponens prioribus terris Aegyptum
annuo incremento semper ultra tulit. inde pinguis et li-
mosi soli est nec ulla intervalla in se habet, sed crevit in
solidum arescente limo, cuius pressa erat et sedens stru-
ctura, cum partes glutinarentur, nec quicquam inane
intervenire poterat, cum solido liquidum ac molle semper
accederet. Sed movetur et Aegyptus et Delos, quam 3
Vergilius stare iussit:

inmotamque coli dedit et contemnere ventos.

hanc philosophi quoque, credula natio, dixerunt non
moveri auctore Pindaro. Thucydides ait antea quidem
inmotam fuisse, sed circa Peloponnesiacum bellum tre-
muisse. Callisthenes et alio tempore ait hoc accidisse: 4
Inter multa, inquit, *prodigia*, *quibus denuntiata est dua-
rum urbium*, *Helices et Buris*, *eversio*, *fuere maxime no-
tabilia columna ignis inmensi et Delos agitata.* quam ideo
stabilem videri vult, quia mari inposita sit habeatque
concavas rupes et saxa pervia, quae dent depreheuso
aëri reditum. ob hoc et insulas esse certioris soli urbes-
que eo tutiores, quo propius ad mare accesserunt. Falsa 5
haec esse Pompeii et Herculaneum sensere. Adice nunc,
quod omnis ora maris obnoxia est motibus: sic Paphos
non semel corruit, sic nobilis et huic iam familiaris malo
Nicopolis. Cyprum ambit altum mare et agitatur. Tyros
et ipsa tam movetur quam diluitur. Hae fere causae 6
redduntur, propter quas tremat terra.

XXVII. Quaedam tamen propria in hoc Cam- 1
pano motu accidisse narrantur, quorum ratio
reddenda est.

Aiunt enim sexcentarum ovium gregem
exanimatum in Pompeiana regione. Non est,
quare hoc putes ovibus illis timore accidisse. Diximus 2
solere post magnos terrarum motus pestilentiam fieri, nec
id mirum est. multa enim mortifera in alto latent: aer
ipse, qui vel terrarum culpa vel pigritia et aeterna nocte
torpescit, gravis haurientibus est vel corruptus interno-
rum ignium vitio, cum est longo situ emissus, purum

hunc liquidumque maculat ac polluit insuetumque ducen-
3 tibus spiritum adfert nova genera morborum. Quid, quod aquae quoque inutiles pestilentesque in abdito latent, ut quas numquam usus exerceat, numquam aura liberior everberet? crassa itaque et gravi caligine sempiternaque tectae nihil nisi pestiferum in se et corporibus nostris contrarium habent. aer quoque, qui mixtus est illis quique inter illas paludes iacet, cum emersit, late vitium
4 suum spargit et haurientes necat. Facilius autem pecora sentiunt, in quae pestilentia incurrere solet, quo avidiora sunt: aperto coelo plurimum utuntur et aquis, quarum maxima in pestilentia culpa est. oves vero mollioris naturae, quo propiora terris ferunt capita, corruptas esse non miror, cum adflatus aëris diri circa ipsam humum exceperint. nocuisset ille et hominibus, si maior exisset. sed illum copia aëris sinceri exstinxit, antequam, ut ab homine posset trahi, surgeret.

1 XXVIII. Multa autem terras habere mortifera vel ex hoc intellege, quod tot venena nascuntur non manu sparsa, sed sponte, solo scilicet habente ut boni ita mali semina. Quid, quod pluribus Italiae locis per quaedam foramina pestilens exhalatur vapor, quem non homini ducere, non ferae tutum est? aves quoque si in illum inciderint, antequam coelo meliore leniatur, in ipso volatu cadunt liventque corpora et non aliter quam per vim eli-
2 sae fauces tument. Hic spiritus quamdiu terris continetur tenui foramine fluens, non plus potentiae habet, quam ut despectantia et ultro sibi inlata conficiat. ubi per secula conditus tenebris ac tristitia loci crevit in vitium, ipsa ingravescit mora, peior quo segnior. cum exitum nactus est, aeternum illud umbrosi frigoris malum et infernam noctem volvit ac regionis nostrae aëra infuscat. vincun-
3 tur enim meliora peioribus. Tunc etiam ille spiritus purior transit in noxam: inde subitae continuaeque mortes et monstrosa genera morborum ut ex novis orta causis. brevis aut longa clades est, prout vitia valuere, nec prius pestilentia desinit quam spiritum illum gravem exercuit laxitas coeli ventorumque iactatio.

XXIX. Nam quod aliquo*t* insanis adtonitis- 1
que similes discurrēre, fecit metus, qui excu-
tit mentes, ubi privatus ac modicus est. qui ubi publice
terret, ubi cadunt urbes, populi opprimuntur, terra con-
cutitur, quid mirum est animos inter dolorem et metum
destitutos aberrasse? Non est facile inter magna mala 2
non desipere. itaque levissima fere ingenia in tantum ve-
nere formidinis, ut sibi exciderent. Nemo quidem sine
aliqua iactura sanitatis expavit similisque est furenti
quisquis timuit: sed alios cito timor sibi reddit, alios ve-
hementius perturbat et in dementiam transfert. Inde inter 3
bella erravere lymphatici nec usquam plura exempla va-
ticinantium invenies, quam ubi formido mentes religione
mixta percussit.

XXX. Statuam divisam non miror, cum dixe- 1
rim montes a montibus recessisse et ipsum diruptum esse
ab imo solum.

Haec loca vi quondam et vasta convolsa ruina
(tantum aevi longinqua valet mutare vetustas)
dissiluisse ferunt, cum protinus utraque tellus
una foret. Venit ingenti vi pontus et ingens
Hesperium Siculo latus abscidit arvaque et urbes
aequore diductas angusto interluit aestu.

Vides totas regiones a suis sedibus revelli et trans mare 2
iacere, quod in confinio fuerat. vides et urbium fieri gen-
tiumque discidium, cum pars naturae concita est de *se*
et aliquo mare, ignem, spiritum inpegit, quorum mira
ut ex toto vis est: quamvis enim ex parte saeviat, mundi
tamen viribus saevit. Sic et Hispanias a contextu Africae 3
mare eripuit. sic per hanc inundationem, quam poetarum
maximi celebrant, ab Italia Sicilia reiecta est. Aliquanto
autem plus inpetus habent, quae ex infimo veniunt. acrio-
ra enim sunt, quibus nisus est per angusta. Quantas res 4
hi terrarum tremores quamque mira spectacula ediderint,
satis dictum est: cur ergo aliquis ad hoc stupet, quod
aes unius statuae ne solidum quidem, sed concavum ac
tenue diruptum est, cum fortasse in illud se spiritus quae-
rens fugam incluserit? Illud vero quis nescit? di

aedificia angulis vidimus moveri iterumque conponi.
quaedam vero parum aptata positu suo et a fabris negle-
gentius solutiusque conposita terrae motus saepius agi-
tata conpegit. Quod si totos parietes et totas findit do-
mos et latera magnarum turrium, qua solida sunt, scindit
et pilas operibus subditas dissipat: quid est quare quis-
quam dignum adnotari putet, sectam esse aequaliter ab
imo ad caput in partes duas statuam?

1 XXXI. Quare tamen per plures dies motus
fuit? non desiit enim adsidue tremere Campania, cle-
mentius quidem, sed ingenti damno, quia quassa qua-
tiebat, quibus ad cadendum male stantibus non erat in-
pelli, sed agitari: nondum videlicet spiritus omnis exie-
rat, sed adhuc emissa sui parte maiore oberrabat. Inter
argumenta, quibus probatur spiritu ista fieri, non est
2 quod dubites et hoc ponere. Cum maximus editus tremor
est, quo in urbes terrasque saevitum est, non potest
par illi subsequi alius, sed post maximum lenes motus
sunt, quia iam vehementior exitum ventis luctantibus
fecit. reliquiae deinde residui spiritus non idem possunt
nec pugna illis opus est, cum iam viam invenerint se-
quanturque ea, qua prima vis ac maxima evasit.

3 Hoc quoque dignum memoria iudico ab eru-
ditissimo et gravissimo viro cognitum: forte enim, cum
hoc evenit, lavabatur. vidisse se adfirmat in balneo
tessellas, quibus solum erat stratum, alteram
ab altera separari iterumque committi et aquam
modo recipi in commissuras pavimento recedente, modo
conpresso ebullire et elidi. Eumdem audivi narrantem
vidisse se materias mollius crebriusque tre-
mere quam natura duri sinit.

1 XXXII. Haec, Lucili virorum optime, quantum
ad causas ipsas: illa nunc, quae ad confir-
mationem animorum pertinent, quos magis re-
fert nostra fortiores fieri quam doctiores. sed alterum sine
altero non fit. non enim aliunde venit animo robur quam
2 a bonis artibus, quam a contemplatione naturae. Quem
enim non hic ipse casus adversus omnes firmaverit,

erexerit? quid est enim, cur ego hominem aut feram,
quid est cur sagittam et lanceam tremam? maiora me
pericula exspectant: fulminibus et terris et magnis na-
turae partibus petimur. Ingenti itaque animo mors pro- 3
vocanda est, sive nos aequo vastoque inpetu adgreditur,
sive cotidiano et volgari exitu. nihil refert, quam minax
veniat quantumque sit, quod in nos trahat: quod a nobis
petit, minimum est. hoc senectus a nobis ablatura est, hoc
auriculae dolor, hoc humoris in nobis corrupti abundan-
tia, hoc cibus parum obsequens stomacho, hoc pes le-
viter offensus. Pusilla res est hominis anima, sed ingens 4
res contemptus animae: hanc qui contempsit, securus
videbit maria turbari, etiamsi illa omnes excitaverint
venti, etiamsi aestus aliqua perturbatione mundi totum
in terras verterit oceanum. securus adspiciet fulminantis
coeli trucem atque horridam faciem, frangatur licet coe-
lum et ignes suos in exitium omnium, in primis suum
misceat. securus adspiciet ruptis conpagibus dehiscens
solum, illa licet inferorum regna retegantur. stabit super
illam voraginem intrepidus et fortasse quo debet cadere,
desiliet. Quid ad me, quam sint magna, quibus pereo? 5
ipsum perire non est magnum. proinde si volumus esse
felices, si nec hominum nec deorum nec rerum timore
versari, si despicere fortunam supervacua promittentem,
levia minitantem, si volumus tranquille degere et ipsis
dis de felicitate controversiam agere, anima in expedito
est habenda: sive illam insidiae sive morbi petent, sive
hostium gladii sive insularum cadentium fragor sive ipsa-
rum ruina terrarum sive vasta vis ignium urbes agrosque
pari clade conplexa, qui volet illam, accipiat. Quid aliud 6
debeo quam exeuntem hortari et cum bonis ominibus emit-
tere: „vade fortiter, vade feliciter!“ Nihil dubitaveris,
reddideris: non de re, sed de tempore est quaestio. fa-
cis quod quandoque faciendum est. nec rogaveris nec
timueris nec te velut in aliquod malum exiturum tuleris
retro: rerum natura te, quae genuit, exspectat et locus
melior ac tutior. Illic non tremunt terrae nec inter se venti 7
cum magno nubium f[illegible]re concurrunt, non incendia

regiones urbesque vastant, non naufragicrum totas clas-
ses sorbentium metus est, non arma contrariis disposita
vexillis et in mutuam perniciem multorum milium par fu-
ror, non pestilentia et ardentes promiscue communes
populis cadentibus rogi. Istud leve est: qu*o*d timemus,
grave est. potius semel incidat quam semper inpendeat.
8 Ego autem perire timeam, cum terra ante me pereat, cum
ista quatiantur, quae quatiunt, et in iniuriam nostram
non sine sua veniant? Helicen Burinque totas mare ac-
cepit: ego de uno corpusculo timeam? supra oppida duo
navigatur. duo autem quae novimus, quae in nostram
notitiam memoria literis servata produxit: quam multa
alia aliis locis mersa sunt? quot populos aut terra aut
infra se mare inclusit? ego recusem mei finem, cum sciam
me sine fine non esse? immo cum sciam omnia esse fini-
9 ta? ego ultimum suspirium timeam? Quantum potes ita-
que, ipse te cohortare, Lucili, contra metum mortis: hic
est, qui nos humiles facit. hic est, qui ipsam vitam, cui
parcit, inquietat ac perdit. hic omnia ista dilatat, terra-
rum motus et fulmina. quae omnia feres constanter, si
cogitaveris nihil interesse inter exiguum tempus et lon-
10 gum. Horae sunt, quas perdimus. puta dies esse, puta
menses, puta annos: perdimus illos, nempe perituros.
Quid, oro te, refert, nu*m* perveniam ad illos? fluit tem-
pus et avidissimos sui deserit. nec quod futurum est,
meum est, nec quod fuit. in puncto fugientis temporis
11 pendeo et magni est modicum fuisse. Eleganter ille Lae-
lius sapiens dicenti cuidam: *Sexaginta annos habeo: Hos,*
inquit, *sexaginta dicis, quos non habes?* Ne ex hoc qui-
dem intellegimus inconprehensibilis vitae condicionem et
sortem temporis semper alieni, quod annos adnumeramus
12 amissos? Hoc adfigamus animo, hoc nobis subinde dica-
mus: „moriendum est. quando, quid tua? mors naturae
lex est, mors tributum officiumque mortalium malorum-
que omnium remedium est: optavit illam quisquis timet."
Omnibus omissis hoc unum, Lucili, meditare, ne mortis
nomen reformides. effice illam tibi cogitatione multa fa-
miliarem, ut, si ita tulerit, possis illi et obviam exire.

L. ANNAEI SENECAE

AD LUCILIUM

NATURALIUM QUAESTIONUM

LIBER VII.

I. Nemo usque adeo tardus et hebes et demissus in 1
terram est, ut ad divina non erigatur ac tota mente con-
surgat, utique ubi novum e coelo aliquod miraculum ful-
sit. nam quamdiu solita decurrunt, magnitudinem rerum
consuetudo subducit. ita enim conpositi sumus, ut nos
cotidiana, etiamsi admiratione digna sunt, transeant: con-
tra minimarum quoque rerum, si insolitae prodierunt,
spectaculum dulce fiat. Hic itaque coetus astrorum, qui- 2
bus inmensi corporis pulchritudo distinguitur, populum
non convocat: at cum aliquid ex more mutatum est, omni-
um in coelo voltus est. Sol spectatorem nisi defecit non
habet. nemo observat lunam nisi laborantem: tunc urbes
conclamant, tunc pro se quisque superstitione vana tre-
pidat. Quanto illa maiora sunt, quod sol totidem, ut ita 3
dicam, gradus quot dies habet, et annum circuitu suo
claudit, quod a solstitio [ad minuendos dies vertitur, quod
a solstitio] statum inclinat et dat noctibus spatium, quod
sidera abscondit, quod terras, cum tanto maior sit illis,
non urit, sed calorem suum intensionibus ac remissio-
nibus temperando fovet, quod lunam numquam inplet
nisi adversam sibi neque obscurat? Haec tamen non ad- 4
notamus, quamdiu ordo servatur. si quid turb[illegible]um est
ac praeter consuetudinem emicuit, spectam[illegible] interro-
gamus, ostendimus: adeo [illegible] m[illegible] nova quam
magna mirari. Idem in co[illegible] et insolitae 5
figurae ignis adparuit, [illegible] cui
oblitus ali[illegible]
beat mira[illegible]

significationes eius praedicent graves. sciscitantur itaque
6 et cognoscere volunt, prodigium sit an sidus. At mehercules
cules non aliud quis aut magnificentius quaesierit
sierit aut didicerit utilius quam de stellarum
siderumque natura, utrum flamma contracta, quod
et visus noster adfirmat et ipsum ab *illis* fluens lumen et
calor inde descendens, an non sint flammei orbes, sed
solida quaedam terrenaque corpora, quae per igneos
tractus labentia inde splendorem trahant caloremque, non
7 de suo clara. in qua opinione magni fuere viri, qui si-
dera crediderunt ex duro concreta et ignem alienum pa-
scentia. „nam per se, inquiunt, flamma diffugeret, nisi
aliquid haberet, quod teneret et a quo teneretur, con-
globatamque nec stabili inditam corpori profecto iam mun-
dus turbine suo dissipasset."

1 II. Ad haec investiganda proderit quae-
rere, num cometae condicionis sint [*eius*], cu-
ius superiora. videntur enim cum illis quaedam ha-
bere communia, ortus et occasus, ipsam quoque, quam-
vis spargatur et longius exeat, faciem: aeque enim ignei
2 splendidique sunt. Itaque si omnia terrena sidera sunt, his
quoque eadem sors erit: si vero nihil aliud sunt quam pu-
rus ignis manentque mensibus senis neque illos conversio
mundi solvit et velocitas, illa quoque possunt et tenui con-
stare materia nec hoc discuti adsiduo coeli circumactu.
3 Illo quoque pertinebit hoc excussisse, ut
sciamus, utrum mundus terra stante cir-
cumeat an mundo stante terra vertatur. fue-
runt enim, qui dicerent nos esse, quos rerum natura ne-
scientes ferat nec coeli motu fieri ortus et occasus, sed
ipsos oriri et occidere: digna res contemplatione, ut scia-
mus, in quo rerum statu simus, pigerrimam sortiti an
velocissimam sedem, circa nos deus omnia an nos agat.

1 III. Necessarium est autem veteres ortus cometarum
habere collectos. deprehendi enim propter raritatem eo-
rum cursus adhuc non potest nec explorari, an vices ser-
2 vent et illos ad suum diem certus ordo producat. Nova
haec coelestium observatio est et nuper in Graeciam

invecta. Democritus quoque, subtilissimus antiquorum
omnium, suspicari se ait plures esse stellas, quae cur-
rant, sed nec numerum illarum posuit nec nomina, non-
dum conprehensis quinque siderum cursibus. Eudoxus
primus ab Aegypto hos motus in Graeciam transtulit. hic
tamen de cometis nihil dicit. ex quo adparet ne apud
Aegyptios quidem, quibus maior coeli cura fuit, hanc
partem elaboratam. Conon postea, diligens et ipse in- 3
quisitor, defectiones quidem solis servatas ab Aegyptiis
collegit, nullam autem mentionem fecit cometarum, non
praetermissurus, si quid explorati apud illos conpe-
risset.

IV. Duo certe, qui apud Chaldaeos studuisse se di- 1
cunt, Epigenes et Apollonius Myndius, peritissimus in-
spiciendorum nat[ur]alium, inter se dissident: hic autem
ait cometas in numero stellarum errantium poni a Chal
daeis tenerique cursus eorum. Epigenes contra ait
Chaldaeos nihil de cometis habere conprehensi, sed vi-
deri illos accendi turbine quodam aëris con-
citati et intorti. Primum ergo, si tibi videtur, 2
opiniones huius ponamus ac refellamus. Huic
videtur plurimum virium habere ad omnes sublimium mo-
tus stella Saturni: „haec cum proxima signa Marti premit
aut [in] lunae viciniam transit aut in solis incidit radios,
natura ventosa et frigida contrahit pluribus locis aëra con-
globatque. deinde si radios solis adsumpsit, tonat ful-
guratque: si Martem quoque consentientem habet, ful-
minat. Praeterea, inquit, aliam materiam habent fulmi- 3
na, aliam fulgurationes. aquarum enim et omnis humidi
evaporatio splendores tantum coeli citra ictum minaces
movet: illa autem calidior sicciorque terrarum exhalatio
fulmina extundit. Trabes vero et faces, quae nullo alio
inter se quam magnitudine distant, hoc modo fiunt: cum 4
humida terrenaque in se globus aliquis aëris clausit,
quem turbinem dicimus, quacumque fertur, praebet spe-
ciem ignis extenti, quae tam diu durat, quamdiu man-
sit aëris illa conplexio humidi intra se terrenique multum
vehens.“

1 V. Ut a proximis mendaciis incipiam, falsum est faces
et trabes turbine exprimi. turbo enim circa terras con-
cipitur et fertur ideoque arbusta radicitus vellit et, qua-
cumque incubuit, solum nudat, silvas interim et tecta
corripiens, inferior fere nubibus, utique numquam altior.
at contra trabes editior pars coeli ostentat: ita numquam
2 nubibus obstiterunt. Praeterea turbo omni nube velocius
rapitur et in orbem vertitur. super ista velociter desinit
et ipse se vi sua rumpit. trabes autem non transcurrunt
nec praetervolant ut faces, sed conmorantur et in eadem
3 coeli parte conlucent. Charmander quoque in eo libro,
quem de cometis conposuit, ait Anaxagorae visum grande
insolitumque coelo lumen magnitudine amplae trabis. et
id per multos dies fulsisse Callisthenes tradit, antequam
4 Burin et Helicen mare absconderet. Aristoteles ait non
trabem illam, sed cometen fuisse: ceterum ob nimium
ardorem non adparuisse sparsum ignem, sed procedente
tempore, cum iam minus flagraret, redditam suam co-
metae faciem. In quo igne multa quidem fuere digna
quae notarentur, nihil tamen magis, quam quod, ut ille
fulsit in coelo, statim supra Burin et Helicen mare fuit.
5 Numquid ergo Aristoteles non illam tantum, sed omnes
trabes cometas esse credebat, hanc habentes differen-
tiam, quod his continuus ignis est, ceteris sparsus? tra-
bes enim flammam aequalem habent nec ullo modo inter-
missam aut languidam, in ultimis vero partibus coactam,
qualem fuisse in illa, de qua modo retuli, Callisthenes
tradit.

1 VI. „Duo, inquit Epigenes, cometarum ge-
nera sunt: alii ardorem undique effundunt nec locum
mutant. alii in unam partem ignem vagum in modum co-
mae porrigunt et stellas praetermeant, (quales duo aetate
nostra visi sunt.) Illi priores criniti undique et inmoti
humiles fere sunt et isdem causis, quibus trabes faces-
que, conflantur, ex intemperie aëris turbidi multa secum
2 arida humidaque terris exhalata versantis. potest enim
spiritus per angusta elisus accendere supra se positum
aëra, plenum alimentis idoneis igni, deinde propellere

ex nitido, ne ex aliqua causa refluat rursus ac remittatur, deinde iterum proximo die ac sequentibus consurgere et eumdem locum inflammare. videmus enim ventos per conplures dies ad constitutum redire. pluviae quoque et alia tempestatum genera ad praescriptum revertuntur.“ Ut breviter autem voluntatem eius 3
exprimam, eadem fieri ratione hos cometas existimat, qua fiunt ignes turbine eiecti. Hoc unum interest, quod illi [turbines] ex superiori parte in terras deprimuntur, hi de terra in superiora eluctantur.

VII. Adversus haec multa dicuntur. Primum 1
si ventus in causa esset, numquam cometes sine vento adpareret: nunc autem et quietissimo aëre adparet. deinde si vento fieret, cum vento caderet, et si vento inciperet, cresceret vento eoque esset ardentior, quo ille incitatior. His accedit illud quoque, quod ventus multas aëris partes inpellit, cometes in uno loco adparet, et ventus in sublime non pervenit, cometae autem visuntur supra quam ire ventis licet. Transit deinde ad illos, quos 2
ait certiorem habere stellarum speciem, qui et procedunt et signa praetereunt. hos ait ex eisdem causis fieri quibus illos, quos dixit humiliores: hoc tantum interesse, quod terrarum exhalationes multa secum arida ferentes celsiorem petant partem et in editiora coeli aquilone pellantur. Si illos aquilo propelleret, 3
ad meridiem semper agerentur, quo ventus hic nititur: atqui varie concurrunt, alii in ortum, alii in occasum, omnes in flexum, quod iter non daret ventus. Deinde si aquilonis illos inpetus in altum levaret, aliis ventis non orirentur cometae: atqui oriuntur.

VIII. Illam nunc rationem eius (utraque enim utitur) 1
refellamus. Quicquid humidi aridique terra efflavit, cum in unum coit, ipsa discordia corporum spiritum versat in turbinem. tunc illa vis venti circumeuntis quicquid intra se conprehendit, cursu accendit et levat in altum, ac tam diu manet splendor ignis expressi, quamdiu alimenta sufficiunt. quibus desinentibus et ipse subsidit. Qui hoc 2
dicit, non notat, qualis sit turbinum cursus et qualis come-

tarum: illorum rapidus ac violentus et ipsis ventis cita-
tior est, cometarum lenis et qui per diem noctemque
quantum transierit abscondit. Deinde turbinum motus
vagus est et disiectus et, ut Salustii utar verbis, ver-
ticosus, cometarum autem conpositus et destinatum
3 iter carpens. Num quis nostrum accederet lunam aut quin-
que sidera rapi vento aut turbine rotari? non, ut puto.
quare? quia non est illis perturbatus et inpotens cursus.
ad cometas idem transferamus: non confuse nec tumul-
tuose eunt, ut aliquis credat illos causis turbulentis et
4 inconstantibus pelli. Deinde etiamsi vertices isti conpre-
hendere terrena humidaque et ex humili in altum expri-
mere possent, non tamen supra lunam efferrent[ur].
omnis illis usque in nubilum vis est: cometas autem in-
mixtos stellis videmus per superiora labentes. Ergo ve
risimile non est in tantum spatium perseverare turbinem,
qui quo maior est, maturius corrumpitur.

1 IX. Utrumlibet itaque eligat: aut levis vis *in* tantum
pervenire non poterit, aut magna et concitata citius ipsa
se franget. Praeterea humiliores illi cometae ob hoc, ut
putant, non exeunt altius, quia plus terreni habent [*et*]
gravitas illos sua in proximo tenet: atqui necesse est his
cometis diuturnioribus, celsioribus plenior materia sit.
neque enim diutius adparerent, nisi maioribus nutrimen-
2 tis sustinerentur. Dicebam modo non posse verticem diu
permanere nec supra lunam aut usque in stellarum locum
crescere. nempe efficit turbinem plurium ventorum inter
ipsos luctatio: haec diu non potest esse. nam cum vagus
et incertus spiritus conluctatus est, novissime uni vis
3 omnium cedit. Nulla autem tempestas magna perdurat:
procellae quanto plus habent virium, tanto minus tem-
poris. venti cum ad summum venerunt, remittuntur omni
violentia: necesse est ipsa concitatione in exitum sui ten-
dant. nemo itaque turbinem toto die vidit, ne hora qui-
dem: mira velocitas eius et mira brevitas est. Praeterea
violentius celeriusque circa terram et in terra volvitur:
quo celsior, eo solutior laxiorque est et ob hoc diffun-
4 ditur. Adice nunc, quod etiamsi in summum perten-

deret, ubi sideribus iter est, utique ab eo motu, qui universum trahit, solveretur. quid enim est illa conversione mundi citatius? hac omnium ventorum in unum congesta vis dissiparetur et terrae solida fortisque conpages, nedum particula aëris torti.

X. Praeterea manere in alto non potest ignis turbine 1
inlatus, nisi ipse quoque permanet turbo. quid porro tam incredibile est quam in turbine longior mora? utique motus motu contrario vincitur. habet enim suam locus ille vertiginem, quae rapit coelum

sideraque alta trahit celerique volumine torquet.

et ut det eis aliquam advocationem, quod fieri nullo modo potest: quid de his cometis dicetur, qui senis mensibus adparuerunt? Deinde duo debent esse motus eodem loco, 2
alter ille divinus et adsiduus, suum sine intermissione peragens opus, alter novus et recens et turbine inlatus. necesse est ergo, alter alteri inpedimento sit: atqui lunaris illa orbita ceterorumque supra lunam meantium motus inrevocabilis est. nec haesitat usq*uam* nec resistit nec dat ullam nobis suspicionem obiectae sibi morae. Fidem non habet turbinem, violentissimum et perturbatissimum tempestatis genus, in medios siderum ordines pervenire et inter disposita ac tranquilla versari. Credamus ignem 3
circumacto turbine accendi et hunc expulsum in sublime praebere nobis opinionem speciemque sideris longi: puto, tale esse debet, quale est id, quod ignem efficit. turbinis autem rotunda facies est. in eodem enim vestigio versatur et columnae modo circumagentis se volvitur. ergo ignem quoque, qui inclusus est, similem esse illi oportet: atqui longus est et disiectus minimeque similis in orbem coacto.

XI. Epigenen relinquamus et aliorum opi- 1
niones persequamur. quas antequam exponere incipiam, illud inprimis praesumendum est, cometas non in una parte coeli adspici nec in signifero tantum orbe, sed tam in ortu quam in occasu, frequentissime tamen circa septemtrionem. Forma eis *vero* 2
est una. quamvis enim Graeci discrimina fecerint eorum,

quibus in morem barbae flamma dependet, et eorum, qui
undique circa se velut comam spargunt, et eorum, qui-
bus fusus quidem est ignis, sed in verticem tendens, ta-
men isti omnes eiusdem notae sunt cometaeque recte di-
3 cuntur. quorum cum post longum tempus adpareant for-
mae, inter se eos conparare difficile est: illo ipso tem-
pore, quo adparent, inter spectantes de habitu illorum
non convenit, sed prout cuique acrior acies aut hebetior,
ita ait aut lucidiorem esse aut rubicundiorem et crines aut
in inferiora deductos aut in latera dimissos. Sed sive
sunt aliquae eorum differentiae sive non sunt, eadem fiant
ratione necesse est cometae: illud unum constare debet,
praeter solitum adspici novam sideris faciem circa se dis-
sipatum ignem trahentis.
1 XII. *Quibusdam antiquorum placet haec
ratio*: cum ex stellis errantibus alteri se altera adplicuit,
confuso in unum duarum lumine facies longioris sideris
redditur. nec hoc tunc tantum evenit, cum stella stellam
adtigit, sed etiam cum adpropinquavit. intervallum enim,
quod inter duas est, inlustratur ab utraque inflammatur-
2 que et longum ignem efficit. *His illud responde-
mus*, certum esse numerum stellarum mobilium, solere
autem eodem tempore et has adparere et cometen. ex
hoc manifestum fit non illarum coitu fieri cometen, sed
3 proprium et sui iuris esse. Etiamnunc frequenter stella
sub altioris stellae vestigium venit. et Saturnus aliquando
supra Iovem est et Mars Venerem et Mercurium recta
linea despicit, nec tamen propter hunc illorum concur
sum, cum alter alterum subit, cometes fit. alioquin omni-
bus annis fieret: omnibus enim aliquae stellae in eodem
4 signo simul sunt. Si cometen faceret stella stellae super-
veniens, momento esse desineret. summa enim velocitas
transeuntium est. ideo omnis sideris defectio brevis est,
quia cito illas idem cursus, qui admoverat, abstrahit:
videmus solem et lunam intra exiguum tempus, cum ob-
scurari coeperunt, liberari: quanto celerior debet esse
in stellis digressio tanto minoribus? atqui cometae senis
mensibus manent. quod non accideret, si duarum stel-

larum conventu gignerentur. illae enim diu cohaerere non
possunt et necesse est illas lex celeritatis suae separet.
Praeterea ista nobis vicina videntur: ceterum intervallis 5
ingentibus dissident. quomodo ergo potest altera stella
usque ad alteram ignem mittere, ita ut utraque iuncta
videatur, cum sint ingenti regione diductae? „Stellarum, 6
inquit, duarum lumen miscetur et praebet unius speciem:
nempe sic, quemadmodum rubicunda fit nubes solis in-
cursu, quemadmodum vespertina aut matutina flavescunt,
quemadmodum arcus, alter*ve* sol visitur.“ Haec omnia 7
primum magna vi efficiuntur: sol enim est, qui ista suc-
cendit. stellarum non est eadem potentia. Deinde nihil
horum nisi infra lunam in terrarum vicinia nascitur: su-
periora pura et sincera sunt et coloris sui semper. Prae- 8
terea si quid tale accideret, non haberet moram, sed
exstingueretur cito, sicut coronae, quae solem lunamve
cingunt, intra brevissimum spatium exolescunt. ne arcus
quidem diu perseverat. Si quid esset tale inter duas
stellas, quo medium spatium confunderetur, aeque cito
dilaberetur: utique non in tantum maneret, quantum mo-
rari cometae solent. Stellis intra signiferum cursus est,
hunc premunt gyrum: at cometae ubique cernuntur. non
magis certum est illis tempus, quo adpareant, quam lo-
cus ullus, ultra quem non exeant.

XIII. Adversus haec ab Artemidoro illa di- 1
cuntur: non has tantum stellas quinque discurrere, sed
has solas observatas esse: ceterum innumerabiles ferri
per occultum aut propter obscuritatem luminis nobis igno-
tas aut propter circulorum positionem talem, ut tunc de-
mum, cum ad extrema eorum venere, visantur. „ergo
intercurrunt quaedam stellae, ut ait, nobis novae, quae
lumen suum constantibus misceant et maiorem quam stel-
lis mos est porrigant ignem.“ Hoc ex his, quae men- 2
titur, levissimum est: tota eius enarratio mundi menda-
cium inpudens est. nam si illi credimus, summa coeli
ora solidissima est, in modum tecti durata et alti cras-
sique corporis, quod atomi congesti coacervatique fece-
runt. Huic proxima superficies ignea est, ita conpacta, 3

ut solvi vitiarique non possit: habet tamen spiramenta quaedam et quasi fenestras, per quas ex parte exteriore mundi influant ignes, non tam magni, ut interiora conturbent. rursus ex mundo in exteriora labuntur. itaque haec, quae praeter consuetudinem adparent, influxerunt ex illa ultra mundum iacente materia.

1 XIV. Solvere ista quid aliud est quam manum exercere et in ventum iactare brachia? Velim tamen mihi dicat iste, qui mundo tam firma lacunaria inposuit, quid sit, quare credamus illi, tantam esse crassitudinem coeli. quid fuerit, quod illo tam solida cor-
2 pora adduceret et ibi detineret? Deinde quod tantae crassitudinis est, necesse est et magni ponderis sit. quomodo ergo in summo manent gravia? quomodo illa moles non descendit et se onere suo frangit? fieri enim non potest, ut tanta vis ponderis, quantam ille substituit,
3 pendeat et levibus innixa sit. Ne illud quidem potest dici, extrinsecus esse aliqua retinacula, quibus cadere prohibeatur. nec rursus de medio aliquid esse oppositi, quod inminens corpus excipiat aut fulciat. Illud etiamnunc nemo dicere audebit, mundum ferri per inmensum et cadere quidem, sed non adparere an cadat, quia praecipitatio eius aeterna est, nihil habens novissimum, in quod
4 incurrat. Hoc quidem de terra dixerunt, cum rationem nullam invenirent, propter quam pondus in aëre staret. „Fertur, inquiunt, semper: sed non adparet an cadat, quia infinitum est, in quod cadit." Quid est deinde, quo probes non quinque tantum stellas moveri, sed multas esse et in multis mundi regionibus? aut si hoc sine ullo probabili argumento licet respondere, quid est, quare non aliquis aut omnes stellas moveri aut nullam dicat? Praeterea nihil te adiuvat ista stellarum passim euntium turba. nam quo plures fuerint, saepius in aliquas incident: rari autem cometae et ob hoc mirabiles sunt.

1 XV. Quid, quod testimonium dicet contra te omnis aetas, quae talium stellarum exortus et adnotavit et posteris tradidit? Post mortem Demetrii Syriae regis, cuius Demetrius et Antiochus liberi fuere, paulo ante Achaium

bellum cometes effulsit non minor sole. primo igneus ac
rubicundus orbis fuit clarumque lumen emittens, quanto
vinceret noctem. deinde paulatim magnitudo eius ad-
stricta est et evanuit claritas. novissime autem totus in-
tercidit. Quot ergo coire stellas oportet, ut tantum cor-
pus efficiant? mille in unum licet congreges, numquam
hunc habitum solis aequabunt. Attalo regnante initio co- 2
metes modicus adparuit. deinde sustulit se diffuditque et
usque in aequinoctialem circulum venit, ita ut illam pla-
gam coeli, cui lactea nomen est, in inmensum extentus
aequaret. Quot ergo convenisse debent erraticae, ut tam
longum coeli tractum occuparent igne continuo?

XVI. Contra argumentum dictum est, con- 1
tra testes dicendum est. nec magna molitione de-
trahenda est auctoritas Ephoro: historicus est. Quidam
incredibilium relatu commendationem parant et lectorem
aliud acturum, si per cotidiana duceretur, miraculo ex-
citant. quidam creduli, quidam neglegentes sunt. quibus-
dam mendacium obrepit, quibusdam placet: illi non evi-
tant, hi adpetunt. Haec in commune de tota natione, 2
quae adprobari opus suum et fieri populare non putet
posse, nisi illud mendacio adsperserit: Ephorus vero non
est religiosissimae fidei: saepe decipitur, saepe decipit:
sicut hic cometen, qui omnium mortalium oculis custo-
ditus est, quia ingentis rei traxit eventum, cum Helicen
et Burin ortu suo merserit, ait illum discessisse in duas
stellas, quod praeter illum nemo tradidit. quis enim pos- 3
set observare illud momentum, quo cometes solutus et in
duas partes redactus est? quomodo autem, si est, qui
viderit cometen in duas dirimi, nemo vidit fieri ex dua-
bas? quare autem non adiecit, in quas stellas divisus sit,
cum aliqua ex quinque stellis esse debuerit?

XVII. Apollonius Myndius in diversa opi- 1
nione est: ait enim cometen non unum ex multis erra-
ticis effici, sed multos cometas erraticos esse. „Non est,
inquit, species falsa nec duarum stellarum confinio ignis
extentus, sed proprium sidus cometes est sicut solis ac
lunae. Talis illi forma est, non in rotu n restricta,

2 sed procerior et in longum producta. Ceterum non est illi palam cursus: altiora mundi secat et tunc demum adparet, cum in imum cursus sui venit. Nec est, quod putemus eumdem visum esse sub Claudio, quem sub Augusto vidimus. nec hunc, qui sub Nerone Caesare adparuit et cometis detraxit infamiam, illi similem fuisse, qui [*post necem*] divi Iulii Veneris ludis Genitricis circa
3 undecimam horam diei emersit. Multi variique sunt, dispares magnitudine, dissimiles colore: aliis rubor est sine ulla luce, aliis candor et purum liquidumque lumen, aliis flamma et haec non sincera nec tenuis, sed multum circa se volvens fumidi ardoris. cruenti quidam, minaces, qui omen post se futuri sanguinis ferunt: hi minuunt augentque lumen suum, quemadmodum alia sidera, quae clariora, cum descendere, sunt maioraque, quia ex loco propiore visuntur, minora, cum redeunt, et obscuriora, quia abducunt se longius."

1 XVIII. Adversus hoc protinus respondetur non idem accidere in cometis, quod in ceteris. cometae enim quo primum die adparuerint, maximi sunt. atqui deberent crescere, quo propius accederent: nunc autem manet illis prima facies, donec incipiant exstingui. Deinde quod adversus priores, etiam adversus hunc dicitur: si erraret cometes essetque sidus, intra signiferi terminos moveretur, intra quos omne sidus cursus suos colligit.
2 Numquam adparet stella per stellam. acies nostra non potest per medium sidus exire, ut per illud editiora prospiciat: per cometen autem non aliter quam per nubem ulteriora cernuntur: ex quo adparet illum non esse sidus, sed levem ignem ac tumultuarium.

1 XIX. Zenon noster in illa sententia est: congruere iudicat stellas et radios inter se committere. hac societate luminis exsistere imaginem stellae longioris. Ergo quidam nullos esse cometas existimant, sed speciem illorum per repercussionem vicinorum siderum aut
2 per coniunctionem cohaerentium reddi. Quidam aiunt esse quidem, sed habere cursus suos et post certa lustra in conspectum mortalium exire. Quidam esse quidem,

sed non quibus siderum nomen inponas, quia dilabuntur nec diu durant et exigui temporis mora dissipantur.

XX. In hac sententia sunt plerique nostro- 1
rum nec id putant veritati repugnare. videmus enim in sublimi varia ignium concipi genera et modo coelum ardere, modo

longos a tergo flammarum albescere tractus,

modo faces cum igne vasto rapi. iam ipsa fulmina, etsi velocitate mira simul et praestringunt aciem et relinquunt, ignes sunt aëris triti et inpetu inter se maiore conlisi. ideo ne resistunt quidem, sed expressi fluunt et protinus pereunt. Alii vero ignes diu manent nec ante dis- 2
cedunt quam consumptum est omne, quo pascebantur, alimentum: hoc loco sunt illa a Posidonio scripta miracula, columnae clipeique flagrantes aliaeque insigni novitate flammae, quae non everterent animos, si ex consuetudine et lege decurrerent: ad haec stupent omnes, qu*ae* repentinum ignem ex alto efferunt, sive emicuit aliquid et fugit sive conpresso aëre et in ardorem coacto loco miraculi stetit. Quid ergo? non aliquando lacuna 3
secedentis [retro] aetheris patuit et vastum in concavo lumen? exclamare posses: quid est hoc?

medium video discedere coelum
palantesque polo stellas,

quae aliquando non exspectata nocte fulserunt et per medium eruperunt diem. sed alia huius rei ratio est, quare alieno tempore adparent in aëre, quas esse, etiam cum latent, constat. Multos cometas non videmus, quod ob- 4
scurantur radiis solis. quo deficiente quondam cometen adparuisse, quem sol vicinus texerat, Posidonius tradit. Saepe autem cum occidit sol, sparsi ignes non procul ab eo videntur. videlicet ipsa stella sole perfunditur et ideo adspici non potest: com[et]ae autem radios solis effugiunt.

XXI. Placet ergo nostris cometas sicut faces, sicut 1
tubas trabesque et alia ostenta coeli de ... e cr ri.
Ideo circa septemtrionem frequ ... q

2 illic plurimum est aëris pigri. „Quare autem non stat
cometes, sed procedit?“ dicam: ignium modo alimentum
suum sequitur. quamvis enim ad superiora nisus sit, de-
ficiente tamen materia retro iens ipse descendit. in aëre
quoque non dextram laevamque premit partem. nulla
est enim illi via, sed qua vena pabuli sui duxit, illa repit
3 nec ut stella procedit, sed ut ignis pascitur. „Quare ergo
per longum tempus adparet et non cito exstinguitur?
sex enim mensibus hic, quem nos Neronis principatu lae-
tissimo vidimus, spectandum se praebuit in diversum illi
Claudiano circumactus: ille enim a septemtrione in ver-
ticem surgens orientem petiit semper obscurior: hic ab
eadem parte coepit, sed in occidentem tendens ad meri-
4 diem flexit et ibi se subduxit oculis.“ Videlicet ille hu-
midiora habuit et aptiora ignibus, quae persecutus est:
huic cursus ulterior fuit et plenior regio. huc itaque de-
scendit invitante materia, non itinere, quod adparet duo-
bus, quos spectavimus, fuisse diversum, cum hic in
dextrum motus sit, ille in sinistrum. omnibus autem stel-
lis in eamdem partem cursus est, id est contrarius mundo:
hic enim ab ortu volvitur in occasum, illae ab occasu in
ortum eunt et ob hoc duplex his motus est, ille, quo eunt,
et hic, quo auferuntur.

1 XXII. Ego nostris non adsentior: non enim
existimo cometen subitaneum ignem, sed inter aeterna
opera naturae. Primum quaecumque aer creat, brevia
sunt. nascuntur enim in re fugaci et mutabili. quomodo
potest aliquid in aëre diu permanere idem, cum ipse aer
numquam idem diu maneat? fluit semper et brevis illi
quies est. intra exiguum momentum in alium quam fuerat
statum vertitur: nunc pluvius, nunc serenus, nunc inter
utrumque varius. nubes, quae illi familiarissimae sunt,
in quas coit et ex quibus solvitur, modo congregantur,
modo digeruntur, numquam inmotae iacent. Fieri non
potest, ut ignis certus in corpore vago sedeat et tam per-
tinaciter haereat quam quae natura, ne umquam excute-
2 rentur, aptavit. Deinde si alimento suo haereret, semper
descenderet. eo enim crassior est aer, quo terris propior.

numquam cometes in imum usque dimittitur neque ad-
propinquat solo.

XXIII. Etiamnunc ignis aut it, quo illum natura sua 1
ducit, id est sursum, aut eo, quo trahit materia, cui
adhaesit et quam depascitur: nullis ignibus ordinariis et
coelestibus iter flexum est. sideris proprium est ducere
orbem: atqui hoc an cometae fecerunt alii, nescio: duo
nostra aetate fecerunt. Deinde omne, quod causa tem- 2
poralis accendit, cito intercidit: sic faces ardent, dum
transeunt. sic fulmina in unum valent ictum. sic quae
transversae dicuntur stellae et cadentes, praetervolant
et secant aëra: nullis ignibus nisi in suo mora est, illis
dico divinis, quos habet mundus aeternos, quia partes
eius sunt et opera. hi autem aliquid agunt et vadunt et
tenorem suum servant paresque sunt. non alternis diebus
maiores minoresve fierent, si ignis esset collecticius et
ex aliqua causa repentinus? minor enim esset ac maior,
prout plenius aleretur aut malignius. Dicebam modo 3
[*modo*] nihil diuturnum esse, quod exarsit aëris vitio.
nunc amplius adicio: morari ac stare nullo modo potest.
nam et fax et fulmen et stella transcurrens et quisquis
alius est ignis ex aëre expressus, in fuga est neque ad-
paret, nisi dum cadit: cometes habet suam sedem et ideo
non cito expellitur, sed emetitur spatium suum. nec ex-
stinguitur, sed excedit.

XXIV. „Si erratica, inquit, stella esset, in signifero 1
esset.“ Quis unum stellis limitem ponit? quis in angu-
stum divina conpellit? nempe haec ipsa sidera, quae sola
moveri creditis, alios et alios circulos habent: quare ergo
non aliqua sint, quae in proprium iter et ab istis remo-
tum secesserint? quid est, quare in aliqua parte coeli
pervium non sit? Quod si iudicas non posse ullam stel- 2
lam, nisi signiferum adtingit, vadere: cometes potest
sic latum habere circulum, ut in hunc tamen parte aliqua
sui incidat. quod fieri non est necessarium, sed potest.
vide ne hoc magis deceat magnitudinem mundi, ut in
multa itinera divisus *sit* nec hanc unam deterat semitam,
ceteris partibus torpeat. Credis autem in hoc maximo et 3

pulcherrimo corpore inter innumerabiles stellas, quae noctem decore vario distinguunt, quae aëra minime vacuum et inertem esse patiuntur, quinque solas esse, quibus exercere se liceat, ceteras stare, fixum et inmobilem populum?

1 XXV. Si quis hoc loco me interrogaverit: quare ergo non, quemadmodum quinque stellarum, ita harum observatus est cursus?" huic ego respondebo: multa sunt, quae esse concedimus: qualia
2 sunt, ignoramus. Habere nos animum, cuius imperio inpellimur et revocamur, omnes fatebuntur: quid tamen sit animus ille rector dominusque nostri, non magis tibi quisquam expediet, quam ubi sit: alius illum dicet spiritum esse, alius concentum quemdam, alius vim divinam et dei partem, alius tenuissimum aerem, alius incorporalem potentiam. non deerit, qui sanguinem dicat, qui calorem: adeo animo non potest liquere de ceteris rebus,
3 ut adhuc ipse se quaerat. Quid ergo miramur cometas, tam rarum mundi spectaculum, nondum teneri legibus certis nec initia illorum finesque notescere, quorum ex ingentibus intervallis recursus est? Nondum sunt anni mille quingenti, ex quo Graecia

stellis numeros et nomina fecit.

multae hodieque sunt gentes, quae tantum facie noverunt coelum, quae nondum sciunt, cur luna deficiat, quare obumbretur. haec apud nos quoque nuper ratio ad cer-
4 tum perduxit. Veniet tempus, quo ista, quae nunc latent, in lucem dies extrahat et longioris aevi diligentia. ad inquisitionem tantorum aetas una non sufficit, ut tota coelo vacet. quid, quod tam paucos annos inter studia ac vitia non aequa portione dividimus? itaque per successiones ista longas explica-
5 buntur. Veniet tempus, quo posteri nostri tam aperta nos nescisse mirentur. Harum quinque stellarum, quae se ingerunt nobis, quae alio atque alio occurrentes loco curiosos nos esse cogunt, qui matutini vespertinique ortus sint, quae stationes, quando in rectum ferantur, quare agantur retro, modo coepimus scire. Utrum mergeretur

Iupiter, an occideret, an retrogradus esset — nam hoc
illi nomen inposuere cedenti — ante paucos annos didi-
cimus. Inventi sunt, qui nobis dicerent: „erratis, quod 6
ullam stellam aut supprimere cursum iudicatis aut ver-
tere. non licet stare coelestibus nec averti: prodeunt
omnia, ut semel missa sunt, vadunt. idem erit illis cur-
sus, qui sui finis. opus hoc aeternum inrevocabiles habet
motus: qui si quando constiterint, alia ex aliis incident,
quae nunc tenor et aequalitas servat.“ Quid est ergo, 7
cur aliqua re*sist*ere videantur? solis occursus speciem
illis tarditatis inponit et natura viarum circulorumque sic
positorum, ut certo tempore intuentes fallant: sic naves,
quamvis plenis velis eant, videntur tamen stare. Erit qui
demonstret aliquando, in quibus cometae partibus cur-
rant, cum tam seducti a ceteris errent, [*et*] quanti quales-
que sint. Contenti simus inventis: aliquid veritati et po-
steri conferant.

XXVI. „Per stellas, inquit, ulteriora non cernimus, 1
per cometas aciem transmittimus.“ Primum si fit illud,
non in ea parte fit, qua sidus ipsum est spissi ignis ac
solidi, sed qua rarus splendor excurrit et in crines di-
spergitur, per intervalla ignium, non per ipsos vides.
„Stellae, inquit, omnes rotundae sunt, cometae porrecti: 2
ex quo adparet stellas non esse.“ Quis enim concedit tibi
cometas longos esse? quorum natura quidem, ut cetero-
rum siderum, globus est, ceterum fulgor extenditur.
Quemadmodum sol radios suos longe lateque dimittit, ce-
terum ipsi alia est forma, alia ei, quod ex ipso fluit,
lumini: sic cometarum corpus ipsum conrotundatur,
splendor autem longior quam ceterorum siderum adparet.

XXVII. „Quare?“ inquis. Dic tu mihi prius, quare 1
luna dissimillimum soli lumen accipiat, cum accipiat a
sole. quare modo rubeat, modo palleat. quare lividus
illi et ater color sit, cum conspectu solis excluditur. Dic 2
mihi, quare omnes stellae inter se dissimilem habeant
aliquatenus faciem, diversissimam soli. quomodo nihil
prohibet ista sidera esse, quamvis similia non sint, sic
nihil prohibet cometas aeternos esse et sortis eiusdem,

cuius cetera, etiamsi faciem illis non habent similem.
3 Quid porro? mundus ipse, si consideres illum, nonne ex diversis conpositus est? quid est, quare in leone sol semper ardeat et terras aestibus torreat, in aquario adstringat hiemem, flumina gelu claudat? et hoc tamen et illud sidus eiusdem condicionis est, cum effectu et natura dissimile sit. Intra brevissimum tempus aries extollitur, libra tardissime emergit: et hoc tamen sidus et illud eiusdem naturae sunt, cum illud exiguo tempore ad-
4 scendat, illud diu proferatur. Non vides, quam contraria inter se elementa sint? gravia et levia sunt, frigida et calida, humida et sicca. tota haec mundi concordia ex discordibus constat: negas cometen stellam esse, quia forma eius non respondeat ad exemplar nec sit ceteris similis? *quid* enim? simillima est illa, quae tricesimo anno revertitur ad locum suum, huic, quae intra annum
5 revisit sedem suam? Non ad unam natura formam opus suum praestat, sed ipsa varietate se iactat: alia maiora, alia velociora aliis fecit, alia validiora, alia temperatiora. quaedam eduxit a turba, ut singula et conspicua procederent, quaedam in gregem misit. Ignorat naturae potentiam, qui illi non putat aliquando licere, nisi quod
6 saepius fecit. Cometas non frequenter ostendit, adtribuit illis alium locum, alia tempora, dissimiles ceteris motus: voluit et his magnitudinem operis sui colere, quorum formosior facies est, quam ut fortuitam putes, sive amplitudinem eorum consideres sive fulgorem, qui maior est ardentiorque quam ceteris. facies vero habet insigne quiddam et singulare, non in angustum coniecta et artata, sed dimissa liberius et multarum stellarum amplexa regionem.

1 XXVIII. Aristoteles ait cometas significare tempestatem et ventorum intemperantiam atque imbrium. Quid ergo? non iudicas sidus esse, quod futura denuntiat? non enim sic hoc tempestatis signum est, quomodo futurae pluviae

scintillare oleum et putres concrescere fungos.

aut quomodo indicium est saevituri maris, si marinae

in sicco ludunt fulicae notasque paludes
deserit atque altam supra volat ardea nubem,

sed sic, quomodo aequinoctium in calorem frigusque fle-
ctentis anni, quomodo illa, quae Chaldaei canunt, quid
stella nascentibus triste laetumve constituat. Hoc ut scias 2
ita esse, non statim cometes ortus ventos et pluvias mi-
natur, ut Aristoteles ait, sed annum totum suspectum facit.
ex quo adparet illum non ex proximo quae in proximum
daret signa traxisse, sed habere reposita et conpressa le-
gibus mundi. Fecit hic cometes, qui Paterculo et Vopisco
consulibus adparuit, quae ab Aristotele Theophrastoque 3
sunt praedicta. fuerunt enim maximae et continuae tem-
pestates ubique: at in Achaia Macedoniaque urbes ter-
rarum motu prorutae sunt.

XXIX. „Tarditas, inquit, illorum argumentum est 1
graviores esse multumque in se habere terreni, ipse prae-
terea cursus: fere enim conpelluntur in cardines.“ Utrum-
que falsum est. De priore dicam prius. Quid? quae tar-
dius feruntur, gravia sunt? quid ergo? stella Saturni,
quae ex omnibus iter suum lentissime efficit, gravis est?
atqui levitatis argumentum habet, quod supra ceteras
est. „Sed maiore, inquis, ambitu circuit nec tardius it 2
quam ceterae, sed longius.“ Succurrat tibi idem de
cometis me posse dicere, etiamsi segnior illis cursus sit.
sed mendacium est ire eos tardius. nam intra sextum
mensem dimidiam coeli partem transiit hic proximus,
prior intra pauciores menses recepit se. „Sed quia gra- 3
ves sunt, inferius deferuntur.“ Primum non defertur
quod circumfertur. Deinde hic proximus a septemtrione
motus sui initium fecit et per occidentem in meridiana
pervenit erigensque cursum suum oblituit. alter ille Clau-
dianus a septemtrione primum visus non desiit in rectum
adsidue celsior ferri, donec excessit. Haec sunt,
quae aut alios movere ad cometas pertinen-
tia aut me. quae an vera sint, di sciunt, quibus est
scientia veri: nobis rimari illa et coniectura ire in occulta
tantum licet nec cum fiducia inveniendi neque sine spe.

XXX. Egregie Aristoteles ait numquam nos verecun- 1

diores esse debere, quam cum de dis agitur. Si intramus templa conpositi, si ad sacrificium accessuri voltum submittimus, togam adducimus, si in omne argumentum modestiae fingimur: quanto hoc magis facere debemus, cum de sideribus, de eorum natura, de stellis disputamus, ne quid temere, ne quid inprudenter aut ignorantes
2 adfirmemus aut scientes mentiamur? Nec miremur tam tarde erui, quae tam alte iacent. Panaetio et his, qui videri volunt cometen non esse ordinarium sidus sed falsam sideris faciem, diligenter tractandum est, an aeque omnis pars anni edendis cometis satis apta sit, an omnis coeli regio idonea, in qua creentur, an quacumque ire, ibi etiam concipi possint, et cetera, quae universa tolluntur, cum dico illos non fortuitos esse ignes, sed intextos mundo, quos non frequenter educit, sed in
3 occulto movet. Quam multa praeter hos per secretum eunt numquam humanis oculis orientia? neque enim omnia deus homini fecit. Quota pars operis tanti nobis committitur? ipse qui ista tractat, qui condidit, qui totum hoc fundavit deditque circa se, maior pars sui operis ac me-
4 lior, effugit oculos, cogitatione visendus est. Multa praeterea cognata numini summo et vicinam sortita potentiam obscura sunt. aut fortasse, quod magis mireris, oculos nostros et inplent et effugiunt, sive illis tanta subtilitas est, quantam consequi acies humana non possit, sive in sanctiore secessu maiestas tanta delituit et regnum suum, id est se regit nec ulli aditum dat nisi animo. Quid sit hoc, sine quo nihil est, scire non possumus: et miramur, si quos igniculos parum novimus, cum maxima
5 pars mundi deus lateat? Quam multa animalia hoc primum cognovimus seculo! quam multa negotia ne hoc quidem! Multa venientis aevi populus ignota nobis sciet. multa seculis tunc futuris, cum memoria nostri exoleverit, reservantur. Pusilla res mundus est, nisi in illo, quod
6 quaerat, omnis mundus habeat. Non semel quaedam sacra traduntur. Eleusin servat, quod ostendat revisentibus: rerum natura sacra sua non semel tradit. initiatos nos credimus: in vestibulo eius haeremus. illa arcana

non promiscue nec omnibus patent: reducta et interiore sacrario clausa sunt. ex quibus aliud haec aetas, aliud quae post nos subibit, dispiciet.

XXXI. Quando ergo ista in notitiam nostram perdu- 1
centur? Tarde magna proveniunt, utique si labor cessat. Id quod unum toto agimus animo, nondum perfecimus, ut pessimi essemus. adhuc in processu vitia sunt: invenit luxuria aliquid novi, in quod insaniat. invenit inpudicitia novam contumeliam sibi. invenit deliciarum dissolutio et tabes aliquid tenerius molliusque, quo pereat.
Nondum satis robur omne proiecimus: adhuc quicquid 2
est boni moris, exstinguimus laevitate et politura corporum. muliebres munditias antecessimus. colores meretricios matronis quidem non induendos viri sumimus. tenero et molli incessu suspendimus gradum: non ambulamus, sed incedimus. exornamus anulis digitos, in omni articulo gemmam disponimus. cotidie conminiscimur, 3
per quae virilitati fiat iniuria, ut traducatur, quia non potest exui: alius genitalia excidit, alius in obscoenam partem ludi fugit et locatus ad mortem infamem armatur. egenus etiam in quo morbum suum exerceat, legit.

XXXII. Miraris, si nondum sapientia omne 1
opus suum inplevit? nondum tota se nequitia protulit. adhuc nascitur et huic omnes operam damus: huic oculi nostri, huic manus serviunt: ad sapientiam quis accedit? quis dignam iudicat, nisi quam in transitu noverit? quis philosophiam aut ullum liberale respicit studium, nisi cum ludi intercalantur, cum aliquis pluvius intervenit dies, quem perdere libet? Itaque tot 2
familiae philosophorum sine successore deficiunt: Academici et veteres et minores nullum antistitem reliquerunt. quis est qui tradat praecepta Pyrrhonis? Pythagorica illa invidiosa turbae schola praeceptorem non invenit. Sextiorum nova et Romani roboris secta inter initia sua, cum magno inpetu coepisset, exstincta est. At quanta cura 3
laboratur, ne cuius pantomimi nomen intercidat? stat per successores Pyladis et Bathylli domus. harum artium multi discipuli sunt multique doctores: privatum urbe

tota sonat pulpitum. in hoc viri, in hoc feminae tripudiant. mares inter se uxoresque contendunt, uter det latus illis. deinde sub persona cum diu trita frons est,
4 transitur ad galeam: philosophiae nulla cura est. Itaque adeo nihil ex his invenitur, quae parum investigata antiqui reliquerunt, ut multa, quae inventa erant, oblitterentur: at mehercules si hoc totis membris premeremus, si in hoc iuventus sobria incumberet, hoc maiores docerent, hoc minores addiscerent: vix ad fundum veniretur, in quo veritas posita est, quam nunc in summa terra et levi manu quaerimus.